

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

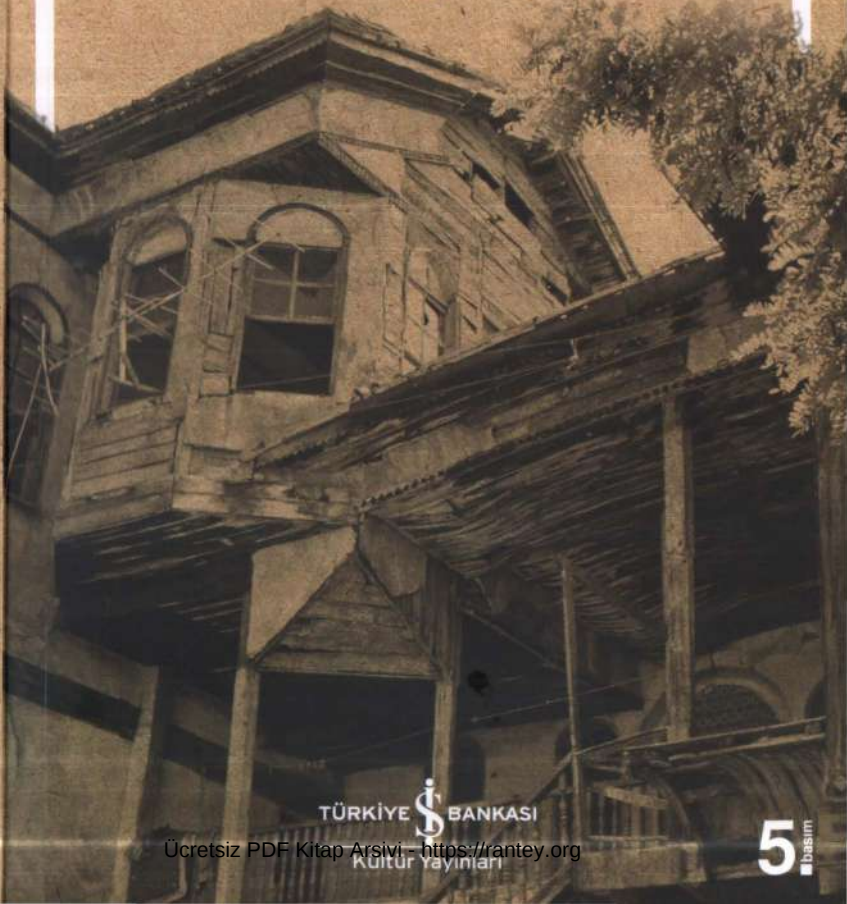
<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Doğan Kuban Türk Ahşap Konut Mimarisi 17. - 19. yüzyıllar

MİMARLIK

**DOĞAN KUBAN
TÜRK AHŞAP KONUT MİMARISI 17. - 19. YÜZYILLAR**

**© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2013
Sertifika No: 40077**

**EDİTÖR
PERİHAN USTA**

**GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM**

**REDAKSİYON
MUZAFFER ÖZGÜLEŞ**

**DÜZELTMEN
NEBİYE ÇAVUŞ**

**DİZİN
NECATİ BALBAY**

**GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI**

**1. BASIM: HAZİRAN 2017, İSTANBUL
5. BASIM: HAZİRAN 2021, İSTANBUL**

ISBN 978-605-295-107-1

**BASKI
AYHAN MATBAASI
MAHMUTBEY MAH. 2622. SOKAK NO:6/31 BAĞCILAR/İSTANBUL
Tel: (0212) 445 32 38 Fax: (0212) 445 05 63
Sertifika No: 44871**

**Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışın-
da gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla
çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.**

**TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
www.iskulttur.com.tr**

Doğan Kuban

**Türk Ahşap Konut
Mimarisi**
17. - 19. yüzyıllar

TÜRKİYE BANKASI
Kültür Yayınları

İÇİNDEKİLER

Önsöz	IX
Teşekkür	XIII
Giriş	1
I Anadolu - Türk Çağında Ahşap Konut Sorunsalı	5
Osmanlı Döneminde Yöresel Konut Gelenekleri ve Ahşap Konutlar	9
Ahşap Konut Geleneğinin İlk Aşaması	11
II Konut Mimarisinin Anadolu ve Ortadoğu Kökenleri	15
Orta Anadolu Kerpiç Geleneği	19
Suriye-Mezopotamya Kültür Bölgesi ve Eyvanlı Ev	20
Bizans Ev Geleneği	24
III Türk-Anadolu Simbiyozu	27
IV Türk Evinin Kökenleri Üzerine Tezler	39
Göçer Çadırı ile Türk Evi İlişkisi	48
V Ahşap Konut Geleneğinin İlk Aşaması: Hayatlı Evin Evrimi	53
Türk Hayatlı Evinin Yaşayan Örnekleri	60
VI Kentleşme Aşaması	71
Merkezi Plana Doğru	73
Orta Sofalı Plan	76
Haç Biçimli Sofalar	78
Saray Geleneği, Köşk ve Ev	85
Kent Evlerinin Son Dönüşümü: Yadsınan Gelenek	97

VII Morfoloji	103
Oda	107
Odanın Elemanları	115
Odanın Sınırları ve Bezemesi	129
Odanın Kullanımı	133
Hayat	134
Hayatın Kullanımı	138
Harem ve Selamlık Üzerine Gözlemler	143
Hizmet Alanları	144
VIII Cephe Tasarımı	155
Cephe Bezemeleri	166
IX Çevre ve Estetik	169
Sokak ve Ev	171
İstanbul'un Kayıp Kent Görüntüleri	176
X Ahşap Evin Estetiği	179
XI Yöresel Üsluplar	207
Güneydoğu Anadolu Konut Mimarisi Üzerine Notlar	209
Balkan Ülkelerinde Hayatlı Ev	213
XII Yapı Teknikleri Üzerine Notlar	219
Yapı Malzemeleri	222
Çatılar	227
Sonsöz	231
Notlar	233
"Türk Konut Mimarisi"ne İlişkin Kısa Yöresel Sözlük	
Hazırlayan: Çiğdem Kafescioğlu	245
Kaynakça	261
Dizin	269

***Bu kitap akademik yaşamımın arkasındaki gerçek güç olan
Sabiha Kuban'a ithaf edilmiştir.***

Önsöz

1993 yılında *Türk Hayatlı Evi* adlı kitabımı, yani açık galerili (hayatlı) ev tipolojisinin Anadolu'ya yerleşen göçer Türklerin geliştirdikleri tek konut tipi olduğunu düşünerek yazmışım. Hayatlı ev, pek çok yapı ve konut geleneği yaratmış bir coğrafi ve tarihi ortamda, Türklerin uzun yüzyıllara dayalı kavimsel deneyim ve yaşamsal birikiminin yarattığı bir sentezdi.

Kitabımda ahşap konutun sonraki yüzyıllarda kentlerdeki gelişimini de anlatmışım. Daha çok Türk araştırmacıların çalışmalarına konu olan hayatlı ev, Batılı gezgin ve sanat tarihçilerinin Türk evi olarak tanıttıkları ev değildir. Fakat hayatlı ev tipolojisi kentsel ortamda değişerek, özellikle İstanbul'da, saraylarda, büyük konak ve yahlarda, kent konutlarında çok farklı ve zengin bir mimari diyalekt yaratmıştır. İmparatorluğun birçok bölgesel ve değişik malzemeye dayalı yerel konut gelenekleri içinde ahşap, göçer Türklerin yeğledikleri ana konut malzemesi olmuştur. Osmanlı ahşap konut mimarisi, dünya mimari tarihinde özel bir konumu olan özgün ve çok zengin bir gelenektir. Ama yeterince tanınmamıştır. Anıtsal gelişimi İstanbul'da olmuştur. İmparatorluk başkentinin konut üslubu, Anadolu-Türk halkının geliştirdiği hayatlı evde temellenmişti.

16. yüzyıldan beri gezginlerin gözlemleri ve Osmanlı ülkesini betimleyen Batılı ressamaların gravür ve resimleri, bütün dünyaya farklı bir kent yapısı geleneğini ve konut imgesini tanıtmıştı. Avrupalılar Osmanlı başkenti İstanbul'u ve imparatorluğun diğer büyük merkezleri Edirne, Bursa, Amasya gibi kentleri, kent yapısı ve mimari tasarım olarak yabancı bulsalar bile, bazen büyük bir duyarlılıkla değerlendirmişler ve bize kendi konut geleneğimizle ilgili paha biçilmez belgeler bırakmışlardır.

Türk kent görünümüleri, hanlar, kervansaraylar, kapalı çarşılar, Türk hamamları, dar sokaklara sıralanmış, birbirlerine doğru eğilmiş pencereleri kafesli ahşap evler, muhteşem giysili anıtsal figürlerin alçak sedirlerinde bağdaş kurup oturduğu aydınlık ve süslü odalar, ahşap kafesler ardından sokağı seyreden kadınlar, Türkiye'nin sanayi öncesi toplumuna ilişkin, oryantalistler tarafından idealize edilmiş özgün imgeler, "Orient" olarak bilinen ülkelerden biri olan imparatorluğun gizemli atmosferini dünya kamuoyuna yansıtmıştır.

Türk evi kavramı Türk mimar ve mimarlık tarihçilerinin sevdikleri bir konudur. Özellikle yöresel mimari gelenekler üzerinde zengin bir kitaplık oluşmuştur. Fakat tarihi ve kuramsal içerikli tümel bir değerlendirme eksikliği vardır. *Ahşap Saraylar* adlı kitabımda bu geleneğin İstanbul'da ulaştığı olağanüstü güzellikteki saray mimarisini tanıtmaya çalışmıştım. Ancak Türk ahşap konut mimarisi evrensel mimarlık tarihinde hak ettiği konuma ve değere henüz ulaşamamıştır.

Edmund Husserl "felsefe konusunda safiyane, hatta zararlı kavramları, eleştirel ve tarihi bir perspektifte yeniden düşünmenin felsefenin ana konusu" olduğunu söyler. Kanımca sanat tarihi ve genelde tarih bağlamında da aynı yöntemle yeniden irdeleme yararlıdır. Bu değerlendirmenin gerekliliğine inanarak *Türk Hayatlı*

Evi kitabımın içeriğini yeniden elden geçirdim. Osmanlı döneminin ahşap konut geleneğini bir bütün olarak sunduğum bu ikinci çalışmada bazı ekler ve düzeltmeler yapılmış ve konu yeni bir perspektifle yeniden düzenlenmiştir.

Doğan Kuban
01.09.2013

Teşekkür

Bu kitabın özünü oluşturan ve İngilizce yayımlanan *The Turkish Hayat House* kitabımı Türkçeye çeviren oğlum Baha Kuban'a, 1996 baskısının şekillerinin büyük bölümünü çizen ve düzenleyen (20 yıl öncesinin genç mimarları) Dr. Şirin Akıncı ve Prof. Dr. Can Binan'a, *Türk Yapı Terimleri Sözlüğü*'nü kullanmama izin veren Çiğdem Kafescioğlu'na ve ilk kitabın hazırlanmasının her aşamasında yazıları yazan Nevresnur Onur'a emekleri için ne kadar teşekkür etsem haklarını ödeyemem. Prof. Dr. Zeynep Ahunbay'a verdiği bazı ahşap yapı ayrıntıları ve Prof. Dr. Nur Akın'a Balkan evlerine ilişkin bilgiler için de teşekkür borçluyum.

Giriş

Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes* (Batının Çöküşü) adlı ünlü kitabında “Bir ırk ifadesi en saf şekliyle evde somutlaşır. Çünkü ev, varoluşun anlaşılması güç sürecinde şekillenir,”¹ der. Kiminin apartmanda, kiminin gecekonduda yaşadığı, her binanın değişik zevkler ve üsluplar sergilediği bugünün karmaşık yapısal çevresinde böyle bir düşünce pek doğru görünmeyebilir. Fakat sanayi öncesi toplumlarının, geleneksel biçimlerin uzun saflaşma dönemleri ortamında, yaşamla ev biçimi arasındaki yakın ilişki daha iyi anlaşılabilir. Ev, geleneksel kent görüntüsünün temel bileşeniydi. Toplumda ailenin merkezi önemi göz önüne alınırsa ev biçimi, anlaşılması güç bir süreç değil, yaşamın özdeksel ve tinsel koşulları neticesinde ortaya çıkan bir sonuçtur. Ev kavramı kuşkusuz toplum psikolojisi ve insan ruhu ile derinden ilişkilidir. Anonim mimari, sıradan konut anlamında kullanıldığında, insanların kullanımına yönelik yaygın mimari uygulama olarak anlaşılmalıdır. Anıtsal olmayanı içerir. Fakat “anonim” sıfatı yapanı belli olmayan anlamı taşırsa, bu onu yapıldığı koşullardan ayırmak olur. Her yapının sahibi ve bir yapıcısı vardır. Anonim sıfatı genellikle yapımcı konusunda bir belirsizliği olduğu kadar, daha büyük ve homojen bir gruba ait farklılaşmamış bir yapı biçimini de ifade eder. Kendi evini yerel ve organik yöntemler, yerel işçilik ve anlayış

ile yapma anlamında anonim mimari, geleneksel toplumlarda insan tarafından şekillendirilen çevrenin büyük bölümünü oluşturur. Osmanlı nüfusunun yüzde doksanının köylüler, küçük şehir sakinleri ve göçerlerden oluştuğu bir dönemde toplumun şekillendirdiği çevre, aynı oranda anonim nitelikteydi.

Geleneksel çevre az seçici bir ortamda, ekonomik zorluklar altında, günlük üretime yakındır. Genelde sahiplerinin katkısıyla oluştuğundan insan yaşamının varoluşunu doğrudan yansıtır. Sıradan bir ev, basit işlevselliği nedeniyle ekolojik gereksinimlere dolaysız bir yanıtıdır. Yaptıranlarının simgesellik arayışları da söz konusu değildir.

Antropologların insan konutlarının her ayrıntısına simgesel bir değer atfetmeleri daha çok “post-facto” bir gözlemdir. Biçimlerin simgesel içerikleri uzun süreçler sonunda ortaya çıkar. Ev yapımı sırasında simgesel gereksinimlere yanıt verilmesinin o anın uygulama sorunlarından daha önemli olacağı kuşkuludur. Johan Hui-zinga’nın Ortaçağ Avrupası için de belirttiği gibi, her şey pratik bir yarar sağlamaya yöneliktir. Gerçi halkın kendine yaptığı ev de anıtsal ve kurumlaşmış mimariden tümüyle bağımsız olamaz. Yapılışı da tümüyle spontane değildir. Bazı geleneksel kalıpları gevşek de olsa izler. Ağır ve uzun tarihi gelişimi içinde halkın konut tasarımı yenilikçi değildir. Halkın ve inşaat ustalarının esnekçe kullandıkları genel ev tipolojisi vardır. Kavramsal çerçevesinin çekirdeğinde uzak biçim düzenlerinin simgeselliğinin varlığı dışında, kuramsal ve simgesel uygulamaya ilişkin önyargıların olmaması, bu üslubun belirgin özelliğidir.

Halk mimarisi üzerindeki araştırmalar, değerlendirmeye ilişkin sağlam bir yöntem olmamasının sıkıntısını her zaman çekmiştir. Bunun nedeni, mimarlık tarihinde, eleştiri ve kuramın başlangıç noktasının büyük anıtlar olmasıdır. Anıt güç simgesi, üst kültürel katmanların gösteri ve seçimlerinin ifadesi ise anonim ev de sıradan kültürün dokusunu yansıtan ve simgeleyen en başat nesnedir. Anıt, iktidar ve güce ait uzak anılarla doluyken; ev, sıradan insanın günlük yaşantısına ait izlerle doludur. Bir anıt, belirli bir tarihi anın anlatımı ve dikildiği toprağa yabancı, tümüyle ithal olabilir.

Fakat sıradan evler kültürel bir alanın maddi yaşamının iskeletleridir. Kralların tarihi ile anıtsal mimarinin tarihi paraleldir. Büyük sanat kendisine en uygun ortamı gücün ve zenginliğin gölgesinde bulmuştur. Yakın çağların demokratikleşmesi, güçlülerin doğal büyüklüklerine indirgenmesini sağlamış; anonim mimarinin araştırılması bu nedenle kabul edilebilir ve hatta saygıdeğer bir uğraş olmuştur.

Anonim ev, kavram ve yapı olarak, yaptıran ve yapanların ortak ürünüdür. Evin sahipleri bildikleri şemalara göre programlarını saptamış, yapım da onların bildikleri ve anladıkları bir teknik süreç sonucu gerçekleştirilmiştir. Onlar yapı ustasından, marangozdan, taşçıdan ve diğer zanaatkârlardan ne beklmeleri gerektiğini bilir. Etkin katılımları yaşamdan kaynaklanan bir istemin yerine getirilmesini sağlar. Barınak olarak hem süreç hem de kullanım bağlamında ev, toplumun ortak aklını ve estetik eğilimlerini yansıtır.

Yapı tekniklerinin ve sosyo-ekonomik koşulların değişmediği bütün sanayi öncesi ortamlarda geleneksel ev tipolojisi basmakalıptır. Bunun nedeni dış dünya ile ilişkilerin sınırlılığı ve görsel çeşitliliğin eksikliğidir. Konut mimarisi tarihi bu uzun dönemli kararlılığın, daha doğrusu tutarlılığın yansımasıdır. Ortak bir şemaya göre yapılan konutlar o toprakların tarihini ve coğrafyasını yansıtır. Yapı tasarımında yabancı bir ustanın getirdiği yenilik hemen belli olur. Yeni bir biçim düzeninin kabulünde evin sahiplerinin onayı gerekir. Bu süreçte estetik kalite, köklü bir deneyimin parçası, işçiliğin kalitesi de evin sahibinin statüsünün simgesidir.

Türk Anadolu'sundaki ev biçimlerinde binlerce yıllık yapı geleneklerinin anıları vardır. Bunların kullanılmaları tarihi koşulların oluşturduğu kültürel yeğlemeler sonucu olmuştur.

Anadolu-Türk çağında gelişen hayatlı evin oldukça uzun bir geçmişi vardır. Taşrada sanayi öncesi konut mimarisi II. Dünya Savaşı sonuna kadar yaşamıştır. İstanbul ve küçük kentler tarihsel çekirdeklerini 1970'li yıllara kadar korumuş, daha sonra ise büyük bir hızla kaybetmişlerdir.

Celal Esat Arseven, daha 1928’de İstanbul’da yüz yaşından eski evlerin herhalde 10’u geçmediğini belirtmişti. Toplumun sanayi dünyasıyla ani karşılaşması geleneğin sonunu getirmiştir. Ayakta kalan örnekler ve belgeler tarihçilere ancak genel bir rekonstrüksiyon için bilgi verebilir. İstanbul’da ayakta kalan örnekler klasik *hayatlı ev* tipolojisinin terk edildiği döneme aittir.

I

ANADOLU - TÜRK ÇAĞINDA AHŞAP KONUT SORUNSAI

Türk göçerler ahşap mimari tekniğini İran'dan getirmediler. Orta Asya, İran, Horasan toprak malzeme ülkeleridir. Türkler fethettikleri yörelerin konutlarını işgal ediyor, yapılarını da yerli ustalara yaptırıyorlardı. Göçer olarak yaşamaya devam ettikçe de çadırlarında oturuyorlardı. Göçer Türklerin Anadolu'da kurdukları Beylikler döneminde yapılan bütün yapılar taş malzeme ile yapılmıştır. Doğu Anadolu, Orta Anadolu, Suriye, Kuzey Mezopotamya ve Batı Anadolu, taş geleneği olan yörelerdir.

Ahşap malzemenin geniş açıklıklı çatı taşıyan malzeme olarak Selçuklu çağından kalan örnekleri birkaç camide yaşamaktadır. Fakat bunlar özel durumlardır. Türkiye'deki yapı gelenekleri Türkler geldiği zaman taş duvar, taş örtü ve genelde İran ve Mezopotamya etkisi gösteren tuğla örtüden oluşuyordu. Orta Anadolu'da binlerce yıllık taş temel ahşap çatkı ve kerpiç dolgulu kırsal yerleşmeler olsa bile, malzemenin doğası nedeniyle bunlara ilişkin bilgimiz yok olmuştur. Aynı şekilde Kuzey Anadolu'nun ormanlık bölgelerinde var olabilecek yapı teknikleri bağlamında da eski tarihli veriler bulmak olası değildir. 18. yüzyıldan sonra İç Anadolu'da ahşap çatkı ve kerpiç dolgulu ev yaygındır. Sadece ağaç kütükleri ile yapılan ve çantı evi adı verilen daha sınırlı uygulamalar da ormanlık alanların yaylalarında görülür. Ahşabın konut mimarisinde önem

II. Bayezid Külliyesi - *Amasya*.

kazanması göçerlerin yerleşme alanlarına işaret etmesi açısından tarihi coğrafya bağlamında önemli bir veri olarak kullanılabilir.

Roma ve Bizans çağlarının Batı Anadolu'daki kalıntıları temelde taş ve tuğla üzerine kuruludur. İstanbul'da son dönem Bizans mimarisi tuğladır. İstanbul fethedildikten sonra Fatih'in Sarayburnu'na yaptırdığı köşk ve İstanbul'da inşa edilen diğer yapılar taştır. 15. yüzyılda ahşap kullanıldığına ilişkin bir veri yoktur.

C. Gurlitt, İstanbul mimarisine ilişkin yapıtında¹ 16. yüzyılda ahşap çatıklı ve moloz taş dolgulu bir inşaat tekniğinden söz etmekle birlikte buna ilişkin bir belge ortaya koymaz. Olasılıkla bu, Anadolu'da kullanıldığını gördüğü bir uygulamadır. Türkler 16. yüzyıldan başlayarak ahşap konut yapmaya başlamış ya da daha önce başlanmış bir uygulamayı genelleştirmiş olabilir. Fakat bu döneme ilişkin veri yoktur.

Bu kitapta sadece belgelenmiş yapılara ilişkin gözlemler ve hayatlı evden kent yaşamının içe dönük yaşamını yansıtan yeni bir ev tipolojisine geçişin 17.-20. yüzyıllardaki aşamaları ve tasarımsal varyasyonları vardır. 19. yüzyılda özellikle İstanbul'un ve önemli kentlerin geçirdikleri yaşamsal değişiklikler konut tasarımını da etkilemiş, geleneksel çizgisini koruyan evlerin dışında Avrupa mimarisinden etkilenen, hatta bazıları doğrudan ithal edilmiş tipolojilerle konaklar, şalelerden esinlenen köşkler, 20. yüzyılın başında bir tür yeni Osmanlı üslubu denemeleri de yapılmıştır. Fakat ahşap temel yapı malzemesi olarak kullanıldıkça Türk konut geleneğinin de varlığını sürdürdüğü söylenebilir.

Ahşap konut stokunu yok eden nedenlerin başında yangınlar gelir. Kent dokusunun yoğun olduğu bölgelerde tarih boyunca sık görülen yangınlarla kentin çok büyük alanları yok olmuştur. Ekonomik birer yıkım olan bu felaketler, 1660 yangınından sonra İstanbul'da hükümetin inşaatların kâgir yapılması kararı almasına neden olmuşsa da bu karar yürürlüğe konamamıştır. Bu tarihi olgu aynı tarihlerdeki Londra yangınından sonra ahşap yapının yerine kâgir yapı yapılması kararının uygulanması ile karşılaştırılırsa, Osmanlı ve İngiliz hükümetlerinin kararlarını uygulamaya koyma bağlamındaki başarılarını göstermesi açısından öğreticidir. Buna

Kerpiç ev - Rize.

karşın ahşap malzemenin konutlarda kullanılması sürecinde özellikle III. Selim döneminde yapılan büyük ahşap saraylar, Osmanlı konut mimarisinin en görkemli örneklerinin gerçekleşmesini sağlamıştır. Bu büyük mimari yapıtları koruyabilseydik, Türk konut geleneği dünya mimari tarihinde şimdikinden çok daha güçlü bir konumda temsil edilecekti.

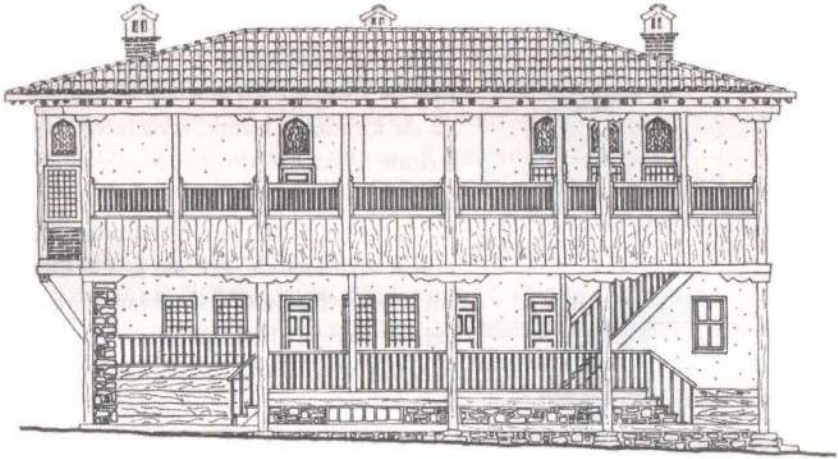
Osmanlı Döneminde Yöresel Konut Gelenekleri ve Ahşap Konutlar

Modern Türk mimari tarihi yazımında Türk öncesi Anadolu geleneklerini, Türk dönemine taşımak güçlü bir yorum motivasyonudur. Bu tutum Anadolu'nun maddi geçmişine sahip çıkma isteğinden kaynaklanır. Osmanlı sîfatının bazı kurumsal gelişmeleri anlatmak için uygun olduğu açıktır, fakat imparatorluğun çok kültürlü yaşamını tanımlamak bağlamında yetersiz olduğunu biliyoruz. Kırım Tatarlarını, Mısırlı fellahları ve Kosova köylülerini ortak bir kültüre yerleştiremeyiz. Osmanlı ülkelerinde yadsı-

namayacak büyüklükte kültür farkları vardı. Mimaride de resmi olarak kontrol edilen kamu binaları dışında, kökleri kesinlikle Osmanlı öncesi dönemlere uzanan kendilerine özgü tarihlere sahip yöresel gelenekler bulunmaktaydı ve bu özelliklerini korumuşlardı. Bu, Osmanlı kültürünün parçalılığını kanıtlayan en önemli kanıtlardan biridir. Öte yandan Türkçe konuşan, belirgin kültürel nitelikleri ile imparatorluk içindeki diğer halklardan ayrılan göçer kökenli Türklerin Ortaçağ'lardan başlayarak yaşadığı bir Türkiye coğrafyası vardır. 15. yüzyıldan sonra Anadolu'da Türk ögesinin başat olduğu bölgeler bulunmaktaydı.

Hayatlı evin ögeleri değişik kökenlidir. Fakat klasik dönemi, ayırt edici nitelikleriyle son derece tutarlıdır. Geliştiği bölgeler Osmanlı'nın ilk fetih alanlarıyla örtüşür. Örneğin Makedonya'da Türk evi benimsendiyse de Mora Yarımadası'nda yerel gelenek sürmüştür. Filibe'de benimsenmesinin nedeni Türklerin oradaki sosyal yaşama egemen olmalarıdır. Yine de dış fizyonomideki benzerliklerin ayrıntılarda farklılaşmasına dikkat edilmelidir. Ohri'nin görünüşü Safranbolu'ya çok benzese de evlerin planları farklıdır. Başat toplum kesiminin seçimi görüntüde taklit edilmiş, fakat yapının iç örgütlenmesi yerel dinamiklere bağlı olarak şekillenmiştir.

Bu yeni ahşap konut üslubu en iyi nerede ifadesini bulmuştur? Eldem'e göre, İstanbul evi Türk eviydi ve Anadolu evleri ancak taşralı akrabaları olabilirlerdi.² 18. ve 19. yüzyıl İstanbul başkent evlerinin Anadolu'daki saf örneklerden daha önemli olduğu düşüncesi kanımca abartılı bir savdır. Türk hayatlı evi Anadolu yaşamına daha uygun bir tasarımın ürünüydü. Başlangıçta, yarı kırsal bir çevrede ve kent geleneğinin güçlü olmadığı bir toplumda ortaya çıkmıştı. Daha sonraki yüzyıllarda Osmanlı başkentinde hayat, işlevsel anlamını yitirip bir iç sofa konumuna geldiği zaman kent evinin çekirdeğini oluşturmuştur. Ev planlarında açık galerinin anısı sürdüğü ölçüde bir süreklilikten söz edilebilir. Ancak ev planlarının içe dönüşüyle birlikte Anadolu evi en belirgin yaratıcı ögesini, *hayat*'ını yitirmiştir; tam bir kentleşme ve içe dönüklük *hayatlı ev*'in sonu olmuştur.

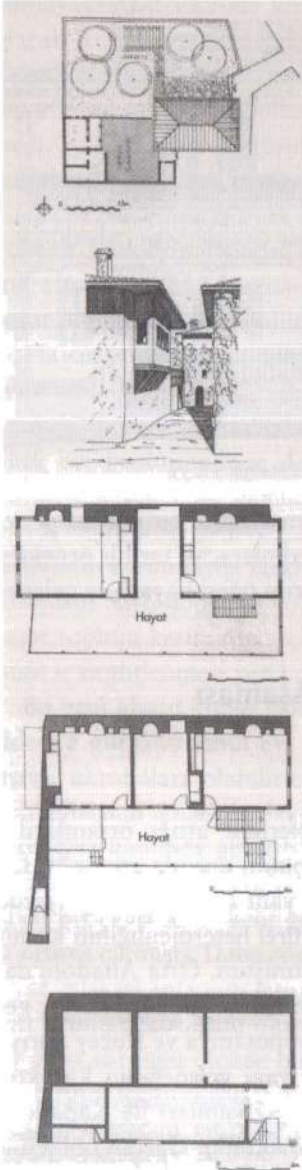
Bandımzade Evi, *hayat cephesi* - Kütahya, 19. yy.

İstanbul'un 17. yüzyıldaki konut mimarisinin, bir dönüşüm evresi olduğu söylenebilir. Fakat bunu aydınlatacak tarihli örnekler yoktur. Evlerin tasarımında birçok tasarım ögesi hayatlı ev geleneğinin uzantısıdır.

Ahşap Konut Geleneğinin İlk Aşaması

Hayatlı Ev

Konutlar geçmiş toplumların kalplerinin attığı ortamlardır. Gerçi Avrupalılar "Dünyanın kalbi kapımın dışında atıyor,"³ der. Fakat İslam toplumunun kalbi evlerde, yani kadının olduğu yerde atar. Asya Türkiye'sinin coğrafi ve kültürel heterojenliğinin konut mimarisine yansıdığını daha önce belirtmiştim. Orta Anadolu'da, kökleri Neolitik Dönem'e kadar giden binlerce yıllık bir kerpiç geleneği vardır. Güneydoğu Türkiye, Mezopotamya ve Kuzey Suriye ile komşudur. Bu bölgede görülen taş yapı geleneğinin karakteristik biçimleri, Roma ve Erken İslam çağrışımları ile Kapadokya'nın volkanik bölgelerine kadar uzanmaktadır. Harran bölgesinde Asurlular'dan beri bildiğimiz bir mimari geleneğin örneklerine rastlıyoruz. Karadeniz kıyısı dışında Kuzeydoğu Anadolu Bölge-

Bandımzade Evi - Kütahya, 19. yy.
Hayatlı bir evin temel kurgusu.

si taş yapı geleneğini Azerbaycan ve Güney Kafkaslar'da da görüyoruz. Ege ve Akdeniz kıyılarının düz çatılı ya da kiremitli, kübik, rengârenk evlerinde Akdeniz dünyasının mimari geleneklerini seçebiliyoruz.

Anadolu-Türk toplumunun maddi kültür tarihi içinde, bu eski geleneklerin mirası, Osmanlı toprakları içinde gelişen yaygın ahşap konut tipolojisine göre daha sınırlı alanlardadır. Tipolojisi, temel öğeleri ve orantıları ile ahşap konutların hayatlı denen yarı açık galerili (ya da revaklı) tipini, Orta Anadolu bozkırı ile Anadolu platosunu çevreleyen dağ silsileleri arasında Orta Anadolu'nun doğusundan Batı Anadolu'ya ve oradan Balkanlar'a uzanan büyük bir coğrafi bölgede buluyoruz. Tipolojik gelişmesi ise 16. yüzyıldan başlatılabilir. Karma bir inşaat tekniğiyle yapılmışlardır: Temelleri ve zemin kat duvarları taştan, üst kat güneşte kurutulmuş kerpiç dolgulu ahşaptandır. Ahşap çatıları kiremitle örtülüdür. Taş, kerpiç ve ahşabın bu ortak kullanımı yüzyıllarca sürmüştür. Gelişmesi dört yüzyıl boyunca izlenebilen bu ev biçimi, ege-men ögesi hayata bağlı olarak *hayatlı ev* olarak adlandırılmıştır.

Dini yargılardan çok etkilenmiş sosyo-kültürel öğelerin tasarıma ege-men olduğu ve işlevsel programların yöreden yöreye pek değişmediği gö-

rülen bu ev, planimetrik niteliklerini bütün bölgelerde korumuştur. Bu benzerliklerin temelinde modern zamanlara kadar değişmeden gelen erkek egemen aile ve İslami aile yaşamı bulunmaktadır. Türkçede ev sözcüğü Latincedeki “domus” a, yani ailenin barındığı yapı terimine eşittir. Evin mimari kurgusunda Yakındoğu mimari geleneklerinin etkileri olmasına karşın, işlevsel gelişiminin kadının aile ve toplumdaki yerine bağlı olduğunu görüyoruz. Bu, İslam dünyasının başka bölgelerinde de rastladığımız, yaşamsal ve yarı tarımsal bir düzenin ifadesidir. Dünya erkeğin, ev kadınıdır.

Ev yaşamında kadının günlük işleri olan yemek pişirme, ekmek yapma, dikiş nakış, çamaşır yıkama, köylerle küçük taşra kentlerinde meyve kurutma, odun kesme ve hayvan bakımı için geniş mekânlara gerek vardı.⁴ Büyük dolaplar; eşek, at veya katır için ahır, avluda ya da bahçede kümes de gerekliydi. Bütün bunlar günlük işleyişi ile kırsal özelliklere sahip tarımsal bir ekonominin ortak nitelikleridir. Bu günlük işleri yapan kadın olduğundan temel ev kavramının işlevsel gelişiminin kadının etkinlikleriyle ilgili olduğu açıktır. Ev geniş bir merkezi devinim mekânı çevresinde gelişmiştir. Çalışma alanları avluya açıktır. Zemin kat sokağa tümüyle kapalıdır. Evin girişi, yabancılar için geçilmemesi gereken bir kale kapısı gibidir. Ev ailenin iç yaşamının kalesidir. Türk evindeki harem de anlamı budur: Erkek günlük işlerinden eve döndüğünde kadın için yapılan bu “mikrokozmos” a girer. Evin kadın için yapıldığı düşüncesi İslam literatüründe yazılmaz fakat toplumsal statüsü vurgulanır. Türkçede evlenmek fiili bir eve sahip olmayı anlatmaktadır.

Bahçe ya da avlu kapısından genellikle döşeli olmayan bir avlu ya girilirdi. Burada bir kuyu, bir çeşme ya da havuz, yani su unsuru ve birkaç ağaç, genellikle meyve ağacı ya da çiçek tarhı olurdu. Bu, Doğulu kralların “paradeisos” u değil, dışarıya çıkmadan yaşayan sıradan bir kadının kendi kendine yeterli dünyasıydı. Birinci kata (*piano nobile*) avludan yarı açık merdivenlerle çıkılır ve klasik planlamada burada avluya doğru bir açık galeri olurdu. Bu katın sokak yönündeki odalarının sokağa taşan çıkımlarında kadınların gelip geçeni izleyebileceği pencereler vardı. Bu pencerelerde de

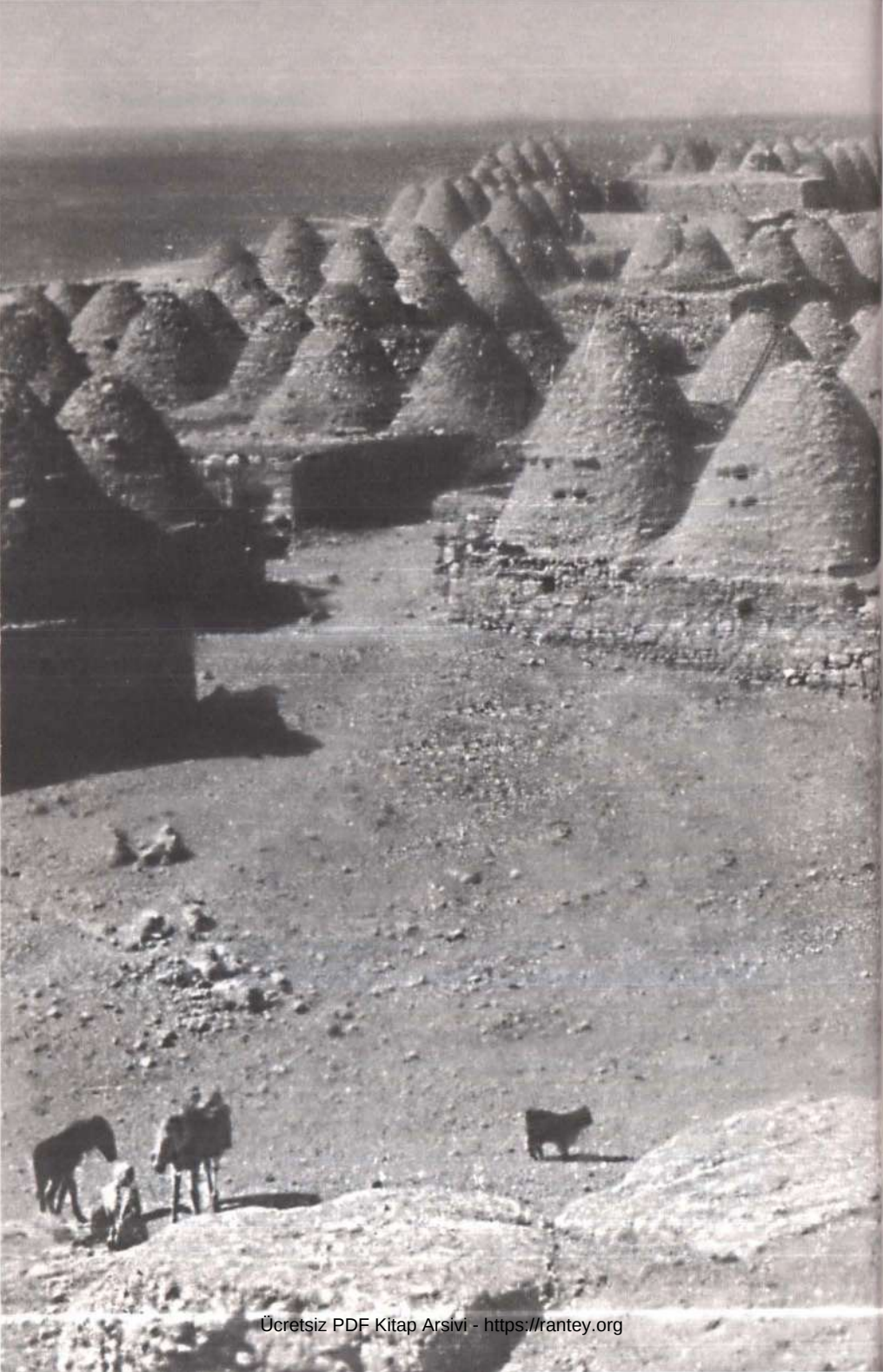
dışarıdan geçenlerin içeriyi görmesini engellemek için ahşap kafesler bulunurdu. Ev yaşamının dış dünyadan görsel soyutlanması böyle sağlanıyordu. Kadının mimari aracılığıyla dış dünyadan soyutlanması, davranışsal bir tasarım olarak açıklanabilir. Fakat evin iç mekânları, biçimsel ve mekânsal olarak canlıdır: Işık ve devinimle dolu, kadının kapalı yaşamını yaşanır kılan fiziksel bir ortam oluştururlar. Her şeyi aile yaşamının iç işleyişine ve kadının rolüne indirgemek abartılı bir basitleştirme olarak görünebilir. Ne var ki zemin katların dışarıya kesinlikle kapatılması ve pencerelere konan kafesler bu yalıtımın kesin görüntüleridir. Kadının sokağı görme isteği zorlayıcıydı. 17. yüzyılda, genelleşen *çıkma* (cumba) motifi bu işlevi yerine getirmiştir.

Türk evlerinde, Ortadoğu ve Orta Asya konut mimarilerinde, Antik çağlardan bu yana görülen önemli bir tasarım öğesi vardır. Aralarında genelde bir yarı açık mekân (eyvan) bulunan ve bir avluya ya da sofaya açılan iki odadan oluşan bu plan ünitesi, Mısır'dan Orta Asya'ya kadar ev ve saray tasarımının en karakteristik öğelerinden biridir. Irak'taki erken dönem Abbasi saraylarında, Fustat evlerinde, Orta Asya ev mimarisinde bu düzene rastlıyoruz. Arapçada adı *beyt*'tir ve ev anlamına gelir. Kelimenin etimolojisi Geç Bronz Çağı'na kadar gitmektedir. Daha eski geleneklerle soybilimsel bir ilişkisi olduğu savlanan bu evrensel plan düzenini *hayatlı ev*'in esas katında yine buluyoruz.⁵ Bu tarihi mimari motifle Müslüman Türk ailesinin yaşamının birleşmesi *hayatlı ev*'in tarihini belirlemiştir. Kesinleşmiş bu öğelerle evin biçimsel görüntüsü 16. yüzyıldan başlayarak yerine oturmuş olmalıdır, fakat tarihi bilinen örnekler 17. yüzyıldandır.

Hayatlı ev ya da *Türk evi* terimleri etnik değil, kültürel anlamlar taşır.⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nun egemen olduğu coğrafyada var olan konut geleneği arasında hayatlı evle başlayan ahşap konut geleneği, geniş bir coğrafi alanda gelişen tek konut tipolojisi ve üslubudur. Osmanlı döneminde, temelde Türklerin yaşadıkları bölgelerde gelişmiştir. Osmanlı dönemi, ahşap konut tarihinin ilk aşamasıdır.

II

KONUT MİMARİSİNİN ANADOLU VE ORTADOĞU KÖKENLERİ

H. Focillon'un *Vie des Formes (Biçimlerin Yaşamı)* adlı eserinde belirttiği sanatsal biçimlerin de kendi tarihleri olduğu savı, Ortadoğu mimarisinin gelişiminde kanıtlanmaktadır. Tarihin en eski çağlarında ortaya çıkan bazı temel biçim düzenleri, zamanın çalkantılarına direnir ve yeni sosyo-ekonomik ve kültürel koşulların zorlamalarına karşın varlıklarını sürdürerek önemli bazı mimari biçimlerin temelini oluştururlar. Bu sürece Klasik Antikite ve Erken Hristiyanlık dönemlerinde, daha sonra da İslam çağında rastlanmaktadır. Çağdaş mimari eleştiri terminolojisi bu sürekliliği, başlangıç işlevlerinden daha uzun süre dayanan bir tipolojik süreklilik olarak tanımlar. Bu çoğunlukla planimetrik ve mekânsal basit biçim düzenlerinin, farklı ortamlarda farklı amaçlar tarafından şekillendirilerek değişik kültürlerde yinelenmesidir. Bu biçimler yüzyıllar boyunca yetkinleşerek başlıca mimari üslupların çekirdeğini oluşturmuş; hem sıradan hem soylu yapılar için yapıcı öğeler olmuşlardır. Benzer biçim ve görüntüler olasılıkla farklı simgesel özelliklerle Yunanlar, Romalılar, İranlılar, Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar tarafından kullanılmıştır.

Konut planlarında iki ana öğe büyük rol oynamıştır; *revak* (*portico* ya da açık galeri) ve *eyvan* (Yunanca “*prostas*”, Latince “*tablinum*”). Bunların bir avlu ile birleşerek oluşturdukları düzen-

Taş kubbeli evler - Harran

ler, gölge ile güneş arasında havadar ve gölgeli mekânlar yaratarak Yakındoğu ve Akdeniz iklimi için vazgeçilmez yaşama ortamları yaratmışlardır. T biçimindeki bu yarı açık mekân, Hitit *hilani*'si, Arap *beyt*'i, Mezopotamya'nın *tarma evi*, İran *talar*'ı ve Türk *hayatlı ev*'inde aynı düzenin çeşitlemeleri olarak karşımıza çıkar. Hitit *hilani*sinde iki oda arasındaki merkezi bir holün önünde sütunlu bir galeri vardı. Öyle görünüyor ki tarihin bir döneminde dışarıya doğrudan açık kemerli dikdörtgen bir boşluk olan İran, eyvanı bir revak ile birleştirilmiştir. Bu tasarım İslami dönem boyunca yaygın olarak kullanılan T biçimindeki mekânı oluşturmaktadır. İran kültür coğrafyasının eski bir mimari motifi olan *eyvan* Partlar Dönemi'nde anıtsallaştırılmış, sonradan İslam mimarisinin hem anıtsal hem de anonim mimarilerinin en belirgin ögesi olmuştur.¹

Hitit döneminden bu yana bir yarı kapalı hacim önündeki sundurma düşüncesinin sürekliliği vardır. Avlu ile birleşen boşluksuz bir galeri, avlu ile birleşen galerisiz bir *eyvan*, Antik Yunan'ın Antis düzeni, sütunlu bir *eyvan*... Evlerin, medreselerin, zaviyelerin ve kervansarayların planlarında bu kurgu kullanılmıştır. Erken İslami yapılarda gördüğümüz *beyt* motifi İslam öncesi İran uygulamalarının bir devamıdır. *Eyvan* ile *tarma* açıkça buradan türemiştir. İran *talar*'ı ise galeriden ileri taşan bir sundurmadan çok, avludan bir sütun dizisi ile ayrılmış bir hücre, bir *eyvan*dır. Hitit *bit hilani*'sinde ön sütunlar en önemli öğelerdi. Bunların neredeyse simgesel bir anlamı olduğunu Asur belgelerinden anlıyoruz. Belki de işlevsel yeterlilikleri ile galerili ev geleneği ve Türk hayatlı evi, bu erken simgeselliği sürdürmektedir. Böylece Pers saraylarının girişlerinden Suriye'deki Roma ve Erken Hıristiyanlık bazilikalarının ve Ortaçağ camileri ve medreselerinin cephelerine kadar *bit hilani*'den başlayan bir mimari geleneğin serüvenini izliyoruz.

Buradan yola çıkınca, eski yapısal ve planimetrik düzenlere sahip çeşitli yöresel konut geleneklerinin Türkiye'de bugüne kadar yaşamasına şaşmamak ve Türk hayatlı evinin gelişimine olan etkilerini azımsamamak gerekir. Bazı durumlarda morfolojik ilişki daha doğrudandır. Yerel geleneklerin yaşama gücü, merkezin gevşek kültürel etkisini gösterirken, bir yandan da merkez geleneğinin

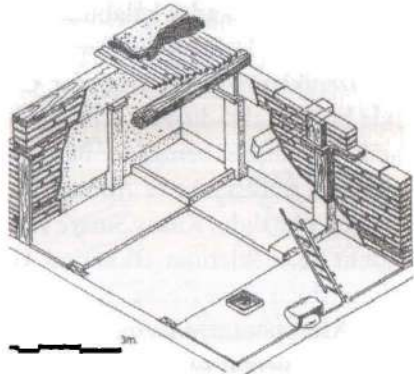
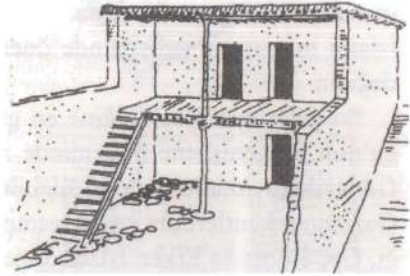
daha iyi tanımlanmasını sağlamaktadır. Türk hayatlı ev üslubunun Osmanlı topraklarında özgün bir Türk kültürel sentezinin yayılmasına tekabül ettiği bile söylenebilir.

Orta Anadolu Kerpiç Geleneği

Türkiye’de konut biçiminin tarihçesi yaşları oldukça iyi tespit edilmiş örnekleri ile Neolitik Dönem’e kadar uzanmaktadır. Çatalhöyük (MÖ 7000) ve Hacılar (MÖ 6500) yerleşimlerinin ve ev biçimlerinin rekonstrüksiyonu hemen hemen dikdörtgen planlı odalar, moloz taş temeller üzerinde çamur harçlı kerpiç duvarlar ve düz çatılar ortaya çıkarmıştır. Hacılar’da MÖ 5000 yerleşimlerinde, dikdörtgen odalı avlulu evler görülüyor. Burada önemli olan bugüne kadar fazla değişmeden gelen yapı sistemidir. Ayrıca Hacılar’daki bazı evlerin ikinci katlarının varlığı da güçlü bir olasılıktır.

Kerpiç, anonim ve köylü evlerinin en temel yapı malzemesidir. R. Naumann’ın Hitit evi restitüsyonu, bugünkü köylü evinden biraz etkilenmiş olmakla birlikte, geleneğin bölünmez sürekliliğine işaret eder.² Hayatlı evin yapı teknikleri bu gelekte saklıdır.

16. yüzyılda, İstanbul’da bile kerpiç en yaygın yapı malzemesiydi. O. G. de Busbecq, 1554’te ormanlık bölgenin ortasındaki Amasya evlerini ziyaret ettiğinde, bu konutlar kerpiçten ve düz damlıydı.

Ancak Türk döneminde moloz taş duvarlar daha fazla ağırlık kazanmaya başladı. 17. yüzyıldan itibaren moloz taş duvarlar, zemin katlar için hatta birinci katlar için de kullanılmaktaydı. Üst katların ve çatı biçiminin ahşap yapısı Türk döneminde tümüyle değişmiştir. Ortadoğu'da pek çok büyük mimari biçimin gerisinde eski kerpiç geleneği yer almaktaysa da hayatlı ev ahşap yapı sisteminin bir ifadesi olarak gelişmiştir.

Suriye-Mezopotamya Kültür Bölgesi ve Eyvanlı Ev

Yakındoğu'da Geç Roma egemenliğini izleyen dönemde başat ev tipi, *eyvan*'ı ile avlu evi olmuştur. Bazen arada bir *revak* ile *eyvan*'ı iç avluya bağlı olan ya da *beyt* plan düzenleri Emevi ve Abbasi saraylarında, Fustat evlerinde, Mısır'dan Orta Asya'ya uzanan bölgelerde Erken Ortaçağ'dan başlayarak görülen anonimleşmiş düzenlerdir.³ Bir ya da daha fazla eyvanlı gelişmiş avlu tasarımı, İslami mimarinin gelişiminde önemli rol oynamış bir plan çekirdeğidir.

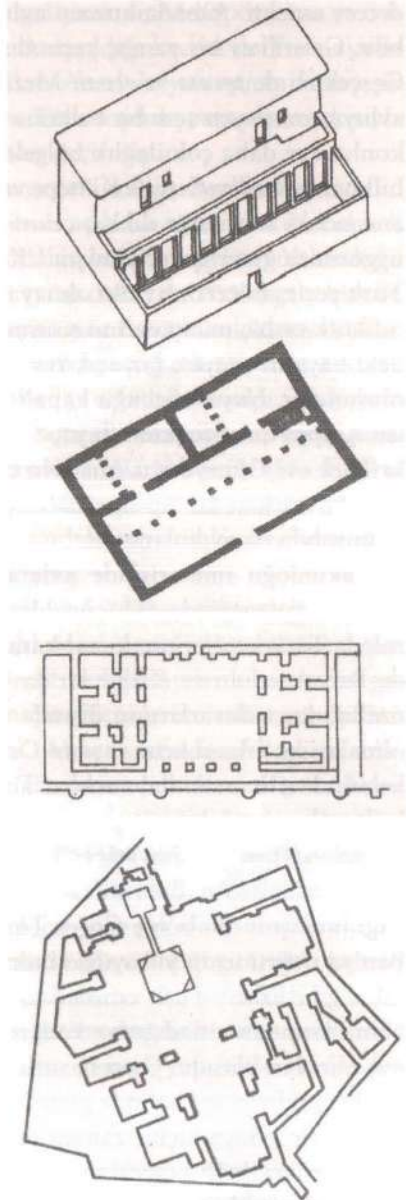
Bu geleneğin sürekliliğine en güzel örnek, İslam İmparatorluğu'nun ilk genişleme döneminde Araplar tarafından ele geçirilen Güneydoğu Anadolu'da görülebilir. Diyarbakır, Mardin, Urfa ve Gaziantep kentlerinde ve çevresinde görülen kesme taş yapı tekniği, Geç Roma ve Erken İslam dönemi kalıntıları olarak görülmelidir. Bu bölge anıtsal konut mimarisinin birkaç yüzyıllık örneklerinin günümüze kadar kalabildiği ender bölgelerdendir.

Suriye ve Lübnan'daki eyvanlı evler hayatlı evin temel mekânsal özelliklerini taşımaktadırlar. Ortadaki boş alanın çevresinde iki oda bulunmaktadır. Her iki tipte de kapalı alan, yarı kapalı alan ve açık hava ilişkisi benzerdir. Bu kullanımda Erken İslami modellerin simgesel statüsünün ve Abbasi döneminin fiziksel çevre anılarının etkileri olmalıdır. Kuzey Suriye ve Mezopotamya ile Anadolu-Türk konut geleneklerinin etkileşimi yoğun olmuştur. Kuzey Lübnan, Güneydoğu Türkiye ve Kuzey Suriye'de görülen Suriye *galerili ev*'i, Mezopotamya *tarma* evine yakındır.⁴ Her iki ev biçiminde de *eyvan* ile ilişkili *tarma* ve *revak* görülür. Türk evinin klasik biçimi

minde de ana öğelerin bileşimi aynıdır. Aslında Türk evinin geometrik biçimi tam anlamıyla *beyt*'tir. Yöresel ev gelenekleri, farklı ev kavramları ile sonuçlansalar bile, ortak temelleri açıkça görülmektedir.

Mezopotamya *tarma* evinin eyvanlı ya da eyvansız Erken Türk evlerinin yakın akrabası olduğu tartışılmayacak kadar açıktır. Ancak duvarlarla çevrili, avluya yalnız revaklarla bağlı (Bağdat *hoş'u*) *tarma*'nın biçimselciliği Türk evlerinde görülmez; Türk geleneğinde hiç benimsenmemiştir.

Bir grup çağdaş Lübnan evi tipolojik olarak erken açık-galerili ev geleneğine yaklaşıp. Ancak galeri şeklinin en önemli morfolojik özelliği boyutları, mekânsal organizasyonu, evin kapalı bölümü ile ilişkisi ve cephesidir. Suriye evlerinin revakları ve Irak evlerinin *tarma*'ları dar balkonlar olarak kalmıştır. Türk *hayat*'ı ise günlük ev işlerinin odağı, evin iç hacminin mekânsal açılımı olarak çok daha geniş boyutlardaydı. Planı bile son

Galerili ev - Lübnan, 5. yy - Tchalenko (üstte).

Abbasi Sarayı'nda *beyt* üniteleri - Ukaydır, Irak, 8. yy (ortada).
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://kitapy.org>

İstanbul planı - Mısır, 11. yy (altta).

derece esnekti. Aslında kısmen avlunun da yerini tuttuğu söylenebilir. Galerili ev bir yamaç yapısıdır. Avlu ise düzlükleri çağrıştırır. Gerçekten de *tarma* ve *revak* Mezopotamya ve Suriye ovalarında avluyu çevreleyen açık bir balkona dönüşürken, galerili (ya da balkonlu) eve daha çok dağlık bölgelerde rastlamaktayız. F. Ragette, Lübnan *galerili ev*'leri ile Kültepe ve Boğazköy'deki Hitit konutları arasındaki benzerliğe dikkat çekmiş, dağlık bölgelerde avlu evinin uygunsuzluğuna işaret etmiştir.⁵ Kuzeybatı ve Batı Anadolu'daki Türk yerleşimleri de avlulu olmayan ev biçimini benimsemişlerdir.

Türk ev biçiminin evrimi sırasında birinci kat odalarının önündeki hayatın (büyük bir açık revak ya da galeri) varlığı temel bir oluşumdur. *Hayat* sözcüğü kapalı mekân, yani avlu anlamına gelen Arapça bir sözcükten (h.y.t, "hiyatta") gelmektedir.⁶ Dolayısıyla Türk evi Güneydoğu Anadolu evinin avlusu yerine büyük yarı açık bir mekân koyup aynı adı kullanmıştır. Bu kullanım köken konusunda da aydınlatıcıdır.

Yakındoğu mimarisinde avlu daha çok kentli bir özelliktir. Türk ev geleneğinde avlunun olmaması belki de Osmanlı döneminde Türk kentlerinin kırsal karakterine bağlanabilir. Gerçekten de Batı Anadolu ve Balkanlar'da Osmanlı kentlerinin en önemli özelliği kent duvarlarının dışında ve bahçeli ev tarzında gelişmiş olmalarıdır. İslami kent yaşamı Orta Asya, İran ve çoğu Arap ülkelerinde avlu evini dayatırken, Türk evi daha başından farklı bir kent anlayışı ve deneyimi gösterir. Bu özelliğinden dolayı kitapta tartışılan Türk evi "hayatlı ev" olarak adlandırılmaktadır.

Güneydoğu Anadolu sürekli olarak Batı Anadolu'nun esin kaynağı olmuştur. Bu bölge Göçer Türk kavimlerinin yerleştiği ya da Batı'ya doğru uzun yürüyüşlerinde geçtikleri bir bölgeydi. Artuklular gibi Erken Türk emirlerinin konutlarının, Diyarbakır'daki kalıntılarından anladığımız kadarıyla, yöresel tipolojiyi benimsemiş olmaları olasıdır. Oysa hayatlı ev, bu kitap kapsamında tanımlandığı şekliyle, saf halinde güneydoğu *eyvan* evinin planına ya da formel bir avluya hiçbir zaman sahip olmamıştır. Fakat bu süreklilikler güneydoğu bölgesinin Anadolu-Türk toplum yaşamındaki prestiji ile açıklanabilir. Dolayısıyla Erken Osmanlı dönemi Türk

evinin morfolojik özelliklerinin gelişiminde Mezopotamya ve Suriye etkilerine işaret edilmelidir. Anlaşıldığı kadarı ile Türk aşiretlerinin fetih yolları üzerinden Batı Anadolu'ya taşınan karmaşık ev kavramı yerel geleneklerin ve Türk toplum yaşamının etkisiyle bazı özdeksel ve yapısal değişimler geçirmiştir.

Hayatlı ev ile birlikte, Orta Asya ev tipolojisi de anımsanmalıdır. Burada da iki oda arasındaki eyvan açık bir avluya ya da kubbeli bir hole bağlıdır. İki yanında odalar bulunan *eyvan*, Yakındoğu evlerinin bir sıra oda arasındaki eyvanından daha dikkat çekicidir. Anadolu-Türk geleneği Orta Asya evine bu açıdan daha yakındır. Ortaçağ Türk zaviyelerini kuran, kökleri çoğunlukla Orta Asya ve Horasan'da bulunan mistik tarikatlar o bölgenin yapı tipolojisini Anadolu'ya taşımışlardır.⁷ Daha sonraki yüzyıllarda, saray-köşk geleneğinin etkisiyle hayatlı ev merkezi plana dönüştüğünde Orta Asya ev geleneğine yakın bir biçim düzeni sergilemiştir. Orta Asya evi ve Geç Osmanlı örnekleri arasındaki şematik benzerlikler, tarihi bir akrabalığa da işaret etmektedir.

Türk ev biçiminin öncellerinin bu kısa tanıtımı sırasında Anadolu'da hâlâ süren diğer geleneklerden, örneğin hücrelerden oluşan taş tavanlı yapılardan, Akdeniz ve Ege kıyılarının anonim geleneklerinin uzantısı olan özgün çatı biçimlerine sahip yapılardan pek söz edilmemiştir.⁸ Ancak G. Akın tarafından *hilani evi* olarak adlandırılan bir ev grubuna göndermede bulunmalyım. Akın, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bir grup evi incelemiş ve bunları "hilani evleri" olarak adlandırmıştır.⁹ Hitit *hilani*'si yapı tekniği ve malzemelerinden çok biçimi ile belirginleşiyordu. Ayırt edici özelliği iki oda arasındaki merkezi holden önce yer alan simetrik sütunlu galeriydi. Bu ilginç plan, yukarıda söz edildiği gibi, akla hemen Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Lübnan ve Suriye'deki büyük bir grup tarihi anıt ve konut tiplerini getirmektedir. Urfa ve çevresinde kazılarda bulunan Hitit *hilani*'lerine benzer yapı tipleri bulunduğu dikkat çekilmelidir.¹⁰

Bizans Ev Geleneği

Yukarıda kısaca anlatılan bölgesel ev gelenekleri Bizans döneminde de vardı. Osmanlı döneminde olduğu gibi tekil bir Bizans ev geleneğinden söz edilememektedir. Genel tarihi bir perspektif içinde ve erken dönemlere ilişkin arkeolojik kanıtlar temelinde bu görüşün doğru olduğu kanısındayım. Başkent de dahil olmak üzere Bizans konut geleneğine ilişkin bilgilerimiz son derece yetersizdir. Ne arkeolojik kazılardan ne de yazılı kaynaklardan Bizans evlerine ilişkin yeterli bilgiye sahip olamıyoruz. E. Kirsten'in de işaret ettiği gibi Türk evi geleneğine Bizans öncelleri bulmak, varsayımı aşamamaktadır.¹¹ Kuşkusuz ele geçirilen kentlerin evleri Türkler tarafından kullanılmaktaydı. Bizans Anadolu'sunun hemen tüm kentleri Türk döneminde de varlıklarını sürdürdüklerine göre bunların yavaş dönüşümü eski Bizans konut geleneklerinin anısını yok etmiş olmalıdır. Yalnızca Kuzey Suriye'de, G. Tchalenko'nun çalışmaları aracılığı ile Arap egemenliği öncesi kırsal yerleşim konusunda epeyce bilgiye sahibiz. Tchalenko'nun son derece zengin verili çalışmalarında galerili ev örnekleri de bulunmaktadır.¹² Revaklı avlu evleri ve tek bir oda ile önündeki balkondan oluşan evler başlıca tiplerdir.¹³ Yazılı belgelerden ve kalan az sayıdaki büyük konaklardan merkezi holün büyük Bizans konutlarının temel bir özelliği olduğu anlaşılmaktadır. Ona bitişik duran açık galeri bazen "in antis" olarak bir ön hol oluşturmuyordu, bu da büyük Bizans konutunun *tarma* ve *hayat* evlerine biçim olarak en yakın olduğu noktadır. Kapalı bir avluya karşı cephe boyunca uzanan galeri Suriye'deki büyük Roma konaklarında da ("mansion") görülmektedir.¹⁴ Ancak bütün bu eski örneklerde arka cephe yoktu. Bunlar kutu gibi yapıları. Kuzey Suriye'deki bu örneklerle Batı Anadolu'daki Geç Bizans dönemi arasındaki ilişkiyi kurmak kolay değildir. Bu gelenek Erken İslami konut mimarisinin öncelidir. Emevi halifelerinin çöl saraylarında yerel geleneklerin bu son derece iyi belgelenmiş ve incelenmiş gücünü görmekteyiz. Erken İslam mimarisi de Geç Roma ve Erken Bizans biçim düzenlerinin sürekliliğine işaret eder.

Erken Bizans döneminin Suriye'deki örneklerinde büyük konaklar iç avlular çevresinde planlanır ve iki ya da üç kat olurlardı. Evlerde sokağa açılan pencereler ve olasılıkla kiremitli çatılar vardı. 5. yüzyılda Roma'da olduğu gibi beş katı bulan evler (apartman) yer almaktaydı. Bazı büyük kentlerde yedi ya da dokuz katlı evlere bile rastlanmaktaydı. Çok katlı yapı anlayışının Türk evi geleneği tarafından hiçbir zaman benimsenmediğini biliyoruz. Yazılı belgelere göre sırası ile moloz taş ve tuğla almalı duvarlı ya da sıvalı moloz duvarlı iki ya da üç katlı evlerin 9. yüzyıldan sonra yaygınlaştıkları anlaşılmaktadır. Katlar kornişlerle bölünmüş ve farklı renklere boyanmışlardı. Dikdörtgen şeklinde ya da kemerli pencere ve kapıları vardı. Pencerelerin karelere bölünmüş alçı çerçeveleri ve küçük camları bulunmaktaydı. Evlerin çatıları düz ya da *beşik çatı*’lıydı.

Büyük konakların planları zemin ya da birinci katta olan “triclinium” adı verilen büyük holün çevresinde organize edilmişti. Bu hol, iki kat yüksekliğinde genellikle çatıya kadar ulaşmaktaydı. Erkeklerin kabul odası (*divanhane*) olarak kullanılırdı. Kadınların odaları yukarı katlardaydı. Büyük ve yüksek bir merkezi hol içeren büyük konutlara en iyi korunmuş örnek İstanbul’daki *Blahernai Saray kompleksinin* bir parçası olan *Tekfur Sarayı*’dır. Ev ve manastırlarda çoğunlukla ısıtılmış bir oda vardı. Mutfak zemin katta olur ve bir ocağı bulunurdu. Evlerde ayrıca ekmek yapmak için bir fırın da olurdu. Belgeler tuvaletlerden de söz eder. Büyük evlerde içinde sarnıcı ve kuyusu ile avlu, banyo ya da hamamların bulunduğu bahçeler, daha zengin evlerde de özel şapel bulunmaktaydı. Her evde bir “iconostasis” olurdu. Taşra evlerinde ahıra da çokça rastlanırdı.

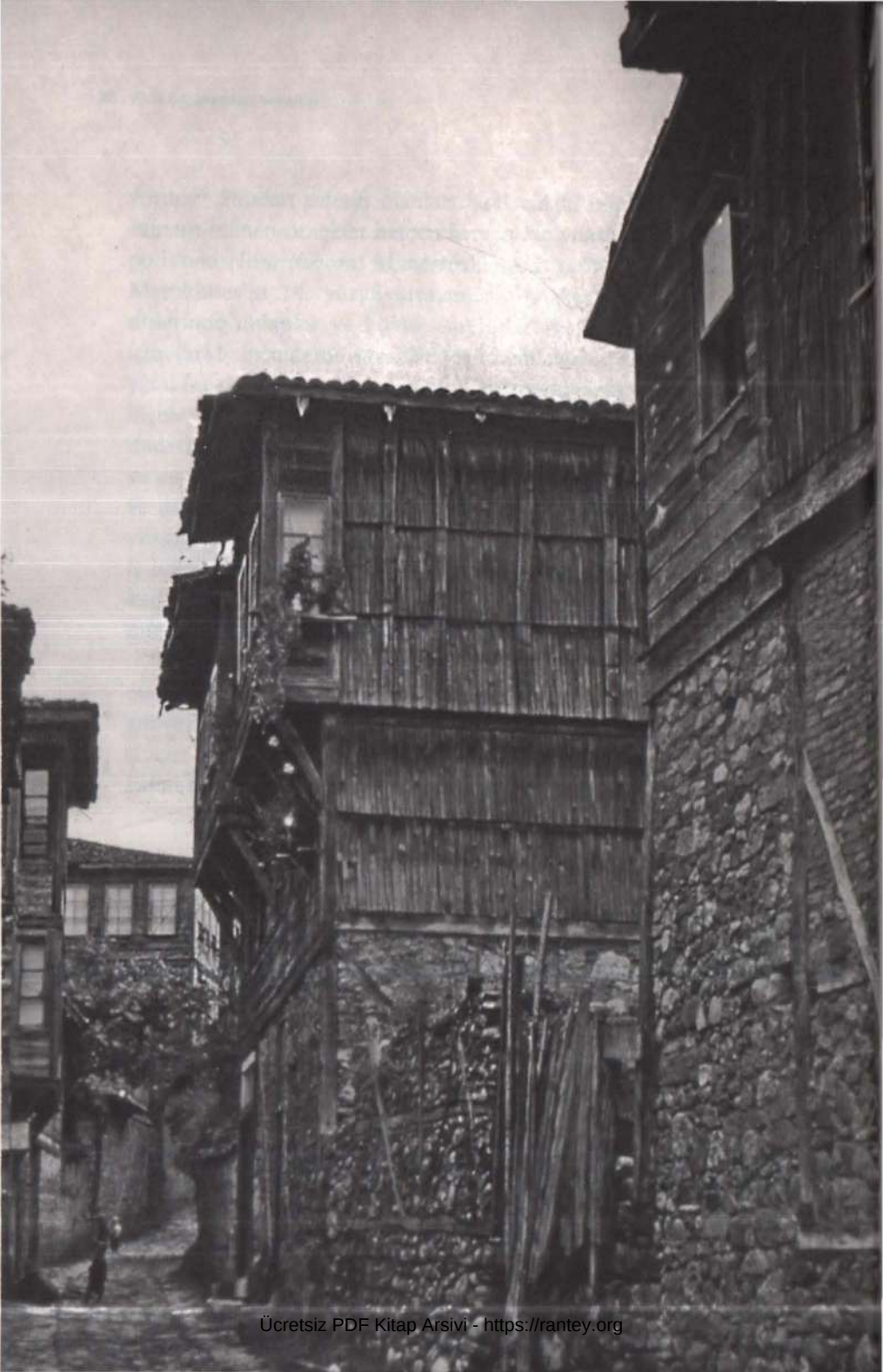
L. Bréhier, Teodor Karabas adlı birine ait evleri anlatan bir belgeden söz eder. Tek ya da çift katlı altı evi olan Karabas’ın bir evinde kuyusu ve su deposu olan bir avlu olduğu, iki evinin aynı avluya baktığı, birinin kubbeli tek katlı ve revaklı olduğu aktarılır. Evde bir şarap mahzeni ve bir eşek, araba ve diğer ev hayvanlarını alabilecek büyüklükte bir avlu vardır. İki katlı evlerde zemin katta servis bölümleri ve hizmetçiler, üst katta da ev sahipleri bulun-

yordu.¹⁵ Sıradan evlerin planları hakkındaki bilgilerimiz pek az, zamanı bilinen örnekler hemen hemen hiç yoktur.¹⁶ Konstantinopolis'teki *Hora (Chora) Manastırı*'na bağışta bulunan Theodoros Metokhites'in 14. yüzyıl sarayında giysilerin bulunduğu duvar nişlerinde dolaplar ve büyük sandıklar yer almaktaydı. Yemek için farklı biçimlerde masalar ve iskemleler, ayrıca yükseltilmiş yataklar da vardı.¹⁷ Burada anlatılan mobilyanın Türk evlerinde hiçbir zaman kullanılmadığını dolayısıyla farklı bir yaşam tarzının ifadesi olduğunu söyleyebiliriz. Türk evlerinde odaların yerleşimi ve eyvanın varlığı farklı kökenlere işaret eder. Hayatın boyutları ve düzeni de kendine özgü bir gelişme göstermiştir. Yine de 14. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar Batı Anadolu'daki Erken Türk evleri, iç bahçeye bakan tek cepheleri ile Erken Bizans dönemindeki iki katlı Lübnan galeri evlerine benzemiş ve Ortadoğu'da bin yıllık bir mimari geleneği sürdürmüş olmalıdırlar.

Bunların yanı sıra İstanbul'un Türk öncesi tarihinin anımsanması gereken yapısal olayları da vardır. Örneğin kaynaklarda yangın ve depremlerde büyük yıkıntılar olduğu zaman halkın sığınması için acele ahşap konutlar yapıldığını anlatan durumlar vardır. Fakat bunların yapısal özelliklerini bilmiyoruz.

TÜRK-ANADOLU SİMBİYOZU

Anadolu'yu yüzyıllar içinde Bizanslılar'ın elinden alan Türk göçerler birdenbire kentli, zanaatkâr, çiftçi olmadı. Hayvanları nedeniyle kentlere değil kırsal alanlara, Rum ve Ermeni köyleri çevresine yerleştiler ve onlarla mal alışverişi yaparak, zaman içinde simbiyotik bir yaşam ortamı yarattılar. 13. yüzyılın ikinci yarısında Marko Polo Anadolu'da üç grup insan olduğunu söyler; dağlarda yaşayıp hayvan güden Türkmenler ve kentlerle kasabalarda karışık yaşayan Müslümanlar ve Hristiyanlar. Hristiyanlar (yani Ermeni ve Rumlar) tüccar ve zanaatkârdı. Sosyo-kültürel yapının karmaşıklığını anlayabilmek için Polo'nun gözlemlerini ayırtılandırmak gerekmektedir. Türkler, Moğollar, İranlılar, Araplar ve dönmelerden oluşan Müslüman halk çok farklı köklerden geliyordu. Sosyal temelleri ve sınıfları açısından bu grupların toplumsal uyumları da farklıydı. Acemleşmiş üst sınıflar, Doğu'daki İslam ülkelerinden Batı'ya göçen devlet memurları, paralı askerler, din adamları, dervişler, tüccarlar, gezgin sanatçılar ve zanaatkârlar; Orta Asya, Irak, Suriye ve İran'dan mülteciler, hepsi fethedilen yeni topraklarda paylarına düşeni aramaya gelmişlerdi.

Yeni ev biçiminin doğduğu kent toplumu son derece karmaşık kültürel bir yapıya sahipti. Orta ve Doğu Anadolu'daki Selçuk topraklarında Müslüman görünüşlü bir kent ortamı varsa, Batı Ana-

Ahşap evleriyle bir sokak görünümü - Sinop.

dolu'nun yeni fethedilen Bizans topraklarında yeni Müslüman olan göçer Türkmen etkisi ağır basmaktaydı. Kendisine Söğüt'ün beylik olarak verildiği Ertuğrul, bir aşiret reisiydi. I. Osman devrinde Türklerin büyük çoğunluğu göçerdi ve hayvanlara otlak bulmak için yıllık göçleri sürmekteydi. Ancak Türkler ile Bizanslılar arasında, C. Cahen ve diğerleri tarafından dikkat çekildiği gibi, belli bir ortak yaşam gerçekleşmekteydi.¹ Türkler önce köylere yerleştiler. Bizans orduları köyleri koruyamayıp yalnızca kentleri koruduklarından köyler Türk yerleşimine açıktı. Büyük olasılıkla göçerler önceleri terk edilmiş köylere kış için geçici olarak yerleştiler. Türk ve Bizans köylüleri arasında mal değiş tokuşu ve kız kaçırma üzerine kurulu bir "modus vivendi" vardı. Hristiyan köylerin yakınlarına kurulmuş yeni Türk yerleşim yerleri ortaya çıkıyordu.

Bizans ordularının yetersizliği, zaman içinde kentlerin de önce I. Osman'a, daha sonra da oğlu Orhan'a teslim olmalarına yol açtı. İbn Battuta yenik düşen İznik için şöyle demektedir: "Harap olup giden kent hemen hemen boştu. Sadece sultanın birkaç adamı yaşıyordu. İçinde meyvelikler, çiftlikler ve ekilmiş alan vardı." İznik'ten beş yıl önce ele geçirilmiş olan Bursa ise o zaman çok canlı bir kentti.² Kentin önemli yapıları ve evleri sağlam kalmıştı. Kentlilerin bir bölümü de hâlâ Bursa'da yaşamaktaydı. Osmanlı idarecileri, askerler ve Doğu'dan yeni gelenlerin tümü, var olan Bizans yapılarına yerleştiler.

Fethedilen bölgelerdeki ekilmiş alanlarda tarım sürdürüldü. Osman ve Osmanlı idarecileri çiftçilerin önemini kavramışlardı. Osman'ın Bizans köylülerinin topraklarını ellerinden almadığını biliyoruz. Türkler tarafından yeni kurulan pek az kent vardı. Bursa yakınlarındaki Yenişehir bunlardandır. Osman'ın göçerlerden oluşan süvarilerinin bir kısmı burada yerleşmişlerdi. Orhan zamanında kurulan düzenli yaya ordusunun aşiret kökenli okçu süvarilerin etkisini azalttığı ve yerleşme olgusunu hızlandırdığı söylenebilir. 14. yüzyılın başlarında Osmanlılar kadar Batı Anadolu'nun diğer Türk beyliklerinde, İbn Haldun'un dikkatli gözlemlerinin de işaret ettiği gibi, yavaş bir yerleşme gerçekleşmekteydi.³ F. Giese'nin 20. yüzyıl başlarındaki göçer yerleşimlerine ilişkin gözlemleri buna

benzer.⁴ Osmanlılarda, R. P. Lindner'in belirttiği gibi, yerleşik yaşam koşulları I. Orhan zamanında Doğu'dan Müslüman bilginlerin gelmesiyle şekillenmeye başlamıştır.⁵

Böylece 14. yüzyılın ortalarından başlayarak Batı Anadolu'nun yeni ele geçirilen kentlerinde, göçer Türk egemenlerin hüküm sürdükleri bir Müslüman toplum gelişmeye başlamıştır. Bu kentlerin sosyo-kültürel karmaşıklığını anlayabilmek için insanın gerçekten de biraz düş gücüne gereksinimi vardır. Bu görüntünün oluşturulması çabasına yazılı belgeler yalnızca genel bir çerçeve çizerek katkıda bulunabilmektedirler. Bu kentlerin ve yapıların fiziksel nitelikleri üzerine doğrudan bilgi azdır. Yeni yerleşimlerin evrimini açıklayabilmek için üç değişik olgu göz önüne alınabilir: Bursa, İznik ve Kütahya gibi surlarla çevrili kentlerin yerleşim tarihi, 15. yüzyıldan başlayarak surların dışında yeni mahallelerin oluşumu ve göçerlerin yeni köylüler ve çiftçiler olarak yerleşmeleri. Fiziksel değişimin boyutları tek tek yapılar ve yerleşimler için farklı olmalıdır. Batı Anadolu'da Bizans kentinden Türk kentlerine geçiş konusunda eldeki verileri kısaca değerlendirmekte yarar vardır.

Arkeolojik incelemelere göre Sardes kenti Germiyan egemenliğindeki bir yüzyıldan sonra pek büyük bir düşüş yaşamamıştır. 1369'da Konstantinopolis Patriği Sardes Metropolis'i'nin kaldırılmasını emretmiştir.⁶ Kentte o tarihe kadar belirli sayıda Hristiyan hâlâ yaşamaktaydı. Kent yavaş yavaş yok olmuştur. Türkler ve Rumlardan oluşan köy benzeri mahallelerin nüfusları azalmıştır. 17. yüzyılda Evliya Çelebi'nin zamanında Sardes'te yalnızca üç mahalle ve toprak çatılı 700 ev bulunmaktaydı. Akropol terk edilmişti. Cami eski kiliseydi. Bir hamam ve kervansaray bulunmaktaydı.⁷ Evlerin sıradan kerpiç evler oldukları anlaşılmaktadır. C. MacFarlane'in anlatımından (1828) kentte dikkat çekici tek bir yapı olmadığını anlıyoruz. Sardes büyüklüğünde bir kent, bin yıllık metropolis, bir kervansaraydan başka kayda değer bir yapı olmayan bir köye dönüşmüştü. Türklerin yerleşmeyi sürdürdükleri birçok antik kentte durum aynı olmuştur.

Efes'in durumu (Hagia Theologos, Ayasoluk ve Modern Selçuk) çok daha gösterişli bir geçmişi bulunmasına karşılık farklı

Kent görünümü (merkezde Ali Paşa Camii) - Tokat.

değildir. Antik Efes dışındaki Bizans kenti, Aydın Emiri egemenliğinde kalesi çevresinde gelişmiş ve ticaret merkezi olmuştur. Büyük St. John (Hagia Theologos) Kilisesi camiye dönüştürülmüştür. Yüzyılın yarısında Konstantinopolis'ten bir piskopos gönderilmiş, ancak Hristiyan nüfusu azalmaya devam etmiştir. Kent, Aydın Emiri İsa Bey'in büyük bir cami yapmasına izin verecek kadar zengindir (1375). Kentin bütün önemli yapıları surların dışındadır. Evlerin biçimleri ile ilgili en ufak bir bilgi bile yoktur. Başpiskopos Matteus'un evinin tahta çatısının kiremit kaplı olmasından kentlerdeki konut mimarisinin biraz daha gelişmiş bir yanı olduğunu varsayabiliriz.⁸ Aydın Emiri'ni ziyaret eden İbn Battuta, Mehmed Bey'in kentteki evinde misafir odasının birinci katta olduğunu ve ortasında çeşme olan ve sedirleri halı kaplı büyük bir oda olduğunu yazar.⁹ Seyrek de olsa bu tür bilgiler 14. yüzyılın ilk yarısında konutlar konusunda biraz ipucu vermektedir.

Eski bir kentin Türk kentine dönüşmesinin başka bir örneği ise Bergama'dır. Geç Bizans döneminde kent bir zamanların büyük Batı Anadolu metropolisinin gölgesi bile değildi. Ancak hâlâ metropolis vardı. Türkler çevre alanları sistematik olarak işgal ederek Bizanslı nüfusun daha güvenli yerlere kaçmasına neden olmuş-

lardı. Bizans tarihinin sonunda Bergama bir kaleden ibaret kalmıştı. İbn Battuta eski kentin surları dışındaki yeni yerleşimleri görmüştü. 14. yüzyılın sonunda kentin Rumca konuşan nüfusu çok azalmıştı.¹⁰ I. Bayezid 14. yüzyılın sonunda bir cami yaptırmıştır. 15. yüzyılın başında bir *ribat*, bir başka cami ve bir hamam yapılmıştı. 17. yüzyıla kadar kamu yapılarında çok az bir artış görülmektedir.

Bursa, Edirne ve İstanbul gibi başkentlerin; Manisa, Amasya gibi bazı taşra merkezlerinin ya da Diyarbakır, Konya gibi eski merkezlerin dışında, Osmanlı Devri'nde Anadolu kentlerinin gelişmesi çoğunlukla 16. yüzyıldan sonra gerçekleşmiştir. 17. yüzyıl büyük bir kargaşa dönemidir. 18. ve 19. yüzyıllarda ve özellikle 19. yüzyıldaki reformlar sonucunda kent yaşamında bazı değişiklikler ve gelişmeler görmektediriz. Ancak kentlerin ne temel yapısal biçimleri fazla değişmiş ne de nüfusları çok artmıştır.

Bu kentlerde belirli bir Türk fizyonomisinin başlangıçlarını yeniden kurabilmek için iki kentleşme ögesini düşünmekte yarar vardır; zaviyelerin ve yeni mahallelerin kurulmasıdır. Yerleşmenin ve kentleşmenin gelişmesinde dini tarikatların oynadığı role çeşitli tarihçiler tarafından dikkat çekilmiştir. P. Wittek, F. Köprülü ve diğerleri Türklerin yerleşmesinde tarikatların ve zaviyelerinin önemli rolünü belirtmişlerdir. Dahası, Ö. L. Barkan'ın çalışmalarının açıkça gösterdiği gibi, zaviyeler köy vakıflarının temelini oluşturmaktadır, tarikatlar yeni toplumun sömürgeleştirici gücü olmaktadır.¹¹ Kentlerde yeni yerleşimler şeyhlerin tekke ve zaviyeleri çevresinde kurulmakta, bunlara o zaviyelerin adları verilmekteydi.¹² Kentlerin nüfusunu artırmak için sultanlar şeyh ailelerine vakıflar yoluyla tımarlar dağıtıyorlardı.¹³ Bu yolla zaviyeler yerleşim merkezleri haline geldiler. Bilinmeyen ve dost olmayan bir ülke Türklere açılmıştı. Müritleriyle savaşçı dervişler, Batı'nın, inanmayanların ülkesinin fethinde ileri karakolları kurmaktaydılar. Zaviyeler *ribat* işlevi de görmekteydiler ve yazında *ribat* olarak adlandırılırlar.

Ribat'lar yeni yerleşme çekirdekleri oldukları gibi yolcular için de konaklama yeri olmuşlardır. İbn Battuta'nın anlattığına göre Anadolu'da Erken Türk tarihinin Ahileri bir tür konaklama siste-

mi kurmuşlardı. Barkan da bu ilk zaviyelerin kurulmasına ilişkin çok sayıda çalışma yayınlamıştır.

Bu zaviyelerin şeyh ve babaları, müritleri ile beraber toprağı işler, evler ve mescitler yaparlardı. Şeyhlerin müritleri ve diğerleri de bu çevreye yerleşmekteydiler. Kanuni Sultan Süleyman zamanında yapılan bir sayıma göre eski uç bölgelerinde, yani Batı Anadolu’da, bu kurumların yoğunlukları özellikle yüksekti.¹⁴ Zaviyeler hem kırsal alanlarda hem de kentlerde kurulmaktaydılar. İlk Osmanlı sultanları tarafından kentlerin eteklerinde kurulmuş pek çok zaviye vardır.¹⁵ Bunların idareleri bir şeyh ve tarikatına bırakılırdı. Bu kurumlar idealize edilmiş dini bir yaşamın odağı ve etrafta dolaan göçerleri toprağa çeken merkezlerdi.

Oldukça belirsiz bir tarihi ortamda, yeni konut geleneğini yaratan toplumun kültürel seçimlerinin doğasını saptamak kolay değildir. Doğudan gelen fatihler için modeller muzaffer İslam olmalıydı. Ortaçağ’ın Türk Anadolu’su Doğu’nun İslam toprakları ile organik bir bağ içindeydi. Moğol istilası ile bu bağlar zedelenmiş olsa da, Doğu’daki İslam’ın önemi Bizans ile hiçbir zaman yer değiştirmemişti. Araplar Suriye’yi ilk fethettiklerinde anıtsal mimarilerinin en gözde örnekleri Geç Roma modelleri üzerine kurulmuştu. Anadolu-Türk egemenleri için modeller ise Abbasiler, Gazneliler, Büyük Selçuklular, Memlûkler ve sonraları İlhanlılardı. Evlerine ilişkin yeni istemler öne sürecek olan sosyal gruplar göçer değil, egemen sınıflar, idareciler ve kentlilerdi. Kubadabad’daki Selçuk kazıları Anadolu ve Doğu arasındaki tasarım sürekliliğini kanıtlamaktadır. İlk zaviye planları ile Orta Asya evleri arasında bir ilişki vardı. *Eyvan* evi, *tarma*, *talar* ile Türk evi planı arasındaki açık biçimsel ilişki Selçuklu Anadolu’sundaki Ortaçağ kent halkının istemlerinin niteliklerini açıklamaktadır.

Selçuklu döneminde Ege kıyısı ve Kuzeydoğu Anadolu gibi çevre bölgeler yerel geleneklerini korurken coğrafi olarak Kuzey Mezopotamya’dan Batı Anadolu’ya uzanan politik güçler, egemenler ve başat İslami gruplar, İslami modelleri benimsemişlerdi. Bu model kuşkusuz tek model değildi. Ele geçirilen kentlerde var olan evler kullanılıyordu. Osman Bey Karahisar’ı aldığı anda boş evler

Germiyan bölgesinden mültecilere verilmişti.¹⁶ İznik alındığında ise evler içlerindeki kadınlar ile birlikte askerlere verilmişti.

Dolayısıyla eski evler kullanılmaya devam ediyordu.¹⁷ Bir yandan soylu modellerin anonim yapıları giderek etkilemesi, öte yandan yerel mimarinin yeniden kullanılması, zamanla seçilmiş biçimlerin öne çıkması, yerel yapı teknolojisinin kullanımı ve diğer koşullara bağlı faktörler, 12. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar süren bir doğum döneminden sonra, Türk hayatlı evinin ortaya çıkışını hazırlamıştır.

İslam ve Bizans geleneklerini kristalize modeller olarak kabul edebiliriz. Ancak, hayatlı evi ortaya çıkaran mekanizma göçerlerin yerleşmesi ile daha doğrudan ilişkiliydi. Eski modellerin anonimleşmesi ve dönüşümü, eski kentlerin eteklerine göçerlerin yerleşmesi, yaylaya göçün sürerek bir çeşit mevsimsel göç haline gelmesiyle başlamıştır. Bu iki süreç, Türk kentleri ve evlerinin fizyonomisini yaratmıştır.

15. yüzyıldan sonra Anadolu ve Balkanlar'da gerçekleşen *Pax Ottomana*'ya kadar kentler Ortaçağ'daki fizyonomilerini korudular, çoğu surlarla çevriliydi. Ortaçağ kentlerinin surların içindeki merkezlerinde hâlâ Türk öncesi özellikler, olasılıkla korunmuş olmalıydı. Bunlarla ilgili arkeolojik bilgiler çok sınırlıdır.

Kentler duvarları dışında gelişmeye başladıklarında bu değişimin başoyuncuları yeni yerleşenler ve göçerlerdi. Göçerlerin yerleşik hale gelmesi olgusunu tarihi belgelerle yeniden kurmak son derece zordur. Bu olgu, çok az veri üzerine düş gücüne dayalı bir rekonstrüksiyon gerektirmektedir.

Göçerler kentlerin merkezlerine yerleşemezlerdi, surların dışına yerleştiler. Bertrand de la Broquière, 1433 yılında Şam'dan gelirken, terk edilmiş kaleler ve kentler çevresinde ya da köylere yerleşmiş yurtlarında yaşayan Türkmenler gördüğünü belirtmektedir. Antikitenin büyük kentsel merkezi Antakya'da (Antiocheia) yalnızca 300 ev bulunmakta ve kentte göçerlerin sürüleri otlamaktaydı. Ramazanoğlu Hanedanı'nın egemenliğindeki Kilikya kentleri çoğunlukla surlarla çevriliydi. Ancak duvarların dışında göçerler hâkimdi. Lykaonia'da Karamanoğlu Hanedanı'nın egemenliği al-

Anadolu'nun pek çok kasabası, 20. yüzyılın ortalarına kadar tipik görünümünü büyük oranda koruyordu.

tındaki Larende gibi kentlerde, surların dışında gelişme başlamıştı. Afyonkarahisar'da eski kalenin dışında yerleşilmiş bölgeler vardı.¹⁸

Yeni yerleşenlerin ilk işleri olasılıkla koyunları içerde tutacak kerpiç duvarlardan kendilerine özel bir yer yapmaktı. Bu kapanım büyük bir ailenin birkaç çadırını da içeriyor olabilirdi. Daha sonra, belki biraz büyükçe bir sürünün sahibi, emirin evini ya da yerel bir konağı örnek alarak bir ev yapabilirdi. Yurttan eve geçiş, ithal ve yerel öğelerin bileşimi, birlikte evrilmeleri ve yapı yoğunluğunun yavaş yavaş artması yüzyılların işiydi. Bu süreçte ev biçimi hemen başlangıçta olmasa da sonraları, Selçuklu döneminden başlayarak, gelişen kent evleri modelinde ortaya çıkmış olabilirdi. Bu evler ne göçerler tarafından yeni yapılabilir ne de onlar tarafından inşa edilebilirlerdi. Ancak göçerlerin taş ve kerpiçten çok ağaç kullanmaya yatkın oldukları düşünülürse, yapı malzemesi olarak onu yeğledikleri söylenebilir.

Kentlerin gelişimine ilişkin yorum yapılırken Türk Anadolu'nun kırsal düzeninin sürekliliği gözden ırak tutulmamalıdır. Yerleştikten sonra da Türkler doğal bir çevre yeğlemişlerdir. Yüzyıllar boyunca kentte yaşayanlar vazları yaylaya çıkma geleneğini

birakmamışlardır. Göçerlik ve mevsimsel göçler yer yer önemli bir yaşam özelliğidir. İmparatorluk sayımlarında *göçer ev* semantik olarak çadır ve aileye tekabül eder. Giderek göçer çevresi kentlileşmiş, bahçeler küçülmüştür. Fakat yakın zamanda bile bahçeli ev karakterinden uzaklaşmamıştır. Anadolu kentleri yakın zamana kadar hep o ilk kırsal görüntüye sahip olmuşlardır.

Türk kentinde mahalle etnik ve dini bir karaktere sahipti.¹⁹ Seyrek görülmesine karşılık yeni bir yerleşimin kurulmasına da rastlanmaktaydı. Barkan tarafından yayınlanan 16. yüzyıldan bir belge bu süreç ile ilgili bilgiler içermektedir.

Kıbrıs'ın fethinden sonraki dönemde Konya bölgesinde, iç bölgeleri Akdeniz kıyısına birleştiren bir yol üzerinde bulunan Sultaniye köyü önem kazanmıştı. II. Selim, köyü büyüterek bir cami, bir imaret, bir han, bir hamam, 39 dükkân ve iki değirmen yaptırdı. Bu köyün ve yapılarının bakımı 84 tane köyün halkına verildi. Buraya yerleşen insanlar vergi de vermeyeceklerdi. Kent halkı göçerler ve diğer köy ve kasabalardan yerleşenlerden oluşuyordu. Yakın zamanlara kadar Sultaniye kasabasında mahalle adları o zamanki sosyal yapıyı anlatmaktadır; aşiret, köy ya da kasaba adlarıdır.²⁰

Erken Osmanlı döneminde sıradan bir evin gerçek biçimi konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Osmanlı döneminde Batı Anadolu'nun evlerine ilişkin gözlemler erken dönemlerdeki sıradan evlerin fazla ayrıntısı olmayan galerili evler olduklarını gösteriyor. Yeni konut türü yeni Türk-Müslüman toplum yapısının zorunluluklarına yanıt vermek üzere yavaş yavaş ortaya çıkmıştır.

14. yüzyıldan 17. yüzyıla çok az belgelenen değişimler, 17. ve 20. yüzyıllar arasındaki değişimlerden daha az olmayabilir. Erken biçimler yerel yapı tekniği uygulamaları yüzünden yerel geleneklerin izlerini taşımak zorundaydılar. Ancak tümüyle farklı bir kültürel ve sosyal ortamda eski yapı düzenlerinin aynen sürmesi beklenemezdi. Bu değişim anıtsal mimari için rahatlıkla gösterilebilir: 14. yüzyılda yerel teknikler kullanılmaya devam ediyordu ve bazı yapısal ve dekoratif ayrıntılar Bizans geleneklerinden alınmaydı. Ancak bir yüzyıl sonra Osmanlı anıtsal mimarisi geleneği oluşmuş ve tümüyle farklılaşmıştır.

Türk kenti kavramına bağlı olarak 16. yüzyılda Anadolu'daki kentlerin nüfuslarının 5.000'i çok seyrek geçtiği unutulmamalıdır.²¹ Yerleşik Osmanlıların Göçer Türkler ile uzun süren uğraşları ise iyi bilinmektedir.

Hayatlı evin gelişme alanı Osmanlıların ilk genişleme döneminde Batı ve Kuzeybatı Anadolu ile Doğu Trakya'nın kent merkezleri çevresindeki bölgelerdi: Bursa, Manisa, Amasya, Edirne ve daha küçük kentler. Bu, İslam ve Batı dünyalarının buluşma noktalarında gelişen Batı-Türk yani Osmanlı kültürünün de gerçek ifadesiydi.

IV

TÜRK EVİNİN KÖKENLERİ ÜZERİNE TEZLER

"Yeni bir evde bütün bir geçmiş yaşamaya gelir."

Gaston Bachelard, *Mekânın Poetikası*

Klasik biçimiyle Türk hayatlı evi, Osmanlı İmparatorluğu'nun orta bölgelerinde 15. yüzyıldan sonra şekillendi. Ancak, daha önce gördüğümüz gibi, çeşitli öğeleri Ortadoğu'nun eski kültürlerinde vardı. Daha önce anlatılan eski yöresel gelenekler arasında yeni üslup, konut mimarisinin daha sonraki tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Yeni ev üslubunun eski üsluplarla etkileşiminin örnekleri Türkiye'nin birçok bölgesinde ve eski Osmanlı topraklarında hâlâ var olan son derece sinkretik fakat pitoresk ev biçimleri yaratmıştır.

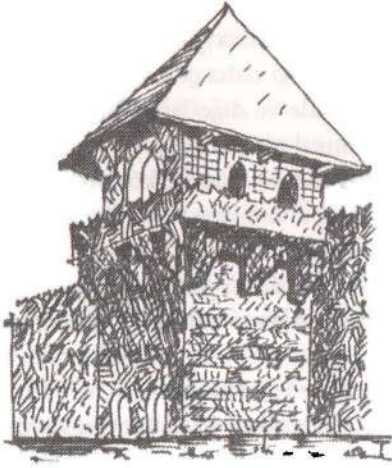
Türk evinin kökenlerine ilişkin savlar sınırlı gözlem ve yeteri kadar eleştirel olmayan analizlerle ortaya sürülmüştür. Anadolu-Türk mimarisindeki mimari biçim ve düzenlerin kökenine ilişkin herhangi bir savın önce yerel etkilerin, sonra İslami ve Türk tanımı altındaki genel boyutlarının belirlenmesi gerekir. Her ikisi de egemenlik kuran Türkler tarafından benimsenmiştir. Erken Anadolu-Türk kültürü sinkretistik bir kültürdür. 11. yüzyıldan Osmanlı İmparatorluğu'nun birliğini sağlamlaştırdığı 16. yüzyıla kadar çok sayıda bileşen Türkler tarafından sentezlenmiştir.

Etrafındaki ahşap yapılarla Ayasofya -Fossati.

Anadolu'da Türkleşme ve Müslümanlaşma unsurları Türk göçerler olduğundan, Türk yazarlar evin kökeni için önce göçer atalara, sonra da coğrafi kökene bakmışlardır. Dolayısıyla, göçerlerin dairesel çadırı *yurt* ve Türk konut mimarisindeki biçimlere benzeyen Orta Asya yapı biçimlerini prototipler olarak düşünmüşlerdir.

Göçer konutunun en iyi örneği *yurt*, her zaman ilk referans olmuştur. Diğer çadır biçimleri hiçbir zaman dairesel *yurt*'un mimari özelliklerine sahip olmamışlardır. Çinli tarihçilerin de ilk Çin ev ve tapınak örneklerinin dairesel çadırdan geldiğini savlamış olmaları ilginçtir.¹ Ancak, Çin geleneğinde görülen sürekliliğe karşın step göçerlerinin kültürleri ile yerleşik Anadolu Türklerinin kültürleri arasında köklü bir ayrım bulunmaktadır. Türk hayatlı evi ile bir çadır arasında morfolojik bir ilişki yoktur. Yalnızca, birçok yazarın altını çizdiği gibi, Türk odalarının organizasyonu ile çadır içi arasında kullanım benzerlikleri vardır. Türk evi ve dairesel çadır arasında biçimsel ilişki olduğu savındaki temel yanlış, daha sonraki yılların merkezi planlı evlerinin Türk ev biçiminin temeli olduğu düşüncesidir. Mekân organizasyonunda, ilke olarak merkeziliğin olduğu düşüncesi hem dairesel çadırdan hem de merkezi planlı evde ortaktır. Ancak, göreceğimiz gibi, bu yorum karmaşık bir tarihçeyi basit, çizgisel bir evrime indirgemekte ve Türk evinin çekirdeği olan açık galerili evin gelişimini tümüyle göz ardı etmektedir.

E. Esin'e göre Türk evinin kökeni Orta Asya'dadır. Esin, eski Çin köşk geleneğinin Orta Asya Uygur topraklarındaki sürekliliğine, bunun Ortaçağ Türk mimarisine ve son olarak da Türk evi tasarımına geçişine dikkat çeker.² Çin tarihi, yüksek bir platform ya da duvarlar üzerine yükseltilmiş kare ya da haç planlı köşklar, aristokratik bir gelenek olduğunu göstermektedir. Yüksek kuleler, yükseltilmiş köşklar ve üzerinde ahşap pavyonlar olan büyük kapılar bu geleneği sürdürür. Konya'da *Alâeddin Köşkü* ya da III. Mehmed'in Edirne'deki *Cihânnümâ Köşkü* gibi yüksek duvarlar üzerindeki anıtsal köşklar, yalnızca minyatür ve resimlerden bildiğimiz Uygur köşkları ya da bazı Orta Asya yapıları ile akrabadır. Budist kültür dünyasında bu tür pavyonlar Çin geleneğine bağlanabilir ancak bu akrabalık Erken Anadolu mimari kültürünün

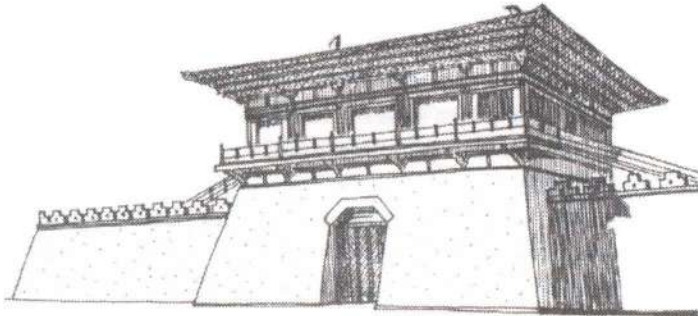

Konya Köşkü rekonstrüksiyonu - Kuban.

bağımsız bir bileşeniydi ve bu kitapta anlatılmaya çalışılan hayatlı evin doğuşu ile de hiçbir ilişkisi yoktur.

A. Arel de taş duvarlı bir zemin katının üzerinde yükselen birinci katıyla ev imgesini göçer Türkler aracılığı ile taşınan Orta Asya geleneğinin uzantısı olarak görme eğilimindedir. *Asma ev* (*fevkanî* ya da yükseltilmiş ev) geleneğinin yine Türk (ya da Osmanlı) ev kavramı ile ilişkili olduğunu savlar.³ Arel'in belirli gözlemleri doğru ol-

makla birlikte sonuçlarına katılmak zordur. İbn Havkal'ın belirttiği gibi kerpiç ve ahşap Orta Asya evlerinin temel malzemeleridir. Ancak hayatlı ev geleneği Orta Asya konut biçimlerinin uzantısı değildir. Uygur *kalık*'ı bir ev değil pavyondur. Daha sonra göreceğimiz gibi Türk hayatlı evinin yüksek duvarlar üzerinde köşk geleneği ile hiçbir kavramsal ilişkisi yoktur. Yükseltilmiş köşk ve basit Anadolu köylü evinin bileşiminden Türk hayatlı evi çıkmaz. Her iki gelenekte de buna benzer bir plan biçimi yoktur. 17. yüzyıl da hayat evinin erken örneklerinin *beyt* motifini açıkça sergileyen Yakındoğu galeri evleri geleneğine akrabalığı rahatlıkla görülebilir.

Üzerinde ahşap köşk bulunan bir Çin kent kapısı.

Türk hayat evinin kökenini kule geleneği ile bağdaştırmak bir yanılığdır. Kule düşüncesi Türk evi kavramına yabancıdır. Savunma düşüncesi ile ilintili olan kule geleneği daha çok soylu yapılarda görülür. Yukarıda adı geçen iki kule ve diğerleri gibi *Topkapı Sarayı*'nın Bâb-ı Hümayun türü anıtsal girişleri hep bu geleneğin örnekleridir. Yükseltilmiş yapılar da zorunlu olarak köşk mimarisi ile ilintili değildirler. Çok sayıda köşk, divanhane ve merkezi planlı bahçe pavyonları tek katlı yapılardır.

Buna karşılık Arel'in zemin kat üzerinde bir *piano nobile* oluşumu sorusu yanıtlanmalıdır. Zemin kat-birinci kat karşıtlığı ve yalnızca birinci katlarda görülen ana plan düzeni olgusu açıklanmalıdır. Ancak bu, tarihi olmaktan çok mimari ve işlevsel bir sorundur. Mimarlık tarihinin başlangıcından başlayarak iki katlı evler vardır. Ankara evlerinin zemin katlarına, evin aslının yukarıda olduğunu belirtmek için, *ev altı* denir. İstanbul evleri için bile J. Dallaway zemin katların sokağın devamı olduklarını söylemiştir.⁴ Bu gözlemin önemi sokak ve ev arasındaki ilişkiyi tartıştığımızda daha iyi anlaşılacaktır. Giriş katları gerçekten de avlu ve bahçenin evin içindeki devamı gibiydiler. Her birinin kendine özgü evsel işlevleri bulunmaktaydı. Türk evinin gelişiminde birinci katların önemi günlük ev işlerinin niteliğine bağlı olarak açıklanabilir: yarı kırsal etkinlikler ve Türk yerleşimlerinin genellikle yamaçlarda olması. Ayrıca Türk öncesi anonim geleneklerin de etkisi birinci katın asıl oturma katı olmasını gerekli kılmış olmalıdır. Birinci katın *piano nobile* olarak gelişmesi olasılıkla Türk konut biçiminin tarihçesinde yeni bir aşamayı oluşturmaktadır. 16. yüzyılda İstanbul'u ziyaret eden gezginler genellikle tek katlı evler betimlemişlerdir. Osmanlı başkenti ve diğer büyük merkezler temelde tek katlı evlerden oluşmaktaydı. Çinlilerin de çift katlı evlere karşı önyargılı oldukları düşünüldüğünde göçer kökenli Türklerin böyle eğilimleri olabileceği düşünülebilir. Bu eğilim olasılıkla 16. yüzyılın ortalarında özgün bir Türk-İslam kent yaşamı oluşmaya başlayıncaya kadar sürmüş olmalıdır. Batı Anadolu'da çift katlı evin gelişmesi Timur devrinin ertesinde başlamış olabilir. Özel bir oturma katı olarak birinci kat bir zenginlik göstergesi olmuş olmalıdır.

İmparatorluğun 16. yüzyılda güçlenmesi ve yerleşmesi ile zenginliğin arttığı, çeşitli kırsal nitelikli ev işlerinin yapıldığı hizmet mekânlarının yaşama bölümlerinden ayrıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla mutfak, ahırların, kilerin, odunlukların, kümesin, tuvaletlerin, kuyu ve çeşmenin bulunduğu bahçe seviyesi yaşama, yeme içme ve uyuma mekânlarından ayrılmış oluyordu. Bu düzenlemenin savunma nitelikli olduğu söylenemez. Büyük açık bir hayatın varlığı bu yorumu engellemektedir.

Merkezi plan düşüncesi de Türk evi kavramına yabancıydı. 17. ya da 18. yüzyıl hayat evleri ile 15. yüzyıla ait İstanbul'daki *Çinili Köşk* arasında kavramsal farklılıklar bulunmaktadır. *Çinili Köşk*, cephe boyunca uzanan eyvanlı galerisine rağmen dört cepheli ve merkezi planlı zarif bir yapıdır. Doğu İslam dünyasından ithal edilmiştir. Hayatlı ev ise yeni bir kavram, bir sentezdir. Geç 18. ve 19. yüzyıllardan önce merkezi planlı evler göremiyoruz.

İstanbul'da saray köşklarının ve Avrupa mimarisinin etkisiyle simetrik çözümler ortaya çıkmış, merkezi planlar benimsenmeye başlanmıştır. O zaman bile en yaygın planlar karniyarik denilen tek bir eksen üzerinde simetrik, ortadan bölünmüş planlardı.

Merkez temelli Türk evi kavramı daha çok S. H. Eldem ve E. Aksoy tarafından savunulmuştur. Aksoy, tezinde Türk evi kavramına ilişkin genel kuramlar geliştirmiştir.⁵ Üzerinde çok durmakla birlikte, Anadolu-Türk ev biçimlerinin Hitit ve Yunan ev geleneklerinden etkilendiğini savlamıştır. Ancak değişik dönemlerden toplanan bu verilere eşzamanlı bir yaklaşım, değerlendirmelerine çok net olmayan, abartılı bir boyut katmaktadır. İklimsel analizleri yeterli değildir. Çünkü hayatlı evin biçimlenmesinde iklim ağırlıklı rol oynamamaktadır. Üç iklim bölgesinden söz etmekle birlikte Güneydoğu yöresinin tarihi kökenini ve önemli farklılıklarını göz ardı etmekte, Türk evi geleneğini ve uzantısını Türkiye Cumhuriyeti'nin bugünkü sınırları içine kapatmaktadır.

Aksoy, bütün bu iklim bölgelerinde aynı tasarım kavramını bulmaktadır. Bu kavram *abgeschlossenheit* ya da "kapalılık"tır, "içe dönüklük"tür. Bu özelliğin İslami örnekleri ile ilgisi olmadığı ve Türklerin kendilerine özgü bir çevre yaratma çabalarının ürünü

olduğu şeklindeki bu kitapta savunulan görüşe, Aksoy katılmamaktadır. Aksoy'a göre İslam dünyasındaki bütün avlu evleri içe dönüklük kavramının sonuçlarıdır ve Türk evi de bu sınıfa girer. Ayrıca Yunan ve Roma evleri de aynı karaktere sahiptir. Oysa birçok konut geleneğinin en temel özelliklerini oluşturan nitelik olmakla birlikte hayatlı evi biçimlendiren bir ilke olmamıştır.

Aksoy, göçerlerin sürekli dolaşmaları nedeniyle merkezi salonlu Türk evlerinin tasarımlarında da ifade edilen soyut bir iç mekân kavramı yarattıklarını düşünmektedir. Çadırların içerisinde ve merkezi salonlarda Aksoy, içe dönüklük için neredeyse mistik bir dürtü görmektedir. Bu görüşe katılmak zordur. Çünkü Ortadoğu tarihi hem teknik olarak hem de simgesel olarak yurt benzeri içe dönük yapı kavramları sınıfına (hem biçimsel hem de simgesel olarak) giremeyecek kadar gelişmiş merkezi yapı örnekleri ile doludur. Yarı açık galerisi ile Türk evi bu kategoride düşünülemez. Arel'in yükseltilmiş köşk görüşüne, Aksoy göçerlerin doğaya duydukları saygı ile yanıt verir; bunu doğal zemine göre yükseltilmiş birinci katta yaşayarak yapmaktadırlar.

Bu savlarla ilgili temel yöntemsel yanlışlık, öncelikle özdeksel gelişimi ve dönüşümlerini analiz etmeden, bir kavram (Türk evi) tanımlamalarıdır. Kronolojik olmayan bir yaklaşım ve eldeki verileri göz ardı etmeleri nedeniyle yanlış sonuçlara ulaşmışlardır. Türk evi, harem ve selamlık gibi klişeler ve modern Türkiye'nin sınırlarının coğrafi çerçeve olarak alınması kargaşa yaratmaktadır.

Eldem, Türk evi ile ilgili çalışmalara en önemli katkıları yaparak bu alanda genel inceleme için belgesel temelleri oluşturmuş ve araştırmaları ile Türk evi kavramının gelişiminin ana hatlarını çizmiştir. Fakat Eldem'in çalışmaları Türk evinin tarihi boyutlarından çok tipolojik boyutları üzerinde durmaktadır.

Genel anlamda, Uzakdoğu geleneklerinin etkileri yok sayılmaz. Bunlar Orta Asya ya da Çin, Budist ya da İslam gelenekleri olabilir. Ancak daha önce söz edildiği gibi hayatlı evin en önemli ve ısrarlı plan tipolojisinin, Yakındoğu ve Anadolu'nun daha eski mimari kültürleri ile yakından ilişkisini açıklar.

T şeklinde bir yarı-açık mekân ilkel bir mimari biçim düzeni, bir arketip olarak kabul edilir. Sıcak iklimlere uygun bir düzenleme olduğu anlaşılmaktadır. Bu biçim hem çok eskidir hem de kültürlerarası bir karaktere sahiptir. Son derece esnek olduğundan, simetrik ya da asimetrik her çeşit plan ile kullanılabilir. Yüzyıllar boyunca bu biçimin çok sayıda türevi olmuş, sosyal gelenekler, yerel teknikler ve iklim koşulları birçok bölgesel varyasyonun doğmasına neden olmuştur. Irak, İran ve Türk evleri arasındaki akrabalık yadsınmadığı gibi Hitit, Yunan, Part ve Sasani öncelleri de göz ardı edilememektedir.

Erken Türk konut mimarisinde *beyt* motifinin kullanımı saray etkilerine dayandırılabilir. Abbasi egemenlerinin saray geleneği diğer Müslüman egemenler için örnek oluşturmıştır. Artuklular ve Selçuklular gibi Anadolu'nun Türk egemenleri için Bağdat yüksek sanat ve kültürün kaynağıydı. Bu geleneğe verilen simgesel önem soylu konutlar aracılığı ile anonim geleneğe yansımış olmalıdır.

Güneydoğu bölgesel mimarisi ile klasik Türk hayatlı evi arasındaki biçimsel ilişki bu kapsamda ele alınmalıdır. Kuzey Mezopotamya, Güneydoğu Anadolu ve Suriye'de topraktan az yükseltilmiş giriş katları ana kat olarak kullanılmaktadır. Bu evlerde avluya açılan eyvan, onunla beraber bir bütün oluşturur. Bu daha eski *eyvan-avlu* bileşimlerine benzemekte, işlevsel ve yaşayan bir bütünsellik oluşturmaktadır. Bu avluların işlevi klasik Türk evlerinin bahçeleri ile aynı değildir. Diyarbakır'da *İskender Paşa Konağı* gibi yapılarda gördüğümüz gibi, daha çok törensel avlulardır. Bu evlerde avlu merkezi açık hol işlevi görmektedir. Mutfaklar ve servis alanları ayrı birimler olarak düzenlenmişlerdir. Bu düzen, açık avlunun gerçekte evin merkezi olduğu Eski Mezopotamya İslami geleneğinin sürdüğünü göstermektedir. Bu kapsamda kullanılan terminoloji de aydınlatıcıdır. Diyarbakır'da *eyvan*, (planimetrik olarak) ev ortasıyken, Türk evinde *hayat*'a (ya da Mezopotamya örneğinde *tarma*) *eyvan* adı verilir.

M. Cerasi, Osmanlı evini Bizans ve diğer komşu bölgelerinkinden ayıran üç ana öge sayar: birincisi, kentsel bir boşluk olarak duvarlarla çevrili bahçe; ikincisi, tam olarak geometrik odaların

serbest ilişkisi ve üçüncüsü, ahşap yapı. Cerasi'ye göre bahçe ve ev arasındaki kompozisyon bütünlüğü ne Yunan ne de Akdenizlidir, daha çok Helenistik Olint, Daçya ve Macar yerleşimleri, Make-donya kırsal evleri ya da Karadeniz kıyısı gelenekleridir.⁶ Ne var ki bu yargıda çevre gelenekleriyle ilişkiler belirsizdir ve tarihi olarak kanıtlanamaz.

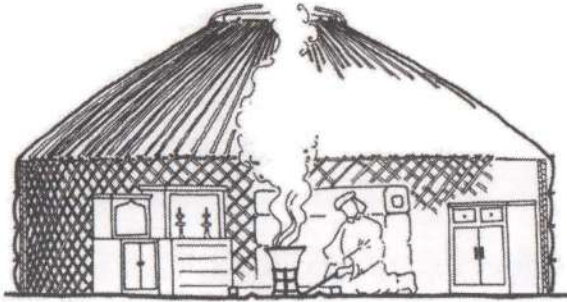
Göçer Çadırı ile Türk Evi İlişkisi

Göçer çadırı ve gelişmiş Türk evi arasındaki ilişki tartışmalı olduğuna göre bu konuya ele almak yararlı olacaktır.

Göçerlerin yerleşme sürecinin başlangıcında çadırlar ve evler kuşkusuz birlikte var olmuşlardır. Orta Asya, Afganistan ve başka yerlerde toprak ağalarına hizmet etmek için gelen göçerlerin çadırlarını duvarlarla çevrili boş alanlara kurdukları hâlâ görülebilir. İbn Battuta Anadolu'da gezerken Türk göçerlerinin Farsçadan gelen bir sözcük olan *kargâh*⁷ adlı yurtları vardı ve birkaç yüzyıl sonra, Osmanlı sultanları Boğaziçi'ndeki yazlık bahçeleri üzerine hâlâ geniş ve iyi tasarlanmış çadırlar kurmaktaydılar.

Tek bir mekândan oluşan bütün ilkel ev birimleri, benzer çevresel ve yaşamsal koşullara sahip olmaları nedeniyle, çadırlarla doğal bir benzerlik gösterirler. Tarihi veriler çadır ve kulübenin benzer yerleşme düzenine sahip olduklarını ve birbirleri ile yer değiştirebildiklerini göstermektedir. Çin kaynakları Türkler ve Moğolların hasırlarla kaplı kulübelerde ya da arabalar üzerine kurulmuş çadırlarda yaşadıklarını yazar. E. D. Phillips, yuvarlak çadırın steplerde kullanılmak için ortaya çıkmadığını, başlangıçta Kuzey Asya ve Kuzey Amerika'daki yerlilerin kullandığı "tipi" ya da "vigvam" türü çadırlara benzediğini belirtmektedir. Biraz yükseltmek ve sağlamlık vermek için altına duvar örüldüğünü de eklemektedir.⁸

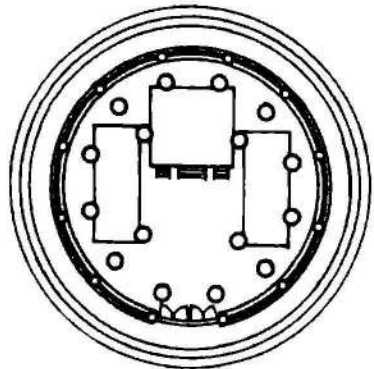
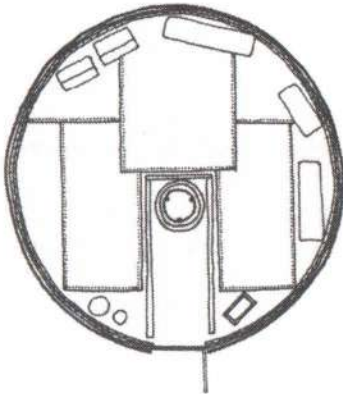
Göçer çadır geleneği ile sonraki konut mimarisi kavramı arasındaki süreklilik savı ağırlığını Türk hükümdarların yerleşik yaşama geçtikten sonra bile çadır yaşamına verdikleri önemden almaktadır. Gerçekten de Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Timurular, Memlükler ve Osmanlılar gibi büyük Türk sülalelerinin mensup-

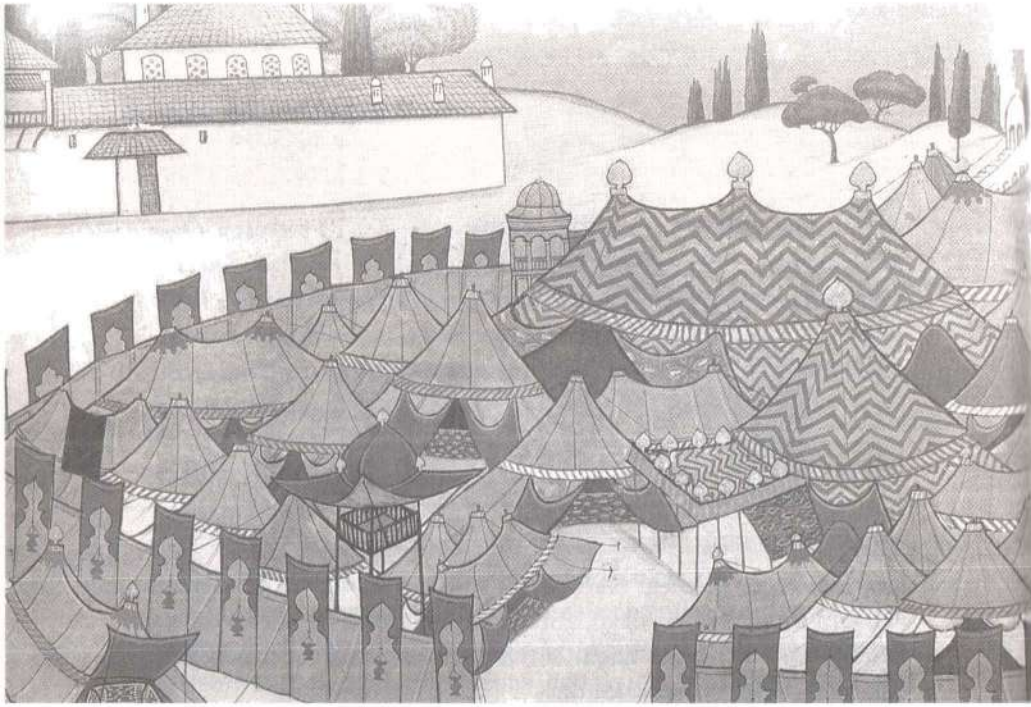
Yurt.

ları, eski göçer geleneği olan büyük çadırlarda oturma geleneğini yalnızca ordugâhlarda değil, günlük yaşamlarında da sürdürdüler. Sultanların 18. yüzyıla kadar süren çadır yaşamlarına ilişkin pek çok tarihi belge bulunmaktadır.

H. Dernschwam, Sultan'ın Amasya'daki büyük çadırını betimlemektedir.⁹ J. Covell'in 1675'te Edirne'de bir bayramda gösterdiği IV. Mehmed ve maiyeti resmi, süslü Osmanlı çadırlarına iyi bir örnektir.¹⁰ Sir P. Rycault, Davutpaşa'daki kampta sultanın çadırını şöyle anlatır: "Çadırın duvarları içinde saraya ait pek çok çalışma odaları, hizmetçiler için odalar ve köşkler bulunmaktaydı." Bu ordugâhlar, içinde her çeşit çadırın bulunduğu, çevrelerinde dokumalarla yapılmış duvarlar bulunan geniş bir alanı kapsıyordu.

Yurt planı (solda); Gökyüzü Tapınağı planı - Pekin (sağda).

IV. Mehmed'in ordugâhı - Sûrnâme.

A. Galland da 1672'de *Otağ-ı Hümâyûn*'u aşağıdaki gibi anlatmaktadır:

Bu emperyal bir daire. Değişik biçimlerde üç farklı çadırdan oluşuyor. Çadırbaşı diye adlandırılan, 16 yaldızlı ve süslü sütun üzerinde duran dikdörtgen bir giriş holü. Giriş tarafında iki sütun bulunmasına karşılık içeriye doğru sıralanan karşılıklı yedi sütun bir ihtişam duygusu yaratıyor. Sütunların arası dört ayak ve çadırın genişliği 25-30 ayak kadar. Yerde kırmızı bir halı serilmiş. Altın ve gümüş renkli ipliklerle işlenmiş tavanın kenarlarından üzerinde yazılar bulunan süslü perdeler sarkıyor. Yine perdeye benzeyen ipek duvarlar ise tavan gibi süslemeli. Daha sonra girilen mekân 12 metre kadar yüksek ve ortasında yalnızca bir direk bulunuyor. Birincisi gibi burası da son derece süslü. Üçüncü bölüm, birçok direğin taşıdığı tonoz biçiminde tavanlı daha uzun bir çadır. Direklerin birbirlerine kemer şeklinde işlemeli kumashlarla bağlandığı görülüyor. Bu çadır da diğerleri gibi aşırı derecede süslü. Çadırın dışı kırmızı ve yeşil ipekten yapılmış. Direklerin tepelerinde de elma gibi yuvarlak tepelikler bulunuyor. Çadırın bir buçuk yılda 120.000 kuruşa tamamlandığı söyleniyor.

Galland'ın betimlemeleri sarayın çadırcılarının bir saray atmosferi yaratmak için epeyce çalıştıklarını göstermektedir.¹¹ Minyatürlerden anlaşılabilirdiği kadarıyla, Osmanlı sultanlarının seferler sırasında kullandıkları çadırların çok büyük ve yapısal olarak karmaşık olmadıkları söylenebilir. Karmaşık çadırların daha çok göçer alışkanlıkların çok daha güçlü korunduğu ve bozkırla ilişkilerin hâlâ simbiyotik olduğu Doğu Türk topraklarına has bir özellik olduğu söylenebilir. Hükümdar çadırları betimlemelerine en iyi örneklerden biri R. Clavijo'nun Semerkant yakınlarında Timur'un kamp-sarayını anlatmasıdır.¹²

Clavijo'nun anlatımına göre Timur'un törensel çadırı Pekin'de bulunan *Cennet Tapınağı*'nın yapısına son derece benzemektedir. Törenler için yapılan geçici çadırların bazı köşk yapılarına benzediklerini de biliyoruz. 1720'de oğlunun sünnet törenleri için hazırlanan III. Ahmed'in *sayeban*'ı (geçici çadır çatısı) Vehbi'nin *Sûrnâme*'sinde anlatılmaktadır. Bu, kumaştan çadırvari bir örtüsü olan yükseltilmiş bir platformdu. Levni'nin minyatüründen anlaşıldığı kadarıyla dikdörtgen şeklindeydi.

Sûrnâme'deki başka bir minyatürde de sultanın ortadaki bölümünün bir balkonu olduğu, yanlarda da maiyeti için ayrı odalar bulunduğu görülmektedir. Bu geçici sultan bölümünün saraylarda, camilerde ve musallalarda görülen klasik *maksure* motiflerinin tüm özelliklerine sahip olması ilgi çekicidir. Bu üçlü öge, yani yan odalarla çevrili eyvan ya da kubbeli oda, politik güç simgelemine içinde barındıran Müslüman mimarisinde evrensel bir biçim düzeyidir. Esin kaynağının çadır olmadığı da buradan açıkça görülebilmektedir.¹³

Çadır biçimlerinin mimaride benimsenmesi çekici bir önerme olmakla birlikte 18. yüzyıl merkezi planlı evlerinin ya da köşklerinin zarif mimarilerini bu kaynakta aramak olası değildir.¹⁴ Ancak bu gözlem göçer sonrası yerleşimler üzerindeki göçer etkisini yadsımak anlamına gelmemelidir. Fiziksel ortamın şekillendirilmesine yönelik göçer davranışı uzun zaman sürmüştür. Çadır yaşamı ve yerleşik yaşam arasındaki etkileşim tek tek odaların döşenmesine ve mekânsal düzenlemelere yansımıştır.

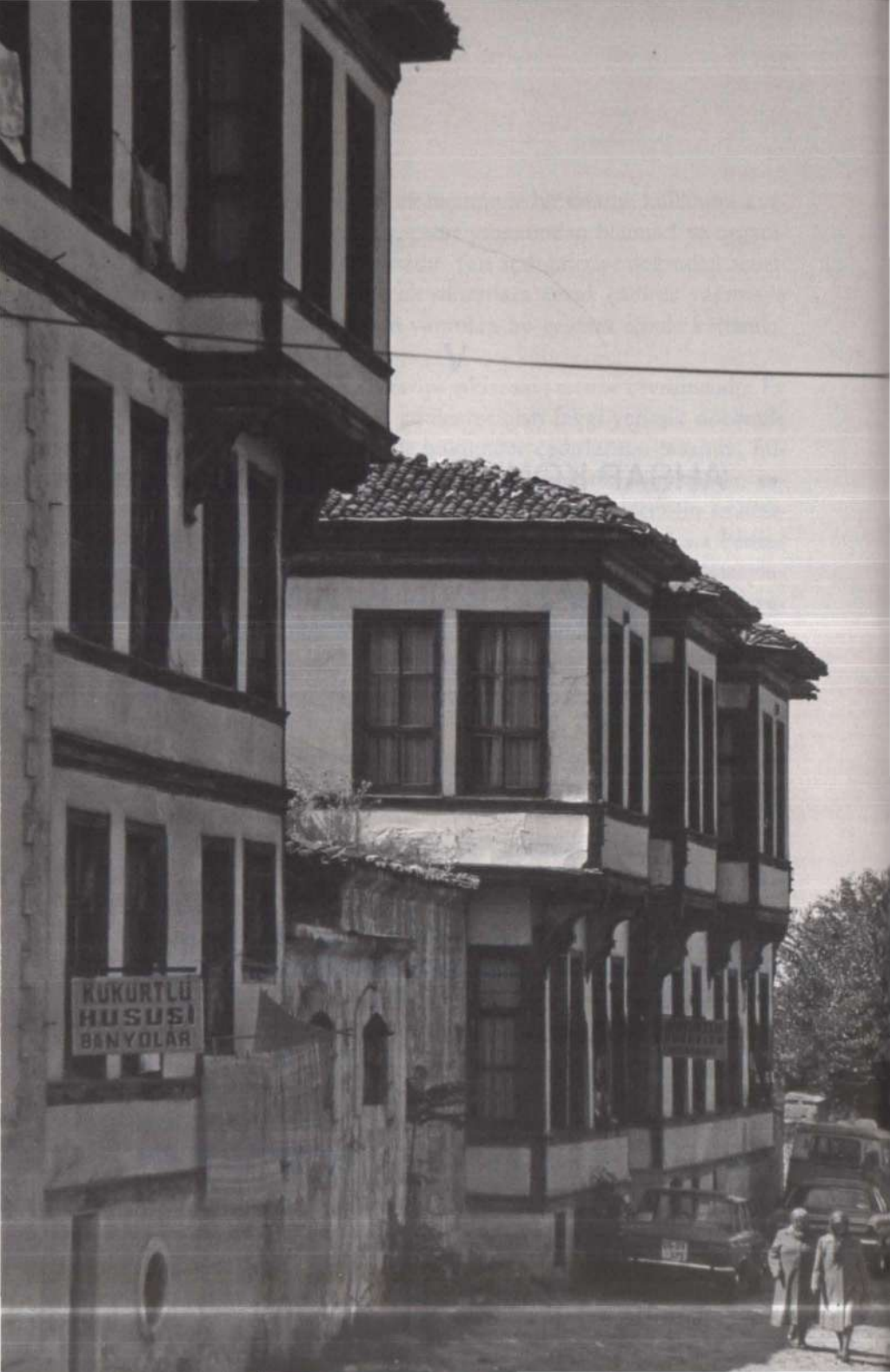
Türk hayatlı evinin klasik biçiminde bir odanın kullanımı kavramını belirleyen davranış, çadır yaşamından biçimsel ve organizasyonel uzantılar taşımaktadır. Yarı açık galeriye doğrudan açılan bu odalarda kışın yaşanacak sıkıntılara ancak çadırdaki yaşamaya alışmış insanlar tarafından yaratılan bu gelenek içinde katlanılabildiği.¹⁵

Çadır mimarisinin mimariye etkisi savı tersine çevrilmelidir. Ev biçimi çadır tasarımından etkilenmemiştir fakat yerleşik dönemde çadırların tasarımı, özellikle hükümdar çadırlarının tasarımı, hükümdar köşklerinin tasarımından etkilenmiştir. Kumaşlarla, sarayların atmosferi yaratılmaya çalışılmıştır. Bu geleneğin sınıflardaki göçersel eğilimlerin sonucu olduğu söylenebilir. Buna benzer bir davranış Erken Arap halifelerinin çöl şatolarını kent saraylarına yeğlemeleridir. Türk hükümdarlarının kendilerinin de savaş gitmelerinin bunda etkisi olduğu söylenebilir. Dolayısıyla saray yaşantısının kolaylıkları ve eşyaları sultanın gezgin yaşamına da taşınmıştır. Çadır, yapısal nedenlerle, simetrik hatta merkezi olmak zorundadır bu nedenle merkezi planlı yapılara benzetilmesi doğaldır.¹⁶ Büyük hükümdar çadırlarında saraydaki konforun ve olasılıkla bazı simgesel biçimlerin kullanılmış olması da söz konusu olabilir.

Köken sorunsalı, biçim düzenleri arasındaki rastlantısal ilişkileri saptamak değildir. Yüzyıllar içinde süren bir süreklilik ve tarihi süreçle ilişkilerin tutarlılığı daha aydınlatıcı olabilir. Fakat bazı soyutlamalar dışında eldeki örneklerin son iki yüzyıla ait oldukları unutulmamalıdır. Hayatlı evin tipolojik türlerinin pek çoğuna Anadolu'nun her kasaba ve köyünde rastlanabilmekle birlikte, Türk evi denen kapalı planın en gelişmiş örneklerine, 18. ve 19. yüzyıllardaki fizyonomisi ile asıl İstanbul'da rastlanır. Bu son aşamada hayatlı ev deneyimlerine dayanan özgün bir fizyonomi sergilenmekle birlikte, Yakındoğu'nun eski geleneklerinin izlerini saptamak olanaksızlaşır.

V

**AHŞAP KONUT GELENEĞİNİN
İLK AŞAMASI:
HAYATLI EVİN EVRİMİ**

KUKURTLU
HUSUSI
BANYOLAR

KUKURTLU
HUSUSI
BANYOLAR

Hayatlı evin tarihi ve coğrafi dağılımı Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik dönemine yayılır. Uzun ömürlü standart tipolojisi Türk kırsal toplumunun gereksinimlerine yanıt verdiğini gösterir. Anadolu ve Balkanlar'da Türk fetihlerinin ilk yüzyıllarında, ev biçimine ilişkin bilgi verebilecek arkeolojik veriler pek yoktur. Beçin gibi Güneybatı Anadolu'da bulunan ve fiziksel çevreye ilişkin genel bilgiler sağlayan kazılarda bile evlerin yalnızca temelleri kalmıştır. 17. yüzyıldan önce ahşap mimari örneklerine rastlanmamakla birlikte Kastamonu'da Kasaba köyündeki *Mehmed Bey Camisi* (1316) ve *Beyşehir Büyük Camisi* (1402) gibi diğer ahşap yapılardan Ortaçağ'daki ahşap yapı işçiliğinin kalitesine ilişkin bilgiler edinebiliyoruz. Minber, kapı, kepenk gibi mimari öğeler ahşap işçiliğinin üstün düzeyine tanıklık ederler.

Tarihi belgeler 16. yüzyılda gelişmiş bir konut mimarisinin varlığına işaret ediyorsa da bir Türk kasabasının fizyonomisinin ya da sıradan bir evin biçiminin rekonstrüksiyonu ancak varsayımlara dayanarak yapılabilir. Ev biçiminin doğuşunda etkili olmuş toplum ve kullanıcı istekleri, prototipler ve görüntüler, sosyo-ekonomik parametreler üzerlerinde fazla bilgimiz olmayan belirsiz öğelerdir. Hayatlı evin gelişme dönemini daha erken yüzyıllara çıkarmaya olanak verecek örnekler yoktur.

Yeni konut biçiminin gelişmesinde aracı olan kentliler, sultanlar ve emirlerden başlayarak, doğulu danışmanların, tüccarların, Müslümanlığı kabul etmiş ya da etmemiş Hristiyanların ve Doğu İslam ülkelerinden yeni fetih ülkesine göçenlerin, askerlerin ve tarikat mensuplarının katkılarını saptamak da olanaksızdır. *Konya Köşkü*, Edirne *Cihânnümâ Köşkü* ya da İstanbul'daki *Çinili Köşk* gibi sultani, anıtsal modeller Doğu topraklarından, İran ya da Orta Asya'dan ithal edilmişlerdir. Yerel yapı malzemeleri ve teknikler yerli ustalar tarafından uygulanıyordu. Zengin insanların konutları genellikle sultan ve emirlerin evlerinden esinlenirdi.

İnsanların sürekli yer değiştirmeleri, yeni yerleşimlerin gelişmesi ve değişik geleneklerin anıları yeni konut biçiminin doğuşunda etken oldular. Çok sayıda bileşen yavaş yavaş ayıklanmış ve yerleşen göçerlerin ve Müslüman kentlinin tercihlerine göre giderek yeni bir senteze ulaşılmıştır. Ahşap evin eyvanlı ve hayatlı tipik plana ulaşması 15. yüzyılı bulmuş olabilir.

15. yüzyıldan sonra kentler eski merkezlerinin dışında büyümeye başladılar ve göçerler sur dışında mahalleler oluşturdular. Yeni yerleşenlerin ortama uymaları ve yeni bir konut tarzının simbiyotik gelişimi, İslamiyet'in erken dönemlerinde pek çok kez gördüğümüz şekilde gerçekleşmiş olmalıdır. Suriye ve Mezopotamya'nın Araplar tarafından fethi, Selçuklular'ın Mâverâünnehir, İran ve Anadolu'yu ele geçirmeleri, yine Hindistan'ın Türkler tarafından fethi benzer mekanizmalar içeren kentleşme süreçlerine yol açmıştır. Anadolu topraklarında da birkaç yüzyıllık bir kuluçka devresinden sonra, yeni Türk toplumu kendi konut kavramı ve üslubunu yaratmıştır.

Minyatürler gibi görsel araçların da çoğunlukla en erken 15. yüzyılın sonlarından başlayarak ortaya çıktıkları göz önüne alınırsa, pek yardımcı olamayacakları anlaşılar. En önemli bir dizi minyatür, basit standart tip evleri gösteren Matrakçı Nasuh tarafından 16. yüzyılın ilk yarısında yapılmış minyatürlerdir. Bunlarda yalnızca Marmara Bölgesi evleri kiremitlidir. Ancak evlerin biçimleri ilk yaşayan örneklerinde gördüğümüz tipolojiden oldukça farklıdır. 16. yüzyılın ikinci yarısında yazılan *Hünernâme*'de bazı hüküm-

dar köşklerinin basit çizimleri bulunmaktadır. Yalnızca Nakşi'nin 17. yüzyılın ikinci yarısında yazılan *Tercüme-i Şakayık-ı Numaniye* için yaptığı bazı resimlerde ahşap kaplamalar, cumbalar ve baş pencereleri gibi Türk anonim mimarisinin önemli öğeleri görülmektedir.¹

Fiziksel veri eksikliği gelişmenin ilk aşamalarının tarihini yazmayı zorlaştırmakla birlikte vakfiyeler, mahkeme kayıtları ve imparatorluk divanı hükümleri gibi belgelerdeki bilgilerden genel yargılara ulaşılabilmektedir. II. Mehmed'in vakfiyesi, İstanbul'da Sultan tarafından vakfedilen bütün yapıları belirtmekte, başkentin konut mimarisi ile ilgili bazı bilgileri vermektedir.² Evlerin çoğu (*menzil* olarak adlandırılmaktadırlar) *beyt-i süfli* denilen tek katlı evlerdir. İki katlı evler bir giriş katı bir de üst kattan (*beyt-i ulvi*) oluşmaktadırlar. Sultanın bile kentte üç katlı bir eve sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Evlerin çoğu dizidir (*muttasıl*). Bazıları duvarlarla çevrilmiştir (Arapça *tahvit*'ten gelen *muhavvata*). Evlerin çatılarında *gurfe* adı verilen balkonları vardır (*şahnişin*).³ Vakfiyede evlerin yapı malzemeleri ve tekniklerinden söz edilmemektedir. Ancak yabancı gezginlerin gözlemlerinden yapı malzemesinin kerpiç ya da moloz taş, çatı ve döşemenin ise ahşap olduğunu anlıyoruz. Dışarıya uzanan *gurfe* gibi öğelerin de ahşaptan inşa edildiği anlaşıyor.

16. yüzyılda bazı divan kayıtlarına göre yetkililer büyük saçaklara izin vermemek ve yerlerine *kirpi* adı verilen tuğla kornişler koyulmasından sorumlu tutulmuşlardır.⁴ Ahşap bir duvar tuğla kornişle bitemeyeceğine göre çok sayıda evin kâgir olduğu anlaşılmaktadır. Ahşap yapılar daha çok 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyılda yaygınlaşmış olmalıdır.

1660 yılında kentin büyük bölümünü yok eden yangından sonra Divan, ahşap yapıların yapılmasını yasaklamıştı.⁵ Bu da o sırada yapıların büyük kısmının ahşap olduğunu göstermektedir. Büyük saçak ve *şahnişin*'lerin (cumba) yaygın bir şekilde kullanıldıkları anlaşılmaktadır.

Erken yüzyıllarda İstanbul'un konut mimarisinde Anadolu kentlerine göre farklı bir özellik sıra evlerin varlığıdır. Bu özellik

olasılıkla Bizans dönemi kent dokusunun devamı olarak değerlendirilmelidir. Başkentte değişik bir ev tipolojisi gelişmiş olabilir. Taşrada hayatlı ev hâlâ en yaygın tür iken, İstanbul'da iç sofalı planlar ve süslü cepheler ortaya çıkmış olabilir. Bu mimarinin görünüşü ancak varsayımlara dayanır. Sultanların önemli konutları için Batılı ziyaretçilerin gravürleri temel biçimler konusunda fikir vermektedir. 16. yüzyıl İstanbul'unun Avrupalılarca yapılan gravürleri 18. ve 19. yüzyıllardan farklı bir kent görüntüsü oluşturmaktadırlar.

Hayatlı evin gelişimi açısından taşra örnekleri başkentte gör-düklerimizden daha yararlıdır. A. Arel, 1559 yılında yazılmış bir mahkeme tutanağında bir çiftliğin yapıları için şöyle dendiğini belirtmektedir: "...Çiftlikte dört adet beyt-i süfli (moloz taş ya da kerpiçten yapılmış tek katlı evler), tahıl ambarları, iki çardak, bir kiler ve mutfak, ayrıca iki sofa, bir samanlık, dört ahır, bir fırın ve bimai'si ile bir çatma ev bulunmaktadır..."⁶

Ev kompleksi kavramı bu örnekte açıkça ortaya çıkmaktadır. Hizmetler farklı yapılardadır. Basit yapılar kerpiç veya moloz taş-tan yapılmışlardır. Asıl ev çatma, yani ahşaptır. En belirgin eşya-lar sedirler olduğuna göre, sofaların biçimini bilememekle birlikte evin iki katlı bir hayatlı ev olduğu söylenebilir.

A. Yavuz, Ankara evlerinin satışlarını içeren 17. yüzyıl kadı ka-yıtlarının bir özetini yayınlamıştır. Bir evi oluşturan temel öğeler kayıtlarda şu şekilde belirtilmektedir: *muhavvata-i hariciye* (dış alan), *muhavvata-i dahiliye* (iç alan), *hayat* (Ankara'da avlu yerine kullanılmaktaydı ve olasılıkla eve en yakın açık alanı tanımlamak-taydı), bahçeler, *hadika* (meyve bahçeleri), ağaçlar, kuyu, bahçe çiti, çeşme, sofa (iç hol), Ankara'da *sayegan* adı verilen yarı-açık galeri (hayat yerine), *örtme* (hayatın üzerinde bir saçak), ocaklı bir kış odası (*tabhane*), harem ve selamlık arasında sonraları *mâbeyn* adı verilen harem odası, erkek misafir odası (*divanhane*), köşk, sokağa doğru uzanmış *şahnişin* (cumba), odaların altında, giriş ka-tında açık bir bölme (*oda altı*), mutfak, kiler, mahzen, kenef, ahır, samanlık, odunluk ve atölyeler.

Bu 17. yüzyıl belgesi gelişmiş bir hayatlı evin bütün öğelerini içeren büyük bir programdır. Küçük ya da sıradan evlere ait değildir. Kayıtlardaki evlerin çoğunun iki ya da üç odaları bulunmaktaydı. Belki de iç ve dış alanları ile büyük konakların sahipleri zengin yünlü kumaş (*sof*) tüccarlarıydı.

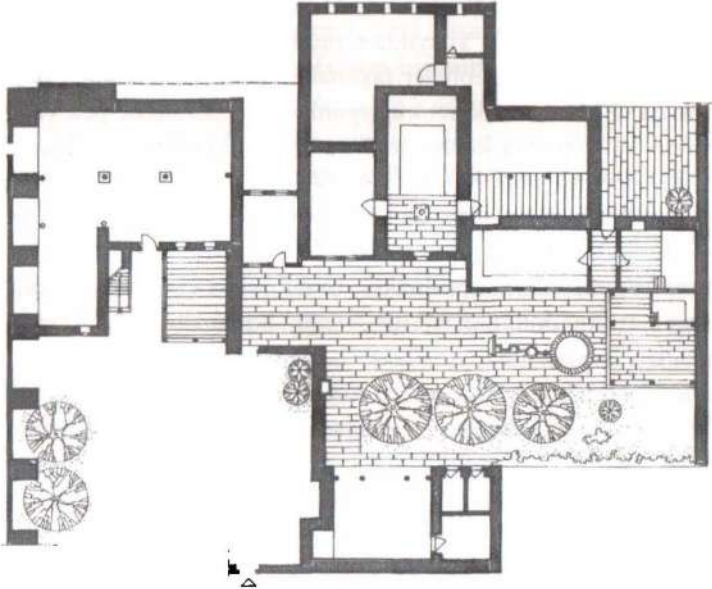
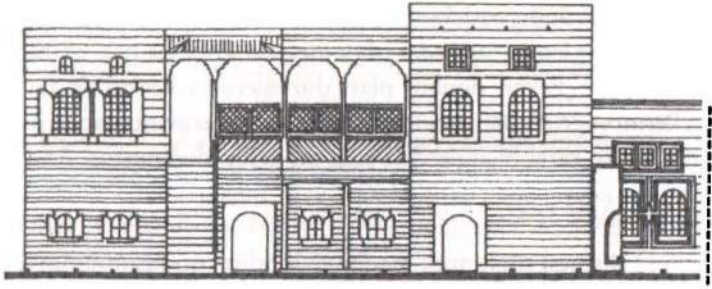
İki ana öğe, oda ve sayegan (*hayat*), hem giriş katında (*tahtanî*) hem de birinci katta (*fevkanî*) yer alır. Hayat her zamanki gibi iki katlı bir galeri olabilir. Evlerin de tek katlı ya da çift katlı oldukları anlaşılmaktadır.⁷

Türk kültürünün özdeksel boyutları ne yazık ki tarihçiler açısından çok yeğlenen bir konu olmamış, bu konuda pek az belge yayınlanmıştır. Erken dönem plan düzenlerinin kesinlikle Doğu modellerini çağrıştırdığı yinelenmelidir. Ancak uzun dönemde ithal görüntüler ve yerel biçimlerden yeni bir üslup doğmuştur. Anıtsal mimarinin gelişimi ile ilgili olarak aynı mekanizmayı gözlemlemekteyiz. Böylece bütünlüğü içinde değerlendirildiğinde, fiziksel çevrenin gelişmesi toplumun maddi ve kültürel dönüşümünün doğasının tutarlılığını yansıtmaktadır.

Surlarla çevrili kentlerde evler olasılıkla duvarlarla çevrili dik-dörtgen yapılarıdır. 17. yüzyıldan yaşları bilinebilen en eski yapılar son derece yalın cepheler taşımaktaydılar. Evin sokağa doğru açılması ve planimetrik artikülasyonları o dönemlerde pek yaygın değildi. 16. yüzyılda kentin şekli ve evlerin karakteristik biçimlerini belirleyecek olan Müslüman çoğunluk, imparatorluk merkezindeki illerde oluşmuştu. S. H. Eldem, Türk evi ile ilgili büyük derlemesinde Türk evinin tarihini dönemlere ayırır. Birinci dönem 16. ve 17. yüzyılları kapsamakta, örnekleri ise çoğunlukla Batı ve Kuzeybatı Anadolu'dan verilmektedir. İkinci dönem 17. ve 18. yüzyılları kapsamakta, yine İstanbul ve Marmara Bölgesi'nden örnekleri içermektedir. Üçüncü ve son dönem Avrupalılaştırmış kentsel konut biçiminin geleneksel ev biçimini tümüyle sildiği dönemdir. Bu ayrım temelde imparatorluğun orta bölgelerinde Türk konut mimarisinin gelişim evrelerine tekabül etmektedir. Ancak bu kitap-taki tutumunun aksine Eldem, daha sonraki iyi bilinen dönemler üzerinde ağırlıklı olarak durmuştur.

Türk Hayatlı Evinin Yaşayan Örnekleri

Kuzey Suriye geleneğinin erken aşamalara etkisi, Türkiye’de hâlâ ayakta kalan örneklerden anlaşılabilmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, hayatlı evin özgün öğelerine rastlanan Kapadokya’nın Suriye ile yakın kültürel bağları olmuştur.

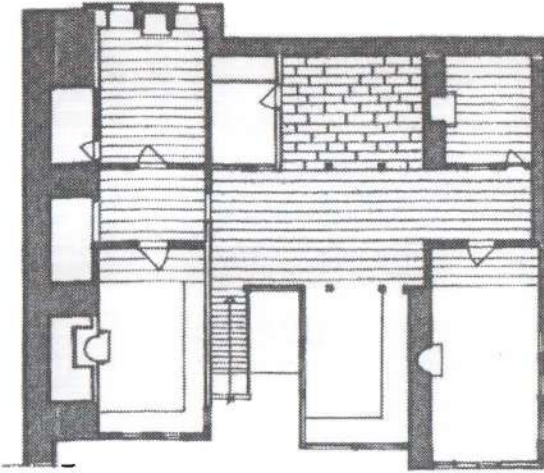

Güpgüpoğlu Evi, Kayseri, 19. yy. - N. Çakıroğlu.

Evin ön cephesi (üstte); zemin kat planı (altta).

N. Çakıroğlu tarafından Kayseri'deki en eski konutlardan olduğu belirtilen *Güpgüpoğlu Evi* hayatlı ev öğelerini içeren bir örnektir.⁸ Bu ev ideal bir hayatlı ev planına sahip olmamakla birlikte birinci katında daha sonraki ahşap evlerin temel öğeleri ve özellikleri bulunmaktadır: Birinci katta aralarında eyvan ile iki oda, açık galeri, açık bir köşk motifi, avluya açılan ortadaki çekirdeğin taş duvarları, daha sonraki hayatlı evlerin karakteristik özelliği olan aşağı katların üzerinde çıkma yapan bir başoda. Bunlar temel öğeleri ve mekânsal tavırları ile hayatlı evin oldukça erken ortaya çıktığını göstermektedir. Malzeme ahşaba dönüştüğünde başlıca biçim düzenleri yavaş bir evrimle hayatlı evin klasik biçimine ulaşmış olmalıdır. Aslında Güneydoğu ve Kapadokya'daki örneklerde yükseltilmiş giriş katında temel plan düzeni görülebilirken, gelişmiş Türk hayatlı evinde bu düzen birinci katta karşımıza çıkar.

S. H. Eldem tarafından 16. yüzyıldan kalma olduğu belirtilen, Bursa'da Sarayönü'nde bir ahşap ev, klasik hayatlı evin en iyi örneklerinden biridir. Ana cephesini bahçeye doğru hayat cephesi oluşturur.⁹

Güpgüpoğlu Evi, birinci kat planı.

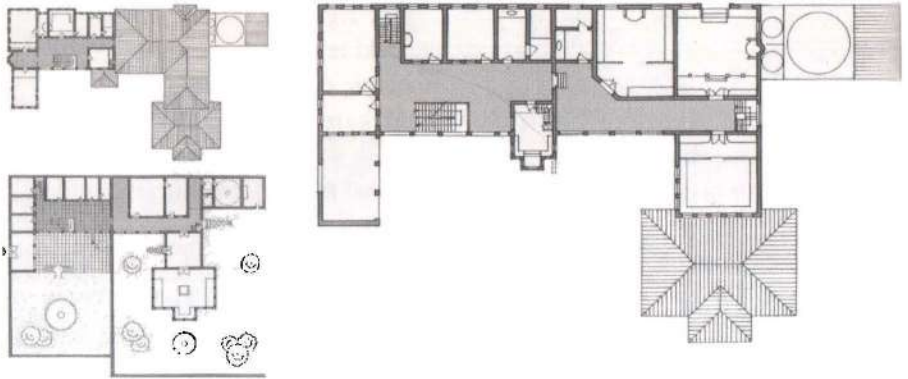
1640 tarihli Mudanya'daki *Halil Ağa Evi*, klasik tipolojinin tam olarak ortaya çıkmasından önceki erken hayat evlerine iyi bir örnektir. Alçısız, ahşap iskeleti ve kerpiç dolgusu bugün açıkça görülebilmektedir. Giriş katında küçük kare pencereler tavana yakın açılmış, birinci katta ise döşemeye çok yakın bir yükseklikte başlayan pencereler tavana kadar uzanmaktadır. Kafa pencerelerinde alçı işlikler vardır.

M. Akok ve A. Gökoğlu 17. yüzyıldan kaldıklarını söyledikleri iki Ankara evi ile ilgili bir çalışma yayınlamışlardır. Her iki ev de daha sonra bazı değişiklikler geçirmiş hayatlı evlerdir.¹⁰

Manisa'daki *Ayşe Kadın*, Tire'deki *Malike*, Bursa'daki *Halıcı İzzet* ve Kütahya'daki *Çıyanzade Evleri* basit, geometrik biçimleriyle hareketli olmayan yapılardır. Taş duvarlı, ana cepheleri yalnızca avluya bakan evlerdir. Beyt düzeninin ve galeri evinin etkilerini açıkça gösterirler. Genelde aralarında eyvan olan ya da olmayan iki oda önünde geniş hayat vardır. Bu evlerden bazıları'nın arkaya açılan pencereleri de vardır. Hayat cephesi dışındaki cephelere pencere açılmasının, Yakındoğu kökenli dar galerinin geniş bir *hayat*'a dönüştüğü süreç içinde yavaş yavaş gerçekleştiği söylenebilir.

Üst katlara kadar uzanan moloz taş duvarların bugüne kadar kullanıldığı yöreler de vardır. Kula'da, Cumalıkızık gibi Bursa köylerinde, çift katlı, yüksek taş duvarlı, geniş hayat cepheli evler yaşamaktadır. Bu evler basit planimetrileri, görece az pencereleri, sınırlı çıkmaları ile 18. yüzyılın açık, hareketli, ışıklı ev kavramı ile bir bakıma karşıtlaşan sade tasarımlardır.

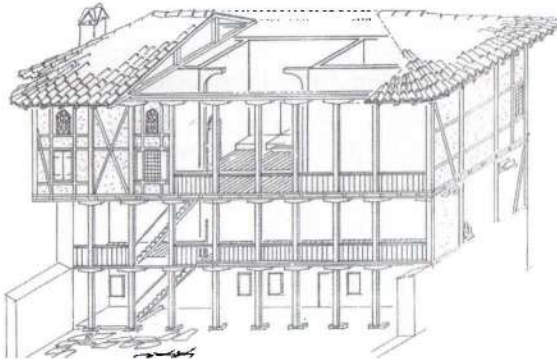
Böyle evlerden oluşan yerleşmelerin Müslüman kent imgesine yakın bir fizyonomisi olmuş olmalıdır. Anadolu ev tipolojisinin bu erken örneklerinin Ortaçağ İslam ve Bizans örneklerinden esinlendikleri anlaşılmaktadır. Aile yaşamı ve özellikle harem kavramının önem taşıdığı kolayca görülebilir. İlk dönemlerdeki tasarım ilkeleri şöyle özetlenebilir: Ev birkaç pencere dışında sokağa tümüyle kapalıdır. Tek ve ana cephesi çift katlı galeri, yani hayat aracılığı ile avlu ya da bahçeye bağlanmaktadır. Dış duvarlar çoğunlukla taş ya da moloz taştır. 16. yüzyılda ahşap, birinci kat duvarlarında

Vezirköprü Evi, kat planları - Samsun, 18. yy. - Şahabeddin.

yavaş yavaş taşın yerini almış olmalıdır. Hayat, sürekli bir galeri şeklinde odaların ve eyvanların önünde bulunmaktadır. İki kat sü-tunlu ahşap revak, korkuluklar, odaların *hayat*'a açılan pencereleri ve kapıları, merdiven, bu cephenin ana öğeleridir. Merdivenler ga-lerinin dışında ya da çatısının altında bulunabilir. Buna, bir cephe tasarımıdan çok bir *revak* tasarımı gibi bakılabilir.

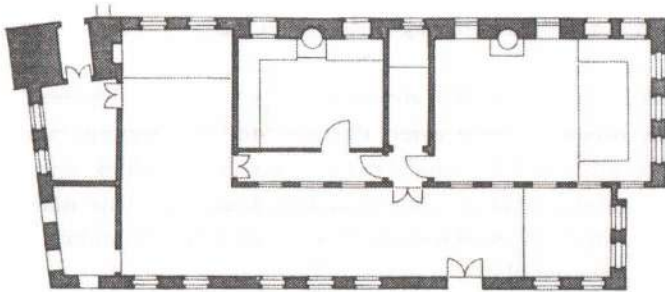
Tek cepheli kübik bir evden daha açık biçimlere geçiş 17. yüz-yılda gerçekleşmiştir. Birinci katın duvarları ahşap olurken taş du-varların yerini de kerpiç dolgu almıştır. Giriş katı duvarları üze-rinden taşan çıkma kavramı o dönemde yayılmış olmalıdır. Akok tarafından incelenen 18. yüzyıl *Vezirköprü Evi* ve Edirne'deki *Ve-zir Konağı* bu aşama örneklerindendir.

Murad Evi, hayat cephesinden aksonometrik perspektifi - Bursa, 18. yy.

Hayatlı evin klasik dönemi kabaca 18. yüzyıla karşılık gelir. 17. yüzyıl hayatlı evlerinin uzantısı ve klasik dönemin zarif bir örneği olarak Bursa Muradiye'deki *Murad Evi* denilen ev, erken 18. yüzyıldan olabilir. Eyvan açıktır ve ortasında uzanan balkon ile mekânsal olarak zenginleşmektedir. Hayata bağlı, iki tarafı kapalı yükseltilmiş bir platform (*sekilik*) eyvan gibi bir hacim oluşturur. 18. yüzyıl evlerinde başka yenilikler de bulunur. Oda ve hayattaki köşk sokağa açılabilir. Büyük evlerde daha alçak tavanlı, birinci katınkine benzer planı ile bir orta kat, giriş katı ile birinci kat arasına girebilir.

Tarihi bilinen örneklerin azlığı yüzünden hayatlı evin 17. yüzyıl gelişmesini izlemek zordur. Ancak Eldem'in de belirttiği gibi, anonim ev ve sarayın gelişimi benzer çizgiler izlemiştir.

Yeni Cami'deki Hünkâr Kasrı planı - İstanbul, 17. yy.

Eldem ayrıca 17. yüzyılda *-dış sofalı* olarak adlandırdığı- hayatlı evin İstanbul ve çevresinde yaygın olduğunu söyler. Bunlara örnek olarak Mevlanakapı'daki bir ev ve Tekirdağ'da *Gençağa Evi*'ni göstermektedir. IV. Mehmed'in 1663'te bitirilen İstanbul Yeni Cami'deki *Hünkâr Kasrı*, sultani boyutlarda bir hayatlı evdir. Burada sultanın odasına bitişik iki oda vardır. Eyvan giriş olarak kullanılmakta, hayatın önünde ise bir perde bulunmaktadır. Bu iç galerinin sonunda da sekilik vardır. Sultanın rahatı ve güvenliği için tasarlanan bu mahfelde çeşitli işlevsel değişiklikler bulunmakla birlikte sıradan bir ev planının tüm öğeleri görülmektedir.

Yabancı gezginlerin gözlemlerinden daha büyük konaklarda da hayatlı ev tipolojisinin yaygın olduğunu anlamaktayız. Fransız el-

çisi ile birlikte Büyük Vezir (Öküz) Kara Mehmed Paşa'nın evini ziyaret eden Pietro della Valle gördüklerini şöyle anlatır:

Sultanın sarayına benzer şekilde, birçok kapı ve avludan geçtikten sonra avludan birkaç basamak yüksekte büyükçe bir odaya alındık. Sokağa bakan duvarlarda küçük pencereler ve fayans kaplama bulunmaktaydı. Duvarlar boyunca üzerinde bağdaş kurmuş muhafızların ve hizmetçilerin oturduğu üstü halı kaplı sedirler vardı. Giriş katı holünden merdivenlerle birinci kata çıkılmaktaydı. Davetler için yapıldığı anlaşılan, kemerli bir girişi olan yükseltilmiş bir platform (taht) merdivenlerin karşısına yerleştirilmişti.

Della Valle bu taht ile ilgili ayrıntılar vermemektedir. Ancak bunun Anadolu evlerindeki bazı uygulamalara benzediği anlaşılmaktadır.¹¹

18. yüzyıldan başka ziyaretçilerin gözlemleri değerlendirildiğinde, örneğin Edirne evleri üzerine Madam Montagu'nun gözlemlerinden, kentteki konut mimarisinin Anadolu'dakilere benzer bir fizyonomi taşıdığı anlaşılmaktadır. Burada da yapı malzemesi olarak ahşap, plan olarak da hayatlı planın kullanıldığı anlatılmaktadır.

Ana şemanın sadeliği nedeniyle ustalar ev yapılacak alanın büyüklüğü ve biçimine göre planı değiştirmiş ve çeşitli varyasyonlar yaratmışlardır. Büyük hayatlı tek odalı evler, eyvanlı çift odalı evler, odalarla çevrelenmiş hayatların bulunduğu üç ya da dört odalı evler, hepsi aynı tipolojinin isteklere göre şekillenmesidir. Çekirdek birimi büyütmenin mekânı ve mekânsal gelişmesi, ekleme kompozisyon olarak adlandırılan bir morfolojik ilkeye göre gerçekleştirilmiştir.¹² Bu durum, İslami sanatın temel özelliğinin ekleme ilkesi olduğunu ileri süren E. Diez'in tezine iyi bir örnek oluşturmaktadır.¹³

Bütün çeşitlemeler eksenlerin yer değiştirmesi, odaların boyutlarının değişmesi, girinti, eyvan ve çıkmaların düzenlenmesi ile sağlanıyordu. Basit bir biçim düzeninden her türlü karmaşık ev planına geçmeye olanak veren bu esneklik, sistemin gerçekten de

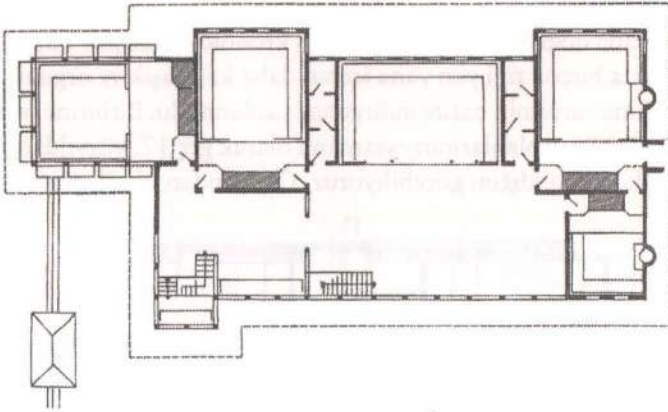
önemli bir özelliği idi. Başka çeşitlemeler eyvanları kapatarak, hayatın içine bir oda uzatarak ya da hayatın içine bir revak sokarak yapılmaktaydı. Daha çok sayıda bağımsız oda yaratma işlevsel gerekliliği ile gerçekleştirilen bu yenilikler mekânsal tasarımdaki karmaşıklık artırmaktaydı. Buna karşın tüm bu değişiklikler hayatın evin yaşama alanındaki merkezi rolünü değiştirmiyordu. Pietro della Valle çatının altında renkli perdelerle ayrılmış birçok geniş balkon bulunduğunu yazar.

Amaca hizmet ettiği sürece bu ev tipi yüzyıllar boyunca yaşamıştır. Klasik Türk üslubunun, Yakındoğu ve Anadolu gelenekleri mirasının ağırlığından ve surlu kentlerin sınırlamalarından kurtulduğu zaman kendi ifadesini olgunlaştırdığını söyleyebiliriz. Az sayıda pencere açmakla başlayan değişim, sonraki dönemlerde evin dış dünyaya doğru dayanıklı ahşap karkaslarıyla adeta bir volümetrik fışkırması şeklinde olmuştur. Bu hacimsel açılım Türk kent görüntülerinin en özgün ve resimsel yanını oluşturur. Hayattan ailenin iç yaşamına dönük bakış, bu aşamada zemin katların sağır taş duvarları üzerinden taşarak yüzlerini dünyaya, sokağa çevirmişlerdir. Tehlikelerine karşın ahşap, konutlar için her zaman en çok yeğlenen yapı malzemesi olmuştur.

18. yüzyılda konutlar kırsal yaşamın gerekliliklerinden uzaklaşıp daha küçük sahalarda kentsel zevklerle yapılmaya başlanınca, daha çok sayıda oda oluşturulmuştur. Odalar ya daha uzun bir hayat boyunca ya da küçülmüş bir hayat çevresinde sıralanmıştır. Birçok uygulamada hayat-eyvan ikilisi değişik düzenlere girmiştir.

Odaların hayatın çevresine sıralanması yeni değildir. Topkapı Sarayı'nda *Fatih Köşkü* 15. yüzyıldan kalma bir örnektir. 18. yüzyılda Anadolu ve Balkanlar'ın daha büyük konaklar için bu biçim düzenini yeğledikleri anlaşılmaktadır. Olasılıkla erken 19. yüzyıldan kalan Uşak'taki *Güllüoğlu* ve *Karabeyler Evleri* ve Kula'daki *Büyük Gödeliler Evi* bu gruba örnek verilebilir. Yenişehir'deki 18. yüzyıl *Şemaki Evi*'nde olduğu gibi hayatın küçültülerek üçüncü bir odanın yapılması ya da evi "U" şeklinde, avluyu kısmen kuşatan karmaşık bir galeri şeklinde düzenlemek hep 18. yüzyıl dönüşümleridir. Tire'deki *Hacı Ömer Efendi Evi* ve Birgi'deki meşhur

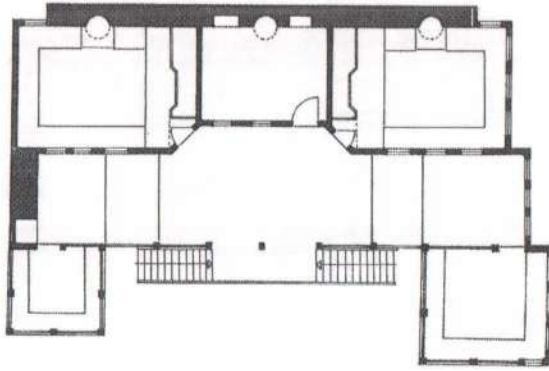
Hasoda Dairesi birinci kat planı, Sâdâbâd Sarayı - İstanbul, 18. yy - S. H. Eldem.

Çakırağa Konağı (1830) yukarıda anlatılan gelişmeler açısından aydınlatıcı örneklerdir.

Çakırağa Konağı olgunluk çağında Türk hayatlı evinin ve Türk konut mimarisinin en heyecan verici yapılarından biridir. Hayatın kenarına dizilen odaların sayısını artırma sorunu “U” şeklinde plan ile çözülmüştür. Bu şekilde hayat kalıyor, evin uzunluğu artmıyor, oda sayısı da artıyordu. *Çakırağa Konağı*’nda taht ve köşk gibi klasik hayatın bazı öğeleri odalara dönüşmekteydi. Bu arada hayatın ortasında küçük bir köşk motifi ihmal edilmemiştir. Ana eyvana ek olarak odalar arasındaki iki boşluk da küçük eyvanlar olarak tasarlanmıştır. Bu geniş hayatın hacimsel karmaşıklığı hayatlı evin iç mekânsal olanaklarının zenginliğini göstermektedir. Genişletilmiş hayat için sultani bir örnek I. Mahmud’un, III. Ahmed’in kompleksinin yıkılmasından sonra 18. yüzyılda yaptırdığı *Sâdâbâd Saray* kompleksidir. P. Gudenus tarafından verilen planlar Eldem tarafından tekrar çizilmiştir. *Hasoda Dairesi*, anonim geleneğin gücünü kanıtlarcasına, genişletilmiş bir hayatlı evin bütün özelliklerine sahiptir.

“U” şeklindeki plan, daha sonraki eksensel ve merkezi tiplerin gelişmesi için bir basamak olmuştur. 19. yüzyılda asimetrik olarak yerleştirilmiş üç odalı hayatlı evler en yaygın tiplerdir. Bu yapılar, 19. yüzyılın ikinci yarısında yapılmış eksensel, simetrik planlı kent evleri döneminden önceki bir aşamayı temsil eder.

Burada doğrusal olarak açıklanan kronolojik gelişme büyük bir olasılıkla birçok tipi yan yana içeren daha karmaşık ve organik bir uygulama sürecinin basite indirgenmiş anlatımıdır. Birbirine benzer ya da ilişkili ev planlarının eşzamanlı olarak geç 17. yüzyıldan başlayarak kullanıldığını görebiliyoruz. Öte yandan klasik plan, Ana-

Beyler Evi, birinci kat planı - Kula, 18. yy.

dolu'da II. Dünya Savaşı'na kadar kullanılmaya devam edilmiştir. Bugüne kadar gelen evlerden bu gelişmeleri en iyi anlatan bir grup ev Kula'dadır. 18. yüzyıldan kalan *Beyler Evi* klasik tasarımın iyi bir örneğidir. Tümüyle kapalı bir giriş katı bulunmaktadır. Birinci kattaki odalar hayata açılmaktadır ve köşk odaya dönüşmüştür. Aydınlık, havadar, hareketli bir hayat çevresinde oluşan bu zengin iç mekânlar büyük evlere, özellikle uzun yaz mevsimlerinde, büyük bir yaşam konforu sağlamaktadır.

Çakırağa Konağı ve *Beyler Evi* gibi büyük konutlarda hayatlı evin bazı özgün mekânsal özelliklerini bulmaktayız. Aslında bütün bir avlu cephesi bu çift katlı yüksek galeriden oluşmaktadır. Çıkımlar bu galeriye asılmıştır; merdiven galerinin mekânsal devinimini vurgulayan bir öğedir. Ev bu yarı açık veranda çevresinde düzenlenmiş ve odalar, bağımsız birimler olarak bu merkezi yaşam mekânına iliştilmiştir. Tasarımın ikinci önemli öğesi, bağımsız birimler olan odalardır. Hayat, bütün öğeleri kucaklayıp bütünün yani evin parçası yapar.

VI

KENTLEŞME AŞAMASI

Merkezi Plana Doğru

Daha kompakt bir planın ilk işaretleri “U” biçimindeki planlarda görülmekteydi. Hayatlı ev, ona karakter kazandıran yarı açık galeri nitelik değiştirdi, köklü bir tipolojik değişime uğrar. Kentlerdeki büyük evlerde bu dönüşüm ağırlıklı olarak 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Fakat *Bağdat* ve *Revan Köşkleri* ya da *Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı Divanhanesi* gibi konutlarda görülen merkezi plan tasarımının İslam mimarisinde *dârülmare*’lerle başlayan eski bir tarihi vardır.

Türk halk konutlarında anıtsallık hiçbir zaman belirleyici bir istek olmamıştır. Daha sonraki dönemlerde, başkentin saray geleneği ve olasılıkla Batı mimari modellerinin de etkisi ile İstanbul’dan başlayarak, 18. ve 19. yüzyıl kent evlerinde içe dönük bir tasarımla simetrik ya da merkezi tipolojiler gelişmiştir.

Hayatlı evin şekil değiştirmesi evin yarı kırsal karakterini ortadan kaldırmıştır. Evler daha küçük arsalar üzerine ve sokaklar boyunca yapılmaya başlanmıştır. Küçülen bahçeler evin arkasına itilmiştir. Odaların biçimi ve yerleşimi, eyvanlar, boyutsal ve orantısal özellikler merkezi sofalı bir evde eski boyutsal oranlara yakındır. Fakat klasik hayatlı evin önemli öğelerinden biri olan eyvan ya ortadan kaybolmuştur ya da odalara dönüşmüştür. Artık giriş doğrudan içeriye açılmaktadır. Bazen taş döşeli olduğu için *taşlık*

Dana Sokağı'ndaki evin ön cephesi - İstanbul - S. H. Eldem.

adı verilen büyük giriş holü, çevresinde sıralanan bazı hizmet odaları ile daha önceki dönemin giriş katlarının işlevini görmektedir. *Piano nobile* hâlâ birinci kattır. Bazen merdivenlerle ara bir kata, ev kadını tarafından kış odası olarak kullanılan basık tavanlı bir *asma oda*'ya geçilir. Giderek bu ara katlar üst katların planları ile aynı plana sahip tam katlara dönüşmüşlerdir.

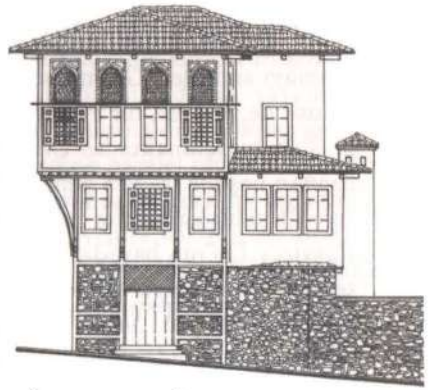
Bugün yıkılmış olan İzmit'teki *Ömer Ağa Evi* merkezileşme öncesi ara aşamayı simgeleyen örneklerden biridir. Sonraları değişikliğe uğramış büyük bir taşlıktan oluşan giriş katının üzerinde birinci katta kapalı bir hayat sofaya dönüşmüş fakat bir ucunda sekililik yine korunmuştur. Burada iki oda bulunmaktadır. Birinci katta geleneksel plana servis odaları eklenmiştir, ikinci katta ise haç şeklindeki sofanın çevresinde dört oda bulunmaktadır. Merdiven ana odalara doğru çıkmaktadır. Bu tasarım, eski açık plan ile kapalı plan arasındaki geçiş döneminde kavramsal belirsizliği yansıtmaktadır. Süslemelerine bakılırsa ev 18. yüzyılın ortalarında yapılmış da olabilir.¹

18. ve 19. yüzyıl evlerinin büyük bölümü birinci katında üç oda bulunan hayatlı evlerdir. Hayatlar daha sonra kapatılmış ve sofa olmuşlardır. Odalar arasında bir ya da iki eyvan bulunmaktadır. Daha önce söz edilen Yenişehir'deki *Şemaki Evi* ve Ambelakia'daki (Yunanistan) *Schwartz Evi* bu grup evlere örnek gösterilebilirler. Hayat, hâlâ bahçeye ya da avluya açık olmakla birlikte, boyutları

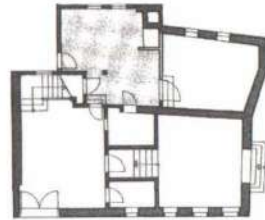
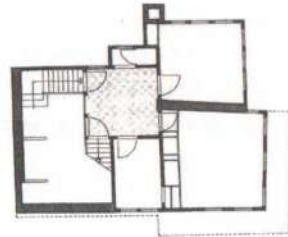
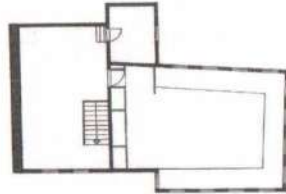
küçülmüş ve ona bir iç sofa karakteri kazandırılmıştır.

Bu aşamaya Samatya'da Dana Sokağı'nda bulunan 18. yüzyıl evi örnek gösterilebilir. Merkezi düzenli ve kompakt bir planda odanın önündeki sofa dışarıyla doğrudan ilişkilidir. Ev planlarındaki merkezileşme eğilimini, sofanın sekizgen planlı tasarımında bulabiliriz.

Kentlerin 18. yüzyıldaki gelişmesi sürecinde bütün kent evlerinin katı şemalara göre yapıldığı düşünülmemelidir. 18. yüzyılda Türkiye'ye sığınmış olan Macar devrimci Ferenc Rakozcy'nin Tekirdağ'da oturduğu ünlü ev herhangi bir sınıflandırmaya sokulamayacak planına karşın küçük bir köşe arsasında, dönemin benimsenmiş biçimsel vokabüleri çerçevesinde, iç ve dış biçimlenmesinde ustasının yaratıcılığının ve esnek bir tasarımın örneğidir. Bu evin planı, ev planları tipolojisinin Ortodoks gelişme tarihinde öngörülenden çok daha zengin olduğunu göstermektedir. *Rakozcy Evi*, daha büyük konakların biçimselliğini ya da kırsal çevrenin tekdüze şematizmini aşarak yoğun kent ortamlarının gereksindiği pragmatik çözümleri gerçekleştiren tipik bir 18. yüzyıl kent

9

Rakozcy Evi sokak cephesi ve kat planları - Tekirdağ - C. Binan tarafından S. H. Eldem kaynak alınarak tekrar çizilmiştir.

evidir. Dış mimarisi Türk konut mimarisi tarihinde gelişmiş bir aşamayı simgeler. Geleneksel tipolojinin baskısı kalkmıştır. Artık avlusu ile yaşayan bir ev değildir. Bu çok katlı köşe evi her seviyede sokağa açılmaktadır. Uzun *eliböğünde*'lerle alt katın üzerine uzanan başoda iki sıra pencere ile çevrelenmiştir. İki ya da üç pencere ile yalnızca hayata açılan 16. yüzyıl evleri ile kıyaslandığında *Rakozcy Evi*'nin başodası ışıklı bir vitrine benzer. Zor bir arazide serbest planlamaya bir başka güzel örnek, 18. yüzyılda inşa edilmiş olan İznik'teki *Saatçi Ali Evi*'dir. Bu evde sofa çevresindeki oda ve eyvanlar neredeyse bağımsız birimler olarak planlanmıştır.

18. yüzyılda, üç katlı evlerde giriş katı ile birinci kat arasında ara katların düzenlenmesi Anadolu'da hayatlı evlerdeki yarım ara kat uygulamasının bir devamıdır. Bu kattaki daraltılmış alan, küçük kış odalarına veya ayrı bir girişle ailenin genç bekâr erkeklerine ayrılmıştı.

Yüksek giriş katlı evlerde ana kattan önce basık bir yarım katın bulunması çok rastlanan bir düzenlemedir. 19. yüzyıl kent evlerinin başka bir özelliği de birincisine çok benzeyen planı ile bir ikinci katın yapılmasıdır. Fakat küçük yerleşimlerde iki katlı konut geleneği terk edilmemiştir.

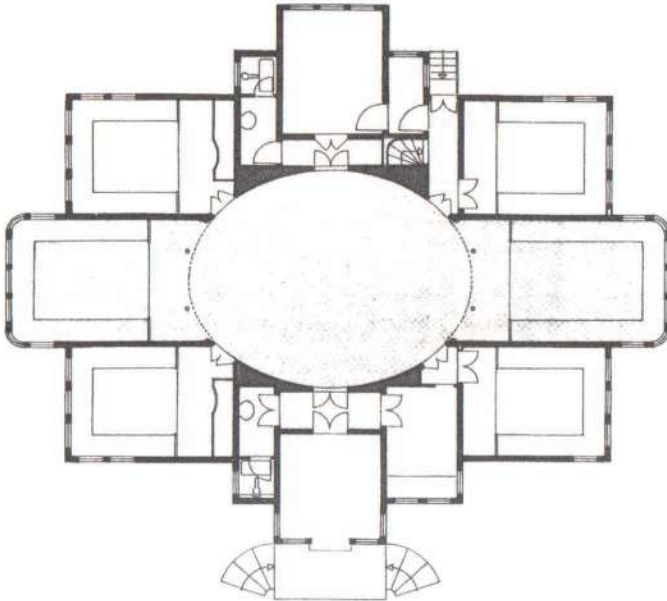
Yeni kent evlerinde eyvanlar genellikle odaya dönüşmüştür. Kalan eyvanlar direklik ya da camekânla orta sofadan ayrılmıştır. Bunların sofaya bakan yüzleri o yüzyılda moda olan barok ve rokoko desenleri ile süslenmiş ondüle duvarlarla sofaya doğru çıkmalara oluşturur ve enteriyöre Avrupai bir karakter kazandırır.

Orta Sofalı Plan

Geç 18. ve 19. yüzyıl kent evleri iki ana tip temelinde planlanmaktaydı; iki tarafında odalar bulunan orta sofalı plan ve hayatlı evin temel plan düzeninin mekânsal özelliklerini koruyan, haç biçiminde bir sofa çevresinde köşe odalı plan. Uygulamada bu iki tip birbirleriyle örtüşür, karmaşık planimetrlere oluşturabilir. Orta sofanın biçiminin birçok varyasyonu vardır ve bu orta mekân tasarıma kendine özgü bir karakter kazandırabilir.

18. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Gebze'deki *Kadri Usta Evi* gibi erken örnekler evin uzun kenarına dik olarak düzenlenmiştir. Erken 18. yüzyıl evlerinde bu çözüm oldukça yaygındır. Bunların bir grubunda sofa, evin uzun kenarına diktir. İkinci grupta evin uzun eksenini sofanın uzun eksenine paralel olur. Bu tip 19. yüzyılın en yaygın tipolojisidir. *Karnıyarık* adı verilen bu tip İstanbul'da çok uygulanmıştır. Burada merdivenler sofanın bir ucuna yerleşir. Ayrı haremi bulunan evlerde iki oda ve bir sofadan oluşan bir plan birimi karnıyarık planına eklenerek daha büyük evler tasarlanmıştır.

Daha büyük konaklarda iç sofalar ikincil koridorlarla yan birimleri ortada tümüyle ayırırlar. İkincil koridorlar üzerinde birkaç oda ve hizmet alanlarından oluşan daireler yer alır. İstanbul'daki *Yusuf İzzettin Efendi*, *Rukiye Sultan* ve *Nispetiye Köşkleri* bu plana uygun tasarlanmıştır. Bu son düzenleme harem odalarını ya da kadınların rahatça dolaşabileceği sirkülasyon alanlarını erkeklerinkinden ayırmak için son derece uygundur. Bu konaklarda orta sofa harem ve selamlığı ayıran bir *mâbeyn*, yani ortak alan rolü

Nispetiye Köşkü, plan - 19. yy. - S. H. Eldem.

görür. İki tarafın düşey ulaşımı da ayrıdır. Sofadaki merdivenler selamlığın ve konağın törensel öğeleridir.

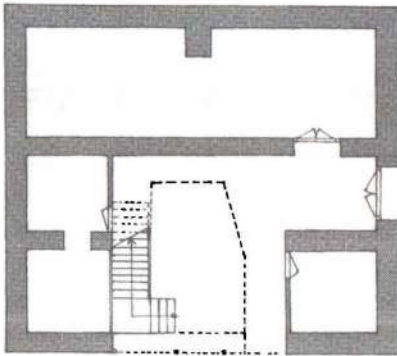
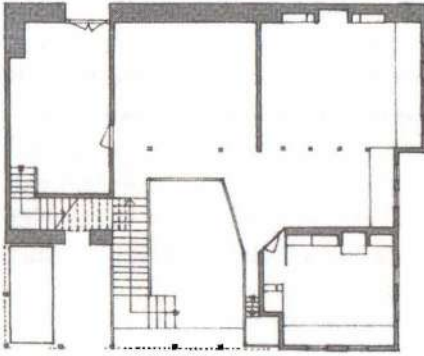
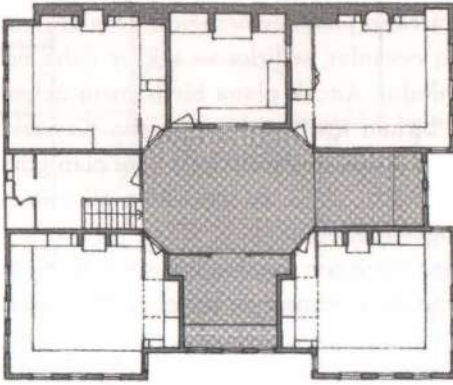
Nispetiye Köşkü'nde girişe paralel eksenle klasik hayatlı evin geleneksel üçlü birimini görmektediriz. Ancak bu uygulamada ortada boşluk yerine merkez hol ortaya daha çok uzanarak vurgulanır. Giriş ana eksene diktir. Düzenleme ve oda tasarımı geleneksel olmakla birlikte genel görünüş Avrupa mimarisinden ödünç alınan mimari öğeler, süslemelerle yabancı bir fizyonomiye dönüşmüştür. Birbirine uzak geleneklerin bu karışımı 19. yüzyıl Osmanlı yaşamının her boyutunda görülen kültürel seçmeciğin tipik bir göstergesidir.

Bu sonuncu gruptaki konak, köşk ve yalılar çoğunlukla sultanlar ya da üst sınıflar için yapılmıştır. Anıtsal örneklerinde tavan yükseklikleri 5-6 metreyi bulur. Görkemli merdivenleri ve Batılı üslupta zengin süslemeleriyle bu konakların sofaları sarayların tören odalarına benzer bir görüntü kazanmıştır.

19. yüzyılda yaygın olarak kullanılan karniyarik tipine uygun yapılmış evler üst katlarından simetrik olarak çıkma yapan odalarıyla özellikle Batı Anadolu'da, Türk sokağının ritmik ifadesinin simgesel öğeleri olmuşlardır.

Haç Biçimli Sofalar

Haç biçimli sofalar eski bir İslami plan düzeni olan dört tarafında eyvanlar bulunan merkezi hacimler olarak düşünülebilirler. Başka bir deyişle ister eski modelleri hatırlatsın, ister hayatlı evin temel biriminin morfolojik gelişimi ile ortaya çıkmış olsun, haç biçimli orta sofa Türk mimari geleneğine çok yabancı değildir. Ancak 19. yüzyıl mimarisi tarafından benimsenmesinin nedeni Avrupa neoklasisizminin etkisine bağlanabilir. Bu simgesel ve mekânsal plan daha çok zengin konutlarda kullanılmıştır. Merkezi plan daha büyük boyutlara gereksinim duyarken karniyarik planı en küçük evlerde bile kullanılabiliyordu. Uygulamada orta sofa için tam bir simetri beklenmemelidir. Gerçekte kuramsal bir kavram olmaktan çok çeşitlemeye açık bir moda olarak görülebilir.

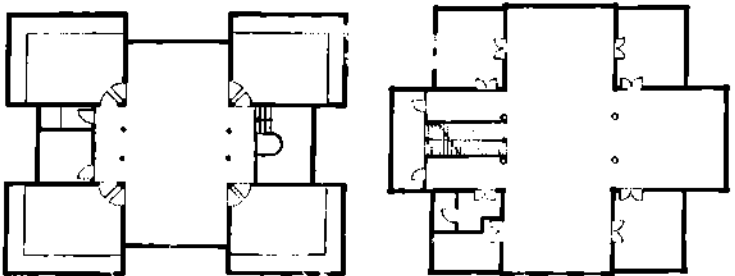

Saraçlar Evi, kat planları - Safranbolu, 20. yüzyılın ilk yarısı - R. Günay.

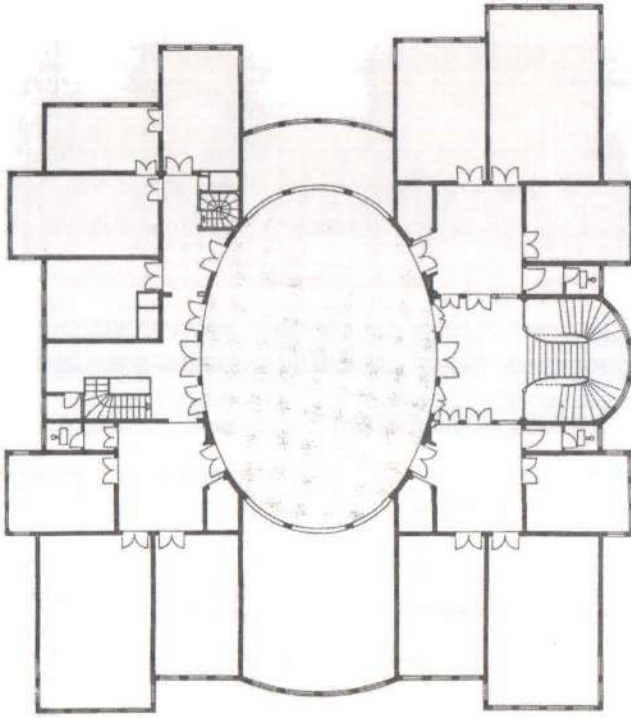
19. yüzyıldan bir Ankara evi olan *Değirmenci Ahmet Ağa Evi*, gelişmiş bir merkezi planlı ev örneğidir. Odaların tasarımı tümüyle gelenekseldir; eyvanlar, sedirler ve sekiler daha basit ev tasarımları ile uyumludur. Ancak plana bir hamam eklenmiş, merdiven, eyvanlardan birinin içine yerleştirilmiştir. Kayseri'deki *Akif Ağa Evi*'nde (1883) küçük değişikliklerle aynı plan görülebilir. Yaygın olmasa bile merkezi planlı ev modelinin ülkenin uzak köşelerine kadar uzandığı söylenebilir.

Küçük kent evlerinde haç biçimli sofa, haçın kollarına başka işlevsel birimlerin eklenmesi ile temel biçimini kaybedebilir. Anadolu'da en iyi korunan kasabalardan olan Safranbolu'da, özellikle kent içinde ustalar bu plan tipini yeğlemişlerdir. *Saraçlar Evi*'nde eyvanlardan ikisine dokunulmamışken, üçüncüsü merdiven ve tuvalet için, dördüncüsü de pek ilgisiz bir şekilde kazan ocağı olarak kullanılmıştır. Bu evdeki değişik sokak seviyelerinden girişler karmaşık bir merdiven tasarımı ile sağlanmaktaydı. Bu planların ekonomik ve kullanışlı olmayan biçimlerinin, daha çok statü simgesi olarak seçildiklerini göstermektedir. Aslında ideal haç planı daha çok zengin evlerinde, av köşklerinde görülmektedir.

Haçvari sofalı evlerde ana katların biçimselliği giriş katlarında tekrarlanmamıştır. Giriş katları evin çeşitli hizmetlerinin görüldüğü yerler olarak her zaman daha serbestçe tasarlanmıştır. Anadolu evlerinde giriş ve ara katlar ideal şemaya uymayan, işlevsel kaygılarla planlanmıştır. 19. yüzyıl İstanbul evlerinin giriş katlarının özgün bir tasarımı vardır. Oldukça büyük merdivenlerle ana kata bağlı olan taşlıkları büyük, boş ve loş mekânlardı. Buradan küçük

İstanbul Kayışdağı ve Kurbağalıdere'de bulunan V. Murad Kasrıları'nın planları.

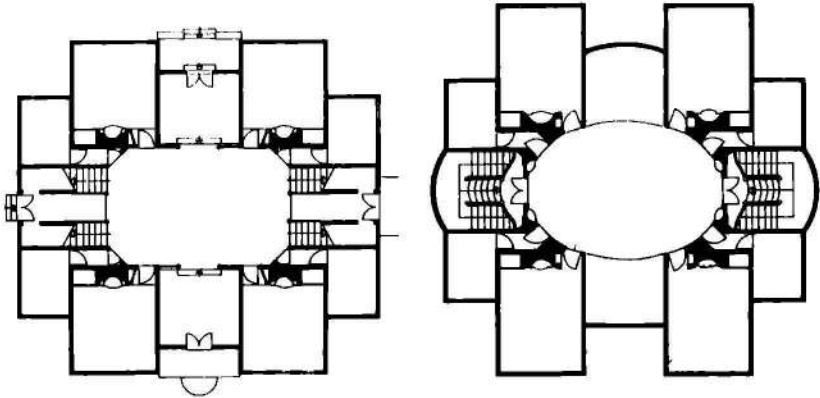
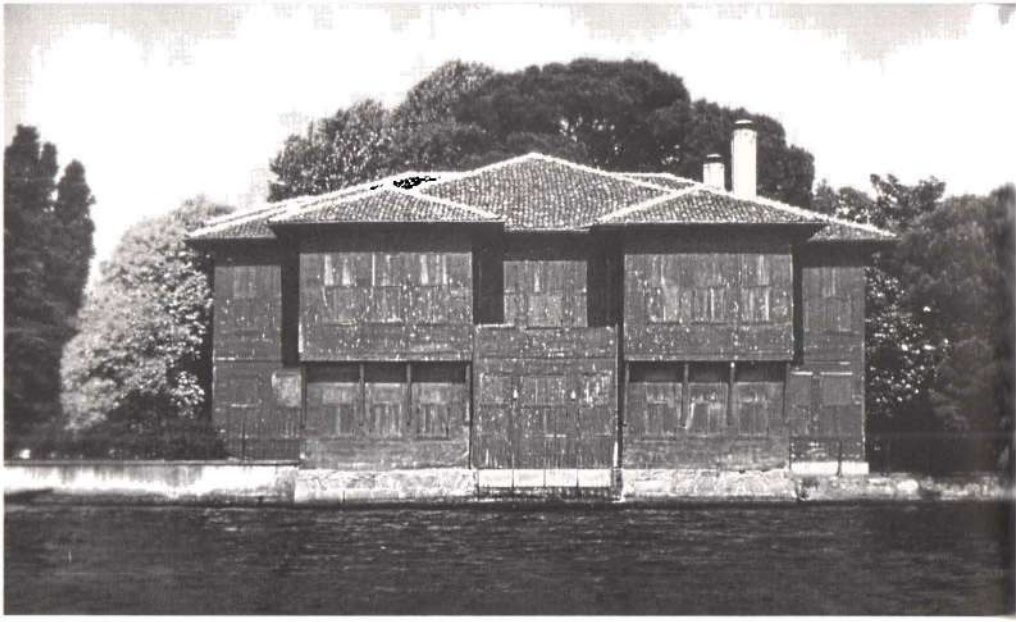

Hasip Paşa Yalısı, plan - Beylerbeyi, 19. yy.

hizmet odalarına, tuvaletlere ve bodrum merdivenlerine geçilirdi. Genellikle avluda bağımsız bir birim şeklinde olan mutfak da buradan geçilirdi. Taşıklarda havuzlar, duvarlarında çeşmeler ve hatta kuyular bulunurdu. Bir bakıma mekânın bu serbest kullanımında hayatlı ev geleneğini sürdürmekteydiler.

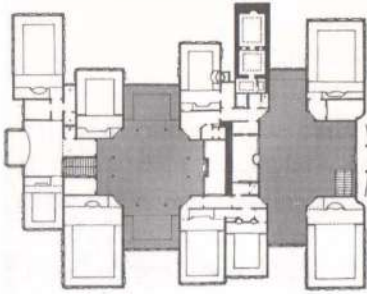
Daha gelişmiş örneklerle yine İstanbul'da rastlanmaktadır. 19. yüzyılın ortalarından *Suphi Paşa Konağı*, Fatih'in *Çinili Köşk*'ünün biçimini anımsatır. İstanbul'da V. Murad'a ait iki köşk hac biçimindeki planın çeşitlemeleridir.

Orta sofalı evlerin dikkat çekici bir örneği, 19. yüzyılın ilk yarısında yapılan, Beylerbeyi'ndeki *Hasip Paşa Yalısı*'dır. Her katta ortalama 1.000 m² alanı olan bu evde, geç 18. yüzyılda moda olan barok üslupta görkemli bir eliptik sofa vardır.²

Sadullah Paşa Yalısı ve kat planları - Çengelköy, 19. yy.

Sofa üçlü kemerlerle haç kollarına (eyvanlara) açılmaktadır. Eyvanların ikisi merdivenlere ayrılmıştır. İki merdivenden biri servisler için kullanılmıştır. Haç kolları arasındaki köşelerde kendi küçük holleri olan daireler vardır. Birinci katın planı giriş katında da yinelenmiştir. Bu planın açılımında gördüğümüz gibi merkezdeki sofa tasarımının çekirdeğidir. Benzer planlarda merkezdeki haç biçimli sofa simetrik ya da asimetrik olarak değişik yönlerde bürür. Büyüklüğü, tek bir oda ya da tam bir daire olabilen köşelerinin büyüklüğüne göre değişebilir. Kolları da bu dairelerin parçası haline gelebilmektedir.

Köçeoğlu Yalısı planı, Bebek.

Yıldız Sarayı - Mâbeyn Köşkü planı, 1865.

Hasip Paşa Yalısı gibi büyük ahşap konaklar ve yalılar, sultanların neoklasik ya da barok saraylarını taklit etmeye çalıştıklarından cephe tasarımlarında özgün Türk evlerinin ayırt edici özelliklerini de dışlamışlardır. Ancak kullanılan malzemenin ahşap olması, geometrik düzen ve iki boyutluluğu vurgulamakta, ahşap doku da eski konutlarla bir akrabalıkları olduğunu hissettirmektedir.

Hasip Paşa Yalısı neoklasik bir Avrupa yapısı olmasına karşılık bu şekliyle Avrupa mimarisinin yarattığı ya da yaratabileceği bir yapı değildir. Planları hayatlı ev geleneğine herhangi bir yakınlık göstermemektedir. Ne var ki bu tür planların Türk ev geleneği kökenine yaslanmadan gelişebileceğini düşünmek de zordur.

Oval sofalı evlerde, örneğin Boğaziçi'ndeki *Sadullah Paşa Yalısı* türü yapılarda karniyarık tipi planla, haçvari sofalı planın bir sentezi görülür.

Bazı küçük konutların planlarında hayatlı ev geleneği kendini daha güçlü bir şekilde duyurur. Boğaziçi'ndeki *Köçeoğlu Yalısı* geleneksel planın neredeyse sonsuz olasılıklarını sergiler. Oda kavramı, eyvanlar, geleneksel evlerin belirgin özellikleri bu yalıda kolayca gözlenebilir.

Büyük sultanî köşkler arasında Sultan Abdülaziz için 1865 yılında *Yıldız Sarayı*'nda yaptırılan *Mâbeyn Köşkü*, geleneksel planın anıtsal ve son derece karmaşık örneklerinden biri olmakla birlikte süslemeleri ve morfolojik ayrıntılarıyla Avrupalılaştırmıştır.

Boğaz'da Kandilli'de bulunan Büyük Vezir *Kıbrıslı Mustafa Paşa Yalısı* tek bir konut içinde haçvari sofalı şemanın üçlü kombinasyonudur. İki kat yüksekliğindeki sofa, tek katlı yan bölümler arasında yükselir. Bu kurgu, büyük konakların yapımındaki tasarım mekanizmasını gösterir. Mimarın bu planın uygulamasında çok katı davranmadığı, yan bölümlerin ve uzunlamasına eksenlerin boyutlarını kolaylıkla değiştirdiği, ek öğeler kattığı görülebilir. Büyük konutların boyutlarındaki bu değişiklikler, kompozisyonlarda küçük boşluklar ve çıkıntılar, cephelerin özgün ritmini sağlamaktaydı. Boğaziçi'nde bu yapısal ritim, yamaçların topografyası ve kıynın girinti çıkıntısı ile büyük bir uyum içinde Boğaziçi'nin görünüşünü eşsiz kılmaktaydı. Bu olağanüstü ahşap mimari, Osmanlı başkentinin düşsel kıyılarında son iki yüzyılda tümüyle egemendi. Neoklasik düzenlemeler, eklektik süsleme ve mobilyalar bu yapılara güçlü bir Batılı havası da vermiştir.

Dolmabahçe ve *Beylerbeyi* gibi büyük sarayların planları da bu sürecin çok daha büyük boyutlarda yinelenmesidir. Bunlarda da büyük orta sofalar tasarımın odaklandığı öğelerdir. Tek odaların yerini de oda kümeleri almıştır. Sofaya bitişik iki ya da üç odadan oluşan birimler, sarayın işlevsel bölünmesini yansıtır.

Abdülaziz için yapılan Boğaz üzerindeki *Çırağan Sarayı* sultanı sarayların da sonuncusudur. Bu sarayda da aynı tasarım ilkeleri, ihtişam ve törenselliği vurgulayarak uygulanmıştır. Bu planlar ve ilkeler taşra yönetici ve valileri tarafından benimsenmişlerdir. Neredeyse bağımsız sayılabilecek Mısır Hıdivleri bile başkent mimarisinin etkisinde kalmışlardır. Kahire'de Hıdiv İsmail Paşa tarafından yaptırılan *Giza Sarayı* Türk geleneğinin tipik bir uzantısıdır.

Ancak bu dev kompozisyonlar, anıtsallık hevesleri, Avrupa üsluplarının güçlü etkileri ile hayatlı evin çeşitli gereksinimlere karşı duyarlı, insancıl niteliklerini tamamen yitirmişlerdir. 19. yüzyılda geri dönüşü olmayan bir süreç işlemeye başlamıştır. Ödünç üslupların uygulanması, mekân ve boyuta ilişkin farklı zevkler, ev yapılırken yerine koyulan öğeler yerine yeni mobilyalar, hayatlar yerine iç sofalar, imparatorluğun büyük kentlerinde geleneksel evin kaçınılmaz yok oluşunu perçinlemiştir.

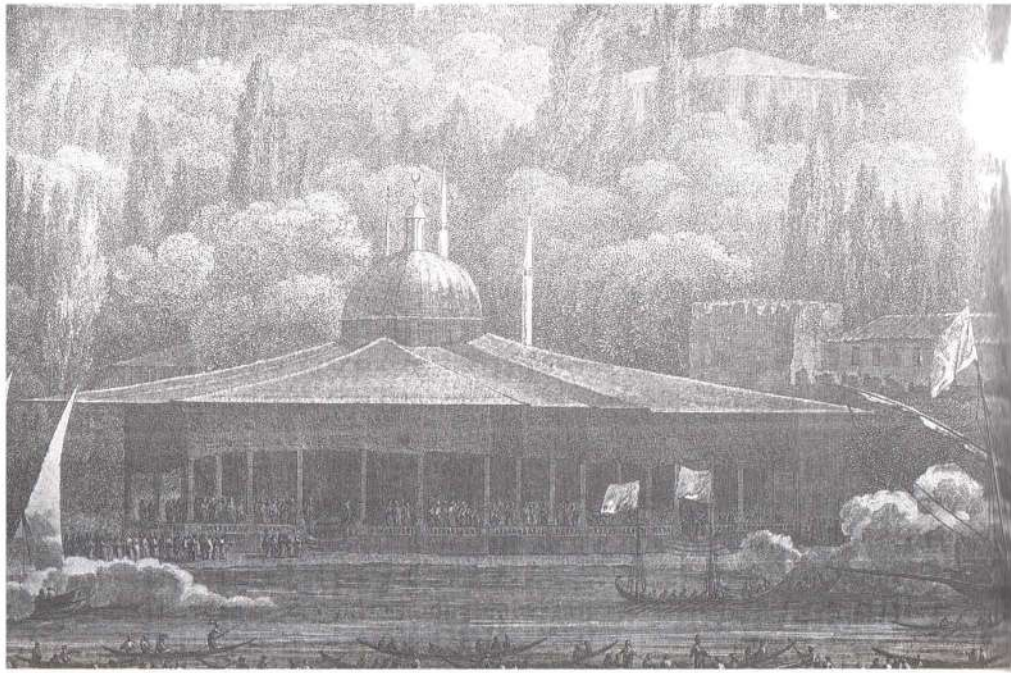
Sofa Köşkü, Topkapı Sarayı - *İstanbul*, 18. yy.

Saray Geleneği, Köşk ve Ev

Türk ev geleneği üzerine çalışan hemen tüm yazarlar merkezi planlı köşk ve merkezi planlı Türk evi olgularını aynı saymak eğilimindedir. Türk konut mimarisi geleneğinin gelişmesinin son aşamalarında merkezi planlı ev saray geleneğinden etkilenmiş olabilir. Ancak merkezi planlı köşkün bağımsız bir öyküsü vardır.

Birinci bölümde özetlenen çeşitli bölgesel gelenekler yanında Osmanlı dönemi konut mimarisi başlıca üç sınıfa ayrılabilir: anonim konut mimarisi, saray geleneği ve İstanbul okulu. İstanbul okulu, anonim mimari, saray geleneği ve Avrupa etkilerinin özgün bir bileşimi olarak geç 18. ve 19. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Bu etkilerden her biri birbirlerinden fazlasıyla etkilenmişler ve bugüne kadar gelen tarihi örneklerinde gördüğümüz gibi, birbirlerinden planimetrik ve bezemesel özellikleri ödünç almışlardır.

Ne var ki yüksek sanat olarak köşk tasarımının aristokratik evriminin ayrı bir öyküsü vardır. Abbasi döneminden sonra İslam mimarisindeki saraylar pavyonlardan oluşmaktadır. Samarra ya da Leşker-i Bazar türü anıtsal kompozisyonlar düşüncesinin yerini büyük bahçelerde bağımsız pavyonlar kavramının aldığını görüyoruz. Bu modeli 13. yüzyılda Çinlilerden alarak benimsetenlerin

Yalı Köşkü, Topkapı Sarayı - İstanbul, 18. yy. - Choiseul - Gouffier.

Moğollar olduğu bazı yazarlar tarafından savlanmıştır.³ Büyük, bağımsız pavyonların en tanınmış örneklerinin İran, Orta Asya, Türkiye ve Hint alt kıtasında Timurlu, Safavi, Osmanlı, Türk-Moğol dönemlerinden olduğu bilinmektedir. Birkaç kez adı geçen İstanbul'daki *Çinili Köşk* bu geleneğin uzantılarından. Bu bahçe köşkünün olgun ve gelişmiş planı, 14. ve 15. yüzyıl Timur dönemi İran ve Orta Asya mimarilerini İstanbul'a taşımıştır. Birçok yazar tarafından belirtildiği gibi, Anadolu'da bir kökü bulunmamaktadır. Tuğla kullanımı, kemer biçimleri ve seramik süslemelerin Anadolu ustalarının elinden çıkmadığı bellidir.⁴

Köşk mimarisinin çeşitlemesi çoktur. Türk saray geleneğinde köşkler, kasırlar, çevreleri revaklı ya da revaksız farklı planlı tek hacimlerden oluşur. Bunlara giriş sahanlıkları, galeriler ve ikinci hizmet mekânları eklenir. Bu kasırlar ve köşkerlerin belirgin motifleri arasında konik ya da kubbeli çatılar, büyük saçaklar ve revaklar karakteristiktir. Yerden biraz yükseltilmiş olan bu yapılar zarif bir tasarım ve özgün bir mimarinin örnekleridir.⁵

Bir büyük kapı ya da yüksek duvar üzerinde yükselen, bağımsız, tek ya da çok odalı bir köşkün kökeni Çin olabilir. Anadolu-Türk mimarisinde bu alt yapı yükseltilmiş köşkerin en eski ve

en tanınmış örneği Konya'daki *Alâeddin Köşkü*'nün bu bağlamda daha önce de adı geçmişti.

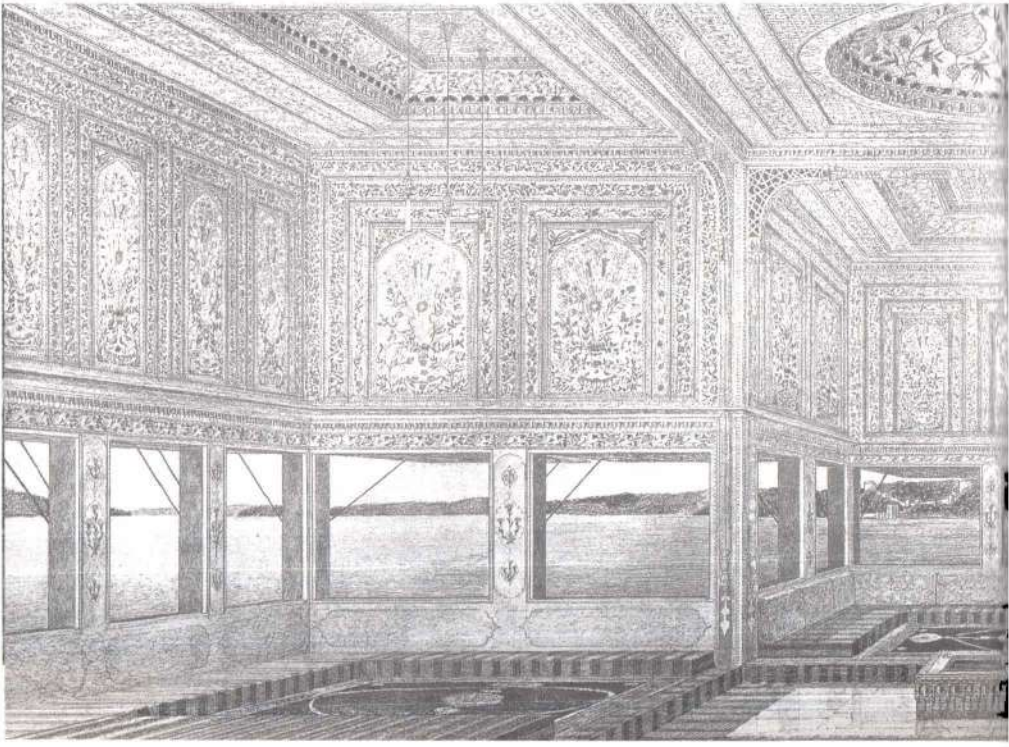
Piramit şeklindeki bir çatıyı ve yükseltilmiş köşkü giriş katında bir revak ile birleştiren örnekler de vardır. Bunun iyi bir örneği 16. yüzyılda yapılan kâgir *Sıyavuş Paşa Kasrı*'dır. Sultani köşkların klasik ve klasik sonrası örnekleri, yükseltilmiş alt katlar üzerinde tasarlanan revaklı tek katlı pavyonlardı. Bu tür köşkların en heyecan verici olanı Sarayburnu'nda sultanların deniz törenlerini izledikleri *Yalı Köşkü*'dür.⁶

Köşk mimarisinde hem dikdörtgen hem de merkezi plan kullanılmıştır. *Edirne Sarayı*'ndaki *Mehmed Paşa Köşkü*, giriş holü ve çeşmesi olan dikdörtgen bir odaydı. *Topkapı Sarayı*'ndaki *Mustafa Paşa Köşkü* de bu küçük köşkların en zarif örneklerindendir. Bu yazlık pavyon Kara Mustafa Paşa'nın 17. yüzyılda yaptırdığı köşke eklenmiştir. İnce rokoko süslemeleriyle bu oda, anonim ev geleneği içinde başodanın aristokratik bir uygulamasıdır.

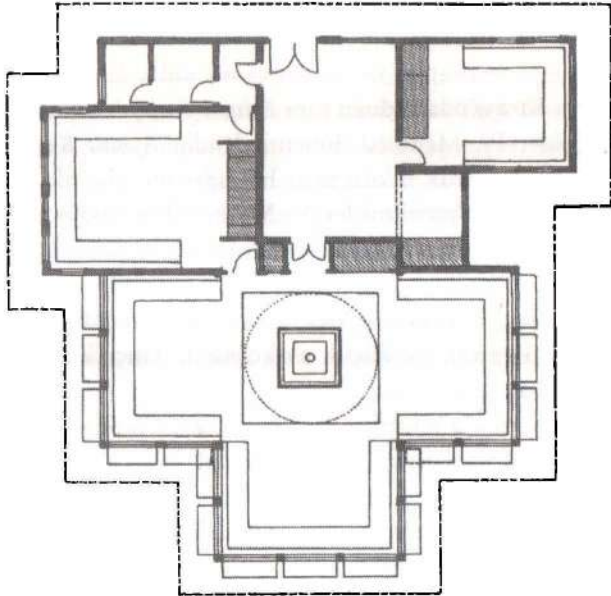
Merkezi planlı köşklar içinde en çok bilinenler ikisi de IV. Murad için Irak ve İran seferlerinden sonra yaptırılmış olan *Bağdat* ve *Revan Köşkləri*'dir. Tipoloji yine Doğulu olmakla birlikte mimari öğeler, süsleme ve oranlar tamamen Osmanlıdır.

Topkapı Sarayı'nda olduğu gibi *Edirne Sarayı*'nda da bazı bağımsız köşklar IV. Mehmed dönemindendir. *Aynalı Köşk* ve *Sâdâbâd Köşkləri* büyük dikdörtgen bir havuzun eksenleri üzerine simetrik olarak yerleştirilmişlerdir. Merkezi haç şeklindeki planı, gelişmiş hizmet alanları ile *Beşiktaş Sarayı*'ndaki *Çinili Köşk* de bu grup içinde sayılabilir.

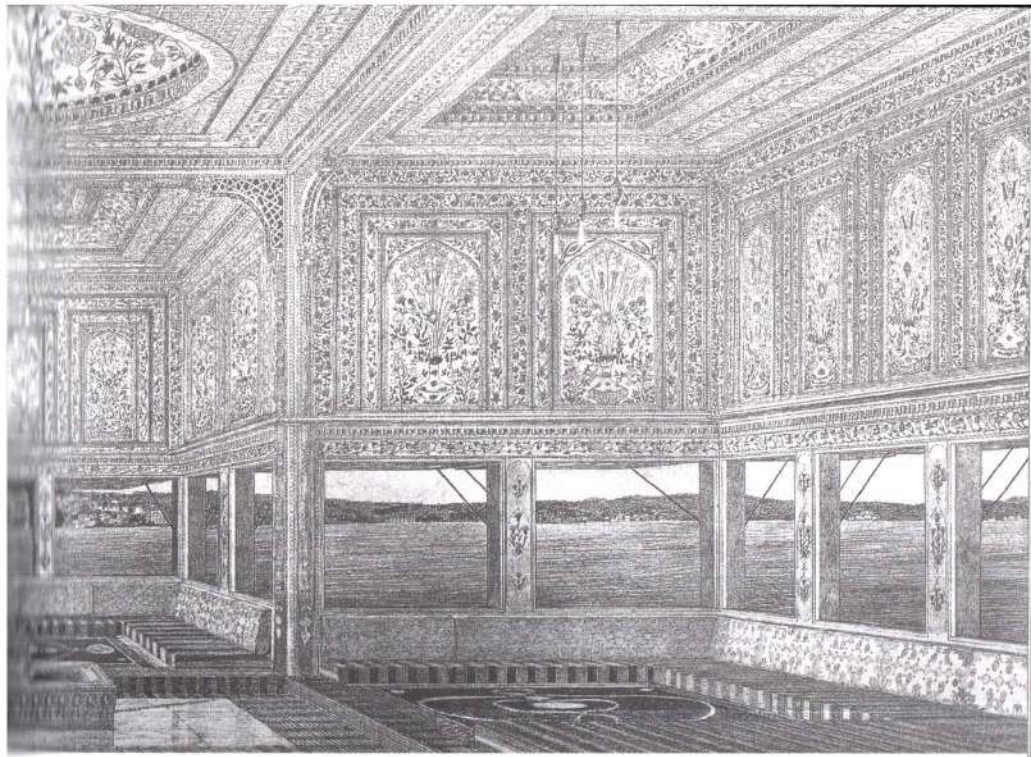
Haçvari planlı tek hacimli pavyonun, köşk mimarisinde simgesel bir statüsü vardır. Bu küçük av köşkləri, bahçe köşkləri, seyir köşkləri, kabul sofaları için en çok kullanılan plandır. Büyük konakların planlarında misafir odası ya da divanhane olarak selamlıkların törensel öğeleridir. Şadırvanlı, büyük saçaklı, açık bahçe pavyonları başkentte olduğu kadar ülkenin diğer bölgelerinde de çok yaygındır. Divanhanelerin selamlığa eklenmesi Anadolu evlerinde de görülmektedir. *Asmazlar Konakları*'nda olduğu gibi, eve doğrudan bağlı, ortası havuzlu odalar olarak karşımıza çıkar.

Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı divanhanesinin iç mekân rekonstrüksiyonu.
O. Çakmakçıoğlu'ndan.

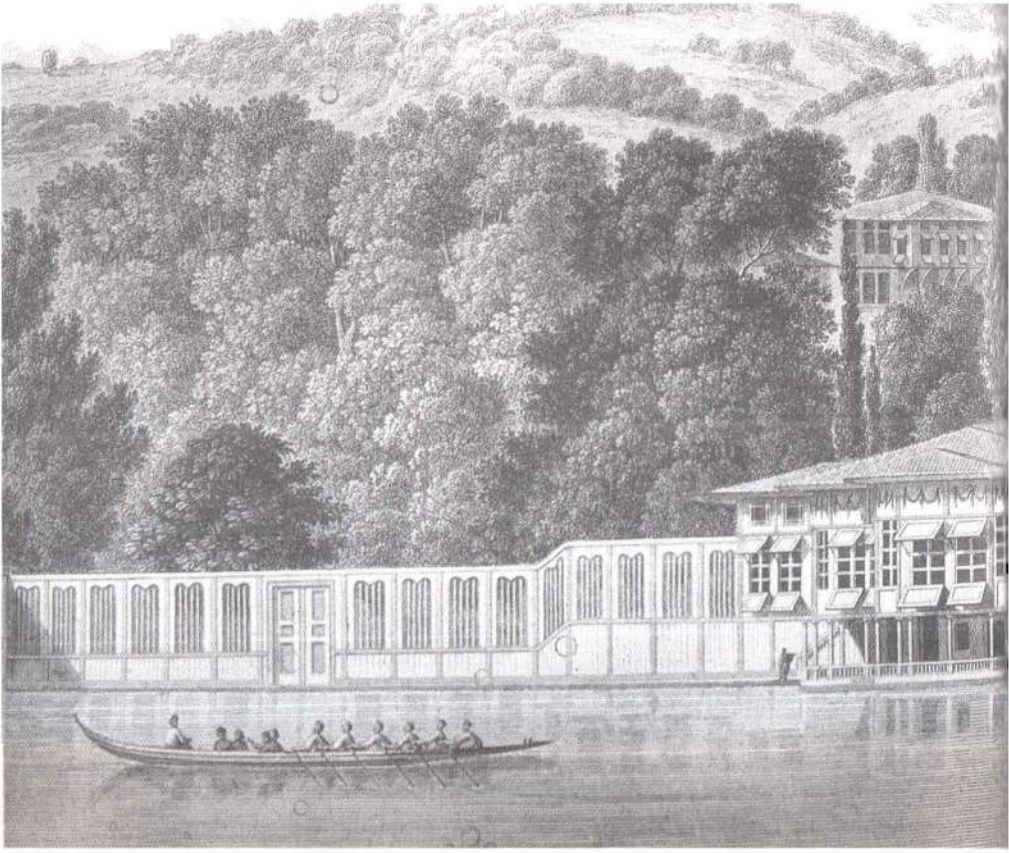

Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı, divanhane planı - Anadoluhisarı, 18. yy.

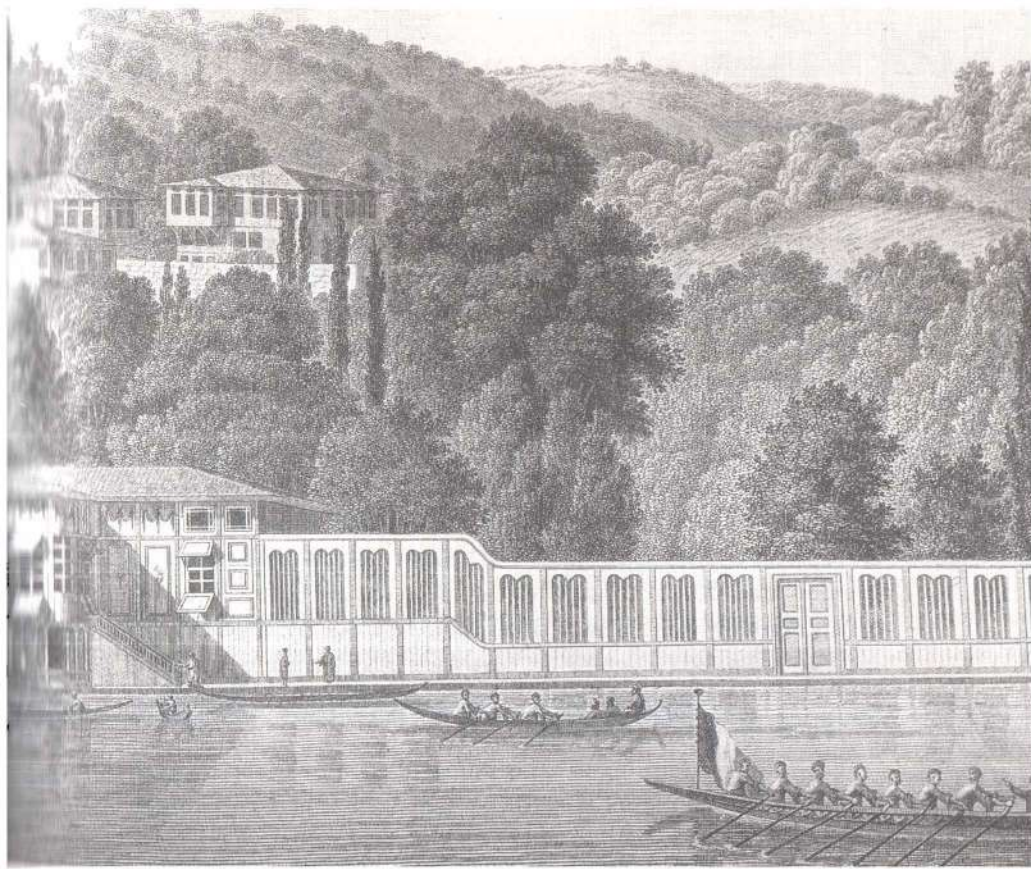
Boğaz'da 1699 tarihli *Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı*'nın divanhanesi bu tür köşkların en eskisi ve tanınmışıdır. Bu son derece ayrıntılı tasarlanmış ve bezenmiş büyük oda, uzun konsollarla denize doğru uzanır. Büyük pencerelerin önünde yazın güneşlik görevi de gören kepenkler vardır. Bu kepenkly yatay pencereler hem içeriden hem de dışarıdan üstün bir tasarım ürünüdürler. Odayı üç yandan çevirirler ve kepenkler açık olduğu zaman olağanüstü bir Boğaziçi manzarasını çerçeveler. Batı güneşi kepenklerle kontrol edilir. Kepenksiz olan üst bölümler uzun saçaklar ile güneşten korunmuştur. Pencerelerin altındaki alçak sedirler ortadaki zengin şadırvanın çevresinde dolanır. Tavanın ortası ahşap kubbelidir. Tavan, gömme dolaplar ve duvar kaplamaları 17. yüzyıl sonu yaldızlı çiçek desenleri ile süslenmiştir. Bugün çok harap durumda olan bu divanhane aristokratik köşk geleneğinin en görkemli örneklerindendir. Uygulama saray geleneği içindedir. Fakat anonim mimari ile akrabalık çok belirgindir.⁷

Haç biçimindeki sofanın aristokratik statüsü, bağımsız tören pavyonlarından bahçe köşklarına ya da daha büyük kompozisyonların içerisinde, İstanbul'daki bugün çok azalmış olsa da varlıkla-

rını bildiğimiz çok sayıda köşk, kasır ve konaktaki uygulamadan anlaşılmaktadır. Bu planın kullanımında yarı açık ve kapalı bölümlerin ilişkileriyle oynayarak oldukça değişik mekânsal deneyler yapılmıştır. Topkapı Sarayı'nda bugün yıkılmış bulunan *Tomak Kasrı*, yenilenmeden önceki *Sepetçiler Kasrı* ve şimdiki *Küçüksu Kasrı*'ndan önce I. Mahmud tarafından yaptırılan kasır anımsanacak örneklerdir. *Küçüksu Kasrı*'nda divanhane, ana yapıya dördüncü eyvanın kare şeklinde bir geçit holü haline getirilmesi ile bağlanmaktadır. Melling ve Preault'un gravürleri tek katlı bir köşkün iki katlı bir hizmet yapısına bitişik olduğunu göstermektedir. Emirgan'da Mekke Şerifleri için I. Abdülhamid döneminde inşa edilen *Selamlık Köşkü* (1782) bugüne kadar yaşamıştır. Merkezi planlı divanhaneyle sonradan bazı servis odaları eklenmiştir.

En ünlü ve güzel kasırlardan biri *Bebek Kasrı*'dır.⁸ Bu alanda önce I. Selim'in bir pavyonu, daha sonra da III. Ahmed'in

Bebek Kasrı - İstanbul - Melling.

Hümâyûnâbâd Köşkü bulunmaktaydı. Bu köşk I. Abdülhamid devrinde Kaptan-ı Derya Hasan Paşa tarafından 1784 yılında bazı değişiklikler yapılarak yenileştirilmişti. Choiseul-Gouffier'in gravürü bu yenilik yapıldıktan sonra kasrı göstermekte ancak yapının hafif strüktürel özellikleri Melling'in gravüründe daha iyi görülmektedir. Plan iki tane haçvari sofanın birleştirilmesinden oluşmaktadır. Ana yapıyı büyütmek için kolların köşeleri uzatılmış, ancak sofanın köşeleri sekizgen bir hacim elde etmek için kesilmiştir. *Bebek kompleksi*, Gudenus'un 1742'de yaptığı plana göre (sonradan S. H. Eldem tarafından yeniden çizilmiştir), denize dik bir eksen üzerinde inşa edilmişti. İki öğeden oluşuyordu ve bunlardan biri merkezi planlıydı.

Asıl konut, havuzun üstüne uzanan bir köşke açılıyordu. Haç biçimindeki köşk-divanhane, evin deniz tarafına eklenmiş alt katın sütunlarına oturarak denize uzanıyordu. *Bebek Kasrı*'nın yeni ve

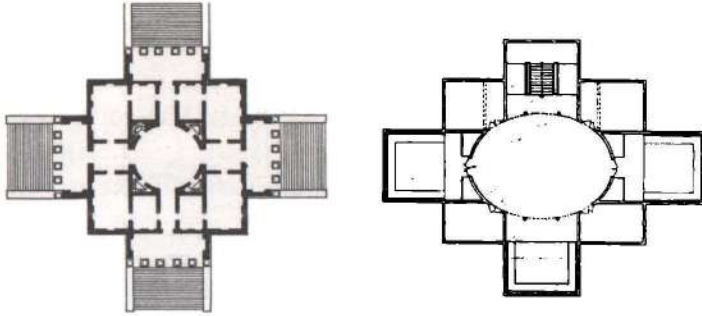
eski planları bu tür kompozisyonların esnekliğini göstermektedir. Cephe boyunca alçak pencereler denize açılırlar. Geniş bahçe cephesi zarif duvarlarla çevrilmişti. Bu küçük köşkte gerçekten büyüleyici bir tasarım zenginliği vardır. Ancak bir geçicilik duygusu uyandırır ve bu niteliği ile insanın dünyevi yaşamının kısa ve yoğun fakat geçici olduğu hissiyle uyumlu bir bütünlük oluşturur.

Haçvari planın başka bir çeşitlemesi, öndeki ana köşke uzunlamasına bir hol eklenmesiyle yapıldı. Buna, yapının programına göre yana başka bölümler eklenirdi. Haliç'te Tersane Bahçesi'nde yer alan *Aynalıkavak Kasrı* 1791-92'de yenilenmiş bir yapıdır. Yerinde olasılıkla III. Ahmed'in bir köşkü bulunan bu yapıda ön eyvan derin bir sundurmaya dönüşmüştür. Karşı taraftaki eyvana merkezi planlı oda eklenmiştir. Bazı kasırlarda hayatlı evin özgün planının biraz değişmiş haline rastlanabilmektedir. *Fenerbahçe Köşkü* bu tür bir uygulamadır.

Genelde imparatorluğun saray mimarisi anonim konutlara göre çok daha kararlı olarak simetrik ve kapalı düzenleri yeğlemiştir. Büyük balkonlar, kemerler, uzun saçaklar, şadırvanlar ve çeşmeler köşk tasarımıyla çok rastlanan öğelerdir. İstanbul'daki hemen bütün önemli köşkların ortak özelliği, giriş katının üzerine taşan odaların saçakların altındaki diri geometrik plastisitesidir. *Sinan Paşa Köşkü* ya da *Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı*'nın divanhanesinde görüldüğü gibi çoğu haç planlı bu köşkların orta hacimleri çoğu kez ahşap bir kubbe ile taçlanarak dış biçimlenmenin plastisitesini vurgular. Ayrıntı ve malzeme açısından farklı olmakla birlikte bütün bu gelenek, Hindistan'dan Türkiye'ye kadar minyatür sanatının da tanıklık ettiği gibi, Doğu İslam'ın sultan köşkları imgesine sadık kalmıştır.

Daha yakın dönem yapılarında Batılı etkiler hemen belli olur. *Topkapı Sarayı*'nda III. Osman'ın 18. yüzyılın ortalarında yapılan barok dairesi dış kompozisyon açısından Türk geleneğini yansıtsa da odaların yerleşimi ve süslemeleri açısından tümüyle Avrupalıdır.

Sultanların ve diğer devlet büyüklerinin 18. ve 19. yüzyıllarda yaptırdıkları görkemli köşkların anıları biraz abartılmış ve resimleşmiş olsa da Batılı sanatçıların gravür, suluboya ve yağlıbo-

Merkezi planlı köşk yorumu. Villa Capra planı (solda); Şerefabad Kasrı planı (sağda).

ya resimlerinde bugüne taşınmıştır. O belgeler bir yandan konut mimarisinin eşsiz özelliklerini tanımamıza yardımcı olmakta, öte yandan böyle bir mimari geleneğin yok olmasından ötürü üzüntü kaynağı olmaktadır. Türk köşk mimarisini, örneğin Palladio mirası ile karşılaştırsak Türk konut mimarisinin özgün ve gerçekten yaratıcı doğasını anlama olanağı verir. Örneğin 1816'da yapılmış olan Haliç'teki *Şerefabad Köşkü*'nü Palladio'nun *Villa Capra* ya da *Villa Trissino*'su ile kıyasladığımızda İtalyan villalarının biçimselliğinin Türk örneğine göre son derece retorik ve akademik kaldığı söylenebilir.⁹ Fakat Osmanlı sultanlarının köşklerini konut olmaya yaklaştıran ve anıtsala uzanmayan insancıl boyutlar, Rönesans villalarını tasarım olarak onlardan ayrı bir kategoriye sokar. Palladio'nun *Villa Capra*'sı soyut ve anıtsal bir söylemdir.

Bu genel tartışma Türk köşkünün kendine özgü bir tarihi kökeni ve biçimsel gelişimi olduğunu açıklamaktadır.¹⁰ Türk saraylarının tasarımında bağımsız köşk fikrinin egemenliği tartışılmaz. Bugün gördüğümüz biçimine yüzyıllar sonra gelen *Topkapı Sarayı Harem Dairesi*, gelişimini açıklayan bir bütünsel kavrayış sunmaktadır. Her padişah yeni bir daire eklemiş ve bu arada öncekilerin yaptıklarını kısmen ya da tamamen bozmuştur. Saray alanının genel yerleşimi dışında Türk saray kavramının en önemli öğesinin tek köşk olduğu görülmektedir.

Saraylar büyük kompleksler olarak, tek bir konuttan çok küçük kale kentlerdi. Ancak Türk padişahlarının zevkleri, İslam dünyasının başka örneklerinde de görüldüğü gibi, boyutlar

açısından genelde sade ve gösterişsizdi. Anıtsal boyut açısından zerafetlerini alçakgönüllülük, samimiyet ve insancılıklarıyla dengelemişlerdir. 19. yüzyılda Batı modelleri yetkililerin akıllarını ve çevrelerini işgal ettiğinde Türk sarayı bütün tarihi niteliklerini yitirmiştir. Gerçi Boğaz'daki büyük sultan sarayları Batılı sarayların taklitleri değil kendilerine özgü karakteri olan mimari yapılarıdır. Ancak insan ve evi arasında daha önceki örnekler ile sağlanmış olan uyumu yineleyememişlerdir. Oysa geleneksel mimarideki konut-insan bütünleşme duygusu padişahlar için bile yüceltici idi.

Bu yorum içinde anonim mimari ile köşk geleneği arasındaki ilişki daha iyi anlaşılabilir. Köşk kavramının kendi tarihi vardır. İki ayrı geleneğin gelişiminin belirli bir noktasında hayatlı ev ve simgesel statüsü ağır köşk bir araya gelerek 18. ve 19. yüzyılın büyük, simetrik kompozisyonlarını yaratmışlardır.

Sıradan evlerde hayatın avluya doğru uzanan çıkmasına genellikle köşk denir. Bunun nedeni mekânsal olarak hayattan ayrılmış olması ve hayat seviyesinden de yüksekte oluşudur. Süslemesiyle de ayrıca vurgulanabilirdi. Bazen ayrı bir odaya dönüşse de işlevsel olarak hayatın parçasıydı. Sultan konutlarının köşkleri gibi, bu mimari motif dinlenme ve seyir amaçlı, bahçeye doğru çıkma yapan bir cumbadır. Adı amacı için uygundur ve kökeni ile olan işlevsel ve etimolojik ilişkisi de belirgindir.

Köşkün konuta bir statü simgesi olarak eklendiği açıktır. *Dolmabahçe Sarayı* bahçesinde 1748'de yapılan *Bayıldım Kasrı* bir köşk motifidir. Burada klasik evin çekirdeğine eklenmiş ve yeri, büyüklüğü ve süslemesi ile vurgulanmıştır. Bu tür köşkler giderek kompozisyonların en önemli öğeleri olmuş ve evin kendisi köşke, divanhaneye hizmet veren ikincil duruma düşmüştür. Daha küçük konutlarda büyüklüğü nedeniyle yalnızca bir cumba değil ayrı bir oda olduğunda köşk-oda özellikle dışarıya bakıyorsa, bir başoda olabilirdi. Bu düzenlemeye iyi bir örnek 19. yüzyıl sonunda yapılmış olması olası Kütahya'daki *İsmail Hacı Çakır Evi*'dir.

Kent Evlerinin Son Dönüşümü: Yadsınan Gelenek

İstanbul'da ahşap konut mimarisinin son aşaması, Türk geleneğinin terk edilerek Batılı ve azınlık mensubu mimarlar tarafından tasarlanan köşklerdir. Geleneksel tipolojinin başkentte II. Abdülhamid dönemine (1876-1908) kadar direndiği söylenebilir. Gerçekten de Batı seçmeciliğinin üslupsal gösterişine karşın 18. ve 19. yüzyıllarda konut mimarisi, geleneği izlemiştir. Yüzyılın ortalarında bütün Batılı üsluplar Türkiye'ye girmişti. Artık önemli konutların bezemeleri neobarok, neoklasik, neogotik ve en sonunda Art Nouveau karışımı üslupla yapılıyordu.

Yabancı etkilerin kaynakları değişiktir. İstanbul'da yabancı mimarlar doğrudan yabancı modelleri uyguladılar. Büyük bir yabancı kolonisi, yeni yeni gelişen azınlık burjuvazisi ve eğitim görmüş Osmanlılar, Batı modasına uyan konutları yeğlediler ve mimari zevklerdeki büyük dönüşüme hizmet ettiler. Örneğin azınlık tüccarların çok olduğu Balkanlar'ın kapısı Edirne, Orta Avrupa biçimlerine çok duyarlı bir kentti. Bu da çok farklı bir ev tipolojisinin gelişmesine yol açtı. Batı Anadolu'da, Ege'de Türk ve Yunan kıyıları ile adalarda yaygın olan ve zamanla özellikle liman kentlerinde geleneksel mimarinin yerine geçen yeni bir bölgesel üslup gelişti. Deniz yolları ulaşımının yoğunlaşması, Doğu Akdeniz ve Karadeniz kıyılarındaki Samsun, Trabzon ve Batum gibi kentleri Batı etkisi ve Batı mallarına açtı. Bütün bu kentler ve hinterlandları kâğıt mimarinin ve buna bağlı olarak neoklasik bir fizyonominin gelişmesini yaşadılar.¹¹

Savaşlar ve politik mülteciler yeni üslupların benimsenmesinde rol oynadılar. Eskişehir'de, tümüyle yerli yapı malzemesi ile yapılan fakat farklı bir fizyonomiye sahip evler grubu, Kırım'dan gelen göçmenler tarafından yapılmıştır. Yine 19. yüzyılın sonunda kuzeydoğu bölgelerinin Ruslar tarafından işgali sırasında Kars tümüyle yeniden yapılmış ve yabancı bir üslup kente empoze edilmiştir.

Hıristiyan azınlıklar bu üslup değişimlerini daha kolay uyguluyorlardı. Çünkü onlar için Batı üslubunun benimsenmesi kültürel olarak o uygarlığa mensup olduklarını vurgulamaktaydı. Eğitim

görmüş Türkler için de Batılı modellerin benimsenmesi çağdaşlaşma simgesi olmuştur. Bütün bu eğilimler birbirleriyle ve geleneksel biçimlerle etkileşim içinde melez kompozisyonlar oluşturdular. İmparatorluğun büyük kentlerinin mimari görüntüsünü bu gelişmeler şekillendirirken, Anadolu içerisindeki kentler dış etkileri daha az yaşamakta, ticari ve endüstriyel gelişmelerin dışında kalarak, geleneği yaşatmaktaydı. Bu da mimarlık tarihçileri için bir şans olmuştur. Çünkü bu sayede birçok geleneksel kenti ve evi sağlam durumda bulabilmişlerdir.

Yerel bir karakter kazanan geç üslup aşamalarından biri 19. yüzyılın sonlarında Türkiye'ye giren Art Nouveau akımıydı. Bu akım 18. yüzyılda rokoda olduğu gibi, Türk duyarlılığında sempatik bir yanıt bulmuştur. Gerçekten de III. Ahmed'in dönemine rastlayan (1703-1730) Lale Devri'nde Türk süslemelerine doğal çiçek tasarımları egemen olmuştur. Erken 18. yüzyıl bezemeleri yerini Türk rokoko üslubuna bıraktı ve yok oldu.¹² Fakat Türk rokoko ve barok üslupları sadece taklit değildir ve yerel sanatçıların yorumlarını da içerir.

Topkapı Sarayı XV. Louis stiline en güzel örneklerini sunmuş olsa da I. Abdülhamid döneminden başlayarak (1774-1789) halk katında daha sıradan fakat yorumlanmış ve özümsemiş, yerel bir fizyonomi kazanmış bir rokoko bezemesi yaratmıştır. Bir yüzyıl süren bu deneyim Art Nouveau'nun doğaldan esinlenen lineer unsurlarına Türk zevkinin uyumunu sağlamıştır. İtalyan Art Nouveau hareketinin önemli adlarından Mimar Raimondo d'Aronco, İstanbul'da bu üslubun yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır.¹³

Böylece Osmanlı başkenti ahşap mimarisinin son aşamasında Art Nouveau'nun özgün örneklerini yaratmıştır. Barok kökenli daha eski motifler yanında çok sayıda çiçekli ve geometrik, iki boyutlu, eğrisel biçim düzenleri cepheleri, parmaklıkları ve kornişleri doldurmuştur. Geleneksel mimarinin ağırbaşlı geometrisi, çizgisel dalgalanma ve bezemesel konturlarla bozulmuştur. Bu sanatın coşkusu ve hareketliliği başkentin kozmopolit atmosferini de yansıtıyordu.

Art Nouveau bezeme bütün özellikleriyle, her tür malzemeyle yapılan işlerde moda olmakla birlikte ahşap evlere uygulanması ile yerel bir boyut kazanmıştır. Yerli marangozlar bu işleme gibi iki boyutlu, açık işçiliği sevmişler ve ustalıklarını göstermişlerdir. Bu tarzın en iyi örneklerine Boğaz'da, Rumeli ve Anadolu yakalarının banliyölerindeki yazlık konutlarda rastlanabilir. Bu neşeli son nota ile büyük Türk konut geleneği dört yüz yıllık yaşamının sonuna ulaşmıştır.

Birinci Dünya Savaşı öncesi İstanbul'da ev tasarımı son derece eklektik, neredeyse geleneği unutan bir karaktere sahipti. Esinlenilen modeller Orta Avrupa sayfiye evleri, İsviçre şaleleri ya da İngiliz ve Amerikan malikâneleri olabilirdi. Yerel boyutlarda yinelenir, yabancı yerli karışık motiflerle süslenirlerdi. Küçük kuleler ve balkonlar özellikle revaçtaydı. Geleneksel yapı teknikleri ve ahşap kaplamalar ile başkentin Avrupalılaşmış toplumunun simgesi olmuşlardı. Newport ve Kaliforniya'daki akrabalarının bu resimsel kuzenleri, büyüklükleriyle de Boğaz'ın ve sayfiyelerin fizyonomisini değiştirmişlerdir.

İncelememizi bitirmek için bu sınırsız seçmeciliğin kritik dönemini kısaca gözden geçirmek yararlı olur. Neoklasik bir cephede barok pencereler, Lale Devri bezemeli kemerler, geleneksel konsollar ve Art Nouveau'dan esinlenmiş ayrıntılar rahatlıkla bir araya gelebiliyordu. Geç 19. yüzyıl mimari üsluplarının Batı'dan alındığı gibi, daha özgür bir yaşam tarzına elveren yeni toplumsal gelişmeler de gerçekleşmişti. Bu da mimari tasarıma yeni tavırlar, ev planlamasına özgürlük getirmiştir. Giriş katlarının sokağa açılması bu gelişmelerden biridir. Kafeslerin kalkması yine bu tür gelişmelerin göstergesidir.

Yoğun kentsel bölgelerde iki ya da üç katlı kent evlerinde moda öğelerin bir ikisini yineleyen yapı cepheleri oluşuyordu. Giriş katları sokak seviyesinden biraz yüksekteydi. Demir parmaklıklı bir ya da iki pencereleri olurdu. Birinci katlarda evin büyüklüğüne göre bir ya da iki çıkma bulunurdu. Bu evlerin planlarında geleneksel özellikler kaybolmuştur. Sıradan cephelerin ana öğeleri klasik Batı mimari düzenlerinden esinlenen hafif pilastrlar, vurgulanmış kor-

nişler, söveler, kemerler; alınlıklar; dekoratif demir parmaklıklardı. Üzerlerinde eliptik ya da dairesel kafa pencereleri olan kapılar ve yanlarındaki pencerelerle düzenlenen girişler karakteristik ve yaygın bir cephe motifi olarak kullanılmıştır. Türk ev geleneğinde pek görülmeyen çatı katı moda olmuştur. Çatı aralarındaki balkonlar, *cihânnümâ* (halk dilinde *tahtaboş*) şeklinde genelleşmiştir.¹⁴

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında yapılan evlerin bir özelliği süslü saçaklarıdır. Heykel gibi şekil verilen konsollar üzerindeki bu geniş saçaklar genellikle Art Nouveau'dan etkilenmiş geometrik süslemelere sahiptiler. Bunlar başkentin neşeli konut mimarisine hoşça giden bir üçüncü boyut katmaktaydılar. Sıradan ahşap konutların sokak cepheleri çoğunlukla özgün kişiliklerini bir ölçüde korumuşlardır.

Bütün bu önemli değişimlere karşın, Osmanlı konut mimarisinin son döneminin kendine özgü bir kimliği vardır. Avrupa'nın klasik üslupları, Barok ve Art Nouveau motiflerin cephelerde yaygın kullanılması, Avrupa etkilerinin yoğunluğu sonucu olsa da uygulama İstanbul'a özgüdür. Bu mimarinin oluşturduğu yeni kent görünümü kişiliğini, henüz pek değişmemiş eski kent dokusunun mekânsal ve boyutsal özelliklerinden almaktaydı. Yoğun kent merkezlerinde, çıkma eski biçim düzenlerinin anısıyla olduğu kadar yer kazanma amacıyla yapılmaya devam edildi. Böylece eski sokak dokusu, boyutsal süreklilik, cumbalar ve çıkmalar geleneksel kent görüntüsünün özelliklerinin yaşamasını sağladılar.

Başkentin ve önemli taşra merkezlerinin mimarisi köklü bir görünüş değişikliğine uğrarken, küçük taşra kasabalarında geleneksel yapı teknikleri ve biçimleri hâlâ egemendi. Tümel değişim, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni malzemelerin kullanımı ve endüstriyel ideoloji ile imgelerinin karşı durulmaz yükselişi sonucu gerçekleşti.

VII

MORFOLOJİ

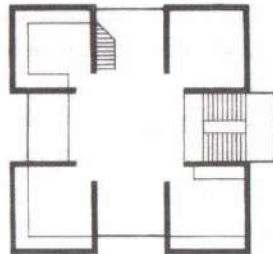
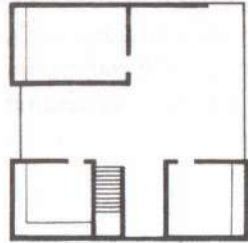
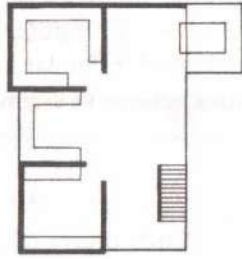
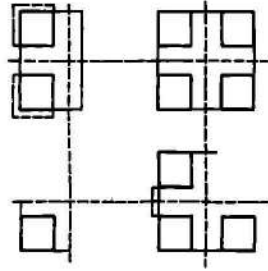
Tarihleri bilinen eski evlerin sayılarının azlığı ve ayrıntılı tarihi çalışmaların yokluğu nedeniyle araştırmacılar ve mimarlar daha çok Türk evi dedikleri konutların tipolojisi ile ilgilenmişlerdir. Bu tür tipolojik çalışmaların öncülüğünü yapan S. H. Eldem ana kat planlarının sınıflandırmasından yola çıkarak, Türk ev tipolojisinin senkronik bir tablosunu vermeye çalışmıştır. Eldem'in sınıflandırması temelde, *sofa*'nın ev planındaki yeri ve şekli üzerine kurulmuştur. Geç dönem evlerin sayısal çokluğu ve en son gelişen morfolojik eleman olan *sofa*, Eldem'in Türk evi sınıflamasının çekirdeğini oluşturur. Daha sonraki kapsamlı çalışmalarında kısmen değişikliğe uğramışsa da merkezi plan olgusu onun sınıflandırmasında başat özellik olma niteliğini korumuştur.¹ Tarihsel gelişiminden de gördüğümüz gibi, başlangıcında ve daha sonraki aşamalarında Türk evi, son dönemlere kadar, açık hayata sadık kalmış, ancak 18. yüzyıldan sonra artan Batı etkisi ve kentleşme nedeniyle özellikle büyük kentlerde, kapalı, merkezi formlar daha fazla görülmeye başlanmıştır. Klasik Türk evi yarı kapalı ve kapalı mekânların ikilemi temeline dayanıyordu. Gelişme süreci içinde de bu ikilik sürmüş ve evin plan ve dış biçimini yönlendirmiştir. Eski ev geleneğine yabancı bazı gelenekler ve kentsel ideolojilerin etkisiyle biçimlenen Geç dönem merkezi planlı evleri ve bunların

19. yüzyıldaki türevleri, ekonomik ve sosyal unsurları da içeren belirli bir aile hayatı kavramının sonucunda ortaya çıkan hayatlı evin belirleyici ikilemenden uzaklaşmışlardı. Morfolojik öğeleriyle hayatlı evin tarihsel gelişimi ile bağları bulunmakla birlikte, merkezi-simetrik planları ile yeni düzenler geliştirmişlerdi.

Eldem'in tezi, daha sonraki değişikliklerine karşın evin bütününe morfolojik analizine dayanmadığı için tümel bir bakış olamamıştır. Bu konuyla ilgili kapsamlı çalışmalarında pek çok yararlı gözlem bulunmakla birlikte Türk evinin tarihi konumunu açıklamakta kavramsal olarak yetersiz kaldığı söylenebilir.

Dördüncü bölümde tartışılan E. Aksoy tezi ise bir tipoloji vermemekte, fakat ev planlarının çekirdeğini oluşturan merkezi mekân kavramını geliştirmektedir. Her iki yazar da değişik ev tipolojilerini yerel gelenekler ve iklim koşullarının etkilerine bağlamaktadırlar.² Oysa Türkiye'deki iklim koşulları hayatlı evi açıklayabilmekten uzaktır.

İki yazar da Türk oda tasarımının bağımsız niteliğini doğru olarak vurgulamışlardır. Aksoy'a göre bu durum doğrudan, oturma odası kavramına göçer yaşamı etkisini göstermektedir. Göçer yaşamının bu şekilde bir uzantısının oda kavramına girişi Türk araş-

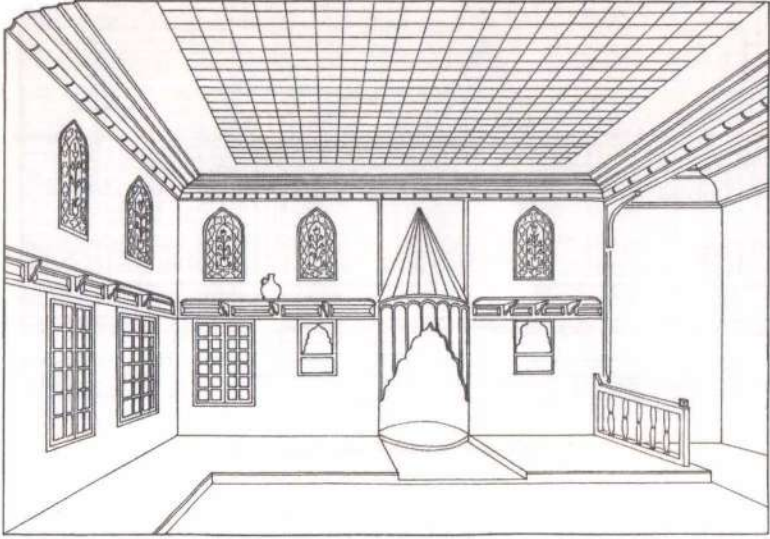
Hayatlı ev temel plan tiplerinin geometrik analizi.

tırmacılarının ve yazarlarının rağbet ettikleri bir kuramdır. Türk odasının morfolojisi üzerine çalışmış olan Küçükerman da aynı fikirdedir.³

Anadolu'da Türk dönemi konut tarihinin önemli bir özelliği hayatlı evin son döneme kadar süren varlığıdır. İstanbul'da iç sofalı evler giderek başat tipler olmuşsa da, 20. yüzyıl başına kadar Anadolu'da hayatlı ev yapılması bu geleneğin gücünü ve sosyal yaşamın ataletini kanıtlamaktadır. Kuzeybatı Anadolu'nun en eski Osmanlı şehirlerinden Osmancık'ta son dönemden kalma bazı hayatlı evler varlıklarını sürdürmektedir.⁴

Türk evini oluşturan öğelerin kavramsal bağımsızlığını vurgulamak gerekir. Bunlar arasında en önemlileri yüzyıllarca süren tipolojik gelişme ve evrimleri ile oda ve *hayat-eyvan*'dır. Temel işlevleri değişmedikçe bu öğeler Türk evinin iç mekânlarının yaratıcısı olmuşlardır. Tek tek öğelerin otonomisi ve kendi kendine yeterli *oda* ile *hayat* arasındaki ikilem yöresel terminolojide bunlara verilen adlarda ortaya çıkar. Örneğin Alanya yöresinde odalara *içeri* adı verilir.⁵ Bu evde iç ve dış diye mekânsal bir farklılığın vurgulandığını gösterir. Temel ev tasarımı, Giancarlo de Carlo'nun deyişiyle "temel konfigürasyon", üç boyutlu özellikleri ve içsel ikilemi ile *çift oda* ve *hayat-eyvan* düzeninden oluşmaktadır.

Tek odanın otonomisi bağlamında oluşan tüm morfolojik değişimleri belirleyen kavramsal bir geometrik mekanizma saptanabilir. Oda ve çevresindeki yardımcı mekânlar bağımsız bir birim olarak alındığı zaman, hayatlı evin ve sonraki gelişmesinin tipolojik varyasyonları, birimsel odanın ve onu çevreleyen öğelerin enine ya da boyuna eksenler üzerinde dizilmesi şeklinde tanımlanabilir.⁶ Her oda dolaplar, eyvan ve hayatla çevrilidir. Bu tanım hayatlı evin iki oda arasındaki eyvanı ve hayatı ile temellenen ve tarihi referansları bilinen geometrisinin varyasyonlarını belirler. Fakat sadece plan düzeni hayatlı ev olgusunu açıklamaya yetmez. Bağımsız öğelerin birleşme mekanizmasının esnekliğinin, tipolojik sınıflandırmayı gereksiz kıldığını da söyleyebiliriz. Bunların en önemlisi ve en az değişim göstereni, Eldem'in de belirttiği gibi "kendi başına bir ev" olan Türk odasıdır. Bu ev içinde ev, mimari öğe olarak bütün ge-

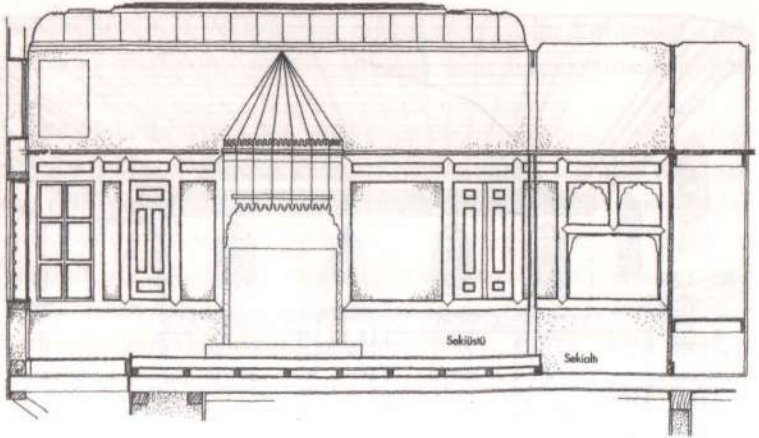

Ocaklıklı oda - C. E. Arseven.

İşme süreci içinde yaşamını sürdürmüştür. Odanın tek başına evi oluşturduğunun kanıtı tek odalı evlerdir. C. E. Arseven tarafından ölçülüp yayınlanan Gebze'deki küçük ev odanın evle eşdeğer olmasının ilginç bir örneğidir. Ev planında odanın bağımsızlığı onu göçer çadırı ile karşılaştırmaya yönlendiren temel özelliktir.

Oda

Oda, çeşitli aşamalardaki biçimiyle gerçekten geleneksel Türk evlerinin özgün bir ögesidir. *Hayat* ile *oda*, mekânsal ve işlevsel yapılanmalarıyla, Türk konut kavramının da çekirdek öğeleridir. Oda, ailenin en derin varlığını olduğu kadar, yakın çevrenin şekillenmesine ilişkin temel estetik tavrı da yansıtır. Odanın başlıca öğeleri, yüzyıllar boyunca tekrarlanan biçim ve boyutlarıyla tartışmasız, özgün bir yaşam biçimini de tanımlar. Batılılaşma döneminde mobilyanın girişi odanın temel karakterini bozmuş, mimari özelliklerini yitirmesine yol açmıştır. Fakat pek çok taşra ve köy evi, oda geleneğini bugüne kadar getirmişlerdir.

Ocaklıklı bir odanın kesiti - Safranbolu.

Konut geleneklerinin birçoğunda odalar yalnız kullanımları ve plandaki konumları ile kimlik kazanırlar. Avrupa geleneğinde olduğu kadar Uzakdoğu'da da, örneğin Japonya'da, Türk evindeki ne benzer tasarım anlayışı görülür. Fakat Türk evinde oda, dolapları, sekileri ve eyvan ile hayat gibi onu çeviren mekânlarla, kendi içinde bir bütün, evin planında bağımsız bir ünedir. Sonraki yüzyıllarda, daha yoğun bir kentleşme içinde bahçeli ev özelliklerini kaybeden evlerde, ithal edilmiş zarafetler ve Batılı mobilyaların yükü ile özgünlüğünün kaynağı olan yalınlığını ve tasarımında bitmişliği içeren bir Türk odasının yok olduğunu görürüz.

Türk odasının planı çoğunlukla kare değil dikdörtgendir.⁷ Türk ustalarının kare formlar için kavramsal bir tercihi olduğu söylemez. Dikdörtgen alan iki işlevsel bölüme ayrılmıştır:

1. Dolapların ve belki ocağın yer aldığı giriş ve hizmet bölümü; *seki altı*. Bu genellikle daha düşük bir tavanı olan bir giriş bölümüdür.

2. Oturma bölümü; *seki üstü*. Sabit ve alçak sedirlerle çevrili bu bölümün hayata ya da dışarıya bakan pencereleri vardır, tavanı daha yüksektir.

Odanın bu iki bölümünün mekânsal ayrımı, oturma bölümünün girişten bir basamak yüksek olması ve daha zengin tasarımlar-

Bir evin başodası - Kastamonu.

da direklik ile gerçekleştirilmiştir. Direklik genelde açık, kenarları korkuluklu üçlü bir kemerdir.⁸ Bu fiziksel ayrım, mobilyaları ve tavan süslemeleriyle hem ayrılan hem de birlikte olan iki farklı mekân birimini vurgular. Böylece iki bölüme ayrıldığı zaman odanın dikdörtgen planında oturma bölümü kareye dönüşür. Bu bölümün tavanı çoğunlukla merkezi bir süsleme düzenine sahiptir. Türk yazarlar oturma bölümünün tavanının girişe göre daha yüksek olması, bazen bir kubbe veya kubbesel biçimle vurgulanması ya da dairesel/radyal bir düzenle süslenmesini, çoğunlukla çadır etkisinin sürekliliğini gösteren bir olgu olarak yorumlamışlardır.

Evin iç tasarımındaki bu ayrıntı ev kavramında herhangi bir değişiklik yapmaz fakat ona simgesel bir içerik katar. Kökene ilişkin bu yargının Türk evi kavramının tarihi ve işlevsel değerlendirilmesinde belirli bir ağırlığa sahip olduğu açıktır. Ev planında odanın bağımsız konumu çadır ve oda arasındaki işlevsel benzerliğin en geçerli göstergesi sayılabilir. Fakat bu tezin kanıtları bazı yazarların öngördüğü gibi⁹ çadırdan odaya kesintisiz şekilsel bir geçiş sürecinde değil, bazı işlevsel öğelerin kullanımındaki benzerlikler ve bu kullanıma ilişkin çeşitli tutumların anlatımında aranmalıdır. Daha sonraki dönemlerde evlerin çoğunda özgün gelenekteki özelliklerin çoğunun terk edildiğini de biliyoruz.

Odanın biçimi ve boyutları, evin diğer bölümleri ile olan ilişkisini bozmadan rahatlıkla değiştirilebilir. Gerçekten de ev tasarımının kolayca eklenen ve genişletilebilen esnek geometrisi ve odanın özel konumu evlerin öğelerin yinelenmesiyle enine ya da boyuna kolayca büyütülmesine olanak vermiştir.

Odanın kendi başına ev olması olgusuna Mimar Sinan'ın III. Murad için 1578'de *Topkapı Sarayı*'nda yaptığı köşk iyi bir örnektir. Hizmetliler için öngörülen ön oda normal odaların seki altı gibidir. Odanın anıtsallığı tam simetrisi ile uyum içindedir ve bu gösterişli odada da Türk odasının tüm özellikleri görülebilmektedir. 16. yüzyıldan kalan bu sultani örnek ve *Topkapı Sarayı*'ndaki diğer pavyon-odalar tek tek odaların konut tasarımının en önemli öğeleri olduklarını kanıtlarlar. Sarayda bile sadık kalınan bu mekân imgesinin Türk ev planlarında vazgeçilmez statüsü çok belirgindir.

Oda tasarımının bir diğer özelliği doğrudan hayata açılmasıdır. Yarı açık, hava etkilerine karşı fazla korunmamış bir mekân olan hayata doğrudan çıkmak bir göçer davranışı olarak yorumlanabilir. Hayatlı ev planı, Anadolu ve Balkanlar'ın birçok bölgesinde iklim koşullarına uygun olmadığı savunulsa bile, yakın zamana kadar kullanılmıştır.

Çadır ve oda ilişkisini desteklemek için başka bazı gözlemler de yapılabilir. Mekânın ortasının boş bırakılması ve odanın çeperlerine dizilmiş sedirler çadırdaki görülebilen bir yerleşim düzenidir. Oturmak, yemek yemek ve uyumak gibi çok sayıda etkinliğin burada olması yine benzer bir davranışsal ilişkidir. Yaşama mekânının çok amaçlı kullanımına çadırdaki gördüğümüz gibi, yatakların gündüz dolaplara kaldırılması da katılır. Dolaplar için *yüklük* adının kullanılması ise yine hayvanların sırtına vurulan yükü çağırıştırılmaktadır. Bu kelimenin göçer ve yerleşik Türkler için kavramsal bir benzerlik taşıdığı açıktır. Kırsal bölgelerde ailelerin yazın kışlık evlerini kapatıp, yaylaya çıkmaları olgusu yine bu bağlamda açıklayıcıdır.

Birinci bölümde gördüğümüz gibi Yakındoğu mimari geleneğinin üçlü birimi, Türk hayatlı evinin biçimsel doğuşu sırasında

benimsenmişti. Ancak Arap ülkelerindeki *beyt*, *tarma* veya *talar* evleri ile kıyaslanınca, odanın bağımsız yapısının bu ülkelerde görülmediği gözlenmektedir. Dolayısıyla, Ö. Küçükerman'ın da vurguladığı gibi, odanın bu hayatlı eve özgü durumu, çadır ve oda arasındaki davranışsal benzerliğin en güçlü belirtisi olmaktadır.¹⁰

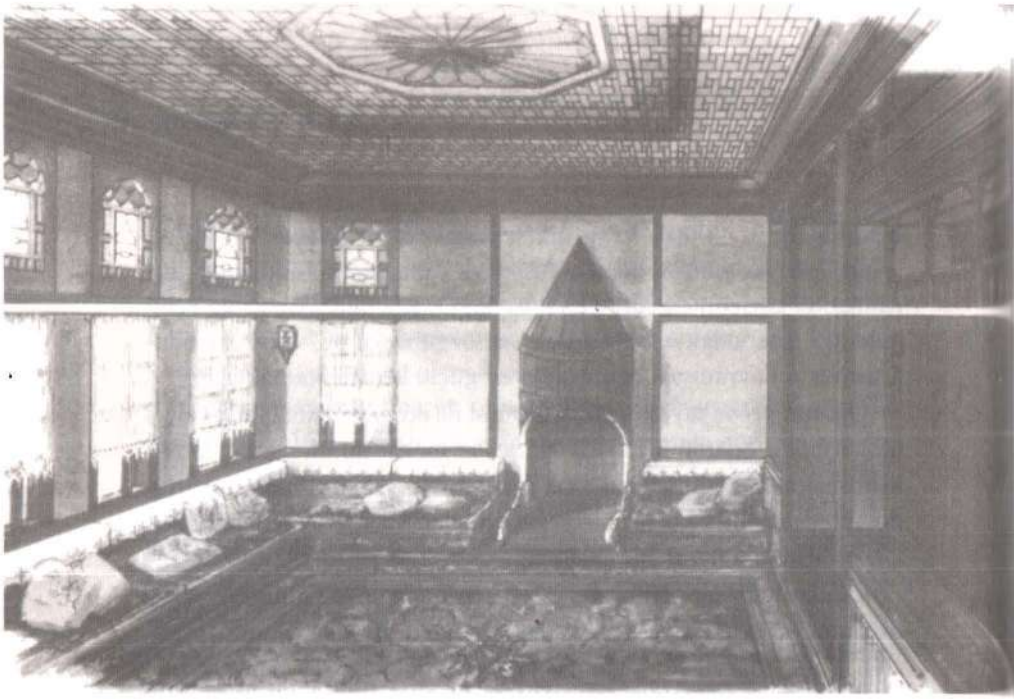
Odanın yer ve tavanın yükseltilmesi ile iki bitişik ama farklı alana ayrılması odanın birinci hacimsel ve mekânsal niteliğidir. Giriş kısmı kapının açılma çapına bağlı olarak hayat tarafında duvarla dolaplar arasında küçük bir yer işgal eder. Girişlerin sadeliği *seki altı* tasarımının ilginç bir özelliğidir.

Odaların klasik planlarında yön açısından alışılmamış bir özellik daha vardır. Odaya simetri ekseninden değil bir köşesinden girilir. Türk odasını ilk algılama köşegenseldir. Bu da simetrik bir kompozisyonu olanaksız kılar. Oda zeminindeki seki bu beklentiyi güçlendirir. Geç dönemlerdeki simetrik girişler Avrupa etkisine işaret eder.

• Odanın içindeki gömme dolapların yerleşimi ve düzenlenmesi odadan odaya değişir. Çoğunlukla hayata dik giriş duvarına yerleştirilmişlerdir. Genelde ocağın yanı ve penceresiz tarafta düzenlenirler. Büyük odaların çoğunda dolapların ahşap kapıları odanın iki tarafını kuşatır. Pencerelelerin bulunduğu duvarlar ile işlemeli tahta dolap kapılarının zıtlığı, ocak ile birlikte odanın hemen algılanan yüzey ve doku özelliğidir.

Odaların asimetric düzeni ışık etkisi ile güçlenir. Sedirlerin üzerinde büyük pencereler ve süslemeli alçı çerçeveleri ve renkli camları ile küçük tepe pencereleri, değişik türde ışık kaynaklarıdır. Alttaki pencereler doğrudan sedirleri aydınlatmakta, üsttekilerden ise odaya renkli, değişik bir ışık süzölmektedir. Altaki pencerelerde kafes bulunması durumunda ışık farklılıkları daha da büyümekte, değişik tonda ve dokuda bir aydınlanma gerçekleşmektedir.

Oda asimetric yapısı ve kademeli ışıklandırması ile içsel bir dinamizme sahiptir. Fakat iç mekânın asıl etkisi, pencerelerin parçasıymış gibi duran büyük ve alçak sedirlerde, mobilya engeli olmaksızın, rahatça oturmaktan kaynaklanan bir huzur duygusudur.

Safranbolu'da bir ev - Ö. Küçükerman.

Diğer bir mekânsal özellik, yükseklikler hiyerarşisidir. Bu, çok belirgin olmayan döşeme kademelenmesi aracılığıyla belirginleşir. Giriş tarafında hayata göre en düşük, *seki altı*'dır. Kapının eşliğinden geçildiğinde *seki altı* dışarıyla aynı seviyededir. Bir basamak, girişi oturma bölümünden ayırır. Bu kısımda yerde bir hasır olabilir ya da yer çıplaktır. Daha yüksek seviyedeki oturma bölümü döşemesi halılarla kaplıdır. Daha güzel halı ve kumaşlarla kaplı olan sedirler ise en üst seviyeyi oluştururlar. Bu hiyerarşi aynı zamanda işlevseldir. Rahat yastıklarla dolu en iyi köşe büyük olasılıkla, babanın yeridir. Aile hiyerarşisi odanın kullanımında da en açık bir şekilde ifade edilmiştir. Baba ve ailenin yaşlıları sedirde, daha gençler girişe yakın, çocuklar da yerlerde halı ve yastıkların üzerinde otururlar. Hizmet edenler girişte bulunur. Ancak bu hiyerarşi kendini belli belirsiz hissettirir; sedirler yerden 30-40 cm yüksekliktedir. İlk dönemlerde sedirlerin yerden daha da az yükseldiklerini ve göçerlerin çadırlarında olduğu gibi yerde, minderlerde veya halı üzerinde oturdukları söylenebilir. Köy evlerinde yataklar hâlâ yerlere kurulur. Küçük kasaba ve köylerde bugün de rastlanan, odanın ortasında yerde yemek yeme alışkanlığı yine göçer geleneklerinin uzantısı olarak görülebilir.

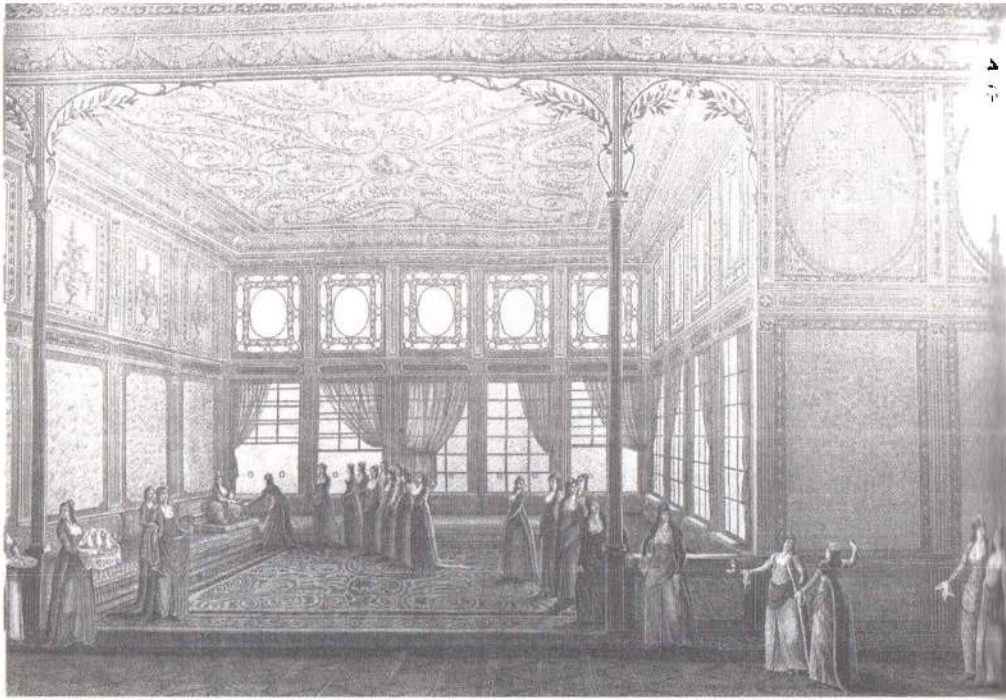
Bütün bunlara, bu içsel mekânlara kişilik veren başka bir özellik eklenebilir; sehpa, rahle ve tabure gibi eşyaların ayakta duran değil, oturan insana uygun yükseklikte olmalarıdır. Başka bir deyişle oda insanı oturmaya davet eder. Odaya girildiğinde akla gelen ilk şey geniş sedirlere oturup içerideki huzur verici ışığı izleme isteği olmaktadır. Bu noktada yine göçer mirasını gördüğümüzü söyleyebiliriz. Uzun, yorucu işlerinden sonra göçerin ilk işi oturmaktır. Oturmak, çömelmek Türk köylüsünün de karakteristik duruşudur. Modern kent yaşamı dışında Türkler ayakta durmaktan hoşlanmazlar. Ayrıca minyatür ve rölyeflerde Ortaçağ'dan beri sıkça rastlanan Türklerin bağdaş kurarak oturmaları olgusuna da dikkat çekebiliriz. Nasıl dörtlüde bir at üzerinde ok atarken canlandırılan göçer karakteristikse, sedir ya da yerde bağdaş kurmuş göçer ya da köylü de karakteristiktir. Batılı ressamlar, vezirleri ve diğer devlet büyüklerini çokluk sedirler üzerinde bağdaş kurmuş ya da oturmuş olarak resmetmişlerdir.

Yatay boyutun egemen olduğu oda tasarımında alt pencerelerin hemen üzerinde meyve veya küçük kap koymak için kullanılan ve odayı çepeçevre dolaşan *sergen*, *yemişlik* veya *terek* adı verilen raflar, yataylık özelliğini daha da pekiştirir.

Bu gözlemlerden anlaşıldığı gibi, iç mekânda çeşitli ve kesin biçimsel kararlar vardır. Gerçekten de Türk odası en kişiselleştirilmiş mimari kavramlardan biridir. Burada rastlanan tüm biçimler onları kullanan insanlarla çok yakından ilişkilidir. Geleneksel yaşamın yalınlığı bu biçimlerde ifadesini bulur. Her ayrıntı yaşayan bir hareketin ürünüdür. Bu mekân, mimari öğelerin adlarının çağrıştırdığı yoğun bir yaşam duygusu tattırır.

Odanın planlaması davranışsal temelde oluşturulduğundan işlevsel açıdan bir çadıra benzediği söylenebilmektedir. Mekân kullanımı, döşemesi ve odanın bağımsız organizasyonu, göçerin çadır yaşamının ana öğelerinden türemişe benzer. Kuşkusuz bu benzetmeler kullanımı bağlamında olur, biçimsel bir ilişki olarak anlaşılmamalıdır.

Dokumalar, halılar, yastıklar, perdeler ve yataklar dışında bina bitirildiğinde oda kullanılır durumdadır. Burada yine kurulduğu

Hatice Sultan Sarayı - Melling.

anda kullanılabilen çadır ile olan yakınlığı görmekteyiz. Dolaplar ve ocak bina yapımı sırasında yapılırlar. Onları tamamlayacak olan tek şey dokuma, yani göçer ürünleridir. Böylece yerleşik Türklerin, ataları ile aynı günlük eşyaları kullandıkları söylenebilir.

Çok amaçlı bir mekân olarak odaya biçilen tekil işlevler tesadüfidir ve esas tasarımını değiştirmez. Başodası, misafirlerin kabul edildiği, ailenin zenginlik ve statüsünün simgesi olan bir mekândır.

J. B. Vanmour'un sarayın kabul odasında Hollanda Elçisi'ni huzurda gösteren resmi, sıradan bir Türk odasına benzer bir durumu betimlemektedir. Burada vezir sedirde oturmakta, duvarlarda aralarında sergenler bulunan çift sıra pencereler görülmektedir. A.-L. Castellan'ın Fransız generali Aubert Dubayet'nin sadrazam tarafından kabulünü gösteren tablosu, 19. yüzyıl başında büyük bir kabul salonu niteliğindeki bir odayı bütün ihtişamıyla yansıtmaktadır.

Melling, Sultan'ın sarayında büyük bir kabul odasını resimlemiştir. Oda geleneksel evlerin herhangi bir başodası gibidir. Üçlü bir kemerden oluşan direklik üç tarafı kocaman bir sedir olan daha yüksekteki oturma alanını ayırmaktadır. Bu, iki yüzüne tümüyle

pencere açılmış bir köşe odasıdır. Divan yastıklarının hemen üzerinden başlayıp tavana kadar uzanan pencereler ikiye bölünmüştür. Geleneksel Türk evinde olup da burada olmayan tek şey iki sıra pencerenin arasında olması gereken sergenlerdir. Seki altının zemini hasırla, oda halıyla, sedirler de işlenmiş dokumalarla kaplıdır. Sadece mimari bezeme ithal edilmiş bir üslupta yapılmıştır. Geniş boyutları, ışık bolluğu ve rahatlık duygusu ile Boğaz'a bakan bu saray odası, Türk konut geleneğinin sürekliliğine ve canlılığına çok iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Odanın Elemanları

Sedir

Pencerelerin altında, odanın iki ya da üç yanını çeviren ve evle birlikte inşa edilen sedirler, odanın en aydınlatılmış alanlarında bulunurlar. Oda biçimine göre sedirlerin düzenlenmeleri de değişik olabilir, fakat temel ilke girişin karşısına gelecek şekilde yerleştirilmeleridir.

Sedirlerin yükseklikleri genelde 30-40 cm, derinlikleri 70-80 cm'dir. Erken dönemlerde yüksekliklerinin daha az olduğu görülür. Yakın zamanda yapılmış sedirlerin yükseklikleri neredeyse modern sandalye yüksekliği kadardır. Sedirler tahta kalaslar kullanılarak zeminin ana girişleri üzerinde kutu şeklinde yapılır ve kaplanırlar. Konstrüksiyonları sandık gibi kullanılmaya elverişlidir. Fakat bu uygulama sedir yüksekliğini artırdığı için çok yaygın değildir.

L. Enault odaların ve özellikle sedirlerin kullanımını şöyle anlatmaktadır:

Bu (sedir) hem yatak odalarının hem oturma odalarının, hem çalışma odalarının hem de yemek odalarının mobilyasıdır... Gece üzerine döşek ve diğer şeyler konularak yatak haline getirilir. Ertesi sabah yatak dolaba kaldırılır ve oda yine oturma odasına dönüşür.¹¹

Yüklükler ve Diğer Dolaplar

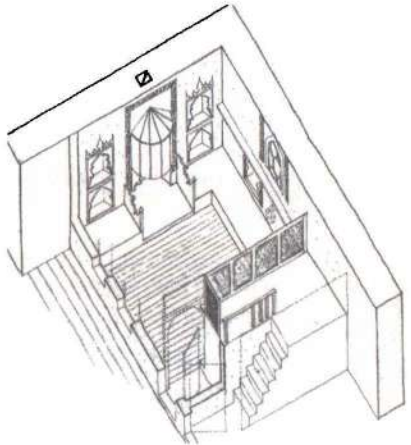
Yüklükler gündüzleri yatakların kaldırıldığı dolaplardır. Odalarda çadırları anımsatan en önemli özellik yatağı kaldırma âdetidir. Genellikle ana pencerelerin karşısında ve giriş tarafında yer alırlar. Başka bir işlevleri eyvan ve diğer odalar arasında ses yalıtımıdır. Bu büyük yüklüklere ek olarak özellikle ocakların iki yanında şamdanların, kap kacağın ve su testilerinin koyulduğu küçük gözler (*nişler*) yer alır.

Yüklükler ve ocak çevresindeki küçük nişlerden başka odanın giriş tarafındaki yüklüklerin üzerinde *musandıra*'lar bulunur. Bazen kapaklı, bazen de geniş galeriler şeklinde açık olabilirler. Odanın dışından özel merdivenlerle ulaşılabilenleri de vardır.

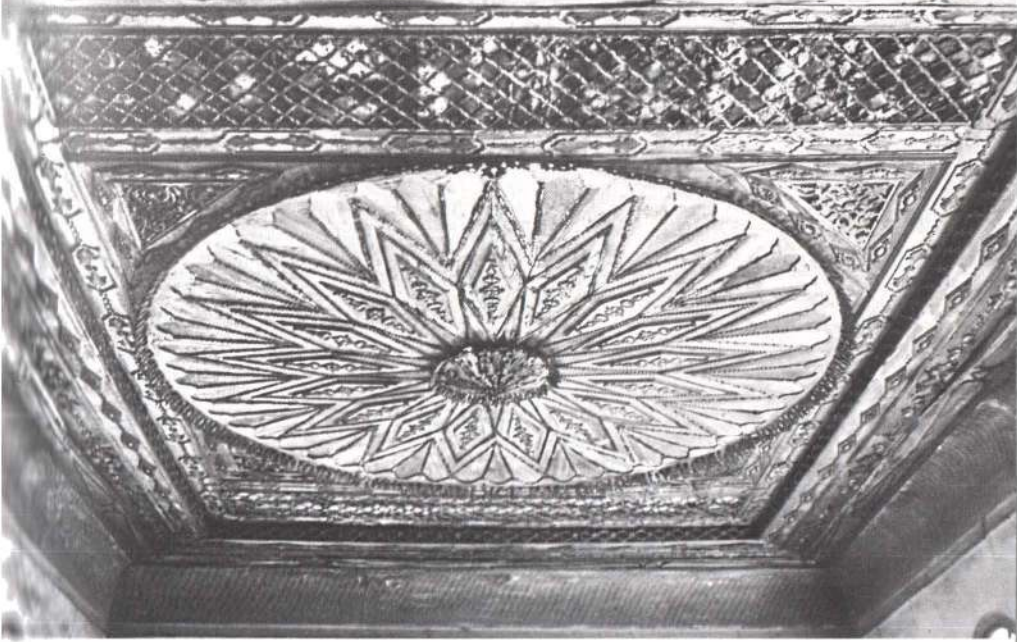
Son olarak *sergen*, ilk sıra pencerelerin üzerinde odayı çepeçevre dolaşan tek bir raftır. Sergenin üzerine kap kakak, meyveler (*ye-mişlik* adı buradan gelir) dizilir.

Bazı odalarda yüklüklerin içine küçük bir yıkanma yeri yapılır. *Gusülhane* adı verilen bu küçük ıslak hacimler babanın abdest alması ya da yıkanması için düzenlenir. Bu düzenleme İslami bir zorunluluğu yerine getirmek için düşünülmüştür. Müslümanlar cinsel temas sonrası mutlaka yıkanmak (*gusül abdesti almak*) zorundadırlar. Aslında bu konumuyla gusülhane, duşu içeride olan bir yatak odasına benzer. İslami kurallara göre durgun suda yıkanılmadığından, küvet yerine dışarıdan taşınılan su dökünülecek yıkanılır. Bu yıkanma dolapları için özel bir yalıtım düşünülmemiştir. Son dönemde çinko ile kaplanmışlardır.

Yüklük ve rafların işlevsel tasarımında üç düzey belirtilmiştir: Döşeme, kullanılan dolaplar düzeyi ki sergenle sınırlanır ve ancak uzanılabilen sergen düzeyi. İlk iki düzeyde

Erken döneme ait bir
oda tasarımı - Bursa, 17. yy.

Abdullah Paşa Konağı, göbek motifi - Divriği.

yüklük ve dolap kapakları vardır. Sergen üzerinde ahşap kaplama ya da sıva olur. Üst bölüm hiç kullanılmıyor olabileceği gibi, odanın bir kenarında musandıra şeklinde açık da bırakılabilir. Burada işlemeli parmaklıklar bulunabilir. Sergenler ulaşılan sınırı belirlerler. Yüklüklerle birleşen küçük dolaplar genelde şamdanları, sürahileri, tencereleri, kahve fincanlarını ve kavukları koymak için kullanılır. Adları amaçlarını tanımlar: *testilik*, *cezvelik* ve *kavukluk* gibi.

Anadolu konutlarına 20. yüzyıl ortalarına kadar gömme dolap yapılıyordu. İstanbul ve diğer kozmopolit merkezlerde ise yeni burjuvazinin Batı tipi mobilyalara özenmesi nedeniyle geleneksel Türk odasının bu akılcı ve işlevsel ögesi terk edildi. Eski konutların oda tasarımları tek hacimli çağdaş apartmanlara yakın bir işlevsel tutum sergiler. Fakat 20. yüzyılın başında ithal Batı evinin çekiciliği, işlevsel düşüncelere baskın çıkmıştır.

Döşeme ve Tavan

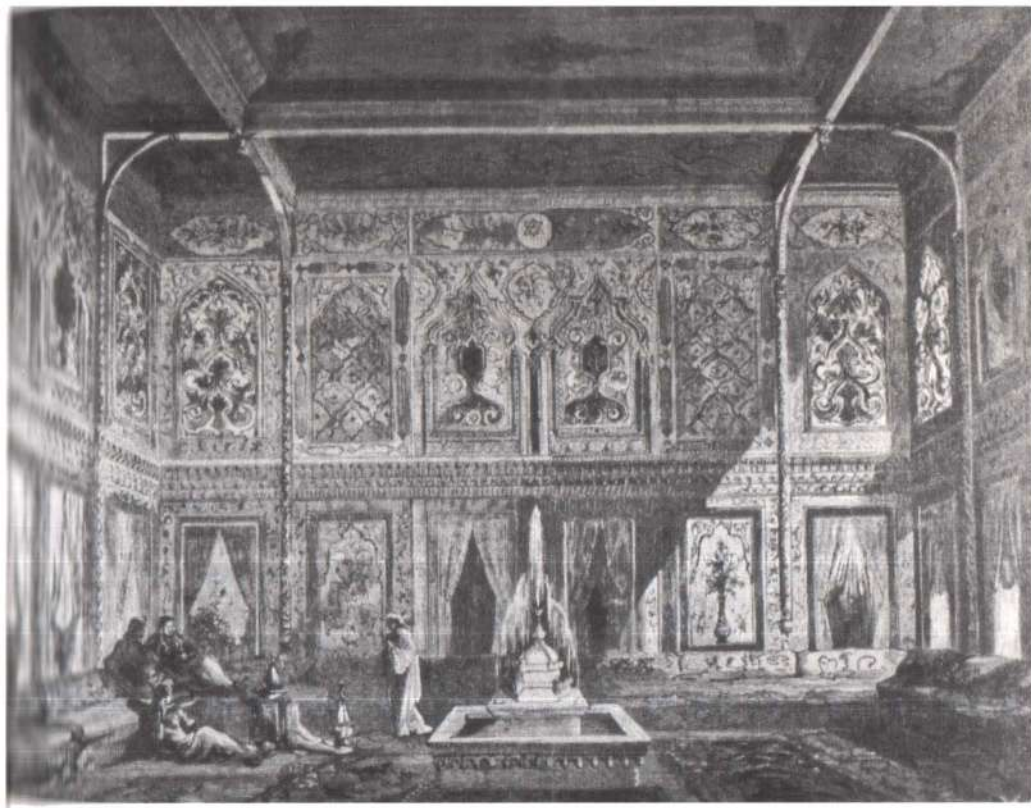
Oda döşemesinin görüntüsünün önemi yoktur çünkü döşeme halılarla kaplıdır. Bu yüzden döşeme tahtaların kirizlere çakılması ile oluşturulmuş ve yalıtım düşünülmemiştir. Bu nedenle halı ve kilimler soğuğa karşı yalıtım amacına da hizmet etmiştir.

Döşemenin sadeliğine karşın tavanın süslemeli ve kimi yazarlara göre, simgesel bir niteliği vardır. Tavan, temelde odanın *seki altı* ve *seki üstü* şeklindeki bölünmesini yansıtır. Böyle bir bölünme olmadığında tavan da bütünüyle süslenmektedir. Genel olarak üç tür tavan bulunmaktadır: düz, yükseltilmiş ve kubbesel.

Bunların arasında düz tavan en yaygındır. Yükseltilmiş tavan ise çatı kemeri şeklinde içbükey bir profil olarak duvarlardan başlar ve yatay bir orta alan ile biter. Barok kökenli içbükey profil 18. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Taşraya başkentten ithal edilerek daha çok 19. yüzyılda, özellikle zengin evlerinde kullanılmıştır. Kubbesel tavanın yapılması daha karmaşık bir süreçtir. Seyrek ve yalnızca zengin evlerinde görülür. En iyi örnekleri İstanbul'daki saraylar ve büyük konutlarda bulunur.

Bir diğer tavan türü, birbirleri içine diyagonal olarak yerleşen karelerle inşa edilen bindirme tavanları, hayatlı evlerde kullanılmıştır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin konut geleneklerini en kapsamlı inceleyen araştırmacılardan G. Akın, bu çatı tipinin Klasik Türk evinde daha sonra kullanılan tavanların bazılarının kökeni olduğunu savlamaktadır.

Akın'a göre *teknetaavan* bu çatı sisteminin yapısal olmayan bir ögesi olabileceği gibi tavan süslemelerindeki göbek bölümü de aynı çatı tipini çağrıştırmaktadır.¹² Tavan süslemelerinin simgesel anlamlar taşıyıp taşımadıklarını söylemek zordur. Bu tez daha çok kubbesel tavanlar için öne sürülmüş, ancak kesin bir yargıya dönüşmemiştir. Kubbesel tavanlarda eski biçim düzenlerinin anılarını bulmak olasıdır. İstanbul'un 19. yüzyılda yapılan konutlarında görülen süslemeli, boyanmış, alçı tavanlar barok ve neoklasik özellikler taşır.

Paris Sergisi'ndeki Osmanlı pavyonundan, 1868.

Pencereler ve Işıklandırma

Odalarda sokağa bakan birkaç pencere bulunur. Erken dönemlerde pencereler yalnızca hayata açılırdı. Buna karşılık 17. yüzyıl evlerinde (örneğin Mudanya'daki *Halil Ağa* ve *Kenan Doğrusöz Evleri*, Bursa'da Sarayönü'ndeki ev) arka cephelerde pencere vardır. Pencerelerin sayı ve büyüklükleri bol ışığın içeri girmesine izin verir. Türk odasının aydınlığı onu diğer Müslüman konut geleneklerinden ayıran bir özelliktir. Kuramsal düzeyde bu özellik, yapıya geometrik ve soyut bir karakter kazandırır. Yapıyla birlikte mobilya tasarımı Türk evi geleneğini modern mimarinin erken dönemindeki kavramlara yakınlaştıran niteliklerdir.

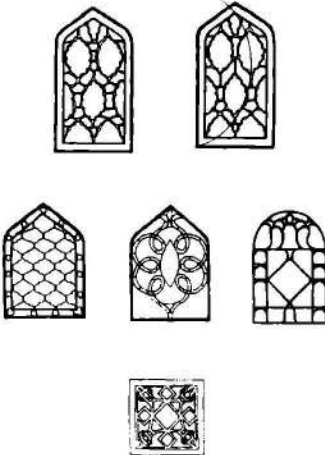
Odanın pencereleri iki sıra halinde düzenlenir.¹³ Bu düzenlemenin eski bir kökene dayanıp dayanmadığını bilmiyoruz. Daha önceki bir gelenekten geldiğine ilişkin herhangi bir belgesel ya da arkeolojik kanıt yoktur.¹⁴ İşlevsel olarak, soğuk günlerde tahta kepenklerle kapalı tutulan büyük alt pencerelerden ışık gire-

memesi nedeniyle üstteki küçük pencerelerden ışık sağlamasının amaçlandığı ileri sürülebilir. Bu düzenlemenin saray geleneğinden kaynaklandığı da düşünülebilir. Yüksek tavanların, alt kısımdakiler açılabilen normal, üsttekilerin ise açılmayan süslemeli pencereler gerektirdiği savlanabilir. 15. yüzyıldan beri çift sıra pencere görülen cami mimarisinin bu düzenlemenin prototipi olduğu da ileri sürülebilir. Üst pencereleri süslemeli yapmak işlevsel bir nedene bağlanabilir. Bu pencereler yüksekte, ulaşılmaz, dolayısıyla açılmaz yapılmışlar ve kullanılmayan başka öğeler gibi bezeme konusu olmuşlardır.

Topkapı Sarayı'nda 16. ve 17. yüzyıl köşklerinin pencereleri çift sıradır. Türk evlerinin en eski örneklerinde, örneğin Eldem'in yayınladığı Bursa evinde hayat tarafında çift sıra pencere vardır. Bu evdeki düzenleme bazı soylu örnekleri anımsatır. *Topkapı Sarayı*'nda, örneğin *Sinan Paşa* ya da *III. Murad Köşkü* gibi yüksek kubbeli yapılarda hacimlerin üst bölümlerinin aydınlatması için üst sıra pencerelerin gerektiği açıktır. Düz tavanlı küçük evlerde, taklit dışında, böyle bir düzenlemenin yapılması düşünülemez. Konutlarda üst pencerelerin küçülmesinin nedeni tavanların alçaklığı

olsa gerektir. Haliç'te *Ayvalıkavak Kasrı* gibi büyük köşklere ya da *Topkapı Sarayı*'nda *Sofa Köşkü* gibi düz tavanlı olanlarda bile vitraylı kafa pencereleri küçük boyutta yapılmıştır.

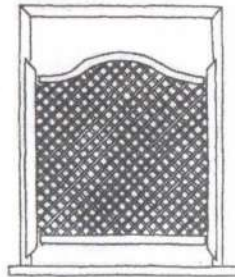
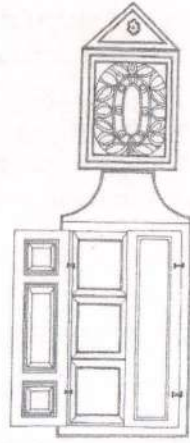
Pencerelerin kayda değer bir özelliği de açılma sistemleridir. Sedirler pencerelerin hemen altında olduğundan oturan insanları rahatsız etmeden pencerelerin açılması için en mantıklı yöntem düşey sürme pencereydi. Bu tip pencerelere daha çok İstanbul'da rastlanmakta, taşrada ise daha küçük boyutlarda telaro

Renkli camla oluşturulmuş
tepe penceresi örnekleri - L. Tomsu.

pencereler görülmektedir. Çoğunlukla eski pencereler küçük boyutlarda ayrı ayrı açılabilen iki çerçeveden oluşmaktadır. Ancak, özellikle ahşabın boyanmadığı ve işçiliğin de pek iyi olmadığı taşrada pencere çerçevelerinin dayanma süresi birkaç on yıldan fazla olmaya-çağından pencerelerin orijinal biçimlerini ve açılma sistemlerinin kaynağını bilmek zordur. İstanbul'da düşey sürme pencereler büyük boyutta camın o çağlarda üretilmemesi nedeniyle küçük bölmelere bölünüyordu.

Pencerelerin kepenkleri vardı. Erken dönemlerde, büyük olasılıkla kafa pencerelerindeki alçı içindeki küçük camlar dışında alt pencerelerde sadece kepenkler vardı. Cam yerine kâğıt kullanıldığını da biliyoruz.¹⁵ İstanbul'da da kafeslerden önce kepenklerin kullanılmış olması olasıdır. Dikey ya da yatay kepenklerden hangisinin daha önce kullanıldığını söylemek zordur. Ancak büyük konak ve köşklere güneşten korunmak amacı ile yatay kepenklerin kullanılmış olduğu görülmektedir. Dükkânlar için de bu tip kepengin tercih edildiğini biliyoruz. Yatay ızgaralı düşey kepenklerin kökü büyük olasılıkla 19. yüzyıl Avrupa'sıdır ve en çok İstanbul ve hinterlandında rastlanmaktadır.

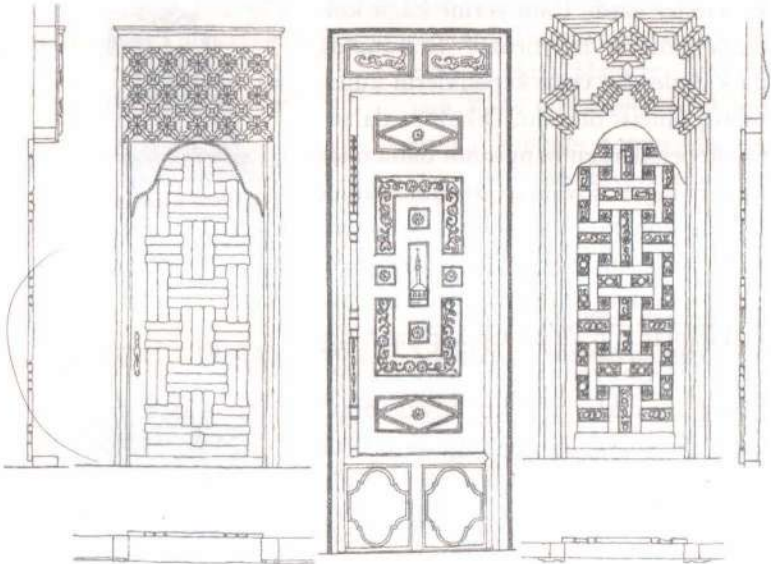

Pencereler, iç kepenkler, cumba ve kafes - M. Akok.

Diyagonal yerleştirilmiş ince çıtalardan oluşan ahşap kafes İstanbul'da, Orta ve Batı Anadolu'da yaygın olmakla birlikte düşey kepenkler ve ortogonal ahşap kafesler de yapılmıştır. Bazı pencereler, özellikle girişlerin üzerindeki cumbalı yapılmıştır. Bu küçük kafesli cumbalar kadınların görünmeden sokağı ve kapıyı gözlemelerine yarıyordu.

Kapı

Klasik hayatlı evde oda kapısı oda eksenine yerleştirilmez ve geleneksel örnekler hemen her zaman tek kanatlı olur. Oda akslarına yerleştirme ve çift kanatlı kapı olguları, geç dönemlerde büyük kent evlerinde görülmektedir. Klasik düzenleme dolaplarla hayata bakan duvar arasında küçük bir girinti yaratmaktaydı. Bazen *seki altı* yalnızca bu bölümden oluşmaktadır. Daha sonraki dönemlerde odanın köşeleri kesildiğinde kapı buradan açılmış ve bu diyagonal duvarın oluşturduğu seki altındaki üçgen alana açılmıştır.

Oda kapıları - Kula - L. Tomsu (üstte).
Anadolu'da tipik bir dış kapı örneği (sağda).

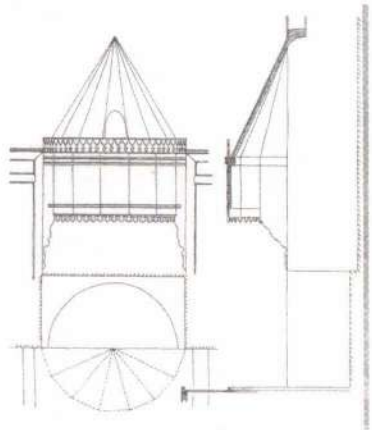
Kapı girişinde odayı hayat ve sofadan ayıran bir eşik bulunur. Bu evin kapı girişinde olduğu gibi farkına varılan bir ayırıcıdır. *Hayat* bir iç hole dönüştüğünde bu yüksek eşik önce küçülmüş, sonra da tamamen ortadan kalkmıştır. Odanın kapıları alçak tutulmuştur (ortalama 2 m) ve dikdörtgen, seyrek olarak da özellikle barok dönemde kemerli çerçeveleri olur. Kapılar oda içindeki dolap kapaklarına göre genelde daha az süslenirlerdi.

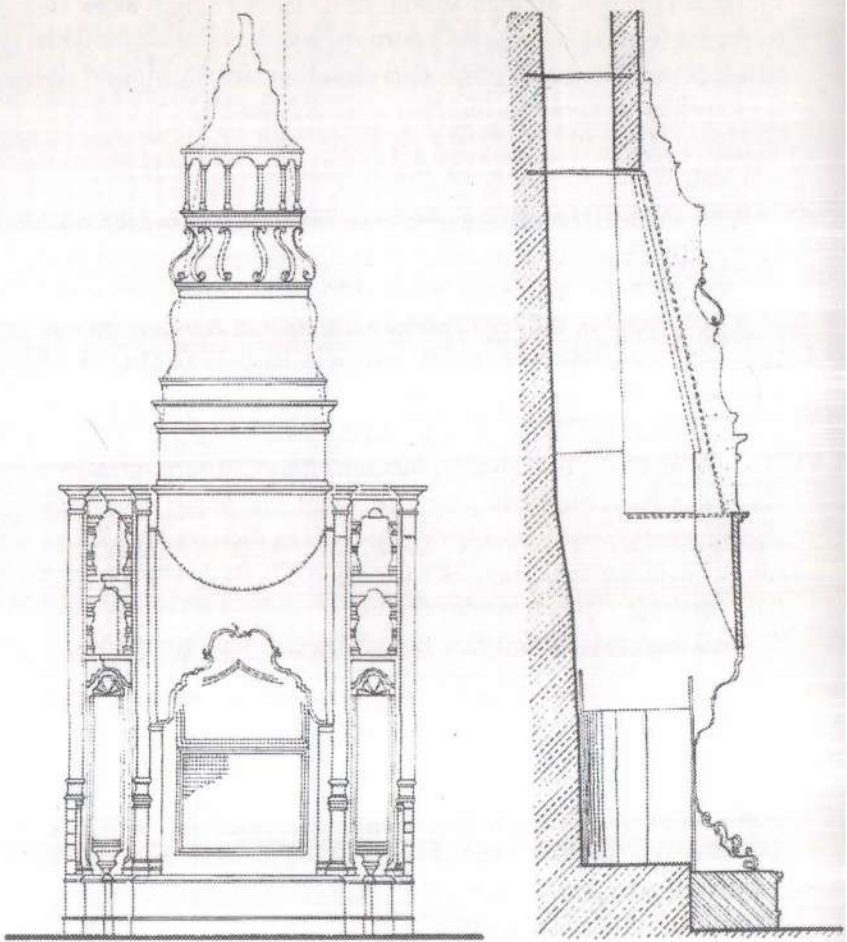
Ocak

İki ya da üç odası olan sıradan evlerde yalnızca başodada *ocak* vardır. Daha varlıklı evlerde iki ya da üç odada ocak bulunabilir. Yangın tehlikesine karşı ocaklar genelde taştan örülmüş bir duvarın içine yapılırlar. Bu uygulamaya özellikle Batı Anadolu'da dik-kat edildiğini görüyoruz. Ancak ocağın dolaplarla birlikte ahşap atkılı duvarlarda bulunması da yaygındır. Bu gibi durumlarda yangına karşı özel bir önlem alınması da düşünülmemiştir.

Ocaklar bazen pencerelerin bulunmadığı duvarların ortasında yer alırlar. En yaygın ocak planı yarım dairedir. Ahşap olan konik *davlumbaz* (*yaşmak*) dışında ocak duvardan dışarıya taşmaz. Saray ve büyük konaklarda ocak yaşmakları çini ile de kaplanmıştır. Bazı yörelerde alçı bezeme de görülür.

Ocakların eski biçimlerini korudukları düşünülebilir. Ancak, eski ocak biçimleri için yalnızca kervansaraylara, medreselere ve zaviyelere bakabiliriz. En zengin örnekleri de kuşkusuz *Topkapı Sarayı*'ndadır. Saraylardaki ocaklar içinde *Şehzadeler Mektebi*, I. Abdülhamid ve III. Selim'in yatak odalarında rokoko üslubunda bezenmiş olanlar en zengin örnekler olarak anımsanabilir. Sıradan evlerde ocağın üzerinde bir *davlumbaz* bulunur ve

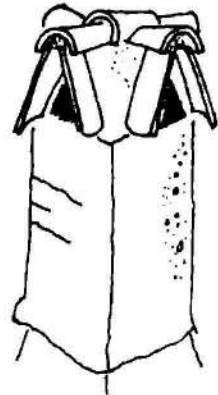
Ocak - Topkapı Sarayı, İstanbul - Z. Tanındı.

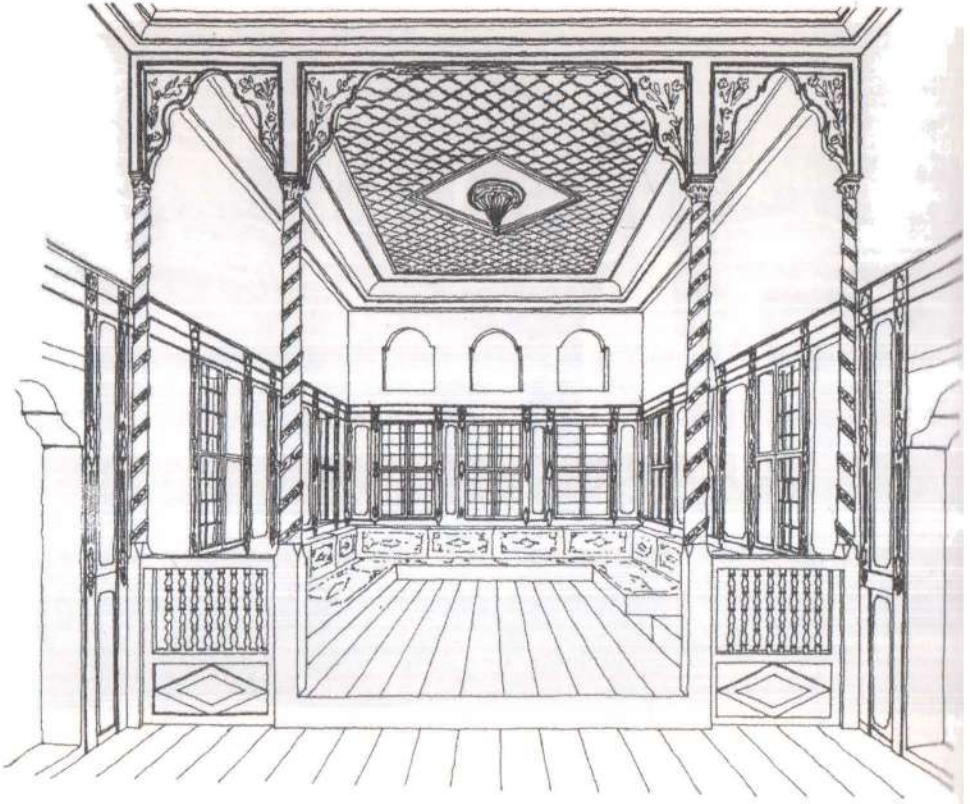

Bacalar - Muğla.

işlemeli bir kemerle ocağı çevirir. Ocağın iki yanında düz ya da kemerli küçük nişlerle süslü dolap gözleri ya da panolar yapılması yaygın bir uygulamadır. C. E. Arseven bazı bölgelerde ocak duvarının arka yüzünde dışarıya açılan borular olduğunu belirtmektedir. Bu borularla hava akımları ocağın içine dolmakta ve yerde, ortada bir delik bu borulara bağlanmaktadır. Kullanılmadığı zamanlarda bu delik bir taş ile kapatılmaktaydı.¹⁶

Bacalar basit ve düzdür. Yangına karşı tek önlem tuğla baca ve sıvadır. Arseven bazı ocaklarda baca yerine dışarıya açılan ve *buhari* adı verilen birkaç deliğin bu işi gördüğünü söyler.¹⁷

Direklik - Kayseri - N. Çakıroğlu.

Yöreden yöreye değişen baca tipleri vardır. Bu konuda büyük bir titizlik gösterilmemiştir. Kırsal yörede baca tepelerine yarım bir çömleğin ters çevrilip konduğu gözlenir.

Direklik

Giriş ile oturma bölümü arasındaki direklik Türk iç mekânlarının ortak bir ögesi sayılmaz. Daha çok varlıklı ailelerin evlerinde vardır. Kapadokya ve Kuzeybatı Anadolu (Kastamonu ve Safranbolu yöresi) bölgelerinde Batı Anadolu ve Ankara'dan daha çok rastlanır. Direkliği *talâr*'a benzer bir biçim düzeni olarak düşünmek olasıdır. Direkliğin ortadaki yanlardan daha geniş uç açıklığı

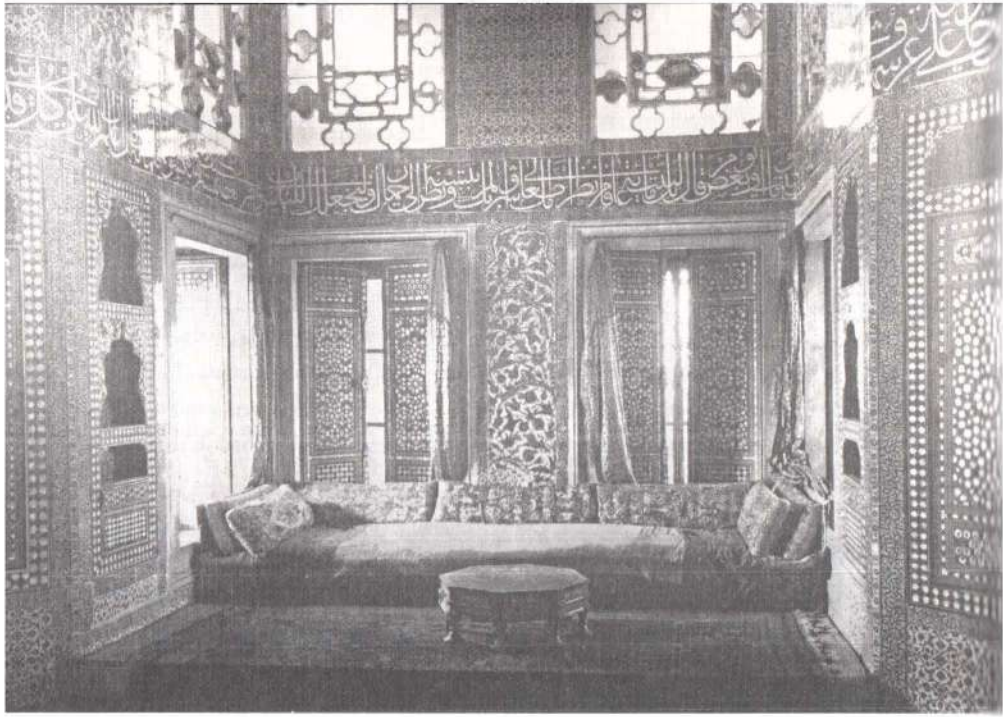
vardır. Yanlardaki açıklıkların kenarlarında korkuluk yapılmıştır. Böyle ayırt edici bir öğenin kullanımı, yalnızca getirdiği mimari nitelik ve bezemesi açısından değil, mekânın işlevsel olarak farklı iki bölüme ayrılmasını güçlendiren bir etki yaratması nedeniyle de mekân etkisini zenginleştirir. Seki üstünün seki altından bir revakla değil, yalnızca parmaklıkla ayrıldığı örnekler de bulunmaktadır. Eldem, rastladığı en eski direkliğın Edirne'deki *Vezir Konağı*'nın başodasında olduğunu belirtmiştir.

Sergen

Odanın duvarlarında çepeçevre dolaşan tek bir raf, Türk odası kavramına özgü olup işlevsel bir düşünceden kaynaklanmış olmalıdır. Kendi kendine yeterli bir odada, çadırdaki olduğu gibi, her yatay yüzeyin işlevsel olacağı ileri sürülebilir. Bu tek rafa verilen adlar; *sergen* (bir şeyin yayıldığı yer), *yemişlik* (meyvelerin koyulduğu yer), *almalık* (elmaların koyulduğu yer) onun işlevine, dolayısıyla çıkış nedenine işaret eder. Tasarım açısından sergen, bileşime yeni bir yatay yüzey ekleyerek alçak oda kavramını pekiştirmektedir. Gerçekten de oda yüksekliğini bölerek ölçeğini oturma düzlemine yakınlaştırır. Sergenlerin belirli bir yeri yoktur, odanın herhangi bir yanına, hatta çift sıra pencerelerin arasına da konmuştur.

Odanın Sınırları ve Bezemesi

Oda duvarları egemen bir yüzey tasarımına göre düzenlenir. Buna panolara bölme diyebiliriz. Fakat çeşitliliği yaratan başka öğeler vardır. Odanın her öğesi mekâna oransal ve dokusal özellikler katar. Oda mekânı düşeyde ahşap yatay öğelerle üçe bölünür. Birincisi sedirlerin, ikincisi pencerelerin ve dolapların üzerindeki sergen, üçüncüsü ise tavan kornişidir. Bu yataylara bölünme yalnız tasarım öğeleri ile gerçekleştirilir. Duvar payandası gibi düşey öğeler kullanılmamıştır. Birinci yatay düzey sedirlerle algılanır. Daha sonra pencereler, dolaplar ve ocak gelir. Birincisi oturma düzeyine, ikincisi ayakta durma düzeyine tekabül eder. Üçüncü düzey sergen ile tavan arasındaki süslemelerle, daha çok simgesel bir alan niteliğindedir.

Topkapı Sarayı - Bağdat Köşkü.

Tavan süslemeleri ve vitray pencereler de bunlarla birlikte algılanırlar. Süsleme öğeleri, kaplama gibi temel doku unsurları dışında, tahta işlemleri, tavan işlemleri, dolaplar, kapılar, kepenkler, alçı işleri, boya ve renkli cam olabilir. Sıradan bir evde klasik iç mekân süslemeleri genelde tahta işçiliğidir. Alçı ise bazı yörelerde, özellikle Doğu Anadolu'da görülmektedir.

Dolap kapakları genelde tasarımı geometrik olan ahşap oyma ve geçmeden oluşur. Çiçek motifleri 18. yüzyılda, çok sayıda barok ve rokoko kaynaklı motif ise 19. yüzyılda moda olmuşlardır. Çiçek süslemelerini yeğleyen Hristiyan ustalar dışında, Türk ustalar ve müşterileri çoğunlukla geometrik desenleri yeğlemişlerdir.

Duvar resimleri 18. yüzyılda başlamakla birlikte sıradan evlerde yaygın olmadığı söylenebilir. İstanbul ve taşranın zengin konaklarında daha çok kullanılmıştır. Boyalı tavanlar ve boyalı süslemeler de yine büyük kentlerde 19. yüzyıldan başlayarak eşraf konaklarında moda olmuştur. Geleneksel konut bezemesi ise dokumaya ve ahşap işçiliğine dayanır. Sıradan bir evde tavan, tavan kirişlerine çivilenen ince çıtalarla oluşturulan ortogonal ya da diyagonal çizgilerin kesişmesiyle belirlenen küçük kare ya da eşkenar dörtgenler-

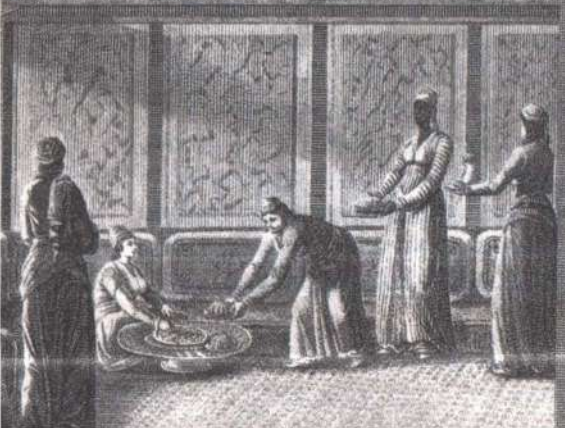
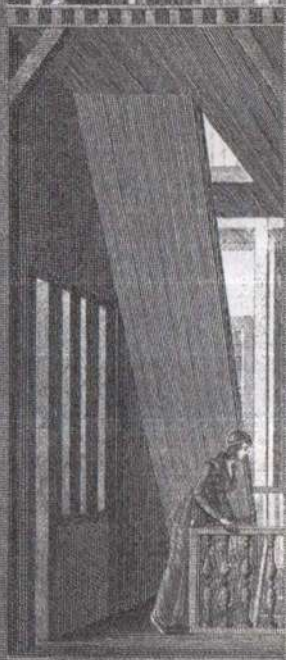
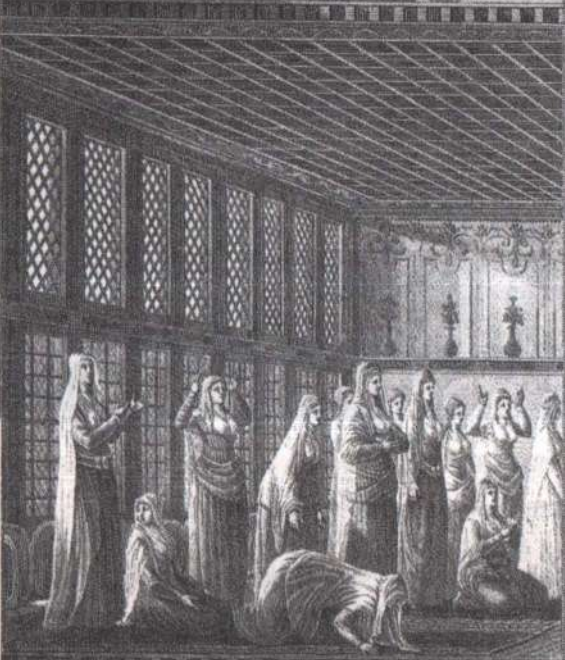
den oluşmaktaydı. Bu şekilde elde edilen kare ve baklava biçimleri, ortalarına konulan gül rozetlerle süslenmiştir. 18. yüzyıldan başlayarak düz tavanların ortasında büyük, genelde dairesel üç boyutlu *göbek*'ler yaygınlaşmıştır. Bu göbek motiflerinin ilk örnekleri geometrikti. Fakat sonraları, İstanbul'dan başlayarak, barok ve rokoko kaynaklı bitkisel kompozisyonlar yaygınlaşmıştır. Boyalı tavan bezemesi de daha çok 19. yüzyılın ikinci yarısında yaygınlaşmıştır. Fakat boyalı tavanın Türk ev geleneğinde yeri önemli değildir. İç süslemelerde boya, ancak 19. yüzyılda, o da büyük konutlarda bir kullanım alanı bulmuştur. Saraylar ve büyük köşklere ise ahşap işçiliği ötesinde boyalı ince alçı süslemeler kullanılmıştır.

Lale Devri'nden başlayarak mimari süslemelerin özelliklerinin önemli bir dönüşüm geçirdiğini görüyoruz. Bu değişiklik, her zamanki gibi sultanın sarayından başlamış; süsleme olgusu, gelenek-selden köktenci bir tavırla ayrılmıştır. Bu bağlamda G. Castellan'ın 19. yüzyılda Kasımpaşa'daki *Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa Köşkü* ile ilgili gözlemleri aydınlatıcıdır:

Nefis bir salona girdik, zeminin ve duvarların kaplaması renkli mermer ve alçı idi. Ortada, yüksek bir kubbe altındaki yuvarlak mermer çeşmenin ortasından su fışkırmaktaydı. Sonra çok güzel dekore edilmiş bir odaya çıktık. Duvarları boyanmış ve yıldızlı tahta işlemeydi. Ahşap kaplamaların üstünde sarayları, köşklere, camileri ve bahçeleri ile Boğaz manzaralarının yer aldığı alçı bir friz vardı... Odanın arkasındaki çokgen niş içinde bir çeşme ve üzerinde de gerçekten iyi yapılmış bir perspektif bulunmaktaydı.¹⁸

L. Enault, sıradan burjuva evlerinde tavan tahtalarının açık renklerle boyandığını, daha zengin evlerde tavanlarda alçı işlemler ve bazen de kuş, çiçek ve arabesk resimler bulunduğunu belirtir.¹⁹

Geleneksel iç mekânlarda, özellikle 19. yüzyılda, çerçevelenmiş dini ya da dini olmayan yazılara (daha çok şiir) yaygın bir şekilde rastlanmaktaydı. Hat sanatı İslam mimarisinin evrensel süsleme öğesi olmakla birlikte duvarlara asılan küçük çerçevelenmiş yazılar, Avrupalıların çerçeveli resimlerinden esinlenmiş olmalı.

Odanın Kullanımı

Odanın bağımsız bir birim olarak düşünülmesi çok amaçlı kullanımından anlaşılmaktadır. Oturmaya, yemeye, toplantıya, misafir ağırlamaya ve uyumaya yaramaktadır.²⁰ Özellikle bir ya da iki odalı çekirdek evlerde çok amaçlı kullanım bir zorunluluktur. Oda bu çok işlevlilikle çadır yaşamı ile davranışsal akrabalığını ifade etmektedir. Kuşkusuz her evde mekâna biçilen işlevsel öncelikler bulunmaktaydı. En büyük ve en önemli yerde olan başodada misafirler ağırlanıyordu. Bu özel kullanım, bu odaların değişik işlevler üstlenebileceği gerçeğini değiştirmemektedir.

Oda insanı gerçekten oturmaya davet eder. Odaya ayakkabılar ile girilmemesi âdettir. Bunun temizliğe ilişkin gerekçeleri açıktır; çamuru, kiri dışarıda bırakmak gerekmektedir. Oda halılar ile kaplıdır ve sedirde de yerde de oturulsa şilteler üzerinde oturulur. Bağdaş kurularak oturmak da ayakkabı çıkarmanın başka bir pratik nedenidir. Ayrıca eski evlerin havasını hatırlayanlar ayakkabı çıkarmanın ev sahiplerine saygı anlamına geldiğini anımsayacaklardır. Bu kırsal nitelikli çevre ve toprak yolların gerektirdiği bir davranıştır. Bu adet taşradan kente gelen aileler için hâlâ geçerlidir. Geleneksel ailede yemekler küçük bir sofraya iskemlesinin üzerine yerleştirilen bakır bir sini üzerinde yeniyordu. Tabaklar ve tencereler bu siniye dizilirdi. İnsanlar sofranın etrafında yerde şiltelerin üzerine oturur, yemeklerini çoğunlukla elle yerler, herkesin ayrı tabağı olmazdı. Geceleri dolaplardan yataklar çıkarılıp oda ortasına serilir, ana baba, çocuklar ve diğer aile bireyleri gruplar halinde yerde uyurlardı. Sedirler de yeterince büyüklerse yatak olarak kullanılabilirlerdi. Ancak genellikle yataklar yere, odanın ortasına serilirdi.

Türklerin evlerindeki ahşap yapı tekniği, renkler ve tasarımdaki yalınlık Batılı gözlemciler tarafından pek beğenilmemişse de iç mekânlar ile ilgili görüşler daha olumludur. De Saumery, 18. yüzyıl başından bazı büyük konakların içlerini anlatmaktadır:

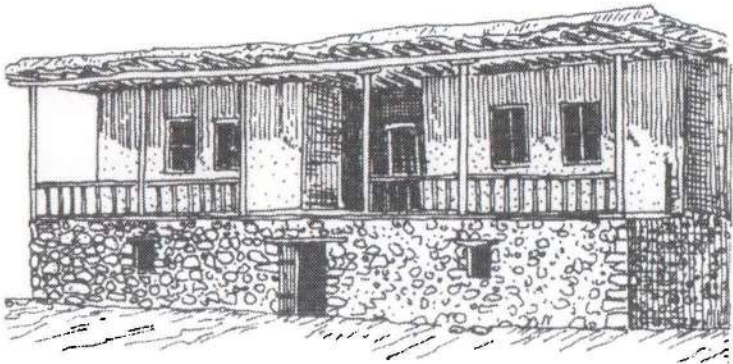
Evlerin içleri resimler, yıldızlar, bezemeler ve aydınlıkları ile son derece temiz ve çekicidir. Tüm geçişler geniş, yüksek ve sofalar ılık

doludur. Mobilyalar genellikle sedirler ve nefis acem halılarından oluşmaktadır. Her yan halı kaplıdır. Yerden biraz yüksekte olan sedirler de bazen çok süslüdür. İskemle, yatak ve her tür mobilya görevi görürler. Sedirler üzerinde uyunan, nargile içilen, yemek yenilen ve misafir ağırlanan öğelerdir.²¹

Hayat

Daha önce de belirtildiği gibi, hayat sözcüğü çevrili yer anlamına gelen Arapça *hyatt* sözcüğünden gelmektedir. Bu sözcük çevrili açık alan (avlu) anlamında birçok bölgede kullanılmayı sürdürmüştür. *Çardak* sözcüğü de (Farsça *cahartak*; dört kemer, yani örtülü baldaken) *hayat* anlamında, Alanya'dan Balkanlar'a kadar imparatorluğun çeşitli yörelerinde yaygın olarak kullanılmıştır. Aslında *çardak* sözcüğünün sundurma ya da galeri olarak kullanımı daha uygundur. Farsça kökenli *çardak* sözcüğü biçimin kökeni için bir işaret olarak da yorumlanabilir. Aynı amaçla Ankara'da *sergâh*, avlu için ise *hayat* sözcüğü kullanılmaktaydı. Safranbolu'da hayat, büyük tahtalarla yapılmış kafeslerle (*giliste*) kapatılmış giriş katıdır. Birinci kat sofasına ise *çardak* denmektedir. Sözcüğün bu farklı kullanımları, biçimin yabancı kökenine işaret eder.²²

Topkapı Sarayı'nda *Çinili Köşk*'ün ön cephesinde bir galeri ile bütünleşen eyvan bu dönemin konut mimarisinde bir statü simgesi olarak yorumlanabilir. Timur Dönemi mimarisinin İstanbul'daki uzantısı olan bu köşkün sundurması ile sıradan bir evin hayati

Orta Anadolu'da bir köy evinin eyvan ve galerisi, 20. yy. - R. Naumann.

arasında kullanım farkı yoktur. Sadece boyut, süsleme ve biçimsel özellikler değişiktir.

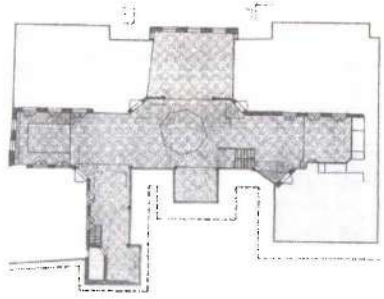
17. yüzyıldan kaldıkları düşünülen, Batı Anadolu'nun en eski evlerinde, örneğin Mudanya'da *Halıcı İzzet* ve *Halil Ağa Evleri*, Tekirdağ'da *Gençağa*, Tire'de *Malike Evi* gibi konutlarda hayatın gelişmiş bir plan motifi olduğu görülmektedir. *Çinili Köşk*'teki balkon nitelikli galeri, bu yapıda daha işlevsel bir konuma gelmiştir.

Kışları şiddetli geçen Anadolu ikliminde, odaların köşelere yerleştiği eyvanlı yarı-açık galerili bir ev planı bugünün standartlarıyla açıkça işlevsel bir çözüm değildir. Bu yüzden daha ılıman iklimlerde ortaya çıkmış olmalıdır. Sonunda hayatın bir iç hole dönüşmesi hem iklim hem kent yaşamının zorunluluklarına uygunsa da yakın zamana kadar yaşamış olması da önemli bir olgudur. Kullanımı,

Hayatlı bir ev, Kula.

beraberinde getirdiği zorluklara karşın, geleneksel Türk toplumu tarafından kabullenilmişti. Bu sürekli kullanım yalnızca biçimsel geleneğin gücü ile açıklanamaz. Hayatın yaşaması belki de bugün kolayca anlamadığımız, evin tarımsal nitelikli tümel işlevine uyumluluğu ile açıklanabilir. Odanın içerisinden bahçenin temiz havasını yalnızca tek bir kapı ayırmaktadır. Bu durum rahatlık kavramı açısından bugünkü ile geleneksel Türk kültürü arasındaki farkı göstermektedir. Bozkırda zor hava koşullarında açık havada çalışan göçer kadını gibi Anadolu kadını da hayatta, mutfakta, bahçede, yani açık havada çalışmakta, tek bir ısıtılmış odaya sığınmaktaydı. Soğuğu günlük yaşamın bir parçası olarak algılamaktaydı. Sultanları da içeren bir davranış olarak, atalarımız için soğuk kavramının epeyce farklı olduğu anlaşılmaktadır. Evin çadır gibi hâlâ bir barınak olarak görüldüğü düşüncesi, bu kullanımda bir dayanak bulmaktadır. Çadır paradigmasını bir barınak türü olarak

Hayatın mekânsal biçimlenişi, Çakırağa Konağı planı (üstte) ve hayatı (altta).

kabul etmez, kırsal yaşamın modalitelerini değerlendirmesek hayatın varlığını ve uzun ömürlülüğünü açıklamak güçleşir.

Hayat, kırsal tarımsal yaşamda bahçeye açık ve yoğun olarak kullanılan gölgeli, büyük bir galeri, çok kullanışlı bir alandır. Evin mekânsal biçimlenişi içinde merkezi bir konuma sahip olan hayat, yalnız birinci kat galerisi olarak düşünülmemelidir.

Hayat giriş katı ve birinci katlarla olan mekânsal sürekliliği dışında düşey ulaşımın sahnesidir. Aslında *hayat*, evin bütününün bahçe cephesini oluşturur. Kullanımı açısından evin solunum ve sindirim sistemidir. Hayatlı evin gelişmesinin ilk aşamalarında hayat cephesi evin tek yaşayan cephesiydi. Hayatın bahçeye açılan cephesi dışındaki yüzeyleri genellikle duvarlarla kapatılmıştır (*antae*). Bu uygulama Batı Anadolu'nun bazı yörelerinde yakın zamana kadar sürdürülmüştür. Daha sonra, Safranbolu'da görüldüğü gibi, sokağa ya da komşuya bakan yanlar kafesle örtülmüştür. Sokak tarafındaki kafeslerin sokak kapısını görecektir şekilde cumbaları vardır.

Bütün etkinlikler için geniş bir alan olan hayatta sonraları özel işlevler için ikincil alanlar ve mekânlar yaratılmıştır. Hayatın avlu ya daha yakın ucunda döşeme yükseltilerek bir oturma alanı olan tahtlar ortaya çıkmıştır. Bunların ikinci bir eyvan olarak düzenlendiği de görülür. Bazı 18. yüzyıl evlerinde gördüğümüz gibi, daha geniş evlerde hayata köşk adı verilen büyük bir balkon eklenmekteydi. Bazı yörelerde sergâh adı verilen bu köşklerin giderek bahçeye bakan bir odaya dönüştüğü de görülür. Bu köşkkükler büyük konakların divanhanelerinden esinlenmiş olabilirlerdi. Hayatın alışıldık fizyonomisini değiştirebilecek başka bir mimari öge, eyvanı hayattan ayıracak bir direkliktir. Fakat bu çok yaygın bir kullanım değildir. Merdiven kapakları, saksılıklar, döşemeye açılmış delikleri olan yıkama yerleri, merdiven parmaklıkları üzerinde öteberi koymak için küçük platformlar, lamba asmak için çengeller, küçük ayrıntılar için spontane eklenmiş işlevsel detaylar, hayatın varoluşçu niteliğini belgelerler. Genelde odaların içinde gördüğümüz süslemeler hayatta görülmez. Tavanları fazla süslü değildir. Bazı erken tarihli evlerde (Mudanya *Halil Ağa Evi*) çatı yapısı açık bi-

rakılmıştır. En süslü öğeler kapılardır. Hayat duvarlarında zaman zaman görülen resimler çoğunlukla 19. yüzyıl kökenlidir. Bunların prototipleri 18. yüzyılda saraylarda görülen resimlerdir.

Türk evinin kaburgası hayattır. 18. yüzyıl İstanbul'unda bile Choiseul-Gouffier Türk konaklarının büyük merdivenlerini ve dış galerilerinin etkileyici tasarımını belirtmiştir. 18. yüzyıl başındaki *Kâğıthane Sarayı*, hayatlı ev planının bir sarayda kullanılmasının en önemli örneğidir.

Hayatın Kullanımı

Dolaşım merkezi olma işlevi yanında hayat, odalardakine benzer işlevler de üstlenmişti. Eyvanlar, tahtlar, köşkler oturma alanlarıydı. *Taht* ve *köşk* iyi havalarda avlu ya da bahçeye açılan localardır. Burada baba misafiriyle kahvesini yudumlar, kadınlar iş arasında yün örerken gözleri bahçedeki çocukların üzerinde, sohbet ederlerdi. Sıcak günlerde hayatta uyunurdu. Hayatlar mutfak görevi görmek için ocaklara da sahiptiler. Safranbolu evlerinde *giliste*'li giriş katlarına hayat adı verilir ve ocak yeri de denilen mutfak burada yer alır. Hayatların çoğunda küçük bir lavabo ile çevresindeki parmaklık gusülhane olarak da kullanılmaktaydı. Meyvelerin döşemeye serilerek kurutulması ve değişik tarımsal yaşam etkinlikleri hayatta yer almıştır. Giriş katlarına *hayat* adı verilmesi sözcüğün Arapça kökenini açıklar.

Böylece her tür günlük etkinlik için hayat biçimsel olarak değilse de varoluşsal olarak odanın devamıdır. Bir anlamda *piano nobile*'nin tüm öğeleri, hava koşullarının elverdiği ölçüde evin bütünsel işlevine hizmet etmekteydiler. Mimari mekânın bu kullanımında anıtsal mimaride gördüğümüz bir tavra rastlamaktayız. Örneğin avlulu bir medrese planı hem hastane hem de aşevi olarak uygulanmıştır. Tipolojide temellenen işlevsel kullanım katı bir kural olmamıştır. Dolayısıyla temel tipolojinin katı biçimselliğine karşın kullanımının esnekliği hem konut mimarisinde, hem anıtsal mimaride aynıdır. Yapı biçiminin ilk işlevinden daha uzun yaşadığı düşüncesi, son dönem kritiğinde vurgulanan bir görüştür. Türk evi geleneği bu görüşü tarihi bir gerçek olarak örneklemektedir.

Merdiven

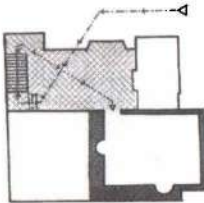
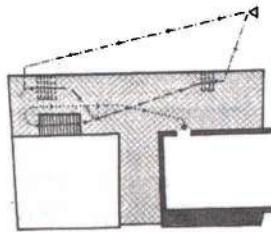
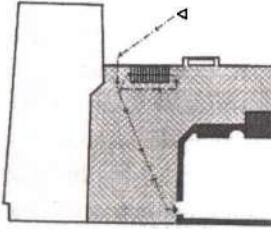
Klasik hayatlı evde merdiven hayatın parçasıdır. Ev tasarımı ile ilişkisi ana giriş, hayat, eyvan ve ana oda kapısı arasında belirlenir. Güvenlik ve görsel mahremiyet kaygısı ile tasarlanan merdivenin başı evin kapısından uzağa yerleştirilerek, giriş kapısı açıldığında geçenlerin kaçamak bakışlarından saklanmaya çalışılmıştır. Dolaşısıyla merdivenin başlangıç noktası evin yapıldığı alana ve ana kat planına bağlıdır. Giriş katlarının belli bir tipolojiye uymayan planları merdivenlerin belirli şemalara göre planlanmasını olanaksız kılmıştır. Buna karşın davranışsal bir ilkenin merdiven tasarımı-
nı saptadığını görüyoruz. Merdivenler hiçbir zaman ana odaların girişlerine dönük bir noktada bitirilmemiştir. Bu da, genellikle tek kollu olan merdivenlerin hayat cephesine paralel yerleştirilmelerini gerektirmekteydi. Çift kollu merdivenler hayatın uzun kenarına dik olur, çıkış noktaları da avluya bakardı. Bu nedenle evin girişinden başodanın kapısına kadarki yol düz değil dolambaçlıydı. Bu bir güvenlik önlemi olarak düşünülebilir. Merdivenin ev planı içindeki yerleşimi tasarım açısından Le Corbusier'nin sözünü ettiği gibi bir tür *promenade architecturale*'dir. Her sahanlıkta avlu ya da bahçeyi görmek, böylece iç ve dış mekân arasındaki esnek sınırı hissetmek bu tasarımın sonucudur.

Konutlarda ana dolaşım ögesi olan merdiveni oturma alanlarından ayırmak önemli bir tasarım ilkesiydi. Bu modern ev tasarımlarında uygulanan ilkelerin tersidir. Merdivenlerle doğrudan ilişkide olabilecek tek mekânsal öge eyvandı. 19. yüzyılda merdivenin eyvanın tümünü ya da bir bölümünü kapladığı örnekler sıkça görülür.

Kültürel olarak daha az gelişmiş Kuzey, Orta ve Orta-Doğu Anadolu'da merdivenler çoğunlukla ya hayatın dış yüzünde ya da yan duvarlarda düzenlenmişlerdir. Batı Anadolu'da merdivenlerin yerleşimi daha az katı ve yeniliklere açıktır. Hayatlar sofalara dönüştüğünde merdivenler sofanın dar kenarına yerleşmiştir. Merkezi planlı evlerde haçvari sofanın eyvanları merdivene tahsis edilmiştir.

Büyük, yüksek katlı evlerde merdivenler iki ya da üç kollu yapılmıştır. Anadolu'daki orta sofalı örneklerde, sofaların kollarından birine yerleştirilen hayatlı evde merdivenler çoğunlukla tek kollu olurdu. İstanbul'da görülen "U" şeklinde yerleşmiş odaların bir sofa olan planlarda merdivenler ortada holün iç kenarında bulunurdu. Batı etkisi öncesi hayatlı evlerin merdivenleri basit, gösterişsiz öğelerdi. Çoğu kez rıht tahtaları çakılmamış basit basamaklar şeklinde inşa edilmişlerdi. Birinci katta güvenlik amacıyla, kata girişi kapamak için yatay merdiven kepenkleri (ya da kapakları) de kullanılmıştır.

19. yüzyılda merdiven ev tasarımının önemli öğelerinden biri haline dönüştü. Avrupa'da olduğu gibi bir tür mimari gösteriş aracı oldu. 19. yüzyıl mimarisinde merdivenlerin olağanüstü gelişmesi

Türk ev içlerinin köklerinden kopuşunun nedenlerinden biridir. Anıtsallığı olan barok zevk, ağır klasik tırabzanlar ve karmaşık üç kollu merdivenler, eski merdivenlere değişik bir anlayışı getirmiş, iki kat arasındaki lineer ilişki yerine heykelsi bir zevkle tasarlanmasıyla birincil mekân öğesine dönüşen merdivenler yaygınlaşmıştır. Böylece o zamana kadar var olmayan bir volümetrik duyarlık yaratılmasına öncülük etmişlerdir. Sultanların yeni sarayları ve 19. yüzyıl burjuvazisinin konutları merdivenin geleneksel statüsünü değiştirmiştir.

Mimari öğelerin üç boyutlu olarak ele alınmaları Türk konut mimarisi geleneğinin bir özelliği değildir. Mekân sınırları iki boyutlu, geometrik ve sadedir. Dar merdivenler, yüksek basamaklar, basit ahşap tırabzanlar yaygındır.

Bu tasarımla merdivenler ikincil statüleri nedeniyle mekân kavramının özgünlüğüne yalınlıkları ile katkıda bulunurlar. İç mekânın sadeliğinin merdivenler tarafından bozulması, hayatlı evin özgün, dolaplar ve sedirler gibi öğelerle uyum içinde işlevsel bir tasarım yaklaşımının ürünüdür.

Eyvan

Hayat'ın ideal biçimi *eyvan*'dan ayrılamaz. Aslında hayat bu dikedörtgen şeklindeki boşluğun uzantısı ya da tersine söylenirse eyvan, yarı-açık galerinin evin içine doğru olan mekânsal uzantısıdır.

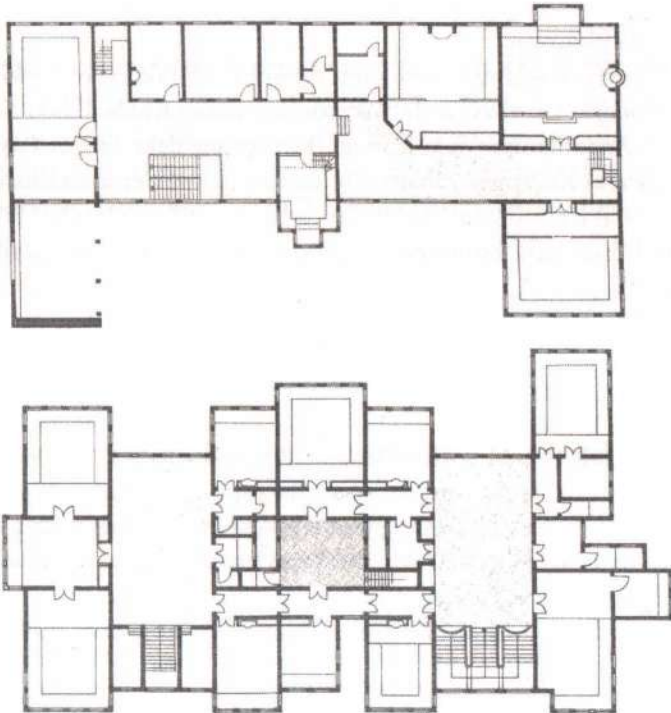
Bit hılanı'den Yunan evinin *prosta*'sına ve Roma evinin *tablinum*'una kadar avluya açık gölgeli bir girinti ev planlarında sıkça kullanılmıştır. İslam mimari tarihinde doğrudan avluya açılan ya da revak ile avluya bağlanan eyvan, her zaman belirgin bir motiftir. Hayat evlerinin klasik biçiminde hayat ve eyvan arasındaki işlevsel ayrım belli belirsizdi. Hayatın arkasındaki hacim olarak eyvan doğal bir oturma yeri idi. Döşemesi genelde bir basamak yüksekti. Hayatta oturmak için kullanılan taht ve köşk gibi başka alanlar içinde eyvan, dışarıya en uzak olanıdır. Bazen bir kemer işlevsel statüsünün altını çizer. Bir oturma yeri olarak işlevini kabul ettirmesi, bir bölme aracılığıyla hayattan tümüyle ayrıldığında gerçekleşmiştir.

Klasik örneklerinde eyvanların sayısı ve yerleri evin büyüklüğü, oda sayısı ve hayatın şekline bağlı olarak değişmekteydi. Hayatlı evin merkezi planlı bir eve dönüşmesi sırasında eyvanlar merdivenler tarafından işgal edildiler. Erken hayatlı evlerde eyvanların pencereleri olmamakla birlikte ev planlarının evrimi sırasında çok sayıda pencere açılmış, cephelerde de çıkma ya da girintilerle vurgulanmışlardır. 19. yüzyılda eyvanların biçimlerinde gerçekleşen biçimsel bir gelişme girişler üzerinde sokağa bakan eğrisel planlı çıkmalar oluşturmalarıdır. Oldukça geniş bir yapı grubunda uygulandığını gördüğümüz bu eğrisel planlı çıkmalar, Batılı üslupların egemen olduğu cephe tasarımı ile birlikte görülür.

Harem ve Selamlık Üzerine Gözlemler

Haremin selamlıktan ayrılması, sıradan hayat evlerinin yaygın bir özelliği değildir. Anadolu evlerinde çok nadir iki giriş bulunur. Birgi'deki *Çakırağa Konağı* gibi büyük bir konakta bile ayrı bir selamlık yoktur. Erkek misafirler aynı giriş ve merdivenler kullanılarak başodaya girerlerdi. Erkek ve kadın arasındaki tek ayırım odaların kullanılmasında gösterilen duyarlılıkla ortaya çıkmaktaydı. Özellikle erkek misafirlerin kadınların mahremiyetine özen göstermeleri beklenirdi.

Öte yandan İslam kültüründe, özellikle büyük saray ve evlerde evin erkek ve kadın bölümlerine ayrılması eski bir gelenektir. Müslüman-Arap geleneğinin hâkim olduğu Güneydoğu'da bu bölünmeyi görüyoruz. Çoğunlukla iki katlı olan harem, evin daha

Vezir Konağı - Kaleiçi, Edirne, 17. yy. - S. H. Eldem (üstte).

Saffet Paşa Yalısı - Kanlıca, İstanbul, 19. yy (altta).

büyük bölümüydü. Urfa evlerinde bitişik olan yaz ve kış eyvanlarının avluları ayrıydı. Diyarbakır, Urfa ve Kayseri gibi Suriye etkisindeki kentlerde evlerin ayrı birer divanhaneleri vardı. A. Yavuz, Ankara'daki evlerde görülen *muhavvata-i hariciye* ve *muhavvata-i dahiliye* bölümlerinin aslında *harem* ve *selamlık*'a eşdeğer olduğunu belirtir.²³ Olasılıkla bu terimler iç ve dış avlulara karşılık kullanılmıştır. Gerçi harem ve selamlık ayrımı toplumun daha varlıklı katlarında, büyük konutlarda göz önüne alınmıştır.

18. ve 19. yüzyıl kent evlerinde harem ve selamlık ayrımının genelleştiği söylenebilir. Planlamada bu ayrım çeşitli şekillerde gerçekleştirilmiştir. Saraylar ve büyük konaklarda birimler tümüyle ayrılmıştır. *Mâbeyn* adı verilen üçüncü bir ara bölümün bağımsız olarak planlandığı görülür. Küçük ve orta büyüklükteki evlerde ailenin genç erkekleri ve erkek misafirler için ayrı girişler vardır. Bu evlerde mâbeyn, iki bölümü birleştiren bir oda ya da merkezi bir sofa olmuştur.

Harem ve selamlık ayrımının örnekleri olarak Edirne'deki *Ve-zir Konağı*, 19. yüzyılın büyük konutlarından Kanlıca'daki *Saffet Paşa*, Anadoluhisar'daki *Yasinci*, Kuruçeşme'deki *Ethem Paşa* ve Bebek'teki *Köçeoğlu* yalıları gibi tanınmış örnekler anımsanabilir. Bu konakların divanhaneleri selamlığın misafir odasıdır. Büyük konut divanhanelerinin en güzel örneklerinden biri 17. yüzyıl sonunda yapılan Anadoluhisarı'ndaki *Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı* divanhanesidir.

Hizmet Alanları

Mutfak

Mutfaklar kadınların açık havada yaptıkları çeşitli ev işleri ve ocaklardan çıkabilecek yangın tehlikesi nedeniyle çoğunlukla bahçe ya da avluya inşa edilirdi. Bu, saraylardan sıradan evlere kadar benimsenmiş bir kuraldı. Mutfak duvarla inşa edilir, kiler, ambar ve diğer hizmet odaları ile bağlantılı olurlardı. Mutfak genelde zemini taştan olan, büyük bir ocak ile birden fazla ateşliği bulunan, büyük, uzunlamasına ve süssüz bir hacimdir. İçinde uzun bir tez-

Ocak - Balaban, Malatya.

gâh ve büyük küpler de bulunan mutfak, kiler ve ambara bitişik yapılır, kaba taş döşeli bir yolla eve bağlanırdı. Hayat gibi mutfak da yarı açık bir mekân olarak kabul edilebilir. Pencerelelerinde cam değil, kafesler bulunurdu. C. Berk, Konya yöresinde yazlık ve kışlık mutfakları olan konaklardan söz eder. Yaz mutfakları gölgede duvarsız çalışma alanlarıydı.²⁴ Üzümcülük söz konusuysa üzüm-lerin ezildiği, işlem gördüğü ve saklandığı yer olurdu. Üzüm bağ-ları olan evlerde, bunun yaygın olduğu Orta ve Batı Anadolu'da, üzüm-lerin ezilip pekmez yapılacağı mutfak büyüklüğünde bir oda olurdu.²⁵ Doğrudan mutfağa bağlı olmamakla birlikte Anadolu evlerinde kerpiç ya da tuğladan küçük bir kubbe ile örtülü ekmek fırını da bulunurdu.

Harem ve selamlık ayrımı olduğu zaman mutfak harem tara-fındadır. Hazırlanan yemekler bir dönme dolapla erkek tarafına geçirilir, böylece görsel temas kurulmamış olurdu. Çok büyük ko-naklarda erkek aşçısı olan selamlık mutfakları da yapılırdı.

Mutfakların ev bünyesine girmesi, geleneksel ev kavramının terk edilmesiyle birlikte başlamıştır. Mimar Sinan'ın *Topkapı Sa-rayı* mutfakları ya da *Edirne Sarayı* gibi saray mutfakları dışında konut mutfaklarının gösterişli örnekleri fazla değildir. Dış tasarım-

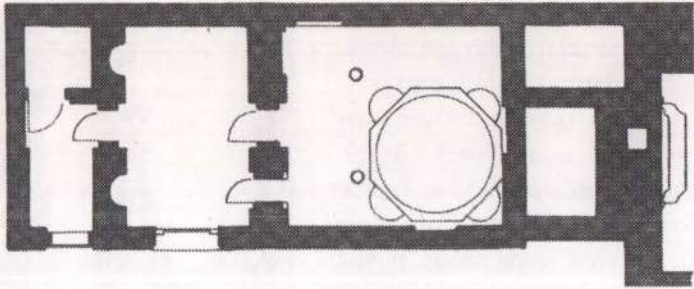
larında bacalar²⁶, Ankara'da ya da Muğla yöresinde olduğu gibi karakteristik biçimlerle evlere bir kimlik kazandırır.

Hamam ve Hela

Daha önce de belirtildiği gibi gusülhaneler bazen dolapların içinde olurdu. Su, kova ya da testilerle taşınır ya da pişmiş toprak borularla bir küpün içine doldurulurdu. Bazı yörelerde gusülhanelerin zemini tuğlaydı. Daha sonraları ahşabı bozmamak için çinko ile kaplandığını görüyoruz.²⁷

Roma döneminde olduğu gibi zengin konutlarda özel hamamlar yapılmıştır. Evliya Çelebi, belki biraz abartarak, Edirne'de 3150 özel hamam olduğundan söz eder. Rifat Osman'a göre büyük bir konağın hamamında üç oda bulunurdu. Ocaklı bir giriş odası soyunma odası olarak kullanılırdı. Burası süslemeli bir dinlenme odası olarak da düşünülebilirdi, ikinci oda mermer kaplı bir ılıklik olurdu. Burada 120-200 cm uzunlukta ve 85-100 cm yükseklikte bir banyo küveti çeşmeye bağlıydı. Halvet odasında ise birden çok kurna bulunmaktaydı.²⁸

Bu hamam yapıları, L. Tomsu'nun Bursa için örnek gösterdiği gibi doğrudan evin ana katına bağlıydı.²⁹ Bugün de ayakta olan konut hamamlarından ilginç bir örnek İstanbul'da Zarif Mustafa Paşa'nın 18. yüzyıl başında yapılan yalısındadır. Anadolu evlerinde hamam, mutfak ve fırınla birlikte avluda tek bir çatı altında tasarlanmıştır. Temizlik nedeniyle olduğu kadar kanalizasyon sistemine kolayca bağlayabilmek için de helalar genelde evlerin dışındadır. Konya ve Kütahya'da olduğu gibi bazen doğrudan ev girişinde bir sundurma altında yapıldıkları da görülür. Daha sonraki dönemlerde küçük helalar hayatların bir köşesine ya da merdiven sahanlıklarına yapılmaya başlandılar. Taşra mimarisinde bazen cepheden dışarı çıkıntı yapan helalar görülür. İç sofalı evlerin yaygınlaşmasından sonra helalar merdivenlerin bir kenarında eyvanların içine yerleştirilmişlerdir. Eski İstanbul evlerinde görülen tipik bir helanın iki bölümü bulunurdu: hela ve el yıkama yeri (*lavabo*). Helalar ve el yıkama yerleri standart denebilecek mermerden öğelerle üretilmekteydi. Zengin evlerde el yıkama muslukla-

Zarif Paşa Yalısı'nın hamam planı - İstanbul.

rı arkasında bezenmiş ayna taşları bulunurdu. İstanbul evlerinde hela duvarları da mermerle belli bir yüksekliğe kadar kaplanırdı. Helalara takunya ile girilirdi.

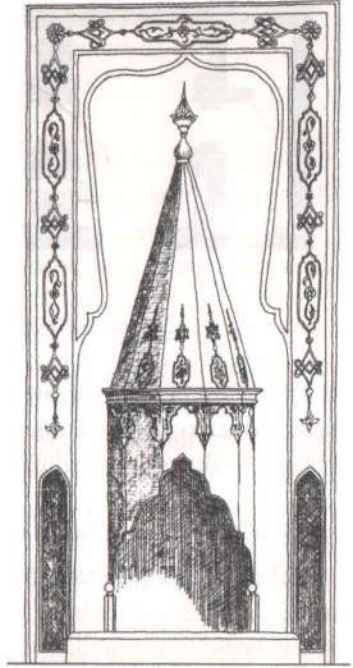
Geleneksel Evde Isıtma

Erken Roma geleneğinde olduğu gibi Türk ev geleneğinde de ısıtmaya özen gösterilmiştir. Sobalar kullanılmaya başlanıncaya kadar ocaklar, mangallar ve tandırlar yaygın olarak kullanılmaktaydı. C. E. Arseven kışları soğuk olan bölgelerde odaların yerden ya da duvarlardan sıcak hava boruları geçirilerek, hamamlardaki gibi ısıtıldığını belirtir.³⁰ Ancak herhangi bir yöreden ya da örnekten söz etmez. Ahşap evlerde, özellikle büyük odalarda hiçbir zaman yeterli ısıtma olduğu söylenemez. Yalnızca, yemek pişirmek için kullanılan büyük ocakların bulunduğu odalarda yeterli bir sıcaklık elde edilmiştir.

Genellikle evin bir odasında bulunan ocak, ısıtma amaçlı yapılan tek şeydi. Gerçekten de daha sonraki dönemlerde yapılan ocakların çoğu ısıtma amaçlı olmaktan çok mangalların dumanını çekmek için kullanılmışlardır. Ancak zamanla odun ve kömür sobaları onların yerini almıştır. Bugün ayakta kalan bazı 17. yüzyıl evlerinde taş bir duvar içinde yapılmış büyük ocaklar, bunların tek ısıtma aracı olarak kullanıldığını gösteriyor.

Başka bir ısınma aracı *tandır*'dir. Masa biçiminde olan tandırın bacakları arasında mangal kömürü yakılan tuğladan bir mangal

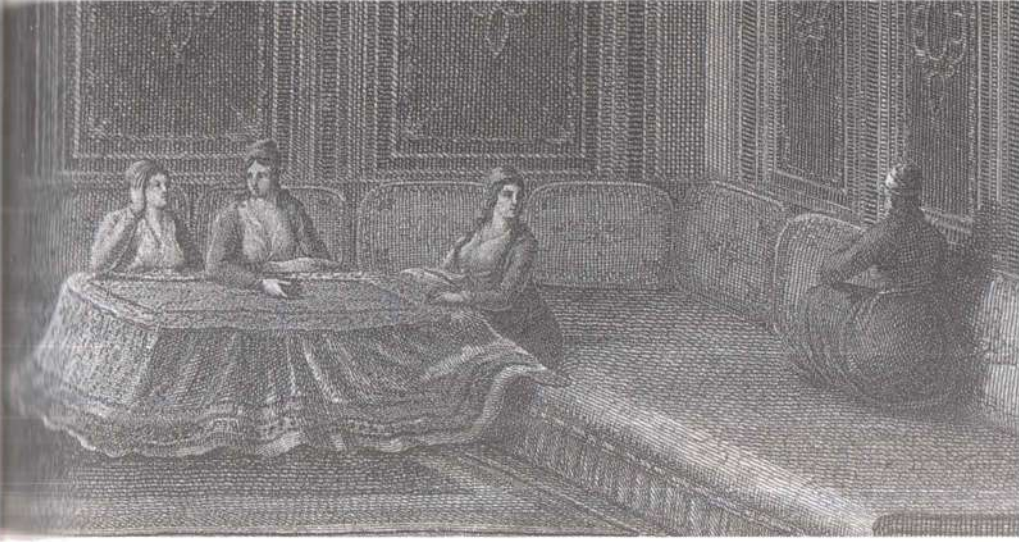
bulunmaktaydı. Mangalın çevresinde ise ayakların dayanabileceği alçak bir parmaklık bulunmaktaydı. Tandırın çevresinde oturanlar bacaklarının üzerine özel bir yorganla örterlerdi. Melling'in Topkapı Sarayı'ndaki *Harem Dairesi*'nin içini gösteren gravüründe büyük bir tandırın çevresinde oturan üç hanım resmedilmiştir. Gravürde işlemeli bir yorganın gövdelerin alt kısmını kapladığı görülmektedir. Rifat Osman'a göre ortası delik olan tandırın bir de bronz kapağı vardır. Sobalar ve mangallar 19. yüzyılda genel ısınma araçlarıydı. Saraylarda ve büyük konaklarda seramik kaplamalı, büyük boyutlu Avrupa sobaları enteriyörlerin önemli prestij mobilyalarıydı.

Ocak - Rifat Osman.

Türk evlerinde yaygın olarak kullanılan başka bir ısınma aracı mangaldır. Bakır ve pirinç mangallar ev içlerinin yeri değiştirilebilen eşyaları açısından en gösterişli eşyalardı. Mangal yalnızca ısınmak için değil, yemek pişirmek için de kullanılmaktaydı. Mangalların İstanbul'da ve imparatorluğun batı bölgelerinde daha fazla kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Mangal kömürü yakıt olarak kullanıldığından odunun bol olduğu yerlerde mangal kullanılıyor olması doğaldır. İstanbul'un Karadeniz kıyısında başkente yakın bazı köyler mangal kömürü üretiminde uzmanlaşmışlardı.

19. yüzyılda pirinçten yapılmış mangalların anıtsal biçimleri vardır. Tas şeklinde büyük pirinç mangallar, kenarlarındaki geniş çıkıntılar, kubbe gibi kapakları ve süslü tepelikleriyle bazı tipolojiler geliştirmişlerdir. Mangaldaki mangal kömürü kor haline gelinceye kadar dışarıda yakılırdı, böylece içeride tütmesi engellenirdi.

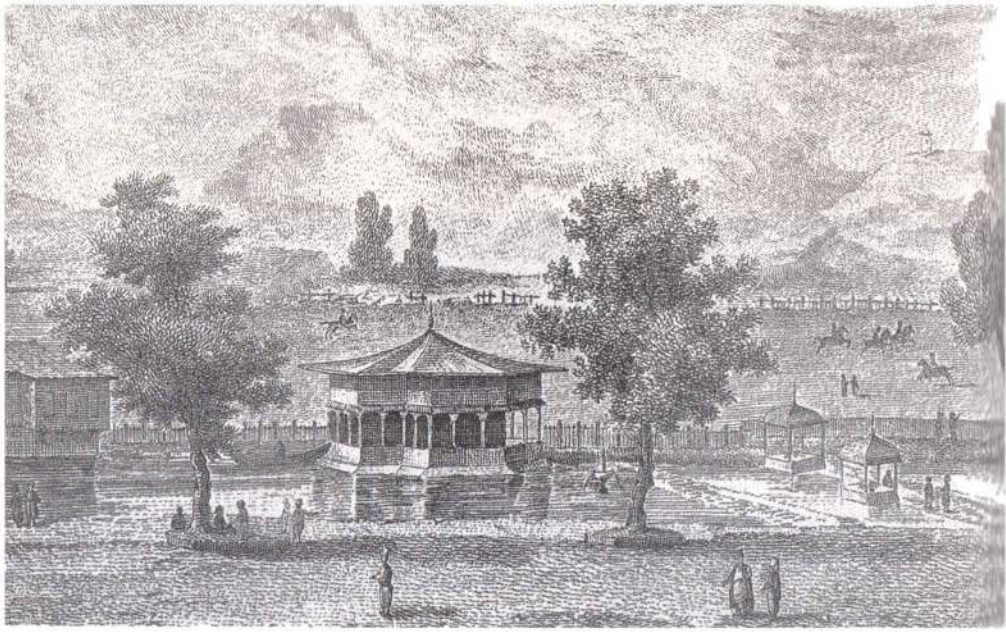
Topkapı Sarayı Harem Dairesi'nde tandır - Melling.

Hazır olunca mangal içeriye bir köşede oturan kişi ya da kişilerin yanına getirilir, yalnızca ortamı ısıtmakla kalmaz, yemeklerin ısıtıldığı, çayın kahvenin yapıldığı bir eşya olarak da işlev görürdü. Mangal üzerindeki çaydanlığın sesi, Japon çay odası gibi küçük Türk evlerinin odalarında duyulan özgün bir sestir. Kuşkusuz Japon çay odasındaki mistik ve simgesel ortam Türk evlerinde söz konusu olmamıştır.

Yeterince ısınmayan, hayatın soğuşuna açık olan evlerde, insanların kışın iyi giyinmeleri gerekiyordu. Sultanların ağır ve uzun giysileri, kürkleri, törensel özellikli de olsa soğuğa karşıdır. Küçük kent evlerinde kışın kapılara ağır perdeler ya da halılar asılırdı. Sofalı evler ve sobalar genelleştikten sonra da mangallar ve kapı perdeleri kullanılmıştır. Mangalda yemek de ısıtıldığı, hatta pişirildiği için bunlar, odalarda her mevsimde rastlanan ev eşyalarıydı.

Bahçeler

Bahçeler ve avlular sıradan Türk evlerinin planlanmamış bölümleridir. 18. ve 19. yüzyılda yapılan büyük konutların Avrupalı-

Bahçede köşk - Kâğıthane - Choiseul-Gouffier.

laşmış bahçeleri dışında, giriş kat planları gibi evlerin bahçeleri de biçimsel bir endişeyle planlanmamıştır. İslam toplumları hükümdar bahçeleri için gösterişli planlar yaparken Osmanlı sultanları çoğunlukla doğal çevreyi ve kırsal bir yaşam tarzını yeğlediler, hatta çadırlarda oturmayı sürdürdüler. 18. yüzyıla kadar özenle hazırlanmış bahçe düşüncesi Türklere yabancıdır. Fransız sarayındaki ilk Türk Elçisi Yirmisekiz Mehmed Çelebi ünlü sefaretnamesinde³¹ III. Ahmed'e Fransız sarayları ve bahçelerinin ihtişamını anlattıktan sonra, yeni bir bahçe düzenleme modasını başlatmış olmalıdır. Bu yeni modanın ilk örnekleri Haliç ve Boğaziçi'nde yapılan ve Patrona Halil İsyanı'nda yakılan ünlü saray ve köşk bahçeleriydi.

Tarih kaynakları Türk bahçe geleneğinde ne Rönesans bahçelerinin biçimsel geometrisinin ne de İngiliz ve Japon bahçelerinin tasarlanmış natüralizminin olduğunu göstermektedir. Sık ağaçlar, sebze ve meyvelikler, çiçek tarhları, servi ağaçları boyunca uzanan patikalar, havuzlar, kanallar ve küçük köşkler, kameriyeler, çardaklar büyük bahçelerin oldukça serbest bir düzende yerleşmiş temel öğeleridir. Padişahların taşra valilerine gönderdikleri mektuplardan meyve ağaçlarını, çiçekleri, çınar gibi büyük gölgeli ağaçları sevdiklerini öğrenmekteyiz. Bahçelerinde güller, laleler, sümbüller

gibi çeşit çeşit çiçek yetiştirildiğini biliyoruz. Örneğin 16. yüzyılda III. Murad'ın Halep'ten bahçeleri için 500.000 sümbül soğanı istediği görülmektedir.³²

18. yüzyıla kadar Batılı sarayların iyi düzenlenmiş ve tasarlanmış bahçelerine alışık olan Avrupalılara Türk sultanlarının bahçeleri fazla basit ve mimari değerden yoksun geliyordu. Pietro della Valle iki tarafı servi ağaçları ile kaplı geniş patikalar, düzensiz yerleştirilmiş kare şeklinde çiçek tarhlarında çeşitli tür çiçekler bulunduğunu, pek güzel bir şey bulunmadığını, fakat padişahların bu bahçeleri sevdiklerini, içlerinde köşk adı verilen tek katlı bağımsız pavyonlar bulunduğunu yazar.³³

Evliya Çelebi IV. Mehmed'in *Edirne Sarayı*'ndaki bahçelerini şöyle betimliyor:

Tunca Nehri'yle çevrili büyük ve verimli bir alandır. Sarachane Köprüsü tarafındaki meselikte kavak, servi, karaağaç ve cınarlar vardı. Bahçelerde vahşi hayvanlar ve kuşlar bulunmaktaydı.³⁴

Saray bahçesi tarla, koru ve köşkler arasındaki çiçek tarhlarından oluşuyordu. Havuzlar, şadırvanlar başlıca su öğeleriydi. Daha sonraki dönemlerde yaptırılan büyük konaklar dışında sıradan evlerin bahçelerinde yalnızca meyve ağaçları bulunurdu. Anadolu'da bahçe her zaman evin gereksinimlerinin üretimine ilişkin bir kavramdır. Bu nedenle bahçe tasarımının, eğer buna tasarım adı verilirse, pratik amaçlı bir düzenlemeden ibaret olduğu söylenebilir.

İslam kültüründe bahçe düşüncesi her zaman cennetle birlikte anımsanmıştır. Doğulu hükümdarların ve ilk halifelerin su öğeleri, yabancı ormanlar ve avlamak için vahşi hayvanlar bulunan *paradeisos*'ları, imparatorluk gücünün de simgesiydi. Aynı imge, soylu bir bahçe modeli olarak geleceğe aktarıldı. Ancak bu simgeselliğin sıradan evlerin bahçelerine yansıdığı söylenemez. Bakımlı bir bahçe ev sahibinin sosyal statüsü ile orantılıdır. İlk evlerin herhangi planlı bir bahçe geleneğine sahip olmadıkları söylenebilir. Hayatlı evlerin bahçelerinin bugün yaşayan Anadolu evlerinin bahçelerinden daha gelişmiş olmadıkları kesin olduğu gibi, açık mekânların

düzenlenmesi konusunda zengin bir geleneğin ifadesi oldukları da söylenemez.

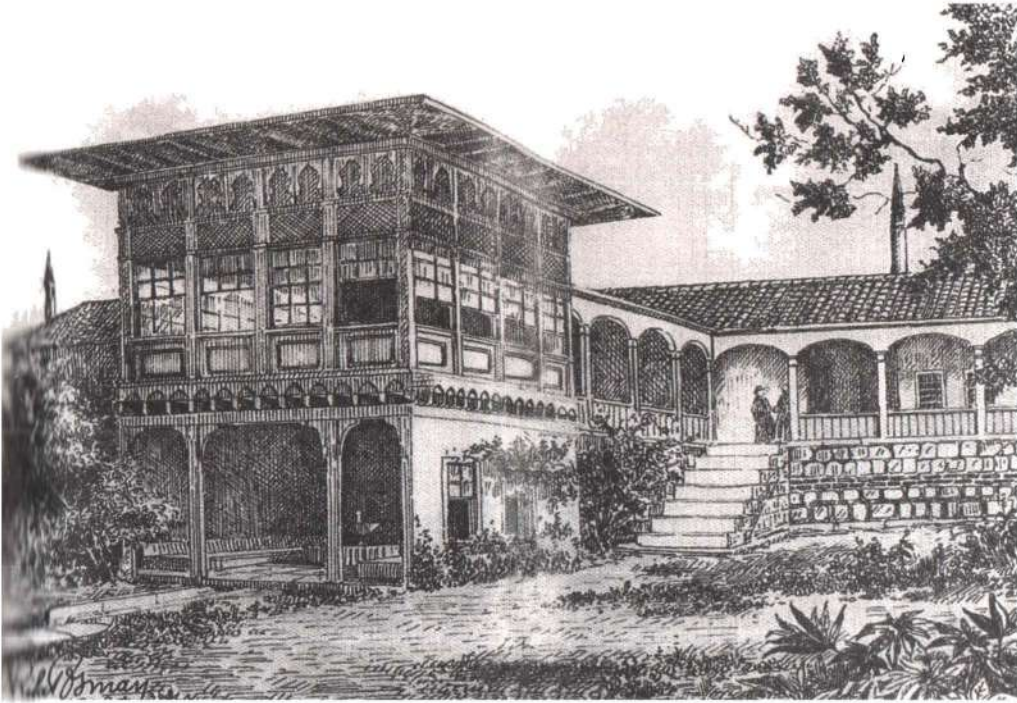
İyi düzenlenmiş bir Türk bahçesinde ilgi odağı, ortasında havuzu ya da şadırvanı ile bir bahçe köşküydü. Bu yarı açık köşk, büyük saçakları, çevresinde kokulu çiçekleri, su sesleri ile Türk toplumunun alçakgönüllü gereksinimlerine uygundu.

Evler genellikle arazinin yol tarafına yerleştirilmiştir. 19. yüzyılda yapılanlar dışında ev hiçbir zaman bahçesinin ortasında simetrik bir konumda bulunmaz. Sokak ile görsel olarak doğrudan bir ilişkisi bulunur ve hayat aracılığıyla bahçe ya da avlu ile kucaklaşır. Daha büyük alanlara yapılan evlerde avlu, evin hemen bitişiğinde bulunur; meyve ya da sebze bahçesi, evden alçak taş bir duvar ya da çitle ayrılmış olurdu.

Sıradan evlerde giriş avlusu ya da küçük bahçe, mutfak, depo, ahır ve samanlık ile çevriliydi. Bu da daha büyük bir sebze bahçesi ve meyve ağaçlarının olduğu bir alana açılırdı. Avluların zemini çoğunlukla topraktı. Giriş ile evi, taş döşenmiş dar bir patika bağlardı. Daha zengin evlerde tüm zemin taşlık olabilirdi. Avluya bazen taşlık adı verilmesinin nedeni de bu olabilir.

Rıfat Osman *Edirne Evleri* kitabında büyük Edirne konaklarının avlularını anlatmaktadır. Selamlık ve haremelerin avluları ayrıydı. Bunlar bahçeden alçak duvarlarla ayrılmış dikdörtgen şeklinde mekânlardı. Çoğunlukla arnavutkaldırımı döşenmişlerdi. Rıfat Osman'ın *devir sofrası* dediği hayatlar avludan üç ya da dört metre yukarıdaydı. Avluların çevresinde hizmet ve personel odaları bulunmaktaydı. Sözüünü ettiği ve bugün yok olmuş bu evlerden bazıları 17. yüzyıldan kalmıştır.³⁵

Hayatlı evde avlu ile ilişkili olan diğer önemli bir öge giriş kapısıdır. İslam kültüründe ev kapısının aileyi toplumdan ayıran bir yapı olarak simgesel bir statüsü vardır. Kapıların her zaman belli bir titizlikle tasarlandıklarını görmekteyiz. Gelişmiş bir kapı tasarımında dikdörtgen ahşap bir kasa içinde ahşap geniş bir kapı ve geniş saçaklar görmekteyiz. Çoğunlukla kapılar büyük çift kanatlıdır. Kapılar avluya büyükbaş hayvanların ve arabanın girebilmesi için büyük yapılıdır. Kapıların içinde insanların kullanımı için küçük

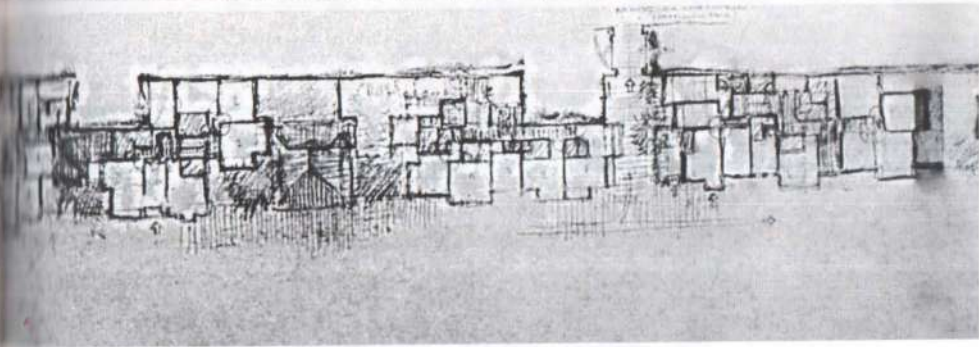
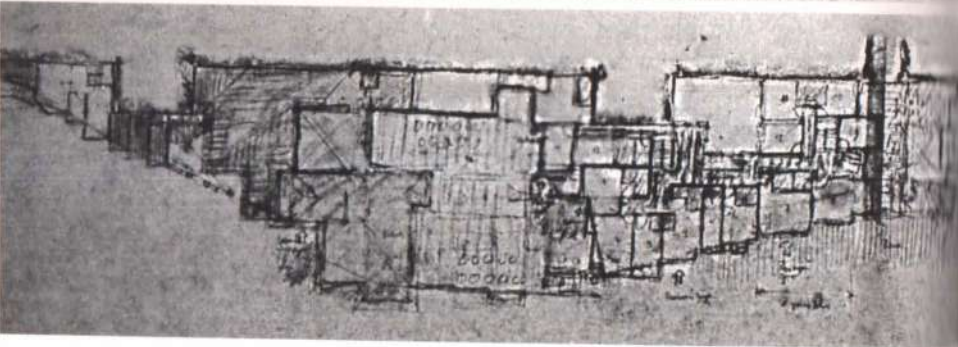
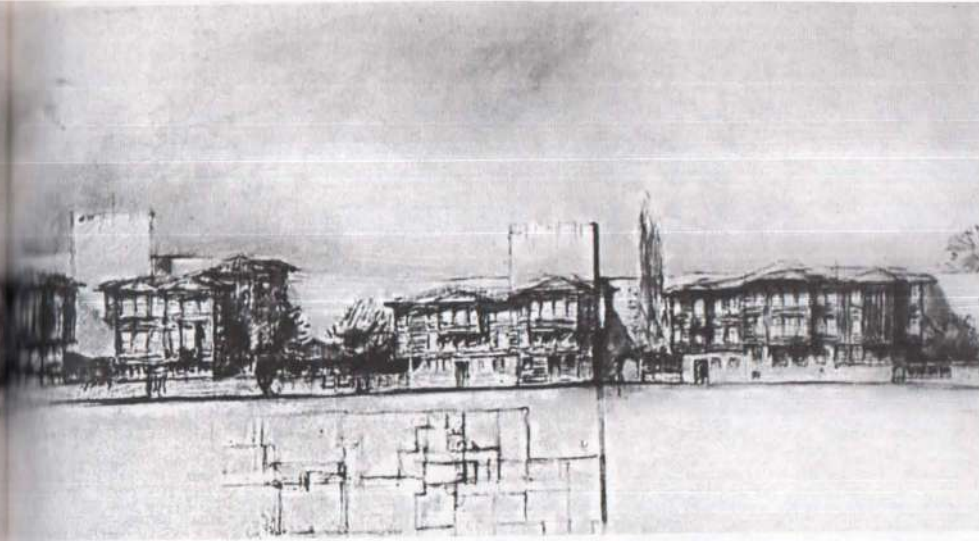
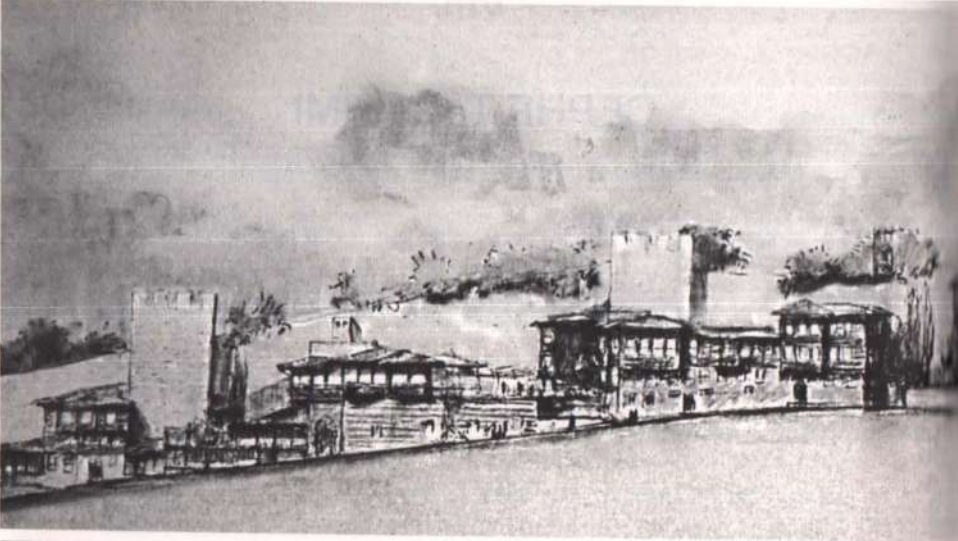
Köşk ve bahçe, Edirne - Rıfat Osman.

bir tek kanat açılması da özellikle kırsal alanda yaygın bir uygulamadır. Kapılar geniş ahşap kalasların büyük başlı dövme demirden çivilerle güçlendirilmesi ile yapılırdı. Giriş kapılarında ayrıca süslü dövme demir kilitler bulunurdu.

Geniş saçaklar giriş kapılarında yaygın olarak kullanılan tasarım öğeleridir. Zengin evlerde bazen girişe bitişik bir çeşme bulunurdu. Hayatlı ev, merkezi planlı bir eve dönüştüğünde dış kapılar da doğrudan içeriye açılmaya başlamıştır. Ancak yine de çift kanatlı kapı kullanmaya devam edilmiştir.

VIII

CEPHE TASARIMI

Sogukcesme Sokagi silüeti (üstte) ve planı (altta) - İstanbul.

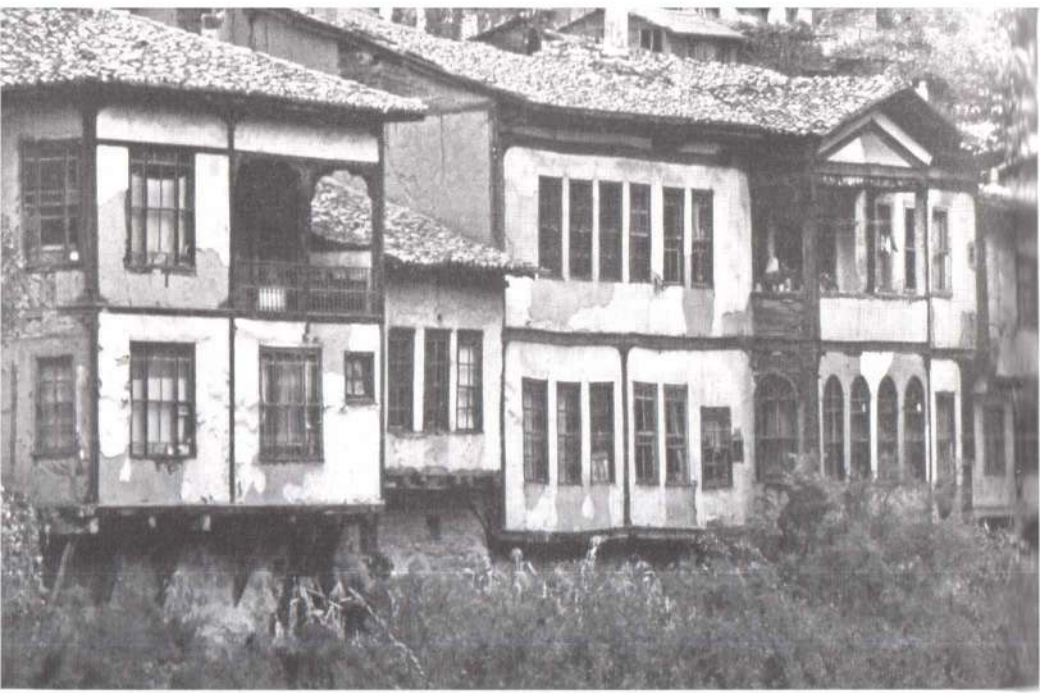
Hayatlı ev geleneğinin erken dönemlerinde cephe tasarımının önemli bir yeri olduğu söylenemez. İlk hayatlı evler, tek cepheleri bahçe ya da avluya bakan dikdörtgen prizması hacimli yapılarıdır. Cephelerin tek ögesi iki katlı derin sundurma, yani hayattı. 16. yüzyılda sokağa açılan pencerelerin çok seyrek olduğunu söyleyebiliriz. Buna karşılık, 17. yüzyıldan kalma en eski evlerde arka cephelerde pencereler bulunmaktadır. Erken yerleşimlerde evler bahçelerinin içinde bağımsız birimlerdi. Yan yana sıra halinde dizilme olgusu daha sonra ortaya çıkmıştır. Yakın zamana kadar Anadolu'nun küçük kasabalarında sokak boyunca bahçelerle birbirinden ayrılmış bağımsız ev dizileri (Safranbolu gibi iyi korunmuş bir örnekte bugün hâlâ izlenebildiği gibi) karakteristiktir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında İstanbul sayfiyelerinde de benzer bir doku vardı. Bu bölümde sergilenen ev ve sokak cepheleri erken 18. yüzyıl örneklerini de içermekle birlikte, temelde 19. ve 20. yüzyıllardandır.

Hayatlı evlerde sokak cephesiyle diğer cephelerin ayrımı, evin ilk tasarımında özel alan ve kamusal alan diyalektiğini ortaya koyan bir tutum içerir. Bahçeye ve avluya bakan cepheler tümüyle işlevsel gerekçelerle düzenlenmişlerdir. Bahçe cepheleri mimari kaygıların ifadesi değildir.

Safranbolu'da bir ev cephesi.

At Meydanı'nda konaklar, İstanbul - Melling.

Amasya, ev cephelerindeki ritim.

Klasik dönemde evin bütün cephesini kaplayan hayat, evin bütün yaşamı boyunca kullanıma bağlı değişikliklere uğrayabilirdi. Aslında hayat saydam bir enteriyöre, bir deniz kabuğunun açık tarafına benzer. Evin bu yarı-açık bölgesinde birçok işlev yoğunlaşmıştır. Kuşkusuz yakın dönemlerde sokak ve arka cepheler arasındaki bu kesin farklılık zamanla kaybolmuştur. Hayatsız evlerde ise tümüyle ortadan kalkmıştır.

Evlerin sokak cepheleri giriş ve üst katların işlevsel ikiliğini de simgeler. Yüksek bahçe duvarları ile beraber giriş katları, görsel olarak sokağa ait olan, onu tanımlayan bir süreklilik oluştururlar. Avluya ya da doğrudan ev içine açılan giriş kapısı, ailenin özel alanının girişini simgeler. Evin gerçek cephesi bu sürekli taş temelden yukarıda başlar ve ahşap olduğu için alttaki taş kısım ile karşıtlığı doku ve renk olarak da vurgulanır. Geleneksel Türk sokaklarının belirgin özelliği olan, dışarıya doğru taşan üst katların stakkato devinimi ile girişlerin ritmi, evlerin konumu ile sokak biçimi arasındaki derin ilişkiyi vurgular. Giriş katı birinci kat ikilemi, cephelerin ve sonuçta sokakların özgün karakterini saptamıştır.

Cephe tasarımı önceden belirlenmiş bir tipolojiye uymamakla birlikte çok kullanılan modeller belirli tipolojik sınıflara ayrılabilir.

Klasikleşmiş cephe tasarımında en önemli özellik cephenin oda ve eyvan ayrımına göre düzenlenmesidir. İç öğelere tekabül eden üçlü düşey bölünme ve odaların yatay bölünmelerini yansıtan yatay çizgiler *Çakırağa Konağı* gibi sayısız örnekte izlenebileceği üzere cephelere tümüyle yansımaktadır. Çıkma öğesinin yaygınlığı ve düzensiz bir giriş katı üzerinde düzenli bir birinci kat ortaya koyma zorunluluğu, cephe tasarımında birinci kat-zemin kat ikilemini güçlendirmiştir. Çoğunlukla odalar, özellikle başodalar, zemin kat üzerinden ve sokağın görüşünü artırmak için iki yönde çıkma yaparlar. Bu çıkmalar simetrik ya da düzenli değildir. Çoğunlukla köşelere yerleştirildikleri için hayatlı evlerde ev kütesinin asimetrik volümetrisi karakteristiktir. Bu çıkmalar furuşlar üzerine ya da taşırtma kirişlere ya da giriş katlarından çıkan uzun payandalara oturtulurlardı. Üç katlı evlerde birbiri üzerinde taşan iki çıkma sık görülen bir düzendir.

Türk evinin evriminde çıkma giderek daha çok vurgulanmıştır. En erken örneklerde bu tür çıkmalar pek görülmez. 18. ve 19. yüzyıllarda evlerin, bugün Türk evi ve Türk sokağı fizyonomisini oluşturan giriş katları üzerinden dışarıya doğru taşan üst katları ile yeni bir tasarım dönemine girdikleri söylenebilir. Fakat 19. yüzyılın sonlarına doğru, özellikle İstanbul'da mimar ve yapı ustaları Batılılaşmış modellere yönelmişlerdir. Saray üslubunu benimseyen büyük konakların, benzer kat planları ile Türk ev geleneğinin temel ikilemini terk ettiklerini ve uluslararası neoklasik tasarım modasına uyduklarını izlemekteyiz.

Hayatlı evin değişik aşamalarında birkaç öğeden oluşan dış tasarımının, çözümler ne kadar değişik olursa olsun yadsınamayan temel bir düzeni vardır. Pratiğin esnekliğine karşın uzun yüzyıllar boyunca evin geleneksel fizyonomisini oluşturan birkaç ev tipi ortaya çıkmıştır. Klasik cephelerde yüksek giriş katı duvarlarındaki yatay hatlı bölünme karakteristiktir. Bazılarında küçük pencereler vardı. Üst katlarda sıvasız ahşap dikmeler duvarları farklı boyutlarda panellere bölmekte, bunlara iki ya da üç pencere açılmaktaydı. Pencerelerin kafesleri ya da alt kısımlarında parmaklıkları bulunurdu. Basit ahşap kepenkler yaygın olarak kullanılıyordu.

Sokak cepheleri - Safranbolu.

Bağımsız konutların uzun cepheleri bazen özenle tasarlanmıştır. Giriş katlarının taş duvarları üzerinde kış odalarının bulunduğu alçak ara katlar ya da yüksek giriş holleri bulunmaktaydı. Konsollar üzerinde çıkıntı yapan birinci katı son dönemlerde daha geniş olan saçaklar izledi. Fakat çatı çizgisi zorunlu olarak planın artikülasyonunu izlemez. Dikdörtgen kırma çatı yaygın olarak kullanılmıştır. Dar ve sürekli doğrultu değiştiren sokaklarda saçakların birbirlerine değecek kadar yaklaşmaları Türk kentlerinin karakteristik özelliklerindendir.

Pencereler yüzyıllarca yaklaşık 1/2 düşey oranında yapılmışlardır. Kemerli pencere hiçbir zaman Türk ev geleneğinin parçası olmamış, İstanbul'a Avrupa tarzı konaklar, köşkler ve saraylar ile gelmiştir. Kemerli pencere ile birlikte barok ve neoklasik tarzın mimari düzenleri, eğrisel, bol silmeli profiller, kemer kilit taşları, söveli pencereler ve değişik orantı sistemleri gibi özellikler de cephe tasarımına getirilmiştir. 19. yüzyılda İstanbul'da gelişen modellerin özellikle Hristiyan azınlıkların bulunduğu önemli taşra kentlerine de sıçradığı görülmektedir.

Klasik konutlarda cephe tasarımını doğru değerlendirmek için Türk ev geleneğinde görsel mahremiyetin kültürel bir zorunluluk olduğu anımsanmalıdır. Topkapı Sarayı'ndaki *Sofa Köşkü* gibi yapıların ve 18. ve 19. yüzyıl köşk ve kasırlarının cephelerinin saydamlığı yanıltıcıdır. Bu yapılar tümüyle kendi bahçeleri içindedir yani dışarıdan görünmezler. 19. yüzyıl evlerinde ise dini isteklere uygun kafes kullanımı hâlâ yaygındır. Türk evlerinde kafesler hiçbir zaman Arap ülkelerindeki *muşarabiye* gibi süslü olmamıştır. Genellikle dikdörtgen çerçevelerde diyagonal olarak yerleştirilmiş çitalarla oluşan işlevsel öğelerdir. En yaygın kafes tüm pencerenin yalnızca yarısını örten ve istendiğinde yukarı kaldırılan yarım kafeslerdir. 19. yüzyılda sokak cephelerinde değişik düzeylerdeki kafesli pencerelerin oluşturduğu pencere dokusu, kent sokaklarının karakteristik özelliklerinden birini oluşturmuştur.

Böylece ev cephelerine özgün kimlik kazandıran tasarım özellikleri, volümetrik tasarımlarına ve pencere ve kapıların biçimlerine egemen olan yalın, doğrusal geometri ile pencere düzenlemesinin adeta modern denebilecek özellikleri, özellikle birinci ve ikinci katlarda duvar yüzeylerinin hemen tümüyle pencereye tahsisidir.

19. yüzyılın başlarında konutlar temelde hâlâ iki katlıdır. Sultanların saraylarında bile giriş katı üzerinde en çok iki kat, işlevsel ve belki de geleneksel bir zorunluluk gibiydi. Melling'in kent görüntüleri saray ve konut mimarilerinin ortak yanlarını bize yansıtır. Pencere sistemleri, çıkmalar, yatay gelişme her boyutta konut mimarisinin yaygın özellikleridir. Cephelerde süsleme alçakgönlüdür, geometride vurgu önemlidir. At Meydanı çevresindeki konaklar ya da Boğaz ve Haliç kıyılarını süsleyen büyük yalılar en fazla üç katlıydı. Giriş katların küçük pencere geleneği korunmuştur. Cepheler ahşap yapının geometrisini vurgulayan düşey pilastrlar ve yatay kornişlerle bölünmüştür. Ahşap kullanımından kaynaklanan düz çizgi cephe tasarımına hep egemen kalmıştır.

Boğaziçi'nin Avrupa yakasındaki çoğunlukla azınlıkların ve yabancıların oturduğu yalılar bazen sıralar oluştururlar. Türklere ait olan yalıların zemin katlarında küçük pencereler hâlâ karakteristiktir. Giriş katı ile birinci kat arasına sıkışmış bir hizmet katı

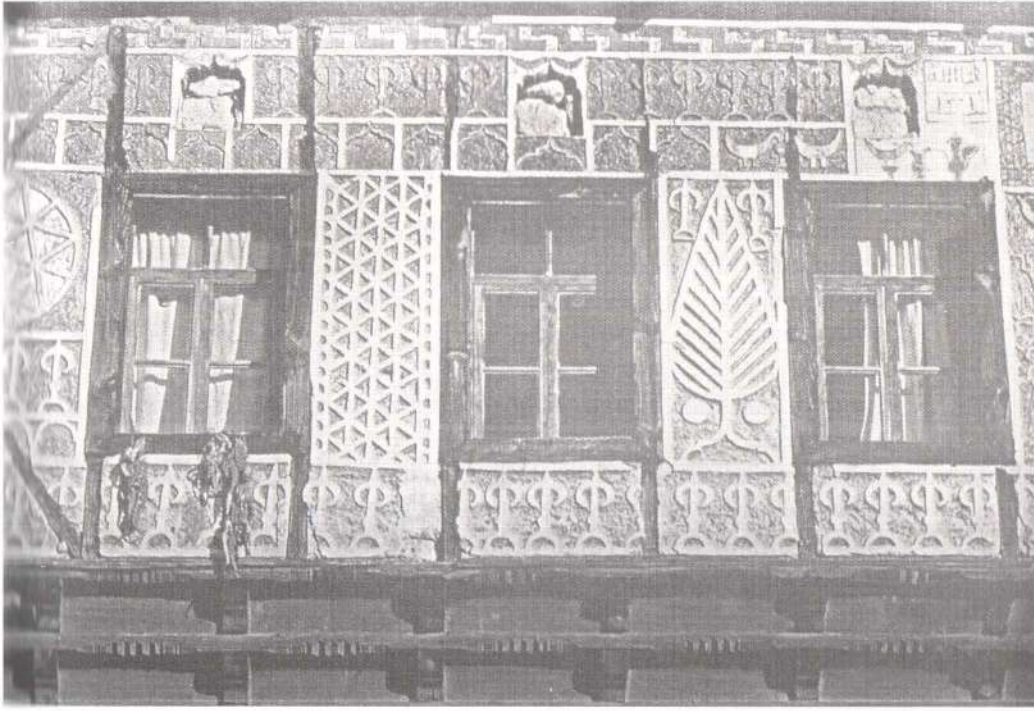
üzerinde birinci kat denize doğru konsollar üzerinde uzanıyordu. Hayatlı ev geleneği terk edilmiş olsa da cephe tasarımı geleneksel özelliklerini sürdürüyordu. O döneme ilişkin resimlerde birbirinin üzerinden taşan üç katlı yalı ve konaklar da az değildi. 19. yüzyılın son çeyreğinde büyük kent evlerinde giriş katlarına, sokağa bakan daha büyük pencereler açılmaya başlanmıştır. Bu aşamada geleneksel konuta bağlı kabuller de değişmiş, hayat yok olup yerine iç sofa geçince bahçe cephesi sokak cephesi karşılığı da yeni bir plan tipolojisinin yerleşmesi sonucu ortadan kalkmıştır. Cephe tasarımları da birkaç tiplerle sınırlı kalmıştır.

Orta sofalı evlerde eğrisel bir kenarı olan sofaların cephelerde kavisli bir çatı çizgisi ile bitirilmesi 19. yüzyılda Marmara Bölgesi ve Trakya'da görülen bir uygulamadır. Yine 19. yüzyılda büyük eğrisel saçaklar, barok üslubun bir göstergesi olarak genellikle büyük konakların girişlerinde kullanılmıştır.

Cephe Bezemeleri

Sıradan evlerde renk dışında cephe süslemesi yaygın değildir. Bu ciddi görünüşlü dış cephelerde yapısal öğelerin ritmi, dolguların geometrik dokuları yanında parmaklıklar, kepenkler ve kafesler başlıca bezeme öğeleridir. Madam Montagu'nun belirttiği gibi "Türkler evlerinin dışlarını güzelleştirmekte çok hevesli değiller"di. Yine de Lale Devri'nde (1718-1730) ve onu izleyen barok ve rokoko üsluplu dönemlerde sultanlar tarafından davet edilen yabancı sanatkarlar ve sonraları azınlık mimarlar ve ustalar, süsleme eğilimlerinin arttığı bir döneme öncülük etmişlerdir. Geç 18. ve 19. yüzyıl evlerinde saçakların, konsolların, Batılı biçim düzenlerinin cephelerde uygulanması ve boyalı bezemeler, süslü bir cephe mimarisi yaratmıştır. Taşra mimarisi başkente göre daha sınırlı bir bezeme eğilimi taşımıştır. Genelde Art Nouveau dönemi öncesinde Türk ev geleneği cephe süslemesine fazla yer vermeyen, geometrik yalınlığın ağır bastığı bir üslup sergiler.

Bu büyük ahşap yapı geleneğinin bezemeye ağırlık veren son dönemi II. Abdülhamid döneminde ithal edilen Art Nouveau üslu-

Alçı cephe bezemeleri, Safranbolu.

bu ile noktalanmıştır. Batılı tutumu ile bu gelişme, geleneksel süslemenin doğal evrim çizgisinde değildir. Fakat Lale Devri'nin barok ve rokoko üslubu açıktır. Bu bezeme üslubunun Art Nouveau'nun kabulünü kolaylaştırdığı ve halk tarafından benimsendiği de yadsınamaz.

Renk Kullanımı

Renk kullanımı Anadolu konut geleneğinin bir özelliği değildir. Buna karşılık 16. yüzyıldan başlayarak başkente gelen tüm ziyaretçiler evlerin çeşitli renklerle boyandığından söz ederler.

Batı ve Kuzey Avrupa'nın griliğinden gelen Avrupalılar için İstanbul renkliydi. G. Grelot, 1672'de İstanbul'u ziyaret ettiğinde renk, evlerin önemli bir özelliği idi. C. Salaberry, At Meydanı'ndaki evleri garip bir şekilde boyanmış bulmuştu.² Castellan ise Türklerin evlerini beyaz ve her türlü parlak renk ile boyama çılgınlığının bütünün uyumunu bozduğunu, kente garip bir hava verdiğini söylemiş, bunun ancak bir çeşit marküteri ile tasvir edilebileceğini belirtmişti.³

Kullanılan renkler Türkler için kırmızı, sarı, mavi, beyaz; Hristiyanlar ve Yahudiler için gri, kahverengi ve siyahtı. 19. yüzyılın büyük konakları Orta Avrupa'dan 18. yüzyılda geldiği düşünülen barok zevklerini yansıtan pembe, her tür kırmızı, zeytin yeşili ve sarının tonları ile boyanmışlardı. Taşra mimarisinde ise renk kullanma eğilimi azdır. Yalnızca ahşap öğelerin kireçle boyandığını görmekteyiz.

Ev cephelerinde mistik ya da batıl inanışlara hitap eden bazı öğeler de vardır. Bunlar muskalar, geyik boynuzları, nazar boncukları ve Tanrı'yı anan çeşitli yazılardır: *Maşallah Kâne*, *Ya Melik El-mülk* gibi. Yapım tarihi bazen bu yazmalarla birlikte yazılırdı.

IX

ÇEVRE VE ESTETİK

Sokak ve Ev

Geleneksel Türk kentinin biçimsel karakteri, toplum yapısının güçlü geleneklerini yansıtır. Kente kimlik kazandıran temel öğelerden biri sokaktır. Kent dokusu ve onun toplumsal içeriği arasındaki ilişkinin sonucu ortaya çıkan geleneksel Türk sokağı, organik biçimlenmesiyle insanı şaşırtır. Geleneksel sokak, insan eliyle yapılmış çevre özelliklerini, insan yaşamının organik bir hızla sürüp gittiği tarihi bir dönemi belgeler.

Türk kentinin yapısı göçerlerin erken yerleşimlerinin mekaniğiyle nasıl bağlantılıysa, sokaklarının biçimsel boyutu da aile yaşamının zorunluluklarının ifadesi olan konut biçiminin bir yansımasıdır. Evler sokağa çok yakın oldukları halde sosyo-psikolojik olarak ondan uzaktı. Pencereler sokağı gözleyen bir sıra göz gibiydiler. D'Ohsson'un 18. yüzyılın sonlarında belirttiği gibi, İstanbul'daki evlerin çoğunluğu sokak tarafına yapılı, bahçeleri arkada olurdu. Evin özel yaşamı dışarıdan gizlenmeliydi.

Türk kentlerinin ticari bölgeleri insanların yaşadığı mahallelerden tümüyle ayrıydı. Camisi, kahvehaneleri, pazarları, hamamları ve medreseleri ile kent merkezi erkek yaşamının ifadesiyse, konut bölgeleri de kadın yaşamının ifadesiydi. Aile yaşamı ve kadının toplumsal yaşamdan yalıtılmış olması mahallelerin yapısına yansımıştı.

Anadolu'dan bir sokak manzarası.

Eğri büğrü dar sokaklar, çevrelerinde aynı büyüklükte evler ve kendiliğinden oluşmuş küçük mekânlarıyla kentsel çevre adeta biyolojik bir büyümenin sonucu gibi algılanır. Kentsel mekân biçimlenmesi belirli bir hizmetin görülmesi amacıyla planlanmamıştır. Evler kapalı birimler ise, bir kentsel mekânla ilişkisi düşünülmemiş küçük mahalle camisi de öyleydi. Arkalarında bahçeleri ile evler kadar cami de kendi içine dönmüş bağımsız bir birimdi. Çevrelerindeki kendiliğinden oluşan mekânlar arasında bu içselleşmiş moleküller, Türk kentlerini deyim yerindeyse negatif olarak şekillendirdiler. Aile birimleri arasındaki sınır ve ayrıç olması açısından sokağın gerçekte var olup olmadığı sorusu bile sorulabilir. Çünkü daha çok evler arasında bir tesadüfi oluşum gibi de gözükür. Kuşkusuz giderek daha belirgin bir düzene girmiştir.

Arada kalmış bu kentsel mekân, evin kente doğru gönülsüz uzantısı gibidir. Sokakta çocuklar oynar, komşular sokağın çeşmesinden su alır. Fakat sokak Müslüman toplumunda sosyal ilişkiler için uygun bir yer olarak görülmemiştir. Komşu Akdeniz ülkeleri ile aradaki köklü fark yalnızca kadının toplumsal yaşamdaki rolü ile açıklanabilir. Bu olumsuz toplumsal boyutun yine de geleneksel toplumun kente karşı açık tavrını belirlemesi açısından özgün bir yanı vardır. Türk kent toplumunun tarihi gelişiminde sokak katalizör rolü oynamamıştır. Tek tek evleri birleştirmedığı gibi ayırmamıştır da. Daha çok bağımsız birimlerin çevresindeki tarafsız bir dış boşluk olmuştur.

Fiziksel olarak sokak, Türk mahallesinin ondan çok az beklentisi olduğunun ifadesidir. Taş döşeli yol olasılıkla 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Sokakların çoğu topraktır. Yalnızca tepelerde ve yamaçlarda insanlar yolları erozyona karşı korumak için taş döşemişlerdir. Ağaçlar bahçelerde bulunduğundan sokaklarda gölge veren ağaç bulunmaz. Dolayısıyla Türk kentleri sokakların içinden değil, uzaktan ya da yukarıdan bakıldıklarında yeşil görünürler. Türk kentlerinin önemli özelliklerinden biri ağaçların kentsel mekânlarda değil, ev bahçelerinde, cami avlularında ve mezarlıklarda bulunmalarıdır. Sokakların temel işlevi evlere girebilecek bir mekân sağlamalarıydı.

Bu noktada İslam kentlerinin ünlü çıkmaz sokaklarının gevşek bir toplumsal yaşamın ve kent mekânları ile ilişkilerinde bireysel bir tavrın samimi ifadeleri olduğu söylenebilir. Temelde çıkmaz sokaklar mahallenin ana sokağından ayrılan bireysel çıkışlardır. Buna karşın biçimleri, içinde yaşayanların ortak kabulleriyle oluşmuştur.¹

Sokakların genişlikleri değişik olmakla birlikte kent merkezlerinde dar, kent dışına doğru daha geniş oldukları görülür. Dar sokaklar bile, evlerin az katlı olmaları nedeniyle boğucu değildir. Sokağın, evlerin giriş katı duvarları ile sınırlanması dışında belirgin geometrik bir şekli ya da doğrultusu yoktur. Düzensiz ve keyfidir, küçük aralıklarla yön değiştirir. Bir harita üzerinde belki mahallenin camisine doğru belli belirsiz bir doğrultu seçilse de sokakların içindeyken bir yönelme duygusu kesinlikle hissedilmez. İşte Türk sokağının bu yönelsiz, odaksız büyümesinde, ev çeperleriyle alışverişinde saf, tümel bir mimari biçimlenmenin soyut özelliklerini dışa vuran biçimsel özgünlüğü yatmaktadır. Sözü ettiğimiz sokak, tasarımı yapılmamış, süssüz, sürekli olmayan, bazen de bir yere çıkmayan bir sokaktır. Bu olumsuz gibi görünen özellikleri ona özgün karakterini kazandırmıştır. Eğer mimari terminolojide organik sözcüğü sürekli evrileni, başka bir deyişle yoğun bir dışavurumu ifade ediyorsa, Türk kentlerinin sokakları bunun en güzel örnekleridir.

Kent görüntüsünün belirleyici imgesi sokaktır. Büyük anıtlar, yüksek kubbeleri ve minareleri ile büyük camiler ve surlar, uzaktan bakıldığında kentin silüetine egemen olsalar da tarihi boyunca Türk kenti, içinden bakıldığında, anıtsallık izlenimi bırakmaz. Anıtsal komplekslerin çevreleri de dahil olmak üzere, kentin biçimlenmesinde bilinçli bir tasarımdan söz edilemez.

Yapı tekniklerindeki benzerlikler ve komşu ülkelerle kültürel yakınlıklar nedeniyle evler gibi sokaklar da güçlü yöresel özellikler taşır. Buna karşın kent dokusu, ev ile sokak arasındaki ilişki bölgeden bölgeye değişir. Sokakların yerleşimlerinde neredeyse doğal bir uyum vardır. Yeşillik her evin yanı başındadır. Ailesel boyutları, yatay yerleşimi, kapıların ve cumbaların ritmi, Türk sokağını öz-

gün kentsel bir deneyim yapar. Fakat 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başı resim ve fotoğraflarda görülen Türk sokağının dinamizmi, daha çok geç dönem tarihini yansıtır. Osmanlı kentlerini betimleyen 16. ve 17. yüzyıl gravürlerinde, örneğin J. Covel'in kitabında gördüklerimiz, Türk sokağının kendine has özellikleri olarak düşündüğümüz ev biçimlerine yer vermez.² H. Dernschwam, 16. yüzyılda Filibe'nin çok gösterişli yapıları bulunmayan çok yeşil bir kent olduğunu yazar.³ Evliya Çelebi'nin 17. yüzyıldaki ziyareti sırasında Kula'da bugün gördüğümüz Türk evinin fizyonomisinin en ilginç örnekleri yoktu. Evliya Çelebi bütün evlerin çatılarının toprak düz çatılar olduğunu anlatır.⁴

Sokağın boyutlarını belirleyen en önemli dinamik modül bir insanın yürüme hızıdır. Biçimlenmesinde soyut, organik olmayan bir kavrama yer yoktur. Sonuçta aile yaşamını içeren ev ile kentsel uzantısı olan sokak arasında bir bütünleşme gerçekleşmiştir. Çağdaş yaşamda kentsel öğeler arasında benzer bir ilişkiyi anlayarak yeniden oluşturup oluşturamayacağımız tartışılabilir. Burada sözü edilen yaşam kendi kendine yeten, içe dönük, yalın zevklerin bulunduğu, karmaşık olmayan bir ekonominin hüküm sürdüğü bir yaşamdı. Bu denli bütünsel bir yaşamın, endüstri devriminin yapıtıcı mekanizmaları ile parçalanmış çağdaş insan tarafından anlaşılması bile güçtür.

Geleneksel mimarinin doğayla uyumunu en iyi biçimde temsil eden örneklerinden biri; Anadoluhisarı, 1960'lar.

İstanbul'un Kayıp Kent Görüntüleri

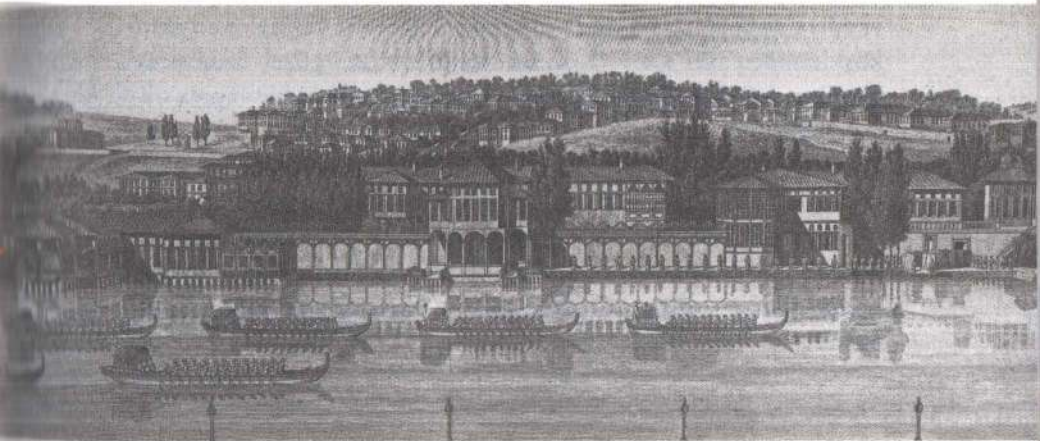
Klasik hayatlı evin özelliklerini anlıyor ve eski görkemli konutların restitüsyonunu yapabiliyoruz. Ne var ki Osmanlı başkentinin ahşap konutları bir daha geri gelmemek üzere yok olmuşlardır. Zarif mimarilerinden artakalanlar Batılı gezginlerin anıları, gezi notları, tarihleri, çizimleri ve resimleridir. İstanbul gücün, yeniliklerin ve iktidarın da merkezi olduğundan Türk geleneksel mimarisinin en iyi örnekleri Boğaz ve Haliç kıyılarında görülüyordu. Burada sözü edilecek yapılar hayatlı ev geleneğinin bazı morfolojik özelliklerini taşısalar bile, kırsal, yarı açık konut tasarımının kapalı bir kentsel türevi olarak, daha geç bir dönemin ürünleridir.

Yabancı gezginler, saraylılara ya da devlet erkânına ait olan yalılardan övgüyle söz ederler. Mimarinin doğasına dair kültürel önyargılarla dolu düşünceleri bir yana bırakılırsa, gözlemleri ve resimleri, Boğaz'ın kıyılarında yer alan ve Boğaziçi mimarisi nitelmesini hak eden masalsı yapıları hayalimizde yeniden yaşatmamıza yardımcı olur. Bu özel mimari, 16. yüzyılda padişahların has bahçelerini ve köşkerlerini Boğaziçi'ne inşa ettirmeleri ile başlar. 17. yüzyılda Boğaz'ın her iki yakasına pek çok yalı yapılmıştır.

Türk başkentinin fizyonomisini en iyi betimleyen sanatçılardan biri Melling'dir. Melling'in panoramalarında tek ya da çoğunlukla iki sıra pencereless gösterişsiz konutların yatay ritmi üzerinde büyük kubbeli silüetler resmedilmiştir. Melling'in resimlerinde sıradan evlerin cepheleri homojen bir fon yaratmak için kullanılmıştır. Fakat dönemin büyük yapılarını resimlediğinde ahşap yapının özelliklerini ve tasarım zenginliğini çok güzel anlatmıştır.

Boğaz ve Haliç kıyıları başkentin hâkim sınıflarının ince mimari zevklerini yansıtan büyüğü kent görüntülerini yansıtır. Dönemin en görkemli mimari kompleksleri (bugün hiçbirisi yoktur) Boğaz'ın Avrupa yakasına yapılmıştır. Bugünkü *Dolmabahçe Sarayı* yerinde olan *Beşiktaş Sarayı* iki katlı çok sayıda köşkten oluşmaktaydı. Deniz kıyısına, taş rıhtımlar üzerine kurulmuş olan sarayın büyük kafesli pencereleri, sütunları, kemerleri, çıkma odaları, büyük saçaklar altındaki parmaklıkları ile son derece zengin ve hareketli bir cephesi vardır.

Melling, Haliç'in *Aynalıkavak Kasrı* (*Tersane Kasrı*)'nın bulunduğu kuzeydoğu kıyılarının resimlerini yapmıştır. Neoklasik üsluptan etkilenmiş bu mimarının hareketliliğini, ritmini ve zarıflığını insani boyutları tamamlamaktadır. Kıyılardaki yalı cephelerinde *doluluk-boşluk* varyasyonlarıyla elde edilen değişiklikler, gelişmiş bir tasarım zevkinin ifadesidir.

Eski Beşiktaş Sarayı, 18. yy - M. D'ohhson.

Melling'in III. Selim'in ablası Hatice Sultan için yaptırdığı sarayın ünlü bir gravürü vardır. Bu saray iki yapıdan oluşmaktaydı. Olasılıkla Melling tarafından süslenen asıl saray, geleneksel bir yapıydı. Diğeriyse Melling'in kendisinin mimarlığını yapmış olduğu daha küçük bir yalıydı. Melling'in yapısı tümüyle Batılı bir tasarımdı. Zarif orantılarına karşın bu yalı, yanındaki geleneksel sarayın Boğaz'ın dalgaları ile uyum içindeki hacimsel çekiciliğine asla ulaşamamıştır. Avrupa'nın bezeme üsluplarının benimsenmesi giderek geleneksel mimari kompozisyonların da değişmesine yol açmıştır.

İstanbul'da saraylar ve büyük konaklar arasında Avrupa zevkine göre bile aşırı süslenmiş konutlar da yapılmıştır. Türkiye'de barok mimarinin en etkileyici örneklerinden olan *Beyhan Sultan Sarayı*'nı J. Dallaway şöyle betimliyor: "Türk mimarisinin bu çok süslü örneğinin ahşap cephesi üç yüz ayaktan daha uzundur. Cephelerinin rengârenk yaldızlı ve parlak bezemeleri, insanı olağanüstü zenginlikte süslemeye boğulmuş enteriyöre bir ölçüde hazırlıyor."⁵

Bazı övgü dolu anlatımlarına karşın, akademik disiplin ve katı mimari kuramlara alışık Avrupalılar yine de Türk mimarisini tam olarak anlamamışlardır. Türk mimarisinin pragmatikliğini, kavramsal esnekliğini ve özgürlüğünü anlamamız için 20. yüzyılı beklememiz gerekmiştir. Melling'in sözlerinde Avrupalının bu mimariyi adeta aşağılamasına da tanık oluruz. Bebek'te Boğaz'ın en zarif köşklerinden biri için; "Köşkün orantıları ona güzel dedirtecek nitelikte değil. Mimarının eli ona, ne iyi inşa edilmiş bir yapıya uygun sağlamlığı ne de iyi bir zevkin gerektirdiği düzeni vermiş. Yine de garip ve karışık mimarisi ile güzel. Egemen karakteri hafiflik; geçicilik ifadesi Türk yapıları için karakteristik,"⁶ der.

Melling klasik okulun sağlamlık ve orantı geleneğine bağlı olmasına karşın sanatsal duyarlılığı ile benimsemese bile, Osmanlı konut mimarisinden çok etkilenmiş ve bunu gravürlerine yansıtmıştır.

X

AHŞAP EVİN ESTETİĞİ

Eğer yüzyıllarca yinelenen tanınabilir biçimler varsa, yalnızca ortak sosyo-ekonomik gereksinimler ve kültürel eğilimlere değil, bazı estetik standartlara da tekabül etmiş olmaları gerekir. Türk konut mimarisine yüzeysel bir bakış bile evlerin tasarımında mekân düzenlemesi ve biçimsel kompozisyon açısından özgün nitelikler olduğunu göstermektedir. Bu özgünlük işlevsel biçimlerden, mimari şemanın sürekliliğinden ve bütün bunlarla insanın günlük yaşantısı arasındaki dolaysız ilişkiden doğar. Dış etkilerin sınırlı olduğu geleneksel ortamda bu ilişkiler çok güçlüdür. Toplumsal değişimin çok yavaş olduğu o çağlarda mimari biçim ve düzenlerin ömrü insan yaşamına göre sınırsız görünmüş olmalıdır.

Osmanlı döneminde ahşap konutun ilk aşaması olan hayatlı evin sergilediği özellikler, Anadolu'ya göçün başlangıcından 20. yüzyıla uzanan tarihi sürecin değişme modalitelerini yansıtır. Kültürel ortam Türk-İslam'dı demek yeteri kadar açıklayıcı değildir. Çünkü bu geleneği çevredeki İslami konut üsluplarından ayıran, göçer yaşamına bağlı nitelikler taşır. Bazı biçimsel öğeler yerli ve bölgesel renkler taşırlar. Fakat ahşap ev tipolojisinin gelişimi Anadolu-Türk kültürünün gelişme süreci içinde ortaya çıkmıştır.

Bu ev tasarımının temel özellikleri işlevsellik, geometrik yalınlık, geçicilik ve gösterişsizliktir. Tarihi gelişmesi içinde ne sıradan

insanlar ne de sultanlar için bir sosyal simge olmadığı söylenebilir. Bu Batı kültüründe görmediğimiz farklı bir tavidir ve kaynağı Türk toplumunun köklü göçer niteliklerinde aranmalıdır. Büyük sultan çadırları dışında göçer çadırı da hiçbir zaman sosyal statü simgesi olmamışa benzer. Yerleşik toplumlarla kıyaslandığında göçer konutlarının bir kalıcılığı yoktu ve birkaç yüzyıllık yerleşik yaşam bile Türklerin evlerine ve hatta saraylarına, Batı'da konuta verilen önemi vermelerine yetmemiştir. Boğaz kıyılarındaki görkemli yalıların, sarayların da gelecek kuşaklara bırakılmak için yapıldığı kuşkuludur. Ahşap, diğer malzemelere göre daha az dayanıklı bir yapı malzemesiydi. Sağlamlık ve süreklilik kavramlarının İslam mimarisinin karakteristik nitelikleri olmadığı söylenebilir. Buna karşın, anıtsal İslam mimarisi güç simgesi olarak algılanabilecek birçok sağlam ve önemli yapı da inşa etmiştir. Fakat İslam konut mimarisi, bu simgesel statüye hiçbir zaman erişmemiştir. Konut kavramındaki geçici karakterin göçer bir ruhu olduğu söylenebilir.

Kent fizyonomisinin merkezinde ev vardır. Kent biçimi ve konut biçimi aynı olgunun iki yüzüdür. Evin sosyal öneminin sınırlılığı ve gerçek bir kent geleneğinin olmaması Türk topraklarında farklı bir konut üslubunun gelişmesine yol açmıştır. Eğer Türkler konutlarını görkemli boyutlarda inşa etmemiş ve genelde çok süslememişlerse (buna geç İstanbul geleneğini ve saraylarını katmamak gerekir), o zaman estetik tavırlarının boyutlarını başka bir bağlamda ifade etmiş olmalıydılar. Bu estetik duyarlılığı olasılıkla ailenin özel yaşamı ile evin mekânsal düzenlemesi arasındaki yakın ilişkide buluyoruz. Türklerin mimari estetiği toplumun en kutsal kurumu olan aileyi çeviren mekânsal oluşumdur. Göçer ve İslami ikili kökeninde, ev tasarımında bulduğumuz estetik arayışların açıklamalarını bulabiliriz.

Bu bölümdeki yargılar hayatlı evin bozulmamış örneklerine ve bunları temel alan gözlemlere dayanmaktadır. Zaman içinde çok yavaş değişen biçimlerde, estetik bir duyarlılığın davranışsal belirtilerini saptama ve bunların, sonunda nasıl daha genel bir estetik değerler sisteminin simgeleri haline geldiklerini açıklama olasılığı

Bir ahşap ev dizisi, Anadoluhisarı.

vardır. Ev kavramı ve imgesinde olduğu kadar onu biçimlendiren özel zevklerde de güzel biçim arayışının öğelerini buluruz. Bu gözlemler kuşkusuz sadece konut bağlamında düşünülmelidir.

Türkler için evi işlevsel kılan nedenler, malzeme ve ekonomik unsurlar kadar kültürel simgeselliklerdir. Ahşap konut geleneğinin ilk aşaması olan hayatlı evin yapımı çok eski tarihlere dayanan basit yapı tekniklerinin çerçevesi içinde kalmıştır. Bu yaşamda teknolojik yeniliklerin itici bir güç olmadığı görülmektedir. Bu değişmezlik ev biçiminin yetkinleşmesine, geniş bölgelere yayılmasına ve yerel varyasyonlarına olanak vermiştir. Hayat, merdiven, açık ve yarı açık alanlar, hayat-oda ilişkileri, odaların düzenlenmesi gibi özellikler uzun yüzyıllar değişmemiştir. Biçim düzenleri kültürel gereksinimlere yanıt veren, estetik davranış ve değerler oluşturmışlardır. Toprakla uğraşmaya başlayan göçer, bir açık hava insanıdır, zevkleri basittir. Çadır gibi ev de onun için bir barınak olmuş, hiçbir zaman Batı'dakine benzer zengin simgesel değerler taşımamıştır. Odaların düzeninin çadır içinin yerleşme düzenine yakınlığının işlevsel nedeni, göçer ve köylü yaşamı arasındaki benzerliktir. Kuşkusuz ev kavramının basit programı büyük kentlerde

giderek değişmiştir. Yine de, başkentin kozmopolit eğilimleri, bu klasik biçim düzeni ve yalın zevkle birlikte uzun süre yaşamıştır. Ev planlarında tek odanın bağımsızlığı ilkesi ise 20. yüzyıla kadar terk edilmemiştir. Ev planlarının ortadaki ocaktan dışarıya doğru büyüdüğü Batı konut mimarisi geleneğinin aksine hayatlı ev, doğrusal bir eksen üzerinde sıralanmış bağımsız birimlerin serbest bileşimleriyle oluşur.

Quatremère de Quincy, mimarının kaynakları üzerine gözlemlerinde ilkel konutların üç temel biçimi olan mağara, çadır ve kulübe arasında sonuncusunun daha sonraki gelişmelere kaynaklık ettiğini ve en yetkin mimari çekirdek olduğunu belirtmiş,¹ fakat ahşabın gelişmiş mimarının temel malzemesi olabileceğini düşünmemiştir. Bunun nedeni modelinin eski Yunan mimarisi olmasıdır. İlk kulübenin temel bir örnek olduğu kabul edilebilir. Fakat ahşap yetkin bir yapı malzemesidir. Türklerin ahşabı yeğlemelerinin çadırların ahşap bir strüktürü olmasından kaynaklandığını düşünebiliriz.

Ahşap, yapı malzemesi olarak göçer Türklerin alıştıkları yapısal boyutları, değişik bir tasarım bağlamında da olsa sürdürmelerini sağlamıştır. İstanbul'da 17. yüzyılda hükümetin yangınları önlemek için taş yapıları özendirme girişimlerine karşın, ahşabın konutların temel yapı malzemesi olmasından vazgeçilmemiştir. Bu seçimin nedenlerinden birisi ahşap yapı tekniğinin basitliğidir, üstelik ahşap strüktürün kurgusu çok az işlenmiş kereste ile yapılabilir. Bunun arasını doldurup üzerine çita çakarak ve çitanın yüzeylerini sıvayarak yapıyı bitirebiliriz. Ahşabın, kolay strüktür kurmaya elverişli esnek bir malzeme olması nedeniyle kullanıldığı açıktır.

Göçer çadırlarında iki temel malzeme vardır: ahşap ve dokuma. Eğer Anadolu-Türk toplumu ahşabı yeğlediyse bunun nedeni çok eski bir ahşap yapı sevgisidir ve davranışsaldır. Bu davranış, özdeksel nesnelerin sürekliliğine karşı İslami bakışın pekiştirdiği bir ilgisizliğin de göstergesidir. Gerçekten de tuğla ve taş yerleşik toplumların, ahşap ve dokuma ise az yerleşik toplumların seçimleridir.

Divriği'den ahşap yapı malzemesinin esnekliğine güzel bir örnek, Abdullah Paşa Konağı.

Ahşap mimarinin karakteri, potansiyelinin olanak verdiği biçimlerle ortaya koyulmuştur; cesur çıkmalar, geniş açıklıklar, plan ve cephelerde hareketlilik. Ahşap strüktür çizgisel bir fizyonomi, geometrik bir tasarım anlayışı ve ritim getirmiştir. Bu özellikler Osmanlı döneminde gelişen Türk konut mimarisinin temel nitelikleri olmuştur. Büyük konaklarda ahşap malzeme kullanılışı Avrupalı gezginleri çok şaşırtmıştır. Kendisi de sanatçı olan Castellan, "Havadar mimarileriyle bu çılgın saraylar çocukların yaptığı kâğıttan oyuncak şatolara benziyorlardı, güçlü yapılar değillerdi," der.²

Fiziksel çevre öğelerinin hiyerarşisinde belirli bir simgesel statüye kavuşan konutlar giderek toplumun estetik seçimini de belirlemiştir. Yaygın kullanılan mimari biçimler kültürel ve sosyal gereksinimlere olduğu kadar toplumca kabul edilen estetik normlara da tekabül etmektedir. Örneğin evin kapısı, ona bağlı bir çeşme, harem ve selamlık ayrımı zenginlik gösterileridir. Başodayı ikiye ayıran direklik sadece zenginlik değil, bir tasarım geleneğinin kültürel statüsüne işaret eder. Ocaklar, süslü tavanlar ve vitraylı tepe pencereleri kültürel ve psikolojik istekleri yansıtmışlardır.

Merdiven, Divriği.

Hayatlı evin uzun gelişme tarihinde malzemeden, çevresel ve toplumsal koşullardan kaynaklanan işlevsel gereksinimler; boyutlar, dokular, ölçekler, oranlar ve ritimlerle tanımlanan estetik normlara yansımıştır. Örneğin kentin spontane büyümesi bazen sokağın yönelimini izleyen düzensiz giriş katları yaratmış, bazen de düzenli olmayan zemin kat planları sokakları biçimlendirmiştir. Toplum yaşamının gerektirdiği aile mahremiyeti giriş katı duvarlarının adeta sağır olmasına neden olmuştur. Zamanla evle çevre arasındaki organik ilişkinin sonucu olan bu olgu, estetik bir seçim sonucu olmasa bile, sonraki estetik seçimleri yönlendirmiştir. Bazı özellikler, yalnızca işlevsellikleri yüzünden yeğlenseler de estetik bir istemin parçası haline gelmeye mahkûmdur. Çünkü birçok neslin duyarlılık süzgecinden geçerek sürekli kullanım sonucu, estetik niteliklere ve statüye kavuşurlar. Pragmatik davranışlar ve çevresel biçime duyarlılık giderek estetik duyarlılığa dönüşür. Bu süreçte hayatlı evin estetik karakteri oluşmuştur.

Ev, insan yaşamının uzantısıdır. Daha doğrusu, E. T. Hall'ın söylediği gibi her kültürel biçim insan yaşamının uzantısıdır.³ Bu,

Hayat, Divriği.

sadece yaşamın uzantısı olmaktan öte, ona anlam kazandıran, zenginleştiren bir uzantıdır. Bir ağacın gölgesinde duyulan rahatlık ve yaşam tutkusu, hayatın gölgesinde bir sedire uzanmış otururken de duyulabilir. Kaldı ki hayat, oluşmasında insanın ussal ve duygusal katkısını vurgulayan biçimiyle daha derin bir oluşumu da yansıtır.

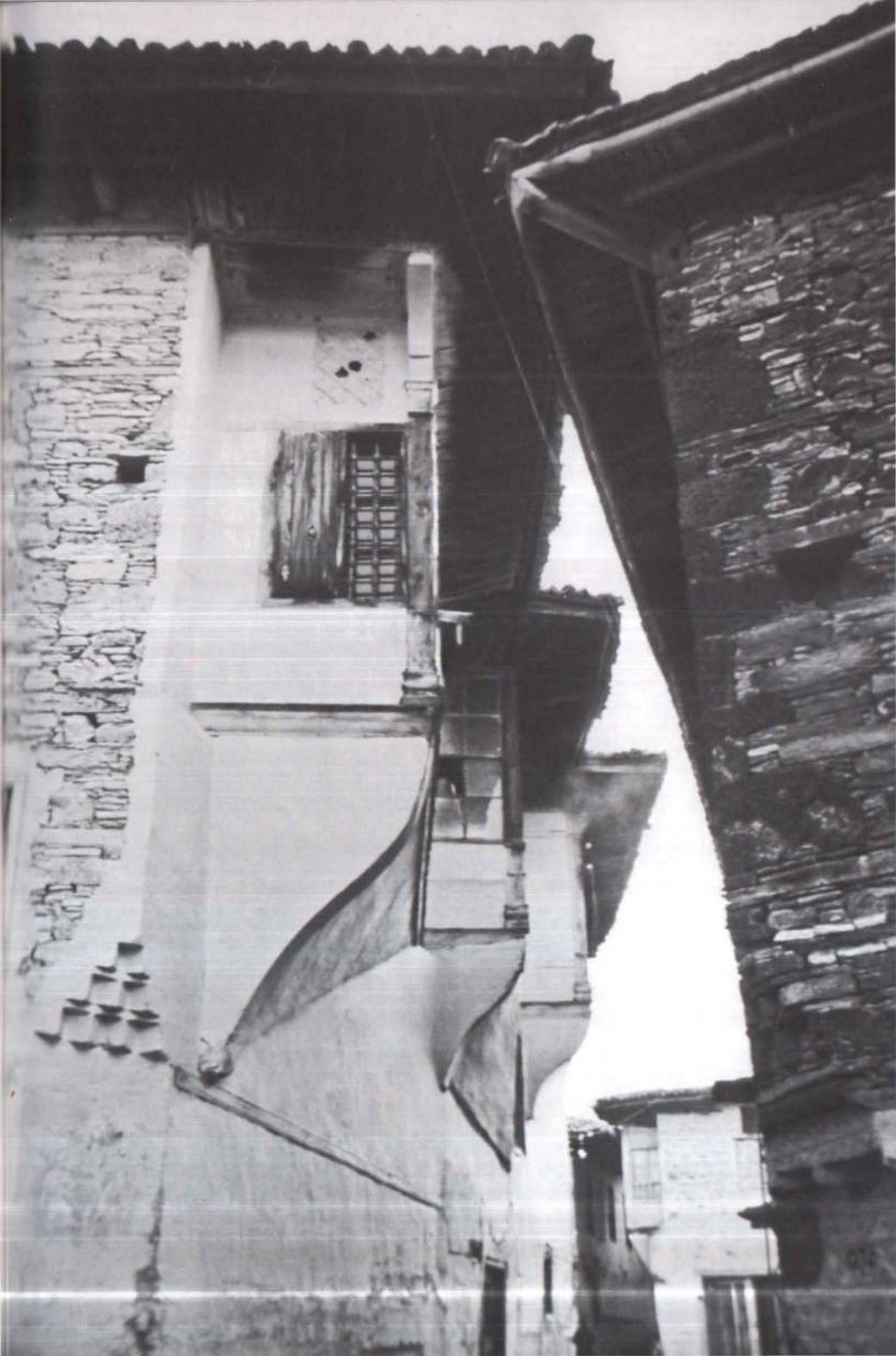
Ev bir yaşam türünün somutlaşması olduğuna göre evde kullanılan dokumaların ve diğer eşyaların da Türk insanının estetik seçimlerine ilişkin ipuçları vermesi doğaldır. Türkler için oturma-
nın özel bir anlamı vardır. Bu anlam, alçak sedirde ifadesini bulur. Odanın içinde insanla birlikte sedir de oturur. Alçakta ya da yerde oturma Türklerin karakteristik duruşudur. *Sedir* de bu duruşa en yakın çözümü ifade eder. Geniş, alçak sedirler insanları oturmaya davet eder. Sandalyeler moda olana kadar yere yakın oturma, Türklerin oturmaya ilişkin psikolojik gereksinimlerini yanıtlamıştır. G. Bachelard *Mekânın Poetikası* adlı yapıtında evlerimizde rahatça oturmayı sevdiğimiz küçük köşeler yarattığımızı anlatır.⁴ Rahatça oturma fiilinin yaşamak olgusuna akraba olduğu kuşkusuzdur ve *sedir* böyle bir köşedir.

Türk evinde binlerce yıllık kerpiç evin, göçer çadırlarının ve sultanların soylu konutlarının anıları ve imgeleri yaşar. “Yeni bir evde bütün bir geçmiş yaşamaya gelir.” Bu evlerin içe dönük mekânlarında, toplumsal onay almış aile yaşamının kuytusunda, yetkin bir yaşama ortamı yaratılır. Bachelard’ın belirttiği gibi bu ev içlerinin bütün öğeleri mimariye ilişkin estetik değerlerin ortaya çıkmasına olanak veren bir “topofili”nin ifadesidir.

Evin içinde bir *promenade architecturale*, bu estetiğin doğasını bize gösterecektir. Daha başından aile yuvası kapıyla (genellikle avlu ya da bahçe kapısı) özdeşleşir. Kapı Türk kültüründe önemli bir öğedir. Simgesel anlamıyla kapı, ev kavramı içinde girişin kültürel önemini vurgulayan bir estetik öğedir. Bu, sokakta bir kapılar dizisi için de söylenebilir. Kapı, boyutları ya da zengin süslemeleriyle değil, giriş katlarının sağır duvarlarıyla karşılaşılarak önem kazanır. Gerçekte Türk evi estetiği ikiliğin estetiğidir. Moloz taş ya da sıvalı zemin kat duvarları ile saçaklar, kapılar ve üst katın çıkmaları arasındaki karşıtlıklar, sokaktaki gözlemcinin ilk izlenimleridir.

Bu tür karşıtlıklarla, evdeki mimari gezi boyunca karşılaşılır. Bu, yaşam üslubundan kaynaklanan bir estetikdir. Sağır duvarlar ve kapıların karşıtlığına giriş katları, üst katlar karşıtlığı eklenir. Biri taş, diğeri ahşap; biri kapalı, diğeri açıktır. Giriş katında ayrıntı yoktur, fakat üst kat çeşitli seviyelerdeki çıkma öğeleri ile son derece hareketlidir. Dış görünüşü oluşturan öğeler arasındaki bu gerilim bütün kompozisyonun yalınlığı, basitliği, geometrisi ve boyutsal alçakgönüllülüğüyle dengelenir. Böyle bir kabuğun gerisindeki yaşam ne çok hareketli, ne çok zarif, ne de fazla kentli olabilir. Fakat pratik, akılcı ve yaygın kurallara uygundur.

Dış mimaride görülen karşıtlıklar hayatlı evin avlusunda daha güçlüdür. Kapıyı ardımızdan kapayıp içeri girdiğimiz zaman dışarının uyandırdığı dışa kapalılık hissi kaybolur. Neşeli ve açık ev, tümüyle avlu ya da bahçeyle iç içedir. Dışarıdan ev sokak ile buluşmaya istekli durmazken kapı içinde içeri-dışarı ikiliği ortadan kalkmıştır. Açık hayatla avlu arasındaki sınır belirsizdir. Evin iç yaşamı, hayatın saçakları altında değil, odaların kapılarında baş-

lar. İçeri-dışarı simbiyozu klasik dönem hayatlı evin karakteristiğidir. Kent evlerinin içe dönük olmaya başlaması Türk toplumunda kentliliğin gelişimine karşılık gelir. Yine de en kentli biçiminde bile Türk evi yeşili terk etmemiş, kavramsal gelişiminde bahçeli klasik evin anılarına sadık kalmıştır. Kent çevresi, iklim ve diğer yerel ve bölgesel koşullara göre hayatlı ev kavramı değişiklikler geçirse de temel karakterini korur. Ancak 19. yüzyılın kültürel değişimleri, geleneğe tümüyle yabancı biçim ve üslupları Türk konut mimarisine getirmiştir.

Hayat, insanı eve doğru çağırır. *Hilani* ya da *tarma* gibi hayat da Türk evini ilginç bir deneyim yapan, hatta yaratan öğelerin başında gelir. Bu açık galerinin mekânsal düzenlenmesi evin yaşayan boyutudur. Mimarlık tarihinde yarı-açık *galeri*, *revak*, *sundurma*, *cumba* ve bunların en bütünlüşmüş örneği olan *revaklı avlu*, mimari üslupların en çekici ögesi olmuştur. Hayat, evin bütün etkinlikleri ve öğeleri ile bütünlüşmüş, gelişmiş bir revak olarak da algılanabilir. Hayat hiçbir zaman tarafsız bir galeri, bir balkon ya da basit bir dolaşım alanı olmamıştır. Sınırlarındaki zengin ayrıntılar, mekân kullanımındaki çok yönlülük, eyvanlarla genişlemesi ve zenginleşmesi, evi yalnız uzunlamasına değil diyagonal olarak da katetmesi ile hayat, evin yarısını ve bütün cephesini oluşturur. Evin tasarımındaki temel öğedir. Hayatın ayrıntıları odalara kişiliklerini kazandırır. Avludan görünen merdivenler, hayatın işlevini bütün açıklığı ile ifade eder.

Hayat, odalar önünde hareketli bir mekândır. Ev tasarımında temel diyalektik öğedir. Odaların iyi tanımlanmış biçimleri hayatın açık ve hareketli biçimi ile karşılaşır. Evin tümü belirli kapalı mekânlarla yarı açık mekânlar arasında bölünmüştür. Bu bölünme, işlevlerine uygun düşer. Odalar hareketsiz etkinlikler, hayat ise dolaşım ve evin diğer açık hava etkinlikleri için düzenlenmiştir. Eyvanda ya da köşkte otururken de evin günlük yaşamına katılır. Bir bakıma hayatlı evde insanlar mekânlarda değil, fakat hayat, eyvan ve merdivenler gibi mimari öğeler insanların çevresinde dolaşır. Bu olgu hayatlı evi endüstri öncesi, Ortaçağ sonrası konut gelenekleri arasında en bütünlüşmüş örneklerden biri yapar.

Bu tür bir mekânsal düzenlemenin sanatsal varyasyonları neredeyse sonsuzdur. Eğer mekân mimarının gerçek yarattıysa, hayat-eyvan odağı çevresinde oluşan mekânlar, kapalı ve açık alanlar arasındaki girişim, iş, dinlenme ve eğlence için kullanılabilecek aydınlık ya da gölgeli küçük köşeleri ile gerçekten özgün bir konut tasarımı yaratmışlardır. Işık ve gölge, farklı döşeme yükseklikleri, eyvan, merdiven, parmaklık, kafesler, uzun saçaklar, içeri ve dışarının eşzamanlı algılanması gibi özellikler ile hayat, Bachelard'ın deyişiyle, mutluluk veren mekândır. Türkler hayatı varoluşsal bir öğe olarak algılamışlardır. Evlerinin mimarisi bu anlayışa dayanır. Hayat hiç bitmeyen günlük işlerle uğraşan kadının geleneksel yaşamında yaşanan, görülen, duyulan, koklanan ve algılanan mekânın ifadesiydi. Dolayısıyla evin estetik kalitesinin, simgesel ve algısal anlamda en çok hayat mekânına ilişkin olduğu söylenebilir. Yaşam ve ev bütünleşmesinin hissedildiği yer hayattır.

Hayatın yaşam ve biçim simbiyozunda göçer yaşamının uzantısını da buluruz. Eğer hayat göçeri simgeliyorsa, oda yerleşik olanı simgeler. Diyalektik öğeler dizini odada son bulur. Burada Türk ailesinin iç dünyasına, doğadan sakındığı ruhunun içine gireriz. Göçer yaşamından yerleşik yaşama geçişi en iyi odada anlarız. Dolayısıyla odanın özelliklerini anlatarak Türk varoluşsal estetiğinin tanımını noktalayabiliriz.

Hayatlı ev kavramında odanın bağımsız bir yeri vardır.⁵ Bu bağımsızlık hissi orta sofalı evlerde aynı güçte hissedilmez. Burada ev kavramının karmaşık ve yarı gizli doğasını anlarız. Mimari kavram olarak en yerleşik, işlevsel olarak da en iyi tanımlanmış olsa da oda, göçer davranışlarının şaşırtıcı örnekleri ile doludur. Evin galeriler, merdivenler, köşk motifleri ve uzun saçaklar gibi Ortadoğu ve Yakındoğu mimari gelenekleri üzerine oturan öğelerinin çadırla hiçbir akrabalıkları yokken, oda bir çadır içi gibi düzenlenir, çadır gibi süslenir ve çadır gibi kullanılır. Başka bir deyişle, daha geniş bir ev kavramı içinde bağımsız bir mekân olarak algılanır. Bu açıdan oda, çadır yaşamının bir uzantısı olarak görülebilir. Yerleşik gelenek, mimari kurguda, göçer geleneği taşınabilir eşyalarda varlıklarını sürdürür. Odanın düzeni bu iki geleneğin sentezidir.

Bazı yerleşik biçimler de özellikle bu durum için yerleşmiş göçerler tarafından benimsenmiştir. Geleneksel şemaların değişiminin mekânı ve yeni simgesel istemler bu iki kökenden kaynaklanırlar.

Odaya tek kanatlı alçak bir kapıdan girilir. Bu kapının boyutları her zaman alçakgönüllüdür. Bu samimiyetin ilk adımıdır. Kapı, odanın köşesinde niş benzeri bir boşluğa açılır. Bu boşluğun tavanı genellikle odanın tavanından daha alçaktır ve bu da biçimsel bir karşıtlık yaratır. Odanın kapıdan köşegensel görünüşü -ki bu görünüş Türk odasının değişmeyen görüntüsüdür- karşıtlık ve mekânsal zenginlik hissini pekiştirir. Bu duyarlı düzenler, tavan yüksekliklerindeki farklılaşmalar, döşemedeki kademeler Geç Ortaçağ'da başlamış bir sürecin sonucudur. Çadırda yerdeki halı ve kilimlerin üzerinde oturulur. Evde de oturma düzeyi döşemeye yakındır. Eski evlerin sedirleri klasik boyutlarıyla yerden çok az yüksektedir. Pencerele de böylece döşemeye yakın bir düzeye kadar iner. Bu açıdan odada oturma düzeni göçer alışkanlıklarına göre saptanmışa benzer. Bu geleneğin, sandalye ve masalarda oturan ve yemek yiyen Bizanslılardan değil, yerde oturan ve yiyen, sonra da döşegini yere serip uyuyan Türklerden kaynaklandığı açıktır. Temiz bir yer döşemesi gerekliliği bu kullanımdan kaynaklanır. Çünkü odanın dışı, yarı kapalı da olsa, açık havadır. *Seki üstü* odanın daha temiz olması gereken döşemesidir. Onun için odaya ayakkabı ile girilmez.

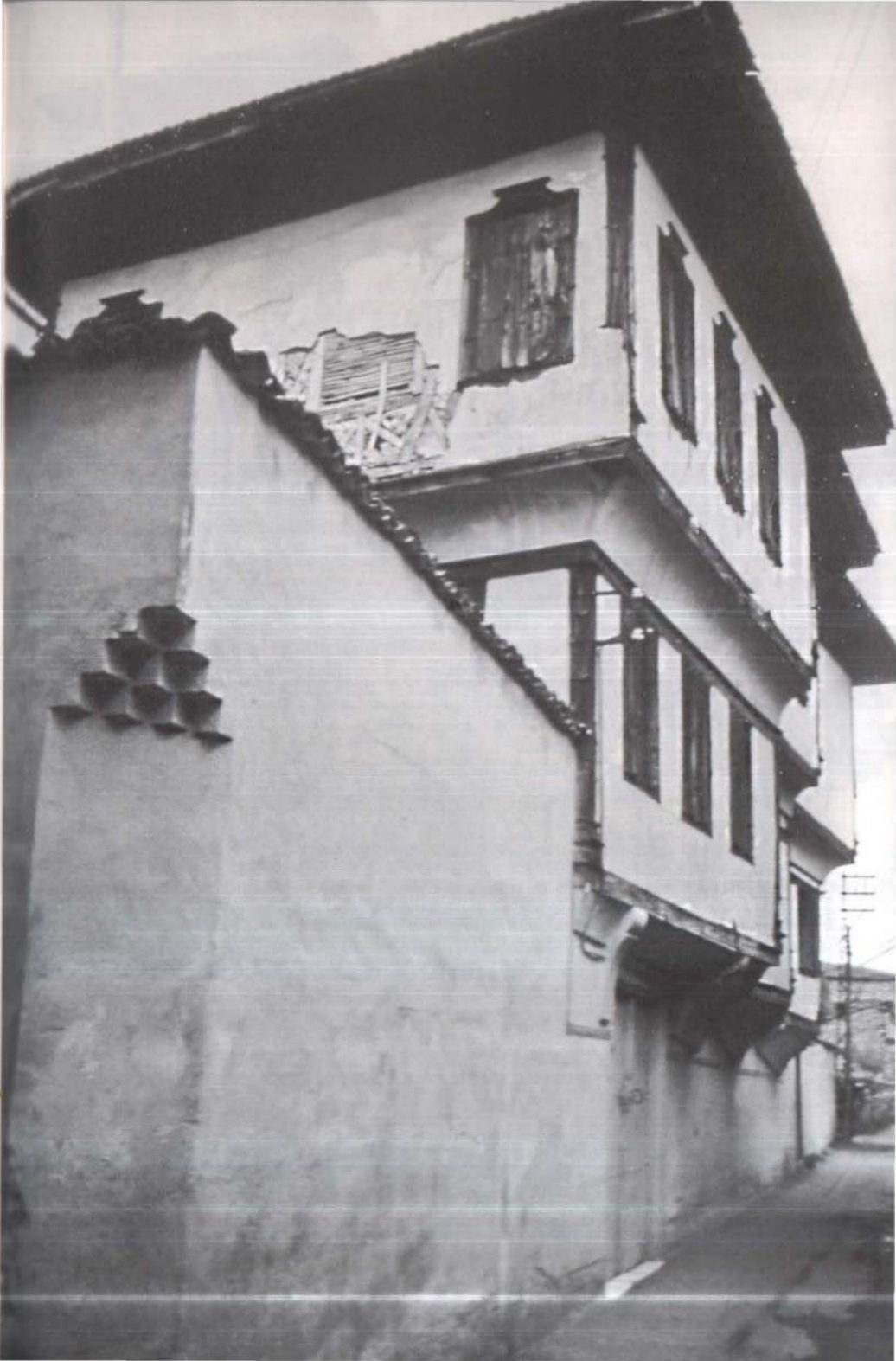
Pratik ve kültürel isteklerin yerine getirilmesi oda biçimlenmesini etkilemiştir. Alçak sedirler, pencerelerin yerleşimi, döşemedeki kademelenme, bazen parmaklık ya da direklikle kademeleri ayırma, seki üstü mekânının süslenerek vurgulanması, bu istekleri karşılayan oluşumlardır. Eğer davranışlar çevrenin biçimlendirilmesindeki etkin modaliteleri belirliyorlarsa, estetik duyarlılık bu davranışsal gereksinimlerin ifadesi olur.

Çadır ve oda arasındaki davranışsal süreklilik günlük eşyaların kullanımında da gözlenebilir. Bunların arasında en önemlisi dokumalardır. Halı odadaki egemen konumunu korumaktadır, yatay boyutta odaya renk ve doku katar. İkinci değişim duvarlardadır. Çadırların yanları dokumalarla kapatılırdı. Çadır duvarlarının

süslemeleri, odada tavana, dolap kapılarına ve ocak davlumbazlarına geçmiştir. Fakat dokuma kullanımı ile renklendirilen odaya bir de mimari öğelerle renk katılması klasik dönemde düşünülmüştür.

Daha önce belirtildiği gibi, 16. yüzyıldan bu yana yabancı gezginler, rengârenk evleri ile İstanbul'un renkli bir kent olduğunu söylemişlerdi. Anadolu-Türk kentlerinde evlerin renkli olduğunu söyleyememekle birlikte, halılar ve diğer dokumalarla odalara yoğun bir renk ögesi getirildiği kuşkusuzdur. En çok göçer özelliği taşıyan ve en çekici eşyalar bunlardır. Halılar ve dokumalar, yerleşik yaşama bir çadır içinin sıcaklığını getirirler. Yerleşik mimari ve göçer ev eşyaları arasındaki karşıtlık, Türk evinde karşılaştığımız karakteristik ikiliği sergiler. Renk göçerden kaynaklanır. Toprağa serermişçesine koyulan halı, insanı oturmaya davet eder. Rengârenk halılar, kilimler ve dokumalar ile doğa odaya gelir. Dokuma malzemeler dışında ise renk, pencereler, süslü tavanlar ve daha sonraları manzara resimleri ile oda atmosferine de katılmıştır. Ama Türk toplumunun gerçek estetik duyarlılıklarını yine de halılar ve kilimler yansıtır.

Odanın duvarlarında gördüğümüz süsleme teknikleri çadırdan gelemezdi. Çünkü temelde çadır yuvarlak ve penceresiz bir hacimdi. Çadırdaki ortada ocak, üzerinde de bir tüteklik vardı. Aydınlatma için yeni ve yerleşik düzenlerin, düşey duvarlar arasında döşemenin yeniden örgütlenmesi gerekiyordu. Bu gereksinimlerin biçimlenmesinde basit, fakat hassas bir estetik içgüdünün ipuçlarını bulabiliriz. İlk sıra pencereler yere yakın ve sedirlerin hemen üzerindedir. Yere yakın olmalarının nedeni hem açılmalarını kolaylaştırmak hem de daha insani bir orantı yaratmak içindir. Tavanı aydınlatmak için ikinci bir pencere sırası (kafa pencereleri) açılmıştır. Bu iki sıralı pencere düzeni uzun süre yaygın olarak kullanılmıştır ve Türk evlerinin en karakteristik özelliklerinden biri olmuştur. Dışarıyı görebilmek için alt sıra pencerelerin saydam olması gerekirken ikinci sıra pencereler için böyle bir gereklilik yoktur. Burada kullanılan renkli camlar duvarların alt ve üst bölümlerinin bütünleşmesini kolaylaştırır. Bu, temelde renk entegrasyonudur. Böylece iki

sıra saydam pencerenin monotonluğu da kırılmış, çekici bir renk hiyerarşisi elde edilmiştir. Kafa penceresi kavramı 19. yüzyılda terk edilirken pencereler de anlamsız olarak büyümüş, insani boyutlarını ve çekiciliklerini yitirerek Batılılaşmışlardır.

Oda tasarımının özgün yanlarından biri, sedirlerin, dolapların ve ocakların duvarlara gömme olarak yapılıp, yapı inşaatıyla birlikte tamamlanmasıdır. Odanın içi çadırdan da serbesttir, çünkü ortada ocak yoktur. Oda içinde kışın mangallar dışında eşya bulunmaz. Böylece eşyalar duvarlara, oda da insanlara aittir. Odanın bu estetik ve işlevsel düzenlemesinde dolapların özgün bir yeri vardır. Dolaba verilen *yüklük* adı göçer terminolojisinde döşeklerin bir yük olduğunu anımsatır. Türklerde konfor kavramının dilbilimsel ve anlamsal kökenleri açısından bu olgunun önemli olduğu kuşkusuzdur. Varoluş biçiminin yansıması olarak bir yaşam alanı anlamında oda mekânı, kökeninde göçer geleneklerinin yattığı bir yerdir.

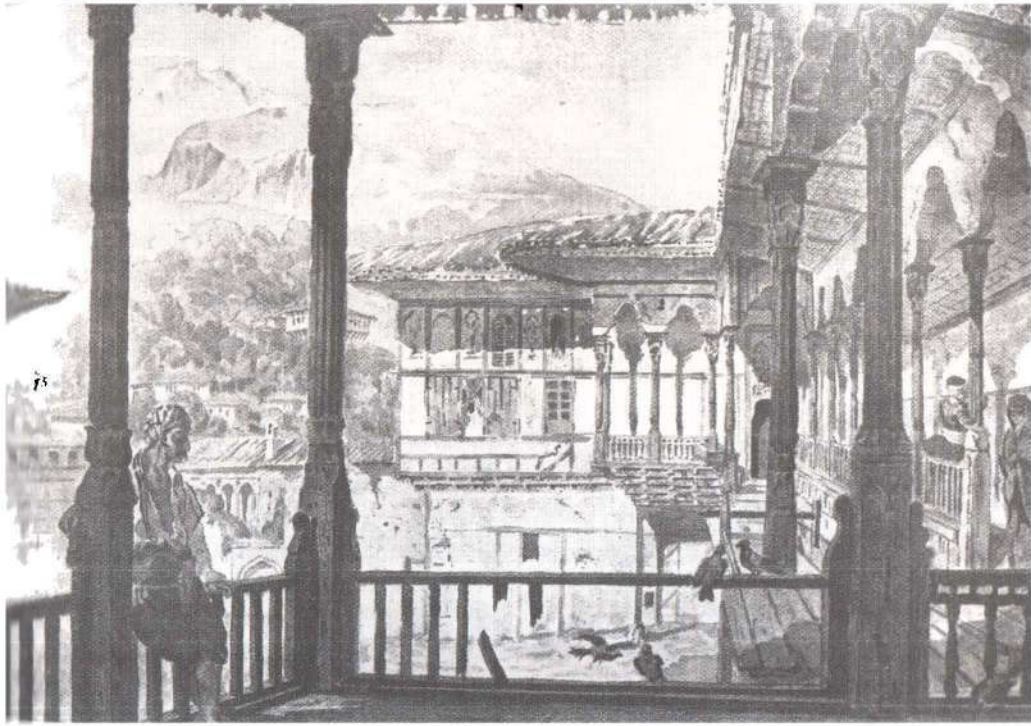
İnsanlar boş orta alanın çevresinde duvarlar boyunca, evin iç kısmına hâkim bir konumda ve birbirlerine bakarak otururlar. Türkleri evlerinde misafir ağırlarken seyretmek ilgi çekicidir. Bir şirket toplantısında ya da bir köy kahvesindeki gibi sırayla otururlar. Karışma olmadığı gibi ayırım da yoktur. Çadırdaki ortadaki ocak ve yuvarlak iç hacmin yerini evde orta boşluk alır. Türk evlerinin çoğunda sedirler odanın üç yanını çevirirler. Ortadaki boş alan bir tasarım özelliğidir. Ancak eninde sonunda bir şey bu boş alanı doldurur. Bu da bir havuz ya da özellikle yaz evlerinde şadırvandır. Orta alanın tavanı kubbeli olabilir. Bazen merkezi bir motifle vurgulanır (*göbek*). Bu terimin de kültürel ve dilbilimsel bir kökeni vardır.

Dolap ve tavanlarda Türklerin bezemelerinin karakteri ortaya çıkar. Başka yapı türlerinde olduğu gibi bezeme mimari çerçeveler içinde kalır. Geometriktir ve yöresel klişelere uyar. Süslenecek yere ve işlevine bağlı olarak değişir. Türklerde tahta oymacılığı köklü bir zanaattır. İran'da alçı işçiliği daha önemli iken, belki de göçerlerin ahşap malzemeyi daha iyi tanımaları yüzünden Türkler ahşap işçiliğini yeğlemişlerdir. Geometrik motifler de ahşap malzemenin

doğasına daha uygundur. Bazı yörelerde gelişmiş olan alçı işçiliği ahşapta gördüğümüz tasarımların kalitesine ulaşmamıştır.

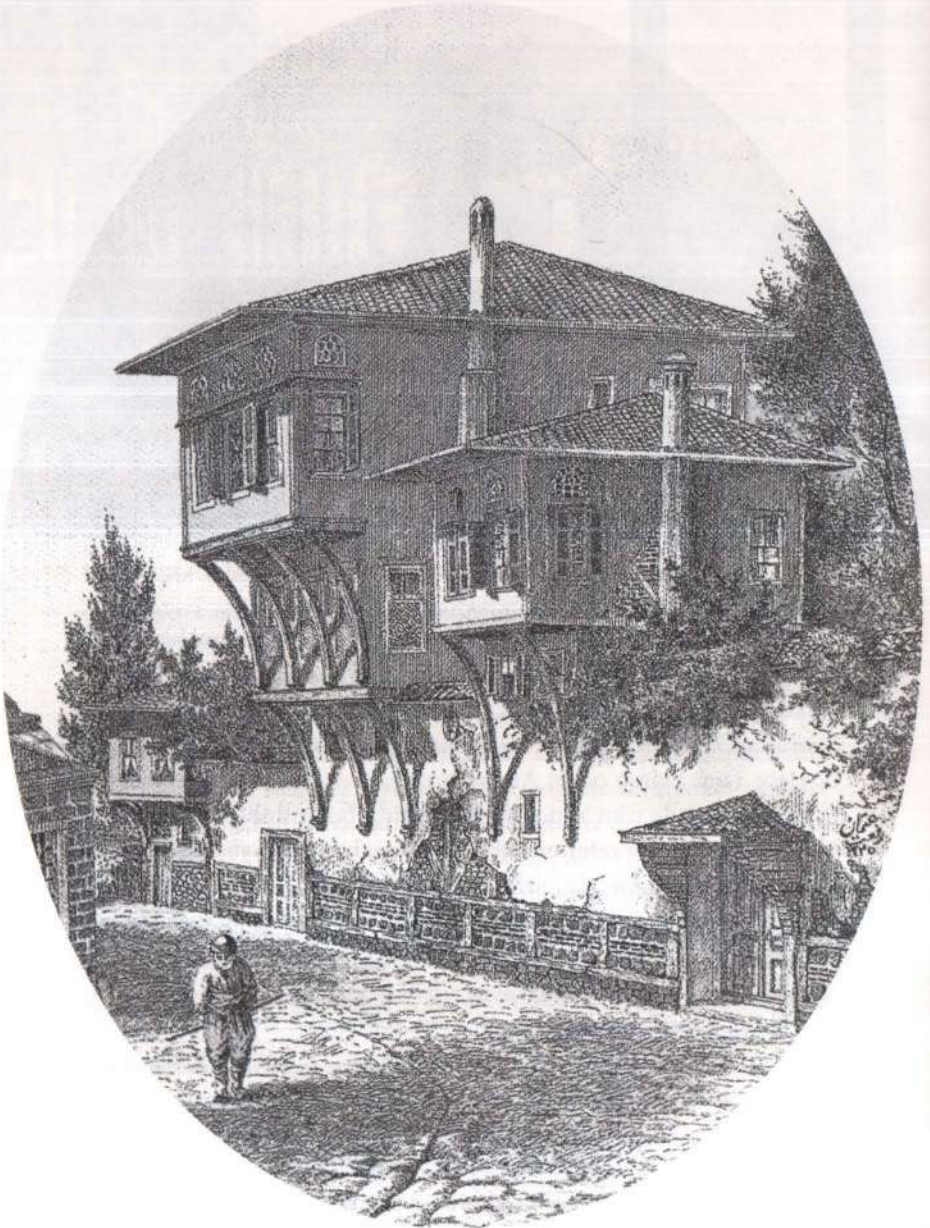
Enteriyörlerde pek dikkat çekici olmayan *sergen*, tasarımın doğasını açıklayan bir öğedir. Bu raf, duvarları düşeyde ikiye ayırır. Birinci bölüm hareketli kısımdır; pencereler, dolaplar, ocaklar kısaca ulaşılabilen ve kullanılan eşyaları içerir. Sergen ulaşılabilirliğin sınırındır. Üzerine bazı eşyalar ve meyveler koyulur. İşlevsel bir korniştir. Ne var ki mimarlık tarihinde saf arkitektonik bir öğe olan korniş işlev kazandırılması seyrek görülür. Sergen ise Türk mimari uygulamasının pragmatik yapısını sergileyen öğelerden biridir. Sergenin üzerindeki bölümde açılmayan tepe pencereleri ve daha geç dönemlerde duvar resimleri bulunur. Sergenin üzerinde kalan bölüm tavanla birlikte örtüye katılır. Bir soyut benzetme olarak odayı düşey boyutta üzerinde kapağı olan bir kutuya benzetirsek göç sırasında tepesi ayrı taşınan, yurt kavramına yakınlaşan bir imge elde ederiz. Bazı tavan biçimlerinin, araştırmacıların daha önce işaret ettiği gibi, göçer geleneğinin mirası olarak algılanması bu benzetmeden kaynaklanmaktadır.

Odanın tavanını biri genellikle kare şeklinde iki parçaya ayırmak ve kare alanı bazen kubbesel bir tavırla, bazen dairesel bir motifle vurgulamak kuşkusuz biçimsel olduğu kadar simgeseldir. Bu uygulamayı değinilen yurt anısına bağlamak abartılı olabilir. Fakat bu imgenin tarihinin çok eski olduğu da anımsanmalıdır. Dikdörtgenin kareye dönüşmesi, ortasının bezenmesi Orta Asya ev planlarında görülen bir biçim düzeninin sürekliliğiyle açıklanabilir.⁶ Bu evlerde kubbeli odanın dikdörtgen biçiminde bir girişi vardır. Gerçekten de Anadolu'da ilk yapılan zaviyelerin planlarında çok rastlanan biçim düzeni, Orta Asya'daki ev örneklerinden yola çıkarak kubbeli bir oda ve eyvan biçimindeki dikdörtgen bir giriştir. Bu yorumlar oda tasarımının temelinde bazı tarihi modeller bulunduğunu ve tasarımı doğrudan yönlendirmese de başlamak için bir imge oluşturdıklarını açıklamaktadır. Böylece odanın estetik varlığının altında kültürel statüsü olan bir örnek olduğunu söyleyebiliriz.

Hükümet Konağı - Ünye.

Yaşam ve biçim arasında Türk evinde çok doğrudan bir ilişki vardır. Oda tasarımı kullanımı biçimi de ifade edilmiştir. Öğelerin tümü yerli olunca odanın kendisi tümel bir kavram olmaktadır. Sonradan katkı dokumadır. Dokuma göçer geçmişinin uzantısıdır. Böylece Türk evinin odası Almanların *gesamtkunstwerk* dedikleri, biçimlenmesinde tüm zanaatların katkıda bulundukları bir bütün olmaktadır. Çadır referans da budur. İnsan burada yaşamının bütün maddi uzantılarıyla birlikte yaşamaktadır. Estetik duygu yaşam duygusuyla örtüşür. Evin ve odanın estetik çekiciliği de bu bütünlük ve tamlıktan doğar. Bu kavramın bütünlüğü, odaya yeni mobilyalar, sandalye ve masalar, sobalar girdiği ve pencereler değiştirildiği zaman ortaya çıkmıştır. Bu değişimler sonucunda Türk odası estetik çekiciliğini yitirmiş ve sıradan, dikdörtgen bir hacme dönüşmüştür. Evin hiyerarşisinde oda, hayatın karşısında, son sığınaktır. Ev kavramının diyalektik yapısında antitezdir. Ne var ki oda, bu en mahrem sığınak, dışarıya doğrudan açılır. Kullanım açısından çadır ile akrabalığı burada da sürmektedir. Çadır doğada tümel bir birimdir, sığınanın tüm işlevleri aynı hacmin içinde yerine

Ev ve sokak, Edirne - Rifat Osman.

gelir. Odalarda da sarayda bile olsa bu yalıtılmışlık duygusu vardır. Bugünün insanına sultanın Harem'den *Bağdat Köşkü*'ne gitmek için açık bir terastan geçmesi anlaşılmaz gelebilir. Fakat doğayla bu alışveriş estetik değerlendirmenin de temeli olmuştur ve yarı göçer davranış içinde doğaldır.

Türk evlerinin dış düzenlemesi biri sokağın, diğeri içlerinin olmak üzere iki isteğe yanıt verir. Hayatlı evde hayat cephesi bir anlamda avlu ya da bahçe ile kucaklaşır. Evin bir iç cephesi yoktur, yalnızca dış mekân içeriye kadar girer. "Dışarı", oda kapısında başlar. Dolayısıyla gerçek ve özel yüzünde ev, çevresinden ayrılmış olarak algılanmaz. "İçeri" ve "dışarı" arasındaki bu simbiyoz ilişkisi, ev tasarımının gerçek organik tavrını sergilemektedir.

Sokak cephesi tasarımı daha biçimseldir. Giriş katının oluşturduğu ve sokağa ait olan bir tür altyapı üzerinde üst katlar yükselir. Alt kat sokağın girinti ve çıkıntısını izler ve bahçe duvarı ile aynı hizadadır. Giriş katı ile bahçe duvarının sürekliliği sokağın çerçevesini yaratır. Evin kapıları içerideki mikrokozmosa işaret ederler. Ev girişinin bahçe duvarında olduğu klasik örneklerde, vurgulanmış bir tasarım olmuştur. Çin Denizi'nden Balkanlar'a, bahçe kapısının her zaman özel bir biçimsel ve simgesel önemi olmuştur. Burada estetik duygu simgesel anlatımın peşinden gelir.

Tipik geometrik düzenleriyle sokağa taşan evin dış cephesi, hemen bütün bölgelerde benzer matematiksel oranlarla karşımıza çıkar. Yerel ve bölgesel yapı farklılıklarına karşın bu homojen ifade, yapı alanında ortak kültürün varlığına işaret eder. Biçim ve ölçek açısından böyle bir benzerliğin oluşması yerleşik yaygın normların varlığını gösterir. Cephe tasarımına çok karmaşık olmayan, yapısal ve doğrusal bir geometri hâkimdir. Bu ayakları yere basan yaklaşımı Japon yapı sanatında da görürüz. Burada işlevin basit rasyoneli ve geleneksel modellerin varlığı yeterli olmuştur. Batı etkileri duyulana kadar bu yaklaşım başarılı da olmuştur. Bayan Pardoe'nun İstanbul yalılarına ilişkin söylediklerini bu bağlamda anımsamakta yarar vardır: "Hiçbir şey Boğaz'daki yapılar kadar düzen dışı fakat o oranda resimsel olamaz. Türkler doğayı o kadar severler ki en iyi manzarayı yakalayabilmek için evlerine sağından solundan girinti-

ler ve çıkıntılar inşa etmekten kaçınmazlar. Boğaz'ın her kıvrımında karşınıza çıkan bu sayfiye evleri, insanda parça parça yapılmış duygusu uyandırır.”⁷

Türk hayatlı evinin evrimi boyunca hiç değişmeyen tasarım ilkesi; hayat-oda karşıtlığıdır. Öğeler serbestçe kullanılmakla birlikte hiyerarşik sıralamaları değişmez. Oda ya da hayatın tasarımında yaşam ve biçim birbirine karışır. Böylece sınırsız varyasyon olasılığının önü açılmış olur. Türk konut geleneğinde temel programın sürekliliği ve temel öğelerin yerleşimindeki hiyerarşik disiplin yüzyıllarca aynı kalmıştır. Bu estetik anlayış göçer pragmatizmi ve Yakındoğu İslam soyutlamasının bir sentezidir. Kavramsal çeşitlilik Anadolu-Türk toplumunun kültürel karmaşıklığını yansıtır. Anadolu-Türk kültürü doruk ve sentez noktasına 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı egemenliğinin sağlamlaşmasıyla erişti.

Bu kültürün maddi ifadesi olarak hayatlı ev bir simge olarak alınırsa temel kültürel karakter eklemleme sözcüğüyle ifade edilebilir. Bu açıklanan mimari davranışla Türk gramerinin yapısı arasında bir benzerlik vardır. Türk dilinde de ekle üremek başat bir özelliktir. Basit ekler sözcüklerin anlamını değiştirir. Arkasında yatan ussal mekanizma eklemlenmedir. Oda ya da ev tasarımında da simgesel ve işlevsel nedenlerle aynı mekanizmanın rol oynadığını söylemek olasıdır. Yüzyıllarca yaşayan ev imgesinin biçimsel sözlüğü anonim yapı ustaları tarafından kolayca benimsenmiştir. Bu sözcüklerden aynı dilbilim süreçlerinde olduğu gibi, yeni bir gramer yaratmışlardır. Başlangıçta sinkretizm döneminde her özellik farklı kültürel dünyalarda oluşmuş öğelerle yeni tasarıma katılmıştır. Sonuçta, tüm bu öğeler tutarlı bir mimari bütün oluşturduklarına göre, bu sonucu pragmatik bütünsellik olarak tanımlayabiliriz. Pragmatizm burada parçaları bir arada tutan yapıştırıcı rolü oynar. İdealist değildir ve simetri, eksensellik ve merkezilik gibi soyut kavramların gelişimine izin vermez. 19. yüzyıldaki Avrupa kültür etkilerinin dayatmasına kadar evler özelliklerini koruyarak inşa edilmiştir.

Osmanlı kültür dünyasında ev kavramı kırsal bir ekonomi, yarı-kırsal bir kent dokusu, Müslüman aile yapısı ile yerleşmeye geç

ulaşmanın özelliklerini birleştiriyordu. Bunlar, çok eski köklere uzanan öğelerle Anadolu-Türk toplumuna özgü koşullarda yeniden yorumlanarak, özgün hayatlı evi yarattılar.

Türk evinin tarihi, coğrafi ve davranışsal kökenlerini inceleyip bunları bir estetik duyarlılık ile birleştirmeye çalışırken, kültürün genel estetik yaklaşımının öğelerini ortaya çıkarabilir miyiz? Baumgarten'den başlayarak mimari estetik bilimsel bir disiplin olarak kabul edilmiş ve çoğunlukla işlevsel ve estetik ilişkiler, orantı sistemleri, *Gestaltung* ve hacimsel analiz üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada da estetik değerlendirmenin arka planı olan işlevsel ve davranışsal unsurlar üzerinde durulmuştur. Seçimlerin temelinde uzun zamanlı kullanım vardır ve gelişim de bu seçimin sınırları içinde olmuştur. Gerçi o dönemin işlevselliğinin yeterli bir değerlendirmesini yapmak zordur. Sultan ısınmak için kürkler giyiyor ve kâgir bir yapının iyice ısıtılmasını istemek yerine mangalları yeğliyorsa, bunun kökeninde derin kültürel belirleyiciler olmalıdır. Ancak bu mimaride güzel bulduğumuz yanların yapımcıları tarafından da aynı şekilde algılandığını kabul edebiliriz. Harap eski evleri seyrederken aldığımız soyut hazzın, yapı ustaları için bir estetik değer sisteminin öğelerini oluşturduğunu da savunabiliriz. Croce'nin savı doğrultusunda kendi duygularımızın, evi yaptıranlar ve yapanlar tarafından da paylaşıldığını kabul edebiliriz.

Eski yapı ustaları basit prototipleri yineleyerek eski motifleri yerel koşullara uyarladılar. Bu bakımdan Türk evinin karakterini kilimlere de benzetebiliriz. Kilimlerde de ortak desenler, dokuyanın katkısı nedeniyle farklılaşır. Kilimler ve evler aynı duyarlılığın ürünleridir.

Bu estetik tavrı günlük yaşamın duyarlılıklarının biçimlenmesi olarak tanımlayabiliriz. Bu tanım, dramatik ve büyük kavramların egemen olduğu estetik kavramlarla karşılaştırılınca taşralı görülebilir. Öte yandan ev yapımına bu doğal yaklaşım sayesinde biçim ve dokulardaki küçük değişimler, topraktan yetişen bir zanaatkârlığın sevecen ustalığı ile büyük güzellikler yaratabilmiştir. Bu yaratmalar akılcı, entelektüel ya da katı kuralcı değildi. Türk mimarlığında *virtuoso*'dan çok, duyarlı bir zanaatkârın işlevsel yapı-

yı yumuşatan tavrı sergilenir. Bu ustalar yaptıkları evlerde, tanımı belirsiz, arketiplerin yeni açılımlarını yarattılar. Çağdaş akılcılığa aykırı olsa da onların tutumları özgünlüğü ile etkileyicidir.

Kavramsal yaklaşıma ilgisizlik ve pragmatizm hayatlı evin asimetrisinde açıkça görülür. Simetrik bir kuramsal başlangıcı olsa da (eyvan çevresinde iki oda) Türk hayatlı evinin gelişmiş örneklerinde simetrisinin önemli bir yer tutmadığını görürüz. Oda büyüklükleri, merdivenin yeri ve genel tasarım açısından simetri aranmaz. Bu evrensel bir kompozisyon kuralı olarak simetrisinin tümüyle dışlandığını göstermez. Fakat 18. yüzyılın sonlarına kadar simetri kavramının tasarımı etkilediği de söylenemez.

Sağlam malzeme kullanılarak yapılmış anıtsal yapılar ve Vitruvius'tan beri gelişen mimari ilkelerle kafaları dolmuş olan Batılı gözlemciler, tümüyle farklı bir tarihi ve bakış açısı olan Türk konut geleneğine tarafsız bir gözle bakamazlardı. Yine de gözlemleri bu farklı konut geleneğinin özgün karakterini saptamak için yeterince açıktır. Onların belirttikleri gibi, bu ahşap konutların ve evlerin geçiciliği yapı malzemesinin özelliklerinden değil, sahiplerinin sosyal statüsünün kolay değişmesinden ve hâkim yaşam felsefesinden kaynaklanmaktaydı. Bu yapılarda kişinin anısını yaşatma isteği yoktu.

Hayatlı evde özgün ifadesini bulan Türk anonim mimari geleneği, Japon konut geleneği gibi, açık geometrisi, strüktürel ifadesi ve iç mekânlarının iç açıcı saydamlığı ile büyük ve güçlü bir üslup yaratmıştır. Bu üslubun Avrupa'da sanayi öncesi dönemlerde yaratılan konut geleneklerine göre çok daha modern bir tasarım anlayışı sergilediğini bugün rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bu konut vizyonu, kentlerin yoğun dokusu içinde hayatta ifadesini bulan, tarımsal yaşamdan uzaklaştığı zaman en görkemli örneklerini İstanbul'da gördüğümüz, fakat yurdun pek çok yöresinde Türk kenti karakterini yaratan biçimlere bürünmüştür. Bu konut geleneğini yaratan insanlar, Anadolu yeni bir uygarlık alanına girdiği zaman kendi kent yapılarını yaratmışlar ve özgün bir mimari de geliştirmişlerdir.

Yeni gelişen mimari, bu yüzlerce yıllık mimari ve estetik geleneği ve onlara bağlı biçimsel ve mekânsal duyarlılığı yok etmiştir. Bu satırların yazıldığı 2017 baharında Türkiye, henüz özgün bir mimari üslup yaratamamıştır.

XI

YÖRESEL ÜSLUPLAR

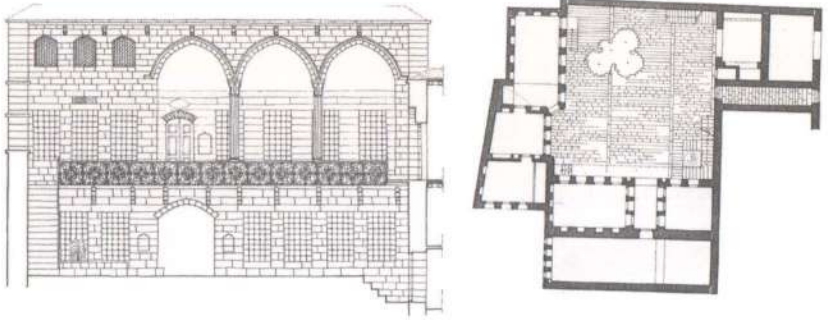

Güneydoğu Anadolu Konut Mimarisi Üzerine Notlar

Hayatlı ev ile Güneydoğu'nun anonim geleneklerini kıyaslayabilmek için bu yöresel üslubun kısa bir tanımını yapmak yararlı olacaktır. Güneydoğu Anadolu Helenistik dönemden başlayarak anıtsal özelliklere sahip bir taş mimari geleneği yaratmıştır. Bu geleneğin Roma, Hıristiyan ve Erken İslam dönemlerinde önemli örnekleri vardır. Bu bölgede İslami diyebileceğimiz biçimler Selçuk atabeyleri, Eyyûbiler, Memlûkler zamanında ortaya çıkmıştır. Haçlılar döneminde kısa bir etkileşimin de sözü edilmelidir. Bu geniş bölgenin konut mimarisinin örnekleri Diyarbakır, Mardin, Urfa ve Gaziantep gibi büyük kentlerde ayakta kalan eski evlerde görülebilir. Etki alanı Kapadokya'ya kadar uzanır.

Mimari sözlüğün temel öğeleri Ortaçağ Memlûk biçimlerinde kullanılan iç avlular ve eyvanlardır. Uzunlamasına dar odalar, küçük orta alanlar, avluya açılan direklikler ve düz çatılar, Sasani ve Roma sonrası Yakındoğu mimari uygulamalarının sürekliliğini yansıtır.

Diyarbakır, Mardin, Urfa ve Gaziantep gibi kentlerde yerel üslupsal farklar olmakla birlikte ortak bir kavramsal çerçeve bulunur. Diyarbakır önemli tarihi konumu ve saray gibi evleri ile bilinir.¹

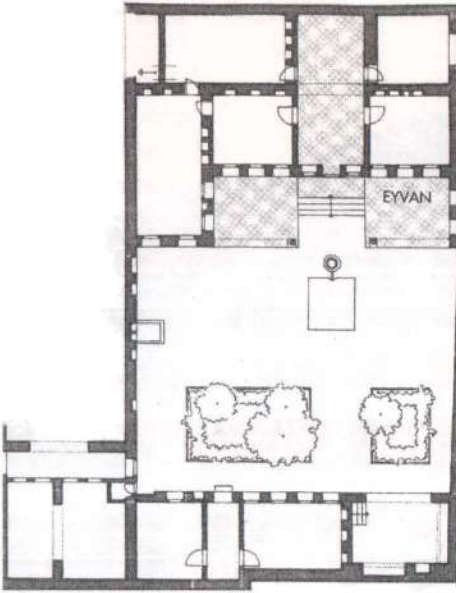

Hacı Hıdır Mahallesi'ndeki bir evin plan ve cephesi, Diyarbakır - D. Erginbaş.

Örneğin erken 18. yüzyılda yapılan *İskender Paşa Konağı* ve *Ekrem Ocak Evi* gibi yapılar bu yerel geleneğin saygın ve karakteristik örnekleridir.² *İskender Paşa Konağı*'nın harem bölümü biraz değişmiş olmakla birlikte, yapıldığı dönemden kalmadır. Bu yapıdaki plan öğeleri 16. yüzyılda Batı Anadolu hayatlı evi daha yeni gelişirken, şemasını oluşturan temel öğeler Güneydoğu'da değişik bir konut tasarımı içinde varlığını göstermektedir.

Evin haremi merkezi bir avlu çevresinde düzenlenmiştir. Haremin iki bölümü, eyvanlarıyla biri kışlık biri kuzeye bakan yazlık olarak tasarlanmışlardır. Odalar, tek ya da çift olarak ya eyvanların ya da orta sofanın iki yanındadırlar. Bu eyvanlara ev ortası da denir. Eyvanlara doğrudan açılmayan odalara geçiş, başka odalardan yapılır. *Koltuk* denilen bu odalar yatak odası ya da depo olarak kullanılır. Yerel terminolojide *eyvan*'a ev ortası, revaklı galeriye *eyvan* adı verilmektedir.

Diyarbakır'da su, gölge ve yarı açık alanlar, tasarımın ana öğeleridir. Eyvanın yanı başında havuz, su kanalı ve yaz günleri için bodrum odası (*selsal*, Mezopotamya *serdab*'ı), sıcak bir iklim için çok kullanışlı mekânlardır. Kış odaları güneye ve doğuya bakar. Helalar ve mutfaklar ana çekirdeğin dışındadır ancak kolayca ulaşılabilirler. Ahır selamlık bölümündedir. Ev, giriş katında sokağa kapalıdır. Ancak ikinci bir kat olduğunda çıkmalarla (*şahnişin*) sokağa doğru taşar. Yaygın olarak kullanılan çatı düz kalaslar ve

Ekrem Ocak Evi planı, Diyarbakır - D. Erginbaş.

parmaklıklar, taş konsollar ve çeşmelerdir.

Tek ya da iki katlı evlerin dış mimarisi çok gösterişli değildir. Bezemeler İslam geleneği içinde içeriye dönüktür. Avlular kemerli eyvanları, büyük sıra pencereleri, vurgulanmış ritmik uzun cep-heleri, büyük taş döşeli avluları, havuzları ve selsebilleri ile saray mimarisi kökeniyle bağlanabilecek bir anıtsallığa sahiptir. Yöresel eski bir kentsel geleneği sürdüren bu büyük konutlar, Mısır ve Suriye konut mimarisinin Güneydoğu bölgesindeki uzantılarıdır. G. Akın tarafından Urfa bölgesinde incelenmiş olan bir grup eyvanlı ev de benzer bir morfoloji sergiler ve bu geleneğin yaygınlığına ve kalıcılığına işaret eder.

toprak damdan oluşur. Kullanılan ağaç kavak olduğundan büyük açıklıklar yapılamaz. Odalar bu nedenle dar ve yüksek. Çatıda kubbe ve tonozların kullanıldığı örnekler de vardır. Direklikler, pencereler, geçitler için hem sivri hem de basık kemerler kullanılır. Ancak dikdörtgen şeklinde açıklıklar da vardır. Temel süsleme öğeleri bazalt cephelere koyulan geometrik ve çiçekli stilize kireçtaşı süsler, taşlar ve yer karoları arasında beyaz derzler, süslü demir

Bassaras Konağı, Kastoria, Yunanistan - N. Moutsopoulos.

Balkan Ülkelerinde Hayatlı Ev

Osmanlı İmparatorluğu 14. yüzyıl sonundan sonra Balkanlar'a egemen olmuştur. Türkler İstanbul'un fethinden önce Yugoslavya'daydılar. Klasik düzenine 16. yüzyılın sonunda ulaşan hayatlı ev, egemen sınıflar tarafından Balkanlar'a taşınmış olmalıdır. Değişik bölgelerde Müslümanların ve Müslüman olmayanların bu ev modelini, kuşkusuz bir statü simgesi olarak da benimsedikleri söylenebilir.³

Türk döneminden kalan örnekler Trakya, Makedonya ve daha sınırlı olarak Tesalya ve Epir hayatlı ev geleneğinin yerleştiğini göstermektedir. Bulgar ve Yunan yazarlar, ulusalcı bir yaklaşımla konut geleneklerinin bağımsızlığını savlamışlardır.⁴ Ancak camiler, medreseler, mezarlar ve hanlar gibi ev tipolojisi de Anadolu'dan gelmiştir. S. H. Eldem ve A. Arel'e göre Türk evinin en iyi örnekleri Balkanlar'da bulunur. Bu sav gerçeğe uymaz. Hayatlı evin gelişiminin en belirgin ve gelişmiş örnekleri bu kitapta da görüldüğü gibi, Anadolu'da ve İstanbul'dadır. Balkanlar'da bazı bölgelerde kuşkusuz hayatlı evin güzel örnekleri yapılmıştır. Fakat bu Türk geleneğinin yaygınlığının göstergesidir.

Hayatlı ev Filibe (*Ploudiv, Philippolis*), Yenişehir, Kavala, Karaferiye (*Verria*), Kesriye (*Kastoria*), Embelek (*Ambelekia*), Siatista gibi kentlerdeki yerel bir geleneğe bağlanamaz. Filibe'nin 19. yüzyıl konut mimarisi Edirne'den çok Bursa'ya benzer. Karnıyarık plan tipinde kurgulanmış *Kuyumcuoğlu Evi* cephe kompozisyonuyla Anadolu'da herhangi bir kentte olabilirdi. Kastoria'daki *Sabuncu Evi* ya da Ambelekia'daki *Schwartz Evi* Batı Anadolu'da bulunan hayatlı evin pek çok klasik örneğinden farksızdır. Makedonya'da klasik hayattan merkezi planlara geçiş, yarım yüzyıl farkla Anadolu'daki örnekleri izlemiştir.

Moutsopoulos'un Verria evleri çalışmasında⁵ yapı teknikleri ve temel tasarım öğeleri üzerine kullanılan terminoloji bu yapıların kökenleri konusunda kuşku bırakmaz. Türk hayatlı evinin ana ögesi *hayat*'ın adı *hayati* olmuştur. Cephelerin en belirgin karakteri olan çıkmalara (*şahnişin*) *sahnissi* adı verilir. Bu çıkmaların

desteği olan furuş Yunancada *fouroussia* olmuştur. Saçaklara da Yunancada *satsaki* denir.

Yapı ve inşaat konusundaki bir başka grup sözcük yine Türkçeden gelir. Bunlardan en önemlisi ahşap yapıyı tanımlayan çatma sözcüğü Verria evlerinde *tsatma* olur. *Bölme* ya da *dolu bölme*, *derekia* (direk), *koussaklama* (kuşaklama), *tanbania* ya da *esas tanbania* (taban, esas taban, üst taban), *bağdadi*, *payantes* (payanda) aynen kullanılmaktadır. Ahşap yapı terminolojisinin tüm sözcükleri Türkçedir. Yerel bir gelenek kuşkusuz kendi terminolojisine sahip olurdu. Oysa Osmanlıcada belirli teknikler ve günlük ev eşyaları için Yunanca, Ermenice, Farsça ve Arapçadan ödünç alınmış pek çok sözcük bulunmaktadır.

Makedonya ve bazı diğer Balkan ülkelerinde Hristiyan azınlıklar tarafından kullanılan başka sözcükler de anımsanabilir. Bunlar arasında *mangale* (mangal), *kepengia* (kepenk), *minderia* (minder), *sofrades* (sofra) yaygın olarak kullanılmaktadır.⁶ N. Akın, Balkanlar'da bazen yanlış yerlerde, bazen anlamı kaymış olarak Türk ev terminolojisinin kullanıldığını belirtir. Yugoslavya'da *sergeni*, *min-sofa*, *ocaklıca*, *divanhana*, *coska*; Arnavutluk ve Karadağ'da *çardak* (Anadolu'da bazı bölgelerde *hayat* yerine kullanılır), kökenin Türkiye'de olduğunu belirler.⁷

S. Stamov'un Güney Bulgaristan'da küçük Zeravna kenti üzerine yazdığı kitapta *sayvan*, Anadolu'nun birçok yöresinde olduğu gibi *hayat* yerine kullanılmıştır. *Ukluk* (yükçük), *köşk*, *tarbozan* (tırabzan), *başlak* (başlık), *yoşmak* vb. gibi Türkçe kökenli bir dizi sözcük saymaktadır.⁸

Egemen kültürü yok saymak ve yüzlerce yıllık Osmanlı etkisini yadsıyarak yerel önceliklerde ısrar etmek sadece ideolojik bir yorumdur. Anadolu'da Türk-Müslüman çoğunluğun bulunduğu bölgelerde hayatlı evin doğuşu, gelişme tarihi içinde Anadolu ve İstanbul'daki örnekleri, hayatlı evin fizyonomisini önemli ölçüde değiştiren ve Balkanlar'da hiçbir yerde görülmeyen saray geleneğinin etkileri, İslam ve göçer kökenleri ile yadsınamayacak ilişkiler ve Türkçe yapı sözlüğü bu konut tipolojisinin coğrafi kaynakları için açık kanıtlardır. Bu tür yorumların arkasında Osmanlı İm-

paratorluğu'nu Asyalı bir devlet görme yanlışlığı bulunmaktadır. Gerçekte Balkan eyaletleri İmparatorluğun en güçlü, kalabalık ve zengin eyaletleriydi. İstanbul'un, Edirne, Selanik, Filibe ve Manastır ile ilişkileri ve benzerlikleri Anadolu kentleri ile ilişkilerinden daha güçlü olmuştur. Bu bölgelerde Türklerin ev anlayışının egemen olması doğaldı. A. Bammer, Yunanistan ve Balkanlar'da sanatlarda ve özellikle anonim mimaride rastlanan terminolojinin Türkçe olmasının, kökeninin Anadolu olduğunu gösterdiği düşüncesine katılır.⁹

Anadolu'da çeşitli bileşenleri ve ilişkileri ile bağımsız ve uzun bir tarih varken Balkan evlerinin 18. ve 19. yüzyıllarda gelişimini Anadolu kökleri olmadan açıklamak olası değildir. Öte yandan bu çalışmada da belirtildiği gibi, Osmanlı topraklarında güç merkezlerinden uzak, kendi fizyonomilerini koruyan ancak başkentin de modasından etkilenen bölgesel gelenekler vardı. İmparatorluğun Doğu eyaletlerinde olduğu gibi Balkanlar'da da bazı bölgeler hayatlı ev geleneğinden çok az etkilenmişlerdi. Kuzey Bulgaristan, Transilvanya, Güney Yunanistan, Hırvatistan ve Ege Adaları geleneksel mimarilerini korudular. Bu bölgelerde Türk üslubu daha çok taşra idari merkezlerinde, Türk valilerin, yetkililerin, onlarla yakından ilişkili yerel kesimlerin ya da doğrudan yerleşen Türklerin benimsediği bir üslup oldu. Dolayısıyla Kıbrıs, Rodos ve Girit gibi büyük adalarda yerli geleneklerle Türk üslubu yan yana yaşadı.¹⁰ En çok Müslümanlaşan Bosna ve Arnavutluk'ta bile hayatlı evin oldukça değişik yerel varyasyonları ortaya çıkmıştır.

Ayrıca, zaman, sosyolojik ve dini karakter, imparatorluğun diğer bölgeleri ve Avrupa ile ilişkiler açısından bölgeler arasında çeşitli farklar da etkili olmuştur. Edirne'nin durumu, evlerin mimari üsluplarını etkileyen unsurları aydınlatması açısından ilginçtir. Edirne'nin konut mimarisi Anadolu ve İstanbul'dakiler ile paralel bir gelişme göstermiştir. Ancak 19. yüzyılda yapı üslubunda hızlı bir değişim olmuş ve yeni konut tipleri gelişmiştir. Buna karşılık örneğin Bursa'da hayatlı evin yavaş gelişim sürecinin işlemeye devam ettiğini görmekteyiz. Edirne de Selanik ve Manastır gibi Batılılaşmanın çekim merkezlerinden biriydi. Balkan Hristiyanları

üzerinde Avrupa etkisinin Anadolu'dan daha etkili olduğunu ve bunun doğrudan konut gelenek ve alışkanlıklarına yansıdığını görmekteyiz. 1917'deki büyük yangından önce Selanik İstanbul'un pek çok mahallesine benzemektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Hristiyanların yaşam tarzına etkileri ve Avrupa üsluplarının benimsenmesine olan katkıları azımsanmamalıdır. Balkanlar, imparatorluğun en zengin bölgeleriydi. Özellikle 19. yüzyılda, Balkanlar'daki Hristiyan halkın Avrupa devletlerinin koruması altında oldukları dönemlerde, Rodoplar'da büyük konaklarında varlıklı Bulgar tacirler ya da Siatista'daki Yunan armatörler gösterişli evler yaptırmışlardır. Bu güzel konutlar Anadolu-Türk kökenini yadsınamazı gerektirecek bir özgünlük göstermezler. Hristiyan sahiplerinin özel isteklerine yanıt vermek için bazı değişikliklere uğramış olsalar da Türk hayatlı ev geleneğinin örnekleridir. Ne var ki hiçbirinde İstanbul'un büyük konaklarında bulduğumuz boyutlar ve kavramsal serbestlik yoktur.

19. yüzyılda Balkan evlerindeki değişiklikler konusunda bazı gözlemler yapılabilir. N. Akın, 19. yüzyıl Bulgar evlerinde bağimsız oda kavramının terk edilmeye başlandığını yazar.¹¹ Bu değişim belki de daha öncelerden başlamış olabilir. Bulgar evlerinde eğer başoda doğrudan hayat ya da sofaya açılıyorsa, diğer odalar birbirlerine bağlı olabilir ve hayata bağlı olmaz. Bulgar ustalar hayatı (*sayvan*) evin en temel mekânı olarak vurgulamamışlardır. Evlerinde hayat, bir galeriye dönüşmüştür. Eyvanları yoktur. Ayrıca tepe pencereleri de kullanılmamıştır. 19. yüzyıl Bulgar evlerine (Bulgarlar için yapılan evler) zorlukla Türk evi denebilir. Dolayısıyla bir Bulgar evinin cephesi Türk evi fizyonomisine uysa bile planı farklıdır ve Türk geleneğine yabancı bir tasarımın ifadesidir.

19. yüzyıl Makedonya evlerinde orta sofalı ev planları ve hayatlı evin bazı özelliklerine rastlarız. Ancak hayatlar küçük bir galeriye dönüşmüş ve revak olarak adlandırılmışlardır. Üsküp, Manastır ve Ohri gibi kentler Türk ev geleneğinin en çok yaygınlaştığı merkezlerdi. Saraybosna ve Mostar gibi Bosna kentlerinde hayatlı ev özelliği taşıyan bazı evler bulunsaydı bile bölgesel özellikler belirgindir.

Siatista ve Ambelekia gibi Tesalya kentleri 18. ve 19. yüzyıldan *galerili* ve *karnıyarık* tipi ev örneklerini sergilerler. Zengin tacirler için yapılan bu evlerin Safranbolu'dakiler ile şaşırtıcı benzerlikleri vardır. Yine de daha titizlikle inşa edildikleri ve Anadolu'dakilere göre daha süslü oldukları söylenebilir. Giriş katları belki de güvenlik nedeniyle daha yüksektir. Yerel karakter Karaferiye (*Verria*)'de daha vurguludur. *Tzintos Evi* yerel gereksinimlerin Türk ev planlarına getirdiği değişiklikleri göstermesi açısından iyi bir örnektir.

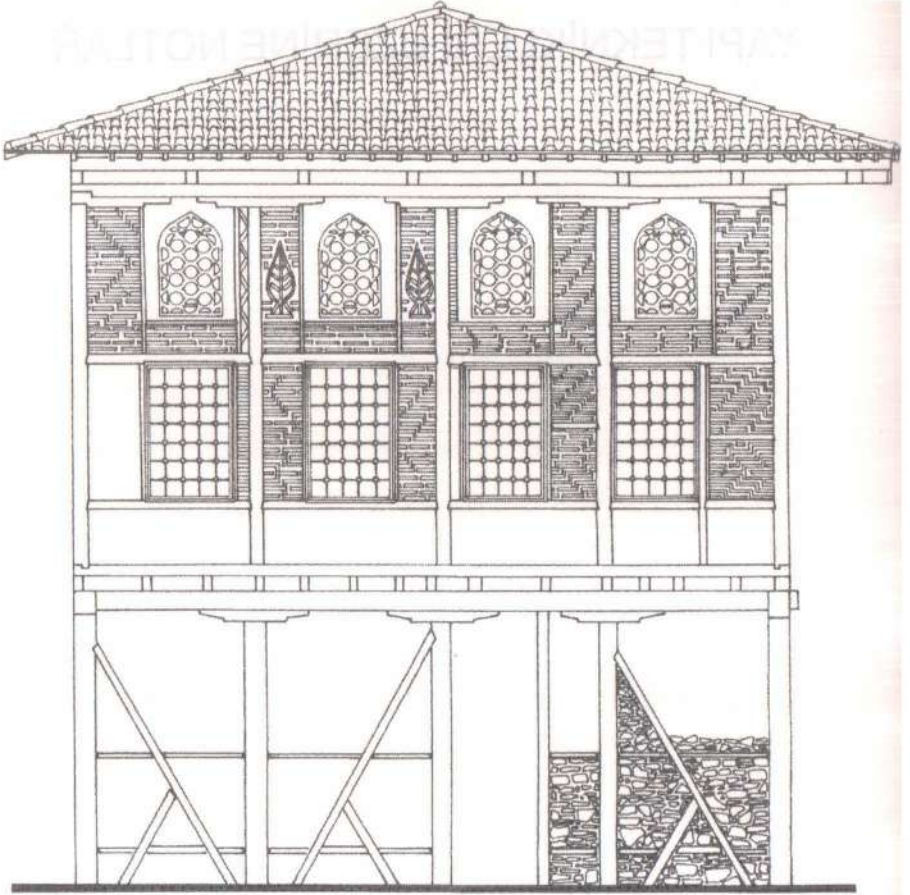
Türk geleneğinin Arnavut anonim mimarisini tümüyle etkilediği söylenemez. En önemli etki, kuşkusuz Türkiye'de de birçok yerde aynı adla anılan *çardak* adı verilen hayatın bulunmasıdır. İşkodra'daki *Muzani Evi* ve Berat'taki başka evler Türk geleneğinin etkilerini gösteren örnekler olarak sayılabilir.¹²

Balkanlar'ın konut mimarisinde Türk döneminin etkilerini özetlemek istersek 14. yüzyılda ele geçirilen Tesalya, Doğu Makedonya ve Trakya gibi Türklerin güçlü olduğu bölgelerde konut mimarisinin benzer bir gelişme gösterdiği söylenebilir. Bu bölgelerin dışında rastlanan farklılıklar için bazı genel gözlemler yapılabilir. Örneğin Balkan evlerinde oda sayısı daha fazladır. Aynı plan düzenini izlemedikleri açıktır. Eyvan hiçbir zaman benimsenmemiştir. Hayatların da Anadolu'da üstlendikleri önemde olmadıkları görülür. Cephelerin süslenmesinde yerel mimari oranlar ve yerel eğilimler ağır basar.

Hayatlı ev geleneği imparatorluğun Avrupa'daki bütün coğrafi bölgelerine ulaşamamış, Güney Yunanistan ve Dalmaçya kıyılarını etkilememiş, daha çok Güneydoğu Balkanlar'da etkili olmuştur. Ancak Osmanlı idarecileri tarafından en uzak köşelerde bile inşa ettirilmiş büyük konutlar vardır. Bunlara iyi bir örnek, 1810'da C. H. von Hallerstein'in çizdiği Korint'teki *Nuri Bey Konağı*'dır.¹³

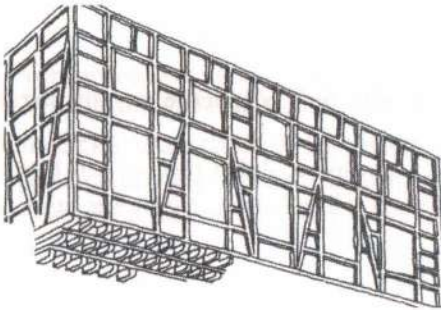
XII

YAPI TEKNİKLERİ ÜZERİNE NOTLAR

Hasan Ağa Evi ön görünüşü - Mudanya, 17. yy.

16. yüzyıl gezginleri İstanbul'da bile düz damlı kerpiç evlerin yaygın olduğunu belirtirler. J. Sanderson, dar sokaklarda taş, kerpiç ve ahşap evlerin bulunduğunu, çatılarının düz ya da kiremitli olduğunu yazar. Pencerelerin kepenkli olduğu, vezirlerin büyük taş konaklarının çok süslü ve yüksek duvarlı bahçeler ardında bulunduğu anlatılır.¹ 16. yüzyılın ikinci yarısında ahşabın yaygın olarak kullanılmadığı, bu malzemenin başkent kaynaklı olmadığı anlaşılmaktadır. Ahşapla güçlendirilmiş kerpiç ya da kerpiç dolgulu ahşap çatıklı tek katlı evlerin bulunduğu görülmektedir.

Hasan Ağa Evi, *ahşap strüktür* - Mudanya, 17. yy.

17. yüzyılın ilk yarısında ise ahşap malzemenin temel yapı malzemesi olarak kullanıldığı, Pietro della Valle tarafından belirtilmektedir. İstanbul'u 1614-15 yıllarında ziyaret eden della Valle, evlerin yapı tekniği konusunda bizi aydınlatır. "Ahşap çatıklı

önce gemi yapımındaki gibi dışarıdan kalaslarla kapatılır. Dolgu ya kerpiçten ya da çamurdandır,” der.

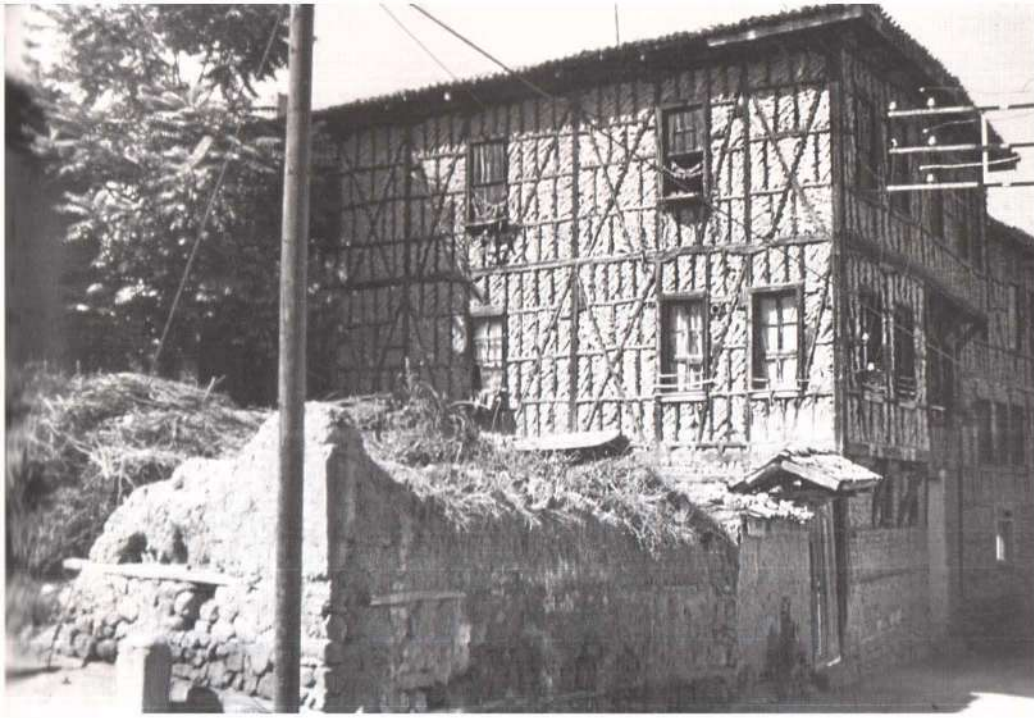
Anlaşıldığı kadarıyla 17. yüzyılda yapım tekniği, kerpiç dolgu ahşap strüktür ve çamur sıvalı Anadolu tekniği ile dış kaplamayla içerideki bağdadi üzerine sıvalı çeperler arasında dolgu bulunmayan geç dönem İstanbul tekniği arasında bir yapı tekniği olmalıdır. Della Valle çıkmalardan, balkonlardan, çatıları süsleyen çörtenlerden, rengârenk kepenklerden ve yeşil bahçelerle ak yapılardan söz eder. Yapı süreci hızlı ve zanaatkâr işidir. 19. yüzyılın ilk yarısında İstanbul’u ziyaret eden de Kay, ev yapımını şöyle anlatır:

Yapının büyüklüğüne göre çok küçük boyutlarda oluşturulan ahşap çatı büyük çivilerle üstünkörü tutturulur. Çatı hemen üzerine konur ve kiremitler yerleştirilir. Daha sonra alt kat tuğla ve harçla örülür. Aslında daha çok harc ve birkaç tuğla ile örülür. Tas ustası ve marangoz çalışırken bir yandan yapı boyanır.²

Evliya Çelebi’nin zamanında İstanbul’da tuğla ustalarına göre üç misli kerpiç ustası bulunmaktaydı. Sıradan insanlar olasılıkla tek katlı evlerini hâlâ kerpiçten yapmaktaydılar. Bu incelemede 19. yüzyıl uygulamalarında kullanılan yapı teknikleri anlatılmaktadır. Ancak daha az gelişmiş bölgelerdeki eski evler üzerine yapılan araştırmalar ve az sayıda gezginin notlarından burada anlatılan yapı tekniklerinin oldukça eski olduğunu söyleyebiliriz.

Yapı Malzemeleri³

Hayatlı evin gelişimi sırasında tüm bölgelerde yaygın olarak kullanılan yapı malzemeleri taş, ahşap ve kerpiçti. Yerel yapı gelenekleri ve iklim koşulları duvar yapımı, dolgu türü ve çatı biçimi olarak önemli farklar yaratmadı. Giriş katları için moloz taş kullanımı genel bir yöntemdir. Üst katlarda yatay ve düşey öğeler için ahşap kullanılmıştır. Duvar içinde ahşap hatıl kullanımı da yaygındır. Dolgu hemen her zaman kerpiçti. Çam, meşe, kestane, gürgen, ardıç, sedir ve kavak gibi her türlü ağaç kullanılmaktaydı. Meşe,

Ahşap strüktürün kolaylıkla gözlemlenebildiği bir ev - Osmaneli.

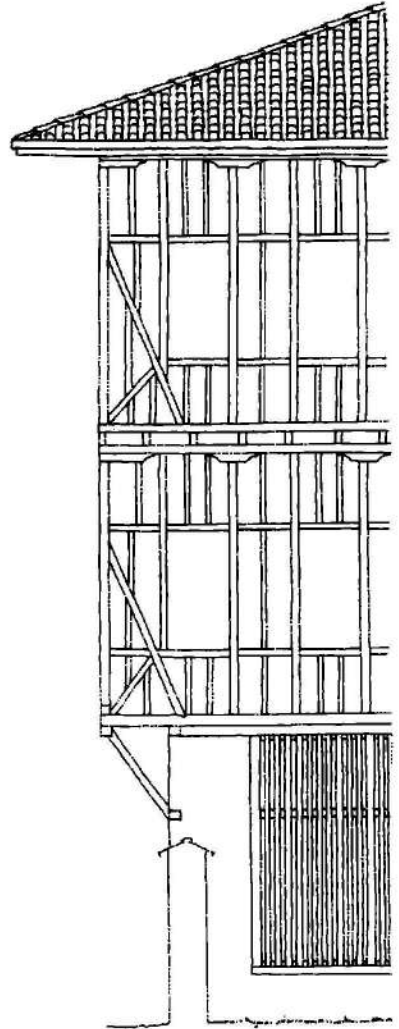
kestane ve sedir daha çok zengin evlerinde kullanılmıştır. Orta ve Orta Güney Anadolu'da özellikle çatıda kavak kullanılır. Yapısal öğeler için çamdan başka meşe ve kestane, Kuzey Anadolu'nun ormanlık yörelerindeyse köknar görülür.

Osmanlı döneminde bazı standart ahşap öğelerin piyasada bulunduğu anlaşılmaktadır. Süleymaniye inşaat defterlerinde Ö. L. Barkan'ın yaptığı çalışmalar, ahşap kirişlerin, kalasların ve döşeme tahtalarının satın alındığını göstermektedir. Ahşabın kullanımı yerel ayrıntılar gösterir. Örneğin Safranbolu'da karaçam ve sarıçam yerlerde; yine sarıçam kaplamalarda, dolaplarda, kepenkler ve merdivenlerde, saçakların altında; ceviz ise dolaplarda yeğlenmiştir. Çatı kirişleri 2-3 cm kalınlığında döşeme tahtası ile kaplanırdı. Bunlar, çivi ya da üzerlerine koyulan taşlarla tutturulurdu. Serbest döşeme tahtaları için köknar, çivilenenler için karaçam yeğlenirdi. Kuzeydoğu Karadeniz'de köknardan 1 cm kalınlığında kaplamalar, ayrıca kestane, meşe ve ladinden 2 cm kalınlığında döşemeler olurdu. Daha kalınlarına ise "yarma" deniyordu.

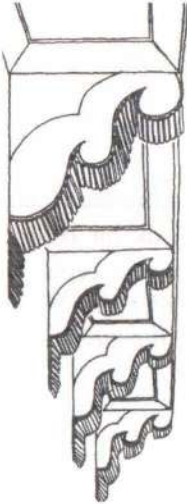
Ahşap Yapı

Yapısal malzeme olarak ahşap üç türlü kullanılmaktaydı: kabaca yontulmuş kalasların taşıyıcı duvar oluşturdukları çantı evi, (örn. Gerede çevresinde gördüğümüz yayla evleri), yaygın görülen ahşap iskelet ya da çatma ev sistemi ve ilk ikisinin karışımı bir yapı sistemi.

Hayatlı evde yapı sistemi, giriş katının taş duvarları üzerinde kurulan ahşap iskelet ya da çatmadan oluşur. Bu, çağdaş bir iskelet sistemi olmadığı gibi düşey ve yatay öğelerle oluşan bir sütun-kiriş sistemi de değildir. Yatay ve düşey öğeler arasındaki bağlantılar modern yapısal iskeletlerde gördüğümüz sürekliliğe izin vermez. Süreklilik, öğeler aracılığı ile olmadığından doğrusal da değildir. Burada bütün öğelerin ortak olarak oluşturduğu bir kutu sistemi söz konusudur. Katlar arasındaki birinci ve ikinci dikmeler, yatay bağlantılar, düşey kirişler, dikmeler arasındaki eğik bağlantılar ve döşemeler, sürekli panel dizileriyle bir tümel kafes vücuda getirmektedir. Bu sürekli panel ve kutular sistemi depremlerde oldukça dayanıklıdır. Değişik bölgelerde aynı sistem, düşey taşıyıcılar ve döşeme kirişleri arasındaki bağlantıların türü açısından bazı farklılıklar göstermektedir.

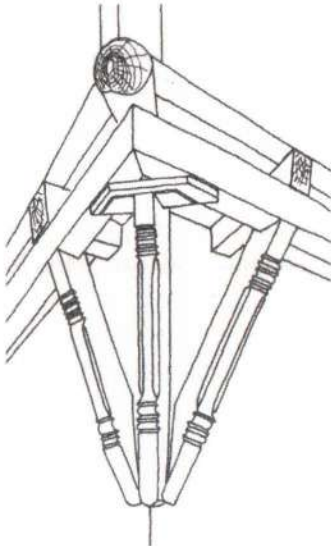
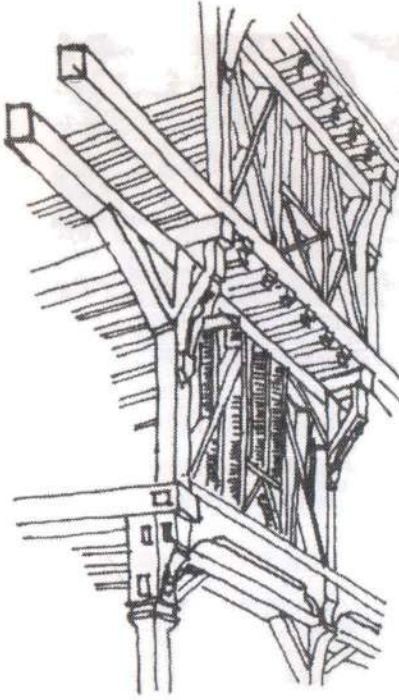

Ahşap çatki - Safranbolu.

Taş duvarlı giriş katı evin güvenliğini sağlamak ve nem sorununu çözmek açısından yararlıydı. Giriş katı duvarlarının üst kısımlarına gömülen ahşap tabanlar üst katların ahşap strüktür öğelerine bağlanıyordu. Odanın uzun kenarındaki yüksek dikmeler çoğunlukla 3 m aralıkla konmaktaydı. Aralarına da daha az önemli düşey taşıyıcılar; yataylar ve diyağonaller bağlanırdı. Bazı yörelerde duvarların oluşturulmasında ilginç panel sistemleri geliştirilmiştir.⁴ Ahşap yapı, eldeki kerestelerin boyutları ile sınırlıydı. Kırsal bölgelerde kaba boyutlu keresteler kullanılırken kentlerde belirli bir standardizasyon göze çarpmaktadır.

Ahşap payandalar.

Strüktür detayları.

Yapılarda farklı birleştirme teknikleri kullanılmıştır. En basit ve yaygın yöntem çiviyle birleştirmektir. Bini ve lambalı geçme de kullanılmıştır. Değişik boyutlarda döşeme çivileri ve kereste pazarda bulunuyordu. Döşeme kırışlması 50 cm aralıklı yapılır, üzerine de 2-3 cm kalınlığında, 25-30 cm genişliğinde döşeme tahtaları çakılırdı. Bazı yerlerde (Safranbolu Yörük köyü) döşeme tahtalarının 50 cm'yi bulduğu gözlenmiştir.⁵

Cephelerin ilginç ögesi çıkma-lar yapısal özellikleri açısından da önemlidir. Çıkma, cumba ya da balkonlar, örnekleri Roma dönemine kadar giden eski mimari motiflerdir. İstanbul'da *Tekfur Sarayı*'ndaki balkon (ya da *locya*) ünlü bir Ortaçağ örneğidir. Ancak çıkmanın Türk konut mimarisindeki yeri kadar tasarımda önemli olduğu mimari bir gelenek yoktur. Çıkma, genelde döşeme kırışlerinin uzatılması ile elde edilir. Küçük bir balkon kadar olabileceği gibi cephenin tümünü de işgal edebilir. Duvarlara oturan *furuş* (konsol) ya da göğüsleme adı verilen köşegensel öğelerle stabilitesi sağlanır. Bu öğeler doğrudan duvara gömülebildiği gibi duvara yerleştirilmiş

yatay bir hatla da dayandırılabilir. Ankara bölgesinde dışarıya uzanan birkaç sıra döşeme kirişi üzerindeki çıkmalar evlere yerel bir kimlik kazandırır. Diğer bir sistem alt kat yatay kirişlerinde başlayan payandalarla (*eliböğründe*) döşeme kirişlerinin desteklenmesidir.

18. yüzyıldan başlayarak çıkmalar daha bezemesel bir görüntü kazanmışlardır. Bu yapılarda çıkmaları taşıyan payandalar ince çitalarla oluşturulan, istenen profili alan bir sistemle kapatılmış ve sıvanmıştır. Bu dairesel ve poligonal plan, çıkmalarla daha iyi uyuşan bu tür dekoratif konsollar, barok üsluplu yapılarda çok revaç bulmuştur. Bu konsolların bütün bir kat yüksekliğinde olanları vardır. III. Osman'ın *Topkapı Sarayı*'ndaki köşkünde orta odanın payandası ilginç bir örnektir.

İstanbul'da eski kerpiç dolgu ve strüktür yerine geçen yapı tekniği başkent ve hinterlandındaki mimariye belirli bir karakter kazandırmıştır. Sivanın yerini ahşap kaplama almış, kerpiç dolgu tamamen terk edilmiştir. İçeride sıva taşıyıcı sisteme çivilenmiş bir ahşap çita örgüye uygulanmıştır. Bu ilginç sistemin kökeni belli değildir. İlk kullanımı da bilinmemektedir. *Bağdadi* adı verilen uygulama, adının çağrıştırdığı kaynaktan gelmiş olabilir. Bu terimin Suriye ve Lübnan'da da kullanıldığı bilinmektedir. Ortaçağ'dan beri Müslüman ustalar kubbe, köşe kemerleri, bingi ve tavan için ahşap çitalarla hafif strüktürler kurup onları sıva ve alçı ile örtmüşlerdir. Dolayısıyla teknik yeni değildir. Ancak duvarlara uygulanması yenidir ve olasılıkla 18. yüzyılda başlamıştır.

Çatılar

Türk ahşap çatısının özelliği basit olmasıdır. Türk ustalar evlerin karmaşık planlarına tekabül eden karmaşık çatı biçimleri geliştirmemişlerdir. En çok yeğlenen biçimler; beşik ya da kırma çatılar ve onların birleşimiydi. Geniş saçaklar hem çatıyı sağlamlaştırmak hem de duvarları korumak için yapılmıştır. Fakat çok geniş saçak yaygın bir uygulama değildir. Çatılar genelde oturtma çatıdır. Dikmeler, döşeme kirişleri (*tabanlar*) üzerine oturtulmuş-

20. yy'ın ortalarına kadar süren sokak dokusu ve alaturka kiremitleriyle çatılar.

tur ve diyagonaller yoktur. Sistem eğik, bağlamasız bir oturtma çatıdır. Dikmeler bazen kısa köşegenlerle desteklenmiştir. Ahşap öğeler yapısal olarak gerekenden daha büyük kesitte yapılmıştır. Keserle şekillendirilmiş ve rendelenmemiş olarak kullanılmışlardır.

Bu basit çatı sistemi yaygın olarak kullanılmıştır. Aşıklar, evin kısa kenarına paralel olarak 2,5 m arayla yerleştiriliyordu. Standart bir hayatlı ev 8-10 m'den daha geniş değildi. Dik yönde dört aşıkla bir yatay çerçeve oluşturur, bunların oluşturduğu dörtgen tabanın kesişme noktalarına da dikmeler gelirdi. Bu dikmeler yatay kirişlerle birbirine bağlanırdı. Yatay mahya yoktu. En üst düzeyde, merkezde birbirleriyle birleştiriliyorlardı.

Mertekler iki şekilde kullanılmıştır. Daha yaygın olanı 6-7 cm çapında, 30-45 cm aralıkla eğik kirişler üzerine çakılan sistemdir. Bu sistem hem beşik hem de karma çatılarda kullanılmıştır, ikinci sistemde mertekler aşıklar üzerine çakılmıştır. Genellikle yatay çatı kirişlerinin uzatılmasıyla yatay saçaklar elde edilmiştir. Diğer bir yol da merteklerin eğik saçaklar elde etmek için uzatılmasıydı. Kiremitlerin altına çoğunlukla döşeme tahtası çakılmazdı. Tavan

tahtaları ana kirişlere çakılan yatay kirişlere çakılırdı. Kırsal yörelerde hayatların tavanları olmazdı. Dolayısıyla alttan çatı yapısı gözüktü.

Türk ustaların pragmatizmi bu çatı sistemlerinde de görülür. Bu sistem hem kırsal bölgelerde, hem kentlerde, hem basit evlerde hem de büyük konak ve saraylarda kullanılmıştır.

Sonsöz

1993'te yayımlanan *Hayatlı Türk Evi* kitabım, ahşap Türk konut mimarisinin ayakta kalan örneklerinin en özgün mekân ögesi olarak kabul edilen *hayat*'ın egemen olduğu ev tasarımının gelişimini inceliyordu. *Hayat*, bahçeye açılan birinci kat sofasına verilen yerel ve yaygın addır. Kırsal alanlarda, daha çok küçük kentlerde, girişleri bahçeden olan evlerde bahçeye revaklarla açılan birinci kat sofası evin yaşamsal programını yansıtan, merdivenin çıktığı, odaların ve eyvanların açıldığı, işlevsel ve güzel bir iç mekândır. Halkın yaşamı toprağa, bahçeye, tarlaya açıldığı gibi *hayat* da bahçeye, avluya, ışığa ve havaya açılır. Modern mimarlar onu kırsal yaşamın simgesi olarak algılamışlardır. Fakat sözcüğün, etimolojik olarak yaşamla değil, evlerin iç avlusuyla ilişkisi vardır.

17. yüzyıldan başlayarak Osmanlı çağı konutlarının karakteristik yapı malzemesi ahşaptır. Çam ve meşenin kolay bulunduğu Karadeniz ve Ege'de gelişen ahşap konut mimarisi Osmanlı kültürünün yarattığı en özgün üründür. Fakat ahşabın, o günkü koşullarda iki yüz yılı pek geçmeyen yaşamı, bu mimarinin daha erken dönemlerini inceleyecek yeterlilikte veri bırakmamıştır. Anadoluhisarı'nda 1703 tarihli *Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı*'nın hâlâ ayakta kalan deniz üzerindeki divanhanesi, mekân ve cephe tasarımı ile çağdaş mimarinin en güzel yapılarıyla karşılaştırılacak kadar

gelişmiş bir mimari eserdir. Avrupalı ressamların büyük yalı-sarayların enteriyörleri ve cephelerini gösteren resimleri, İstanbul konut mimarisinin, artık yaşamasa bile, bilinen örnekleri ve İstanbul'da çok azı kalan yalı ve köşkler, Osmanlı tarihinin konut mimarisi ve kentsel çevre yoluyla kendini ifade ettiği en önemli kültürel verilerdir.

NOTLAR

GİRİŞ

(Sayfa 1-4)

- 1 Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes*, DTV, Münih 1973, s. 698.

I ANADOLU-TÜRK ÇAĞINDA AHŞAP KONUT SORUNSALI

(Sayfa 7-14)

- 1 Cornelius Gurlitt, *Die Baukunst Konstantinopels*, E. Wasmuth, Berlin (1925).
- 2 Sedat Hakkı Eldem, *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul 1954, s. 29.
- 3 Pierre Abert-Birot, *Les Amusements naturels*'ten aktaran Gaston Bachelard, *The Poetics of Space*, s. 3.
- 4 Çadır yaşamında da kadının görevleri aynıdır: "Ev işleri, araba sürmek, çadırı kurmak, bozmak, inekleri sağmak, yağ yapmak, derileri hazırlamak, çarık yapmak, çadır ve giyim eşyası için dokumak, yemek pişirmek ve çocuklara bakmak." Phillips, E. D., *The Mongols*, Londra 1969, s. 32.
- 5 Bu biçim düzeninin kökeni ikinci bölümde tartışılmıştır.
- 6 Ayda Arel, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi bölgelerindeki konut mimarisine "Türk" yerine "Osmanlı" denmesini önerir. *Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar*, İzmir 1982, s. 6 vd.
Sedad Hakkı Eldem de son yapıtlarında "Osmanlı" terimini önermiştir. Fakat yapıtına "Türk Evi" adını koymuştur. Eldem kitabında bu ev tipolojisinin coğrafi sınırlarını tanımlamıştır. Fakat gösterdiği ilk örnekler biraz tesadüfidir. Güneydoğu'dan verdiği örneklerin Türk öncesi geçmişi vardır. *Türk Evi Plan Tipleri*, s. 12 vd.

II KONUT MİMARİSİNİN ANADOLU VE ORTADOĞU KÖKENLERİ

(Sayfa 17-26)

- 1 Yunan *protas evi* ve *tablinum*'lu Roma avlulu evi, planlarında benzer bir biçim düzeni kullanılmaktadır. MÖ 7000'de Çatalhöyük'teki dikdörtgen odalar için bkz. J. Mellaart, *The Neolithic of the Near East*, Londra 1975, s. 100, şekil 45.
- 2 Rudolf Naumann, *Architektur Kleinasien von ihren Anfängen bis zum Ende der hethitischen Zeit*, Tübingen 1955, s. 357 vd., şekil 413; s. 333, şekil 417.
- 3 Beyt'in klasik biçimi Abbasi saraylarında görülür. Tanınan örnekler arasında Irak'ta *Ukaydır Sarayı*'nın daireleri (8. yüzyıl) vardır.
- 4 Köken için bkz. Oscar Reuter, *Das Wohnhaus in Bagdad und anderen Städten des Irak*, Berlin 1910, s. 5 vd.; John Warren-Ihsan Fethi, *Traditional Houses in Baghdad*, Hordham, Sussex: Coach Publishing House, 1982, s. 62 vd.

- 5 Friedrich Ragette, *Architecture in Lebanon: The Lebanese House during the 18th and 19th centuries*, Beyrut 1974, s. 62 vd.
- 6 Bu etimoloji için bkz. Mehmet Ağa, *Risale-i Mi'mariyye: An Early Seventeenth-Century Ottoman Treatise on Architecture*, Ed. Howard Crane, Leiden 1987, s. 88.
- 7 Doğan Kuban, *Anadolu-Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, İstanbul 1965, s. 144.
- 8 Günekut Akın, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Ev Tiplerinde Anlam*, İstanbul 1984, s. 22.
- 9 G. Akın, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Ev Tiplerinde Anlam*. Akın, yapıtında Güneydoğu Anadolu'daki bütün eski konut tipolojilerini incelemiştir.
- 10 Tel Açana'da *Nikmepa Sarayı* erken bir hilani örneğine sahiptir. Temelde bir kapı motifi olan Geç Hitit dönemi hilanileri için bkz. R. Naumann, *Architektur Kleinasien von ihren Anfängen bis zum Ende der hethitischen Zeit*, s. 357.
- 11 E. Kirsten, D. Zakythinos, P. Lemerle, "Die byzantinische Stadt", *Berichte zum XI. Internationalen Byzantinisten-Kongress*, Münih 1958, içinde, Ortaçağ Bizans yerleşmeleri ve konutları için incelemeler yetersizdir. Clive Foss, Efes'teki kazılarda klasik tabakalara erişilmek için bunların yok edildiğini yazar. C. Foss, *Ephesus after antiquity: a late antique, Byzantine and Turkish city*, Cambridge 1979.
- 12 Georges Tchalenko, *Villages antiques de la Syrie du Nord*, P. Geuthner, Paris 1953.
- 13 Ragette, *Architecture in Lebanon: The Lebanese House during the 18th and 19th centuries*, s. 64, G. Tchalenko'dan aktararak.
- 14 Antakya'da 1932'de bulunan "Yakto Mozaïği"nde Erken Bizans dönemi evleri resimlenmiştir. (J. Lassus, *Antioch on Orontes I; The excavations of 1932'den aktaran*) Louis Bréhier, *La Civilisation byzantine*, Paris 1970, s. 35.
- 15 "Testament de Theodor Karabas", *Athonskie Document*, ed. Bezohrazov, s. 70-73. Söz eden, Bréhier, *La Civilisation byzantine*, s. 32.
- 16 Sardis'te *Bronzlar Evi* denen Geç Dönem Roma villalarında bu düzen vardır. Clive Foss, *Byzantine and Turkish Sardis*, Cambridge 1976, s. 43 vd. Ortaçağ Sardis'inden söz eden Foss, evlerin 5 m²'yi geçen birden fazla odaları olduğunu ve çoğunda yarım daire planlı ocaklar bulunduğunu yazar. A.g.e., s. 70.
- 17 Rodolphe Guiland, "Théodore Métochitès, Description de son palais par lui-même", *Revue des Études Grecques*, XXXV (1922), s. 88-92. Söz eden, Bréhier, a.g.e., s. 37-39.

III TÜRK-ANADOLU SİMBİYOZU

(Sayfa 29-38)

- 1 Rudi Paul Lindner, *Nomads and Ottomans in medieval Anatolia*, Bloomington 1983, s. 24 vd.; William Mitchell Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, cilt II, Oxford 1895, s. 14 vd.
- 2 İbn Battuta, *Voyages*, cilt II, çev. B. R. Sanguinetti, C. Defrémery, notlarla yayımlayan. S. Yerasimos, Maspero, Paris 1982, 177 vd.
- 3 İbn Khaldun, *The Muqaddimah, An Introduction to History*, çev. F. Rosenthal, New York 1967. Bkz. Bölüm II, III, s. 91 vd, s. 121 vd.
- 4 Friedrich Wilhelm Carl Giese, *Materialien zur Kenntnis des anatolischen Türkisch*, cilt I, Halle 1907, s. 4, 6; sözünü eden, R. P. Lindner, *Nomads and Ottomans in medieval Anatolia*, s. 90.
- 5 R. P. Lindner, *Nomads and Ottomans in medieval Anatolia*, s. 6 vd.
- 6 Clive Foss, *Ephesus after antiquity: a late antique, Byzantine and Turkish city*, Cambridge 1979, s. 90.

- 7 C. Foss, *Sardis*, s. 22 vd.
- 8 C. Foss, *Ephesus*, s. 160.
- 9 İbn Battuta, *Voyages*, s. 166.
- 10 Heinrich Gelzer, *Pergamon unter Byzantinern und Osmanen*, Abhandlungen der Königl. preuss. Akademie der Wissenschaften, Berlin 1903, s. 97 vd.
- 11 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I: İstifâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeleri", *Vakıflar Dergisi* II, Ankara 1942, s. 255-353.
- 12 İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve kitabeleri Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s. 59.
- 13 Ö. L. Barkan, a.g.e.; Documents, s. 309, 314, vd.
- 14 Ö. L. Barkan, a.g.e., s. 301.
- 15 Neşri, *Kitâb-ı Cihannümâ-Neşri Tarihi*, ed. Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen, Ankara 1949, s. 57.
- 16 *Şükupşazade Tarihi*, ed. Nihal Atsız, Ankara 1985, s. 20. R. P. Lindner kentin Bizanslılar'dan değil, Germiyanlılar'dan alındığı kanısındadır, *Nomads and Ottomans in medieval Anatolia*, s. 4. Ayrıca bkz. Joseph von Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, çeviren Mehmet Ata, yeniden düzenleyen. M. Çelik-E. Kılıç, cilt I, İstanbul 1983, s. 31 vd.
- 17 Joseph von Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, s. 47.
- 18 Bertrandon de la Broquière, *Voyage d'Orient*'den alınulayan Semavi Eyice, "Bertrandon de la Broquière ve Seyahatnamesi (1432-1433)", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, cilt VI, bölüm 1-2, İstanbul 1975, s. 94-98.
- 19 Jean Sauvaget, *Alep. Essai sur le développement d'une grande ville syrienne des origines au milieu du XIXe siècle*, Paris 1941, s. 118, 147.
- 20 Ö. L. Barkan, a.g.e., s. 355; Documents, s. 362 vd.
- 21 Suraiya Faruqi, *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia: Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting 1520-1650*, Cambridge 1984, s. 10.

IV TÜRK EVİNİN KÖKENLERİ ÜZERİNE TEZLER

(Sayfa 41-52)

- 1 Çin evinin kökeni üzerine; *The Chinese Repository*, cilt II, 1832, s. 194; sözünü eden, C. A. S. Williams, *Outlines of Chinese Symbolism and Art Motives*, 3. baskı, New York 1976, s. 19.
- 2 Emel Esin, "M. IX-XII Yüzyıl Uygur Köşklerinden Safranbolu Ev Mimarisine Gelişme", *Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü Bülteni*, 2/5-6 1976, s. 15-18. Esin "kalık" denen Uygur köşklarinden söz eder. Fakat bu sözcüğün, Esin'in verdiği örneklerle göre köşkten çok bir taht anlamı taşıdığı söylenebilir. Demirden bir köşk tasavvur edilemez. Bu biçim, dört aslı yöne çevrilen cepheleri ile Çin kaynaklıdır. Erken dönem hayatlı evin sadece bir cephesi vardı.
- 3 Ayda Arel, *Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar*, İzmir 1982, s. 34 vd.
- 4 James Dallaway, *Constantinople: Ancient and Modern*, Londra 1797, s. 72.
- 5 Erdem Aksoy, "Orta Mekân. Türk Mimarisinde Temel Kuruluş Prensipleri", *Mimarlık ve Sanat*, No: 7-8, İstanbul 1963, s. 39-92.
- 6 Maurice Cerasi, *La città del Levante: civiltà urbana e architettura sotto gli Ottomani nei secoli XVIII-XIX*, Milano 1986, s. 165.
- 7 İbn Battuta, *Voyages*, cilt II, ed. Maspero, Paris 1982, s. 166.
- 8 E. D. Phillips, *The Mongols*, Londra 1969, s. 67.

- 9 Hans Dernschwam, *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)*, ed. Franz Babinger, Münih-Leipzig 1923, yeniden basım 1984, s. 210.
- 10 J. Covel, *Diary*, British Museum, Add, 22, 912. J. Covel, İstanbul'daki İngiliz Elçiliği'ne bağlıydı. Sözüünü eden, Özdemir Nutku, *IV. Mehmed'in Edirne Şenliği*, Ankara 1972, Şekil 7.
- 11 Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673)*, ed. Charles Schefer, çev. Nahid Sarı Örik, Ankara 1949, s. 74 vd.
- 12 Ruy González de Clavijo, *Embassy to Tamerlane (1403-106)*, ed. Guy Le Strange, London 1928, çev. Ömer Rıza Doğrul, *Timur Devrinde Kadiş'ten Semerkand'a Seyahat*, İstanbul 1976, s. 147 vd.
- 13 *Sûrnâme-i Vehbî*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, A 3593-171 B.
- 14 Emel Esin, "An Eighteenth Century 'Yalı' Viewed in the Line of Development of Related Forms in Turcic Architecture", *Atti del Secondo Congresso Internazionale di Arte Turca* (Venezia 26-29 Eylül 1963), Napoli 1965, s. 83-112.
- 15 Örnek için bkz. Harold R. Battersby, "A Survey of Uzbek Settlement with Regard to Some Economic and Shelter Changes in Khwarizm (Khiva) Oasis, North to the Delta of the Amu Darya, Based on Russian Ethnographic Reports", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, VII/12-13, Ankara 1969, s. 17-32.
- 16 Timur'un çadırında 4 merkezi ve 12 çevre sütunu vardı. Bu Pekin'deki Gökyüzü Tapınağı ile aynıdır.

V AHŞAP KONUT GELENEĞİNİN İLK AŞAMASI: HAYATLI EVİN EVRİMİ

(Sayfa 55-70)

- 1 Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Tercüme-i Şakâ'ikü'n-nu'mânîye*, Topkapı Sarayı Müzesi, H. 1263.
- 2 Anonim, *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 1938.
- 3 Beyt sözcüğü "ev" anlamına gelir. *Beyt-i süflî* tek katlı ev, *beyt-i ulvî* iki katlı ev. bkz. Osman Ergin, *Fatih İmaretî Vakfiyesi*, İstanbul 1945, s. 25.
- 4 Ahmet Refik Altınay, *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)*, 2. baskı, İstanbul 1935, s. 58 vd. Kara surları yakınındaki evler moloz taşla yapılmıştı, tuğladan kirpi saçakları vardı.
- 5 A. R. Altınay, *Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul 1930, s. 21. Bu divan kararının uygulanmadığı görülmektedir. Bkz. belge no: 32.
- 6 Ayda Arel, *Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihî Sorunlar*, İzmir 1982, s. 65.
- 7 Aysel Tükel Yavuz, "19. Yüzyıl Ankara'sında Kaleiçi", *Tarih İçinde Ankara Semineri*, Eylül 1981, Ankara 1984, s. 166.
- 8 Necibe Çakıroğlu, *Kayseri Evleri*, 1952, s. 23-29. *Güçgüpoğlu Evi*'nin tarihi, tartışmaya açıktır.
- 9 Sedat Hakkı Eldem, *Türk Evi*, cilt I, s. 47. Eldem, bu evin tarihi bilinen en eski ev olduğu kanısındadır.
- 10 M. Akok, A. Gökoğlu, *Eski Ankara Evleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1946. Erzurum Mahallesi'nde Yusuf Uğraş Evi.
- 11 Pietro della Valle, *Les fameux voyages de Pietro della Valle*, 4 cilt, Paris 1644, cilt II., s. 77 vd.
- 12 Bkz. Bölüm II/5, s. 83.
- 13 Ernst Diez, "A Stylistic Analysis of Islamic Art", *Ars Islamica III*, (1936).

VI KENTLEŞME AŞAMASI

(Sayfa 73-102)

- 1 Eldem, Ömer Ağa Evi'nin 1700 civarında yapıldığını düşünmektedir. Fakat yapının bezemesi geç 18. yüzyıl karakteri taşımaktadır. Sedad Hakkı Eldem, *Türk Evi I*, İstanbul 1984, s. 176.
- 2 Eldem, *Topkapı Sarayı'ndaki Şevkiye Köşkü'nün en eski tarihli oval salonlu yapı olduğu kanısındadır*. S. H. Eldem, *Türk Evi I*, İstanbul 1984, s. 201.
- 3 Oleg Grabar, George Michel, *Architecture of the Islamic World*, Londra 1978, s. 72.
- 4 Merkezi planlı yapılar hakkında önemli bir çalışma olarak bkz. Günkür Akın, *Asya Merkezi Mekân Geleneği*, Ankara 1990.
- 5 Ajaz Anwar, *Architecture in the sixteenth century's miniatures*, İstanbul 1978. Yayımlanmamış bu doktora tezinde Ajaz, Osmanlı Mimarisi'nin klasik dönemindeki mimari biçimlerin minyatüre yansıyan genel bir sözlüğünü derlemiştir.
- 6 Antoine Galland, *Journal d'Antoine Galland pendant son séjour a Constantinople*, ed. Charles Schefer, Paris 1881, 2 cilt, çev. N. S. Örik, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673)*, cilt I, Ankara 1949, s. 164-166.
A. Galland, 1672'de köşkün ilginç bir betimlemesini yapmıştır. d'Oghson ve A. de Baumont da gravürlerini vermişlerdir. *Tersane Kasrı'nın* da benzer bir planı vardır (Lewis'in resimleri).
- 7 MM. H. Saladin - René Mesguich, *Le Yali des Keupruli a Anatoli Hissar Asiatique du Bosphore, Société des Amis de Stambol*, Paris 1915.
Saladin, kitabında bu divanhanenin bugün hemen hemen yok olmuş olağanüstü güzel Lale Devri bezemesini resimlemiştir.
- 8 Sedad Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar II*, İstanbul 1974, s. 289-307.
- 9 Palladio'nun merkezi planlı yapıları için bir etki kaynağı olarak İslam dünyası da düşünülebilir. 8. yüzyıldan bu yana Doğu İslam dünyası merkezi planlı yapılar üretmiştir. *Çimili Köşk*, Palladio'nun villalarından bir yüzyıl önce yapılmıştır. Birçok Batılı yazar bir Bizans etkisinden söz etmiştir. Fakat Bizans mimari tarihi böyle bir yapı tipinin örneklerine sahip değildir.
- 10 Ayda Arel'in sözünü ettiği bütün terimlerin işlevsel bir içeriği vardır. Fakat biçime işaret etmezler: *Kameriye*; mehtap seyredilecek yer anlamındadır. *Çardak* (Farsça *baldaken*), dört kemerli (*çahar tak*) sözcüğünden gelmektedir. Fakat ayaklarla taşınan her tür çatı için kullanılmıştır. Genellikle yarı açık bir bahçe pavyonuna işaret eder. Arapça mahfil, özel olarak ayrılmış yer anlamındadır; bir biçime işaret etmez. Kasır "*küçük kale, saray, köşk*" anlamlarında kullanılır. Mısır *ka'a'sı* da, bir anlamda hayat üzerindeki köşk motifine tekabül eder.
- 11 Sevgi Aktüre, *Ondokuzuncu Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti: Mekânsal Yapı Çözümlemesi*, Ankara 1978, s. 212.
- 12 Doğan Kuban, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul 1954.
- 13 M. Nicoletti, *D'Aronco e l'architettura liberty*, Bari 1982.
Art Nouveau bezeme için bkz. Semra Ciner, *Son Osmanlı Dönemi İstanbul Ahşap Konutlarında Çephe Bezemeleri*, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İstanbul 1982.
- 14 *Cihannümâ* güzel manzaralı bir pavyon anlamında, bazen de yüksek köşk anlamında kullanılmıştır (*Edirne Sarayı'nda Cihannümâ Kasrı*). Konutlarda ise çatı katı balkonları için kullanılmıştır.

VII MORFOLOJİ

(Sayfa 104-153)

- 1 Sedad Hakkı Eldem, *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul 1954, s. 22 vd.; *Türk Evi I*, İstanbul 1984, s. 16.
- 2 Erdem Aksoy, "Orta Mekân. Türk Mimarisinde Temel Kuruluş Prensipleri", *Mimarlık ve Sanat*, No: 7-8, İstanbul 1963.
Aksoy, üç iklim bölgesinden ve onlara tekabül eden konut tiplerinden söz eder. a.g.e., s. 49 vd.
- 3 Önder Küçükerman, *Anadolu'daki Geleneksel Türk Evinde Organizasyon Açısından Odalar*, İstanbul 1975.
- 4 Ayşen Akpınar, *Geleneksel Konut Mimarisi ve Çevre Dokusunun Korunmasına Bir Örnek: Osmaneli*, yayınlanmamış doçentlik tezi ev örnekleri, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul, 1982, s. 156, ev örnekleri 1, 3, 10, 18, 22.
- 5 Hasan Şener, *Alanya'da Geleneksel Konutlar*, İstanbul 1984, s. 11.
- 6 Doğan Kuban, "Türk Evi Geleneği Üzerine Gözlemler", *Sanat Tarihimizin Sorunları*, İstanbul 1975, s. 192-211.
- 7 Türk Odası bazen kare planlı olarak tanımlanmıştır. Gerçekten bu, hayati evin odalarına uygulanamaz. Odalar genelde dikdörtgen planlıdır. Sadece seki üstü kare planlıdır.
- 8 Edirne'deki *Veziir Konağı*'nda tarihi belli *direklik*'lerin en eski örneği vardır. Bu *direklik* daha çok saray kökenli olmalıdır. Zengin evlerde olan İran talar motifinin bir akrabası olarak görülebilir.
- 9 Emel Esin, "An Eighteenth Century 'Yalı' Viewed in the Line of Development of Related Forms in Turkic Architecture", *Atti del Secondo Congresso Internazionale di Arte Turca* (Venezia 26-29 Eylül 1963), Napoli 1965, s. 83-112.
- 10 Önder Küçükerman, *Odalar: Anadolu'daki Türk Evinde Mekan Organizasyonu Açısından Odalar*, s. 56 vd.
- 11 L. Enault, *Constantinople et la Turquie*, Paris 1855, s. 397.
- 12 Bu çatı türü bir yapı tipine bağlı değildir. Orta Asya'dan Ege'ye kadar Budist ve Roma mezarlarının yapımında kullanılmıştır. Pugachenkova, Nisa'daki Saray'ın büyük sofası için de bu tür bir tavan restitüsyonu önermiştir. G. A. Pugachenkova, *Puti Razvitiia Arhitektura uznoo Turkmenistana pori rabovledeniia i feodalizma*, Moskova 1958, s. 78 vd.
- 13 Günkut Akın'ın gözlemlediği gibi bazı bölgelerde çatı penceresi yoktur (örneğin Amasya). Fakat bu tesadüfi olabilir. Çünkü aynı bölgedeki Tokat'ta böyleleri örnekler vardır.
- 14 Günkut Akın tepe penceresinin tüteklikli evden kaldığını söyler. Cam bulunmayan dönemlerde pencereler sadece kepenk ile kapatıldığı zaman, açılmayan tepe pencereleri tek ışık kaynağı oluyordu. G. Akın, *Asya Merkezi Mekân Geleneği*, Ankara 1990, s. 7.
- 15 Aysel Tükel Yavuz, "19. Yüzyıl Ankara'sında Kaleiçi", *Tarih İçinde Ankara Semineri*, Eylül 1981, Ankara 1984, s. 192, G. Ökçün'ü kaynak göstererek.
- 16 Celâl Esat Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul, tarihsiz, cilt 1, Bölüm (Meskenler), s. 546.
- 17 "Buhari" sözcüğü Makedonya'da da kullanılmaktaydı. N. C. Moutsopoulos, *The Popular Architecture of Verria*, Atina 1967, s. 106.
- 18 G. Castellan, "Les fonctions culturelles de la ville du Sud-Est européen, XVIIIe-XXe siècles", *Etudes Balkaniques* 1980-4, s.76.
- 19 L. Enault, *Constantinople et la Turquie*, s. 397 vd.

- 20 Rıfat Osman, S. H. Eldem ve A. Arel, özellikle geç 19. yüzyılın büyük yapılarına bakarak odalar arasında işlevsel ayrımlar olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu işlevsel ayrımın klasik hayat evinde bir anlamı yoktur. Bu odalar konumlarıyla misafir ağırlamak için kullanılsa bile, bu onun çok işlevli kullanılışını değiştirmez.
- 21 Pierre Lambert de Saumery, *Mémoires et aventures secrètes et curieuses d'un voyage du Levant*, A Liège 1732, bölüm I, s. 78.
- 22 17. yüzyıl Şerîye Sicilleri'nde hayat, avlu anlamında kullanılmıştır (bkz. A. Yavuz, "19. Yüzyıl Ankara'sında Kaleiçi", s. 191, not 26, S. Faroqi'yi kaynak göstererek). Bu kullanım hayat'ın kökenindeki konumuna uygundur. Hayat sözcüğünün sadece birinci kat galerisi için kullanılışı bir anlam transferidir. Bu aynı zamanda beyt (ev) tasarımının zemin kattan birinci kata transferine tekabül etmektedir.
- 23 Konya bölgesinde mutfak ve hela, blok halinde ev girişine yerleştirilir (Celile Berk, *Konya Evleri*, İstanbul 1951, s. 190). Bursa bölgesinde kâğıt mutfaklar bahçe içinde yapılmıştır (Leman Tomsu, *Bursa Evleri*, İstanbul 1950, s. 26). Bugün eski mutfaklar terk edilmiştir. Henüz oturulan ahşap evlerde genellikle evin bir odası mutfak olarak kullanılır.
- 24 Celile Berk, *Konya Evleri*, s. 91. Necibe Çakıroğlu, Kayseri bölgesinde esas mutfakla yazlık mutfakın tek bir çatı altına yerleştirildiğini yazar (N. Çakıroğlu, *Kayseri Evleri*, İstanbul 1952, s. 22).
- 25 Konya bölgesindeki bazı evlerde, mutfak büyüklüğünde ortasında ocak ve kazan olan bir oda, çerez adıyla pekmez yapmak için ayrılmıştır (C. Berk, *Konya Evleri*, s. 192).
- 26 Eyüp Asım Kömürcüoğlu, *Ankara Evleri*, İstanbul 1950, s. 55. Birçok bölgede özgün baca biçimleri vardır. Muğla yöresinde olduğu gibi bunlar, peyzaja özel bir karakter kazandırır.
- 27 C. Berk, *Konya Evleri*, s. 14.
- 28 Rıfat Osman, *Edirne Evleri*, İstanbul 1976, s. 26.
- 29 L. Tomsu, *Bursa Evleri*, s. 26.
- 30 C. E. Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, s. 540.
- 31 Yirmisekiz Mehmed Çelebi, İstanbul'a gönderdiği raporlara Paris'in resimlerini de eklemiştir. Bkz. Faik Reşit Unat, *Osmanlı Seyirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara 1968, s. 57. Ayrıca bkz. S. H. Eldem, *Sa'daba'd*, İstanbul 1977.
- 32 Ahmed Refik Altınay, *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)*, İstanbul 1935, s. 3-6. Aktaran, Gönül Aslanoglu, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, METU Publication, Ankara 1972, s. 18.
- 33 Pietro della Valle, *Les fameux voyages de Pietro della Valle*, Paris 1644.
- 34 Evliya Çelebi, *Seyahatname III*, s. 457.
- 35 Rıfat Osman, *Edirne Evleri*, s. 10 vd.

VIII CEPHE TASARIMI (Sayfa 159-168)

- 1 Divan kararlarında geniş saçakları yasaklayan birçok karar vardır.
- 2 C. Salaberry, *Voyage à Constantinople, en Italie et aux îles de L'archipel*, Paris, s. 108.
- 3 Antoine-Laurent Castellan, *Lettres sur la Grèce, l'Hellespont et Constantinople*, 2 cilt, Paris 1811, bölüm 2, s. 35.

IX ÇEVRE VE ESTETİK

(Sayfa 171-178)

- 1 Jamel Akbar, *Crisis in the Built Environment*, Lübnan 1988. Akbar, Müslüman kentlerin oluşumunda, mahallelerindeki sokakların ortak konumunun önemini göstermiştir.
- 2 John Covel, *Voyages en Turquie 1675-1677*.
- 3 Hans Dernschwam, *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)*, ed. Franz Babinger, Münih-Leipzig 1923, yeniden basım 1984, s. 20.
- 4 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Bölüm IX, İstanbul 1935, s. 26.
- 5 James Dallaway, *Constantinople: Ancient and Modern*, Londra 1797, s. 139-140.
- 6 Antoine Ignace Melling, *Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore*, Paris 1819: Bebek Kasrı, levha 30.

X AHŞAP EVİN ESTETİĞİ

(Sayfa 181-206)

- 1 A.-C. Quatremère de Quincy, *Encyclopédie Méthodique. Architecture*, Paris, 1788, s. 239-241.
- 2 A. L. Castellan, *Lettres sur la Grèce, l'Helléspont et Constantinople*, 2. cilt, Paris 1811, bölüm I, s. 7.
- 3 Edward T. Hall, *Beyond Culture*, Anchor Books, New York, 1977, s. 25 vd.
- 4 Gaston Bachelard, *The Poetics of Space*, Fransızcadan çeviri, Beacon Press, Boston 1969.
- 5 Alanya bölgesinde içeri "oda" anlamında kullanılmıştır. Bu evin içinin sadece "oda" olduğu düşüncesini açıklamaktadır.
- 6 Doğan Kuban, *Anadolu-Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, İstanbul 1965, s. 47, 144.
- 7 Miss Julia Pardoe, *The Beauties of the Bosphorus*, Londra 1855, s. 41 vd.

XI YÖRESEL ÜSLUPLAR

(Sayfa 209-217)

- 1 Diyarbakır evleri üzerine temel çalışma: Doğan Erginbaş, *Diyarbakır Evleri*, İstanbul 1954.
- 2 D. Erginbaş, a.g.e., s. 20, Levhalar III-IV.
- 3 Sir Paul Rycout, *The Present State of the Ottoman Empire*, Londra 1668, s. 82.
- 4 Yunan anonim mimarisi üzerinde önemli çalışmalar yapan N. K. Moutsopoulos, Karaferye'deki evler için bunların Makedonya'daki ev geleneğine ve daha eski dönemde de Olynthus evlerine dayandığını ileri sürer. Öte yandan aynı yazar, bu eski konutlar üzerine 18. yüzyıldan eskiye giden hiçbir veri kalmadığını söylemektedir. Kitabında bu evlerin galerilerinden "hayati" olarak söz etmesi de ilgi çekicidir, s. 114. *The Popular Architecture of Verria*, Atina 1967. Özetleyerek çev. Leslie Finer.
- 5 Moutsopoulos, a.g.e.

- 6 Moutsopoulos, *a.g.e.*, s. 105 vd.
- 7 Nur Akin, *Balkanlar'da Türk Mimarisi*, Basılmamış Doçentlik Tezi, İTÜ, İstanbul 1987, s. 104.
- 8 Stefan Stamov, *Arhitektura na Zheravna*, Sofya 1971.
- 9 Anton Bammer sözlük ve espri olarak Balkanlar'daki ve Yunanistan'daki üslup ve mimarinin kaynağı olarak Anadolu'yu göstermiştir.
A. Bammer, *Wohnen im Vergänglichen*, Graz 1982, s. 19.
- 10 Hermes Balducci, *Architettura Turca in Rodi*, Milano 1932.
- 11 Nur Akin, *Balkanlar'da Osmanlı Evi*, İstanbul 1987, yayımlanmamış doktora tezi, s. 86.
- 12 Nur Akin, *Balkanlar'da Osmanlı Evi*, s. 276.
- 13 Carl Haller von Hallerstein, *Carl Haller von Hallerstein in Griechenland 1810-1817*, ed. Hansgeorg Bankel, Berlin 1986.

XII YAPI TEKNİKLERİ ÜZERİNE NOTLAR (Sayfa 221-229)

- 1 John Sanderson'dan nakleden Tülay Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat (1582-1599)*, Ankara 1983, s. 40.
- 2 James Ellsworth De Kay, *Sketches of Turkey in 1831 and 1832*, New York 1833.
- 3 Prof. Dr. Zeynep Ahunbay'ın ahşap malzeme ile ilgili ilk notlarını bu bölüm içinde kullandım.
- 4 Orhan Özgüner, *Köyde Mimari: Doğu Karadeniz*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara 1970, s. 24.
Özgüner, Doğu Karadeniz'de değişik adlar altındaki ahşap duvar konstrüksiyonlarını incelemiştir. Dolap çatma, göz dolması, dolap vurgu vs.; *a.g.e.*, s. 26 vd.
- 5 Reha Günay, *Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu*, Ankara 1981, s. 251.

“Türk Konut Mimarisi”ne İlişkin Kısa Yöresel Sözlük

Hazırlayan: Çiğdem Kafescioğlu

Anadolu'da konuta ilişkin değişik yörelerde kullanılan sözcükler iki türdür: başka dillerden alınanlar ve doğrudan işlevi yansıtan Türkçe sözcükler. Bu ikinci tür sözcükler konut tasarının işlevsel doğasını aydınlatıcı niteliktedir.

abara: Köy evlerinin tavanlarında iki direk arasındaki boşluk (Isparta).

abdül: Evin önündeki toprak örtülü sundurma (Konya).

açık köşe: Misafir odası (İzmir).

açık sofa: Hayat (Bursa).

açık toğana: Yazlık, önü açık mutfak (Kayseri).

adamlık: 1. Başoda (Balıkesir). 2. Sedit (Isparta). 3. Selamlık dairesi (Balıkesir).

afran: Raf (Ordu).

ağcun: Köy evi (Kastamonu).

ağdurma: Sundurma (Amasya).

ağzacık: Kapaksız duvar dolabı (Konya).

ahar: Avluda tulumba yanında bulunan oyuk taş (Balıkesir).

ahdana: Evin zemin katındaki temel üstü duvarı (Ordu).

akbaşlık: Kireç (Eskişehir).

aklann: Saçak oluğu (Sinop, Trabzon).

akıtma: Alçıdan yapılan tavan süsü (Çankırı).

alabıcık: Kulübe (Kastamonu).

alacak: Çalı çırpıdan yapılmış kulübe (Burdur, Denizli, Konya, Muğla, Kayseri, Kırşehir).

alaçık: Kulübe (genel).

alak: 1. Küçük tahra kulübe (İstanbul, Zonguldak, Kastamonu). 2. Köşk (Bursa).

almalık: Odada sahan vs. konulan raf (Denizli).

alın taşı: Ocağın içine, arka tarafa konulan, ekmek taşı da denilen taş (Ankara).

alınlık: Kapının üst kısmı (Sivas).

ana: 1. Pencere kasası (Tokat). 2. Büyük boy kerpiç tuğla (genel).

anay: 1. Sofa (Kayseri, İzmir, İstanbul). 2. Yüksek bina (Konya).

andavat: Evin ortasına konan büyük kiriş (Samsun).

ankıt: Kapı arkası kuşağı (Konya).

ansır: Camsız pencere (Tekirdağ,

Antalya, Kütahya, Çanakkale, Ankara, Çorum).

aptul: Avlu (Konya).

ara: Odanın halı, kilim, vb. gibi yer döşemesi (Konya).

ara ev: Sofa (Konya).

aralık: Sofa (Sivas).

ara sofa: Eyvan (Edirne).

arastak: 1. Tavan (İzmir, Tokat). 2. Tavan arası (Amasya, Ordu, Tokat, Yozgat).

arastak: Tavan (Edirne, Tekirdağ, Çankırı, Erzurum, Sinop, Kayseri, Kırşehir, Ankara, Elazığ, Tokat).

arnut: Tavan tahtası yerine kullanılan kalın ağaçlar (Samsun).

arsuva: Abdesthane (Samsun).

artırma: Binada duvar düzeyinden ileri doğru taşan altı boş kısım (Trabzon, Zonguldak).

arz odası: Başoda (genel).

asma: Kapı menteşesi (Edirne).

asmalık: Ocağın üstündeki raf (Balıkesir).

asma oda: İki veya üç basamakla çıkılan oda (Ankara).

astar: 1. Tavan (Ankara, Çorum, Manisa, Bolu). 2. Direkle örtülmüş tahtasız tavan (Kırşehir).

aşacak: İki komşu arasındaki küçük kapı (Tekirdağ).

aşağı kapak: Merdivenin alt kapısı (Edirne).

aşağı seki: Seki altı (Sivas).

aşdamı: Mutfak (Kütahya, Isparta, Aydın, İzmir, Antalya, Konya).

aşevi: Mutfak (genel).

aşık direği: Çatıda kiremit altına konulan kırımlar (Aydın).

aşra: Hayat (Bilecik).

at örtmesi: Selamlık altında binek hayvanlarının bağlandığı eyvan (Sivas).

ateşlik: Ocağın alt kısmı (Edirne).

atlama direği: Çatının oturduğu kısma aralıklı olarak konulan direkler (Aydın).

avlar: Avlu (Kütahya).

avlay: Avlu (Bilecik).

ayacah veya ayahcah: 1. Merdiven (Sivas, genel). 2. Basamak (Konya, Tokat, Kayseri).

ayakcak başı: Üst kat sahanlığı (Sivas).

ayaklık: 1. Seki altı (Ankara). 2. Sokak kapısı eşiği (Kastamonu). 3. Abdesthane (Giresun, Ordu).

ayaktaşı: Ocağın alt tarafındaki taş (Edirne).

ayakyolu: Abdesthane (genel).

ayarı: Avlu (İzmir).

ayaz: 1. Hayat (Çanakkale). 2. Tahtaboş (Çanakkale). 3. Harem avlusu (Sivas). 4. Hayat (Muğla).

ayazlık: Taraça, balkon, üstü açık tahtaboş (Antalya, Denizli, Isparta, Muğla, İzmir, Trabzon, Bolu, Konya).

aye: Pencerenin iç tarafı (Çanakkale).

ayı bacağı: Eğik ahşap destek (Kütahya, Zonguldak).

aymalık: Kiremit altı (Tokat).

ayran: Sönmüş kireçten duvara sürülmek üzere hazırlanan badana (genel).

ayva: Kapı (Bolu).

ayvalık: Ocağın yanındaki ve üstündeki gömme raflar (Kütahya, Çankırı).

ayvan: 1. Eyvan (Ankara). 2. Sofa (Sivas, Rize).

ayvan: Taraça (Ankara, Giresun).

ayvanoda: Başoda (Erzurum).

ayvat: Abdesthane (Giresun).

baba: Tavanda bütün makas ağaçlarının birer ucunun mihlandığı evin merkezinden geçen kalın direk (Ordu, Manisa, Kütahya).

baça: 1. Kapaksız dolap (Konya). 2. Pencere (Ankara, Konya).

bacalık: Ocak rafı (Çorum).

baca kapısı: İkinci kattaki bir odadan randır evinin ve odunluğun damına açılan kapı (Erzurum).

bacakaşı: Ocaklık veya ocak üstü de denilen ocak rafı (Afyon, Denizli, Ankara).

baca omzu: Ocak rafı (Bolu).

bacauştü: Ocak rafı (Zonguldak).

badak: Merdiven veya basamağı (Sivas, Erzurum).

badal: bkz. Badak (genel).

badas: Tuğla (Çankırı).

badavra: 1. Bindirmeli çakılan ince uzun tahtalardan tavan kaplaması (Balıkesir). 2. Çatı örtüsü (Kuzey-Batı Anadolu).

baduç: Anakuzeni (anakuzeni) duvarlarda kullanılan ahşap hatıl (Sivas).

badval: Mahzen, bodrum (Trabzon).

bağ: Çatı (Trabzon).

bağsak: Avlu (Konya).

bahar: Gusülhane (Kütahya).

bahara: Ocak (İzmir).

bahna: Basamak (Zonguldak).

bakacak: 1. Hayat (Edirne, Bursa, Çankırı). 2. Pencere (Kastamonu).

balamur: Kapı üstündeki ufak niş (Kırşehir).

balası: Kerpiç veya taş örtülü duvar arası-na konan ahşap hatıl (Konya).

banda: Duvar süsü (Muğla).

barı: Avlu duvarı (Ankara, Isparta, Konya, Kütahya, Kırşehir, Eskişehir, Ordu).

basag: Kapı eşiği (Bursa).

basbas: Çatıda makas ağaçlarının konduğu dikme (Bursa).

başçık: Merdiven (Bursa).

basdak: Merdiven (Çankırı).

başgaç: Merdiven (Muğla).

baskancak: Merdiven (Samsun).

baskı: Oda kapısını açmak için üzerine basılan küçük kol (Bolu).

baskıç: Merdiven (İzmir).

basnık: Kapı sürmesi (Ankara).

bastak: Merdiven (Ankara, Kastamonu, Bolu, Çanakkale, Çankırı).

bastır: Merdiven (Kastamonu, İstanbul).

bastırak: Kapı arkasındaki demir kol (Nevşehir, Niğde).

basıcak: Merdiven (Gümüşhane).

basırık: Tahta veya demir kapı sürgüsü (Bursa).

başlangıç: Merdiven (Denizli).

başak: Merdiven ya da basamağı (Kuzey Anadolu).

baş sedir: Oda girişinin karşısına gelen sedir (Konya).

başoda: Evin en muteber yerinde, en özenli olarak döşenmiş, evin erkeğinin oturduğu ve konukların kabul edildiği oda (genel).

becce: Köşk evine ışık girmesi için tavandan açılan pencere (Ankara).

beçe: Ocak (İstanbul).

beher: Binaya konan en büyük giriş (Ankara).

belleme: Ahşap binalarda enine uzatılmış ağaçların çökmemesi için aklarına konan giriş (Konya, Tokat).

bel pervazı: Döşeme girişlerinin taban üzerindeki alınlıklarını örten pervaz (Zonguldak).

belüstün: Yapıda babadan babaya uzatılan giriş (İzmit).

berhay bacası: Kiremitliğe çıkmak için çatıya açılan delik (İzmir).

besleme: Gaz lambasının konulduğu, duvara asılan tahta lambalık (Zonguldak).

bestek: Tavan (Afyon).

beşik çatı: İki yüzeyli çatı (genel).

beşik örtüsü: bkz. Beşik çan (Samsun, Muğla).

bıçaklık: Kaşık, tabak rafı (Çorum, Yozgat).

bıcırık: Köşelere yapılan dolap (Çanakkale).

binck: Ekmek yapılacak hamurların konduğu gözlü ağaç dolap (Kütahya).

boyevi: Kiler (Konya).

bölme: Oda (Rize).

bölmeç: Kiler (Ankara).

börk ya da börük: 1. Evin ortasına atılan kalın direk (Antalya). 2. Ocak bacası (Isparta, Çanakkale).

boğase: Tavan arası (Eskişehir).

borlavu: Saçak oluğu (Konya).

börükbaşı: Ocak rafı (Giresun).

bucak: 1. Raf (Giresun, Denizli). 2. Ev dolabı (Kastamonu).

bucuduk: Kapı pervazı (Erzincan).

buğara: Mutfak bacası (Konya).

buğuluk: Ocak (Ordu).

buhari: 1. Odun dolabı (Zonguldak). 2. Mutfak bacası (Ordu, Samsun, Zonguldak, Konya).

bulgurlama: Döşeme arasına toprak koymak suretiyle yapılan yalıtım (Zonguldak).

bünnez: Taş temel in toprak içinde kalan kısmı (Isparta).

ca: 1. Gusülhane (Sivas) 2. Merdiven parmaklığı (Rize).

çağ: 1. Gusülhane (Çorum, Kırşehir). 2. Seki altında ortası delik, su akıtmaya yarayan taş (Kayseri). 3. Mutfakta bulaşık suyunun aktığı çukur (Zonguldak, Ordu, Amasya, Çorum, Bursa, Çanakkale, Konya, Nevşehir, Niğde, Tokat). 4. bkz. Ca (Ankara, Samsun, Sivas, Denizli, Bursa, İzmir).

cam: Pencere (Kastamonu).

camdı: Tavan (Sivas, Giresun, Trabzon, Kayseri, Tokat).

camevi: Pencere çerçevesi (Ankara, Erzincan, Zonguldak).

canay: Sofa (Bolu).

caplama: Çatı payandasında ve kiremit altında kullanılan kereste (Samsun, Giresun, Ordu, Gümüşhane).

cardönü: Sofa (Ordu).

ceferlik: Tavana yakın eşya koyma yeri (Erzurum).

celenk: Dam saçağı (Ankara).

cenet: İki kanatlı kapının her bir kanadı (Uşak, Kütahya).

cengeme: Duvar taşlarının arasına yapılan sıva (Kayseri).

cep: Ocağın yemek pişirilen yeri (Konya).

ceper: Duvar (Ordu).

cerek: Çatıda kullanılan bağdadi şeklinde ince tahta (Sinop, Samsun).

cerge: Kulübe (genel).

cezvelik: Cezve konan niş (genel).

cıkkırak: Kapı menteşesi ve mandalı (Muğla).

cılacık: Kulübe (Kırşehir).

cılov: Badana (Sivas).

cille: Sedir (Antalya).

cini: Tahta perdelerin direkleri (Zonguldak).

cumba: 1. bkz. Artırma (genel). 2. Bir pencere eninde çıkma (Edirne).

cümle kapısı: Avlu kapısı (genel).

çağ: Gusülhane (Tokat, Kayseri, Kırşehir, Giresun).

çağlı: Duvar (Sinop).

çağlık: Gusülhane (Amasya, Samsun, Ankara, Çankırı, Eskişehir, Kastamonu, Bursa).

çağrak: Baca (Bursa).

çakıldak: Tahta kilit (Kırşehir).

çalı: Avlu (Antalya).

çamdu veya çandü: 1. Tavan (Giresun, Sivas, Trabzon, Kayseri, Tokat). 2. Oda duvarı (Kastamonu, Çankırı). 3. Yiğma evlerde üst üste konan duvar tahtalarının köşeleri (Sinop, Samsun).

çanak: Çatı üzerindeki kiremit (Kütahya).

çandı: 1. Yiğma bina (Kastamonu, Bolu). 2. Duvarları birbirine geçme kaim tahtalardan yapılan ev (Adapazarı, Zonguldak, İstanbul). 3. Direkt başlığı (Ankara).

çantı: Tavan (Konya, Kütahya, Giresun).

çantı: 1. Çatı (Konya, Kütahya, Giresun). 2. Saçak, saçak altı (Tekirdağ, Edirne, Bursa, Çanakkale).

çantı: 1. Bölme, duvar (Tokat, Konya). 2. Ev (Sinop, Zonguldak, Bolu, Kastamonu).

çantılı: Üstü kiremitli ev (Bursa).

çapa: Kiriş (İstanbul).

çapana: Kapı menteşesi (Rize).

çarak: Abdesthane (Kastamonu).

çardak: 1. Sofa (Zonguldak, Kastamonu).

2. Hayat (genel). 3. Tavan arası (Amasya).

çardın: Sofa (Ordu).

çarkıfelekli tavan: Tavan zeminini kenarlara teğet biçimde dolduran dairesel süsleme alanlar için kullanılır. Bu tavan süslemelerinin türleri: "yıldızlı", "kartalkanatlı", "gülbaharlı", "zilbaharlı", "tutmaçlı", "dilimli", "sabunkalıplı", "baklavah", "dolaplı", "şa".

çatma: 1. Duvarları ağaç gövdelerinin çivisiz olarak birbirine tutturulmasıyla yapılan yayla evi (Eskişehir, Giresun, Isparta, Konya). 2. Ahşap hatullu duvar (Sinop, Samsun, Giresun).

çece: Pencere (Denizli).

çelem, çelen, çeleni: Dam saçağı (Denizli, Balıkesir).

çelen: Dam saçağı (Afyon, Isparta, Tokat, Eskişehir, Ankara, Kırşehir, Konya, Burdur, Yozgat, Antalya).

çelik: 1. Pencere (Kütahya). 2. Pencere kanatlarını tutturmak için tahtadan mandal (Konya). 3. Direkt başlığı (Bursa).

çelki: 1. Avlu (Konya). 2. Bağ kulübesi (Konya). 3. Taraça, balkon (Afyon).

çelme ya da çelmelik: Pencere (Kütahya).

çemek: Yer odalarındaki camsız pencere (Bilecik, Ankara).

çerçeve taşı: bkz. Ayaktaşı (Edirne).

çevirme: Avlu (Sivas).

çığ: Tavan arası (Bolu, Zonguldak).

çığ: Pencere kafesi (Bolu).

çığindirik: Ocağın içinde içine kül irilen çukur (Çorum).

çıkarma: bkz. Artırma (Ankara).

çıkma: bkz. Artırma (Giresun, Sivas, Çorum, Ordu, Bursa, Zonguldak).

çirabana: Ocak (İstanbul).

çirahlık: 1. Üzerine lamba konan raf (Konya). 2. Ocak yanında içine odun konan dolap (genel).

çıtma: Pencere kafesi (Aydın).

çtı: Kilit (Samsun).

çi: Pencere kafesi (Balıkesir).

çiçeklik: Duvar içinde süs eşyası konulan rafı niş (genel).

çimecek: Gusülhane (Sinop, Samsun, Konya, Niğde).

çiti: Pencere kafesi (Ankara).

çitirmelik: Pencere kafesi (Kütahya, Bursa).

çitme: Pencere kafesi (Denizli, Kütahya).

çivilik: Kamış ve sazdan yapılmış küçük kulübe (Antalya).

çobansalık: Çoban kulübesi (Konya, Nevşehir, Kayseri, Ankara, Niğde).

çork: Ocak (Ankara).

çöktürme tavan: Tekne tavan (Sivas).

çölen: Dam oluğu (Çanakkale, Muğla).

çöme: Sundurma (Ordu).

çörtlen: Ağaç dam oluğu (genel).

çörtlek ya da çörtlen: Dam oluğu (Afyon).

çörtleğen: Dam oluğu (Ankara, Kırşehir).

çörtür: Dam oluğu (Konya).

çörtlen: Dam oluğu (Denizli).

çödlük: Dam oluğu (Afyon).

çubukluk: İçine çubuk konan uzun niş veya dolap (genel).

daban: Yer döşemesi (Gümüşhane, Ankara, Tokat, Kütahya, Kayseri, Afyon, Sivas).

dağan: Tahta tavan (Konya).

dalbaz: 1. Ocak rafı (Denizli, Eskişehir, Zonguldak). 2. Ocak siperliği (Ordu, Giresun).

dam: 1. Oda (genel). 2. Toprak damlı ev, köy evi (genel).

damak: Kapı sürgüsü (Afyon, Isparta, Burdur, Denizli, Aydın, Eskişehir, Samsun, Ordu, Tokat, Konya).

damaltı: Zemin kat (Bolu).

damkayık: Gusülhane (Konya).

damla: Saçak altı (Kastamonu).

damüstü: Tavan arası (Çorum).

dane: Kirişlerin üzerine konan ufak direk (Çanakkale).

daraba: 1. Hayat (Bilecik, Konya). 2. Sedir (Niğde). 3. Seki (Giresun). 4. Tahta perde veya bölme (genel). 5. Yağmurdan korumak için duvarların üstüne yapılan rahta kaplama (Kastamonu). 6. Tahta dam saçağı (Kütahya).

darabuzun: Korkuluk (Niğde).

darnı: Tavan arası (Rize).

daşara: Abdesthane (Balıkesir).

davlumbaz: 1. Dumanlık ve yaşmağın bütünü (Edirne). 2. Ocak rafı (Denizli, Eskişehir, Zonguldak). 3. Baca (Ankara).

davulbaz: Davlumbaz (Amasya, Çorum, Ordu, Giresun, Denizli, Trabzon, Sivas, Niğde, Konya, Antalya).

dayaklık: Merdiven (Konya).

daymak: Merdiven (Antalya).

dede: Ocak yanındaki niş (Denizli).

değneklik: Değnek koymaya yarayan uzun dolap (genel).

delik: Pencere (Afyon, Burdur, Denizli, Eskişehir, Samsun, Ankara, Konya, Antalya).

demek: Küçük kulübe (Sivas).

depedelik: Toprak damların üzerinden açılan pencere (Konya).

derek: Dolapların kapalı alt gözü (Sivas).

derman: Kirişleri bağlayan yardımcı direk (Edirne).

develik: 1. Avlu, sahanlık (Kayseri). 2. Büyük ev (Sivas).

devir sofası: Hayat (Edirne).

dırman: Çatıda kiremitlerin altına konulan ağaçlar (Çanakkale).

dış çardak: Hayat (Zonguldak).

dış ocaklık: Ev dışındaki mutfak (Sivas).

dışarı: Sofa (Denizli).

dışarı daire: Selamlık (Sivas).

dışlık: Tepe penceresinin dış camı (Edirne).

dükke: Sofanın altına konulan ağaç direkler (Kayseri).

dikme: Binayı tutmak için konulan kalın direk (Isparta, Konya, Sivas).

direcen: bkz. Dayaşkan (Bolu, Ankara, Amasya, Çankırı).

direk: Kirişten kirişe veya duvardan duvara uzatılan tavan kirişi (Sivas).

direklik: Seki altını seki üstünden ayıran parmaklıklar (genel).

direme: Tahta duvar (Samsun).

diremeç: bkz. Dayaşkan (Ordu, Zonguldak).

diremecan: bkz. Dayaşkan (İstanbul).

dirence: Kol demiri, destek (Kastamonu).

direni: Tavan arası (Trabzon).

divan: Hayat (Arnavutluk).

divanhane: Başoda (genel). Hayat (Sivas).

divanodası: Başoda (genel).

divile: Raf (Edirne).

dizeme: 1. Ahşap çatkayı yapı artığı dikme kiriş parçalarıyla doldurma (Zonguldak). 2. Ahşap çatkı (Bolu, Ankara).

dizme: bkz. 1. Artırma (Konya). 2. sofa (Konya).

dokurcan: Büyük temel taşı (Ordu).

domuzluk: Tandır ocağı bacasının iç yüzü (Erzurum).

donluk: Çamaşırhane (Erzurum).

dora: Raf (Edirne).

dömek: 1. Pencere (Zonguldak). 2. Baca (Kastamonu).

döner: Gusülhane (Isparta).

döngек: Temel görevi görmek için dört köşeye dikilen kısa direkler (Samsun).

dökme: Kiriş (Zonguldak).

döşek: bkz. Ara (Konya).

döşeme: bkz. Ara (Konya).

dumanlık: Bacanın ocağa bağlandığı yer (Edirne).

duraklama: Ağaç dikmelere çıta çakılıp üzerine sıva sürülerek yapılan duvar (Konya).

durna: Dam saçağı (Ankara, Sivas).

duvak: Baca üzerine dikilen yassı taşlar (Konya).

duver: Kapı kasası (Çanakkale).

duvma: Büyük kapı menteşesi (Samsun).

dünek: Ev (Ankara, Kayseri).

eğer: Mutfak (Bolu).

ekmekеvi: İçinde büyük bir ocak ve un

ambarı bulunan, sofa etrafındaki odalardan biri (Zonguldak).

ekmeklik: Sofanın ekmek pişirilen ve iki yanı dolaplı ocağı olan yeri (Çorum).

elevcik: Bağlarda toprak harçla yapılan kulübe (Nevşehir, Niğde).

elevcik: Bkz. Elevcik (Kayseri).

eliböğründe: Evin çıkmaları altına aralıklı olarak konulan eğik ahşap desteklerden her biri (genel).

elmalık: Duvarlar boyunca iki pencere sırası arasına yapılan, üzerine sahan vb. süs eşyası konulan raf (İzmir, Denizli).

elyeri: Kiler (Sivas, Yozgat).

en: Çatı (Sivas).

erezene: Kapı menteşesi (Çanakkale).

ergenek: Kapı ve pencere kasası (İzmir).

ermenî kafesi: Kare delikli pencere kafesi (Edirne).

erzem: Bodrum (Kayseri).

eşik: Kapının altındaki tahta basamak (genel).

eşik: Pencere alt başlığı (Zonguldak).

evaltı: Giriş katı (Ankara).

evdes: Abdesthane (Denizli).

evlik: 1. Selamlık (Adana, Çorum). 2. Kiler (Yozgat, Kırşehir).

ev ortası: Hayat (genel).

eyvan: Sofa veya hayatta iki oda arasında kalan önü açık bölüm (genel).

fahlama veya faklama: Ahşap destek (Tokat).

feslik: Fes koymaya yarayan niş (genel).

fevgani ev: İki katlı ev (Erzurum).

fırnevi: Mutfak (Konya).

fıl: Kapı zembereği (Çanakkale).

fili: 1. Kapı sürgüsü (Bursa, İzmir, Balıkesir). 2. Pencere veya dolap mandallı, sürgüsü (Kütahya, Balıkesir).

fincanlık: Fincan dolabı (genel).

firek veya firenk: Kapı kilidi (Sivas).

firengi: Kapılarda, çekmecelerde, sandıklar-da kullanılan bir kilit (Çorum).

gabala: Kiler (Amasya).

galve: bkz. Galıf (Bilecik).

galıf: Bağ, bahçe kulübesi (Gümüşhane).

gant: Ev (Trabzon).

gaş: 1. Yayla evi (Tokat). 2. Çatı (Ankara).

gayıt: Pencere çerçevesi (Ankara).

gayıtevi: Kiler (Konya).

gedeği: 1. Sundurma (Uşak, Kütahya). 2. Bodrum (Antalya).

gelik: Yayla, bağ evi (Bolu, Ankara).

gelin odası: Bahçeye bakan oda (Uşak, Erzurum).

gelin seddi: Sofada bir veya iki basamakla çıkılan, parmaklıklarla ayrılmış eyvan (Edirne).

gelvi: Raf (Edirne).

geren: Toprak döşemesi için sıkıştırılmış toprak (Kütahya).

gergen: Raf, sergen (Zonguldak).

germe: Avlu (Edirne).

geysilik ya da geyislik: Çamaşırhane (Kastamonu, Samsun, Konya).

gez: Abdesthane (Denizli).

gezenik: Merdiven sahanlığı (Erzurum).

gezviir: Yayla evi (Konya).

gırak: Ocak (Bolu).

gilve: Oda köşesinde veya ocak yanında yapılan üç köşeli dolap ya da raf (Kayseri).

girek: Avlu (Zonguldak).

girek: Kapı (Erzurum, Sivas, Kastamonu).

gireli: Raf (Amasya).

girelik: Kiler (Çorum).

girellik: Gusülhane (Ankara).

girenlik: Mutfak (Çorum).

ginge: Evin giriş katı (Ankara).

givli veya givle: 1. Sofada raf (Kayseri, Samsun). 2. Ocak yanında kapaksız küçük dolap (Yozgat).

gizbe: Bodrum (Zonguldak).

gola: Abdesthane (Samsun).

göcek: Kapı menteşesi (Sivas, Tokat).

göçö: Taşlık (Bolu).

gögüsleme: Eliböğründe (Edirne).

gömet: Ocak (Bursa).

göz: 1. Dolap (Bolu). 2. Oda (genel). 3. Pencere (Ankara).

gözdeliği: Oda ve mutfaklarda göz hizasına gelecek yükseklikte yapılan niş (İzmir).

göze: Tavan ya da Saçak (Isparta).

gözenek: 1. Dolap (Bursa, Ankara, Bilecik).

2. Kapaksız dolap (Eskişehir). 3. Pencere (Bursa, Antalya, Eskişehir, Çorum).

gözgen: Kapaksız küçük dolap (Zonguldak).
gözgere: Ocağın iki yanındaki nişler (Trabzon, Kastamonu, Ankara, Çankırı).
gözgeri: 1. Kapı kacak konulan niş (Sinop).
 2. Sahanlık (Sinop).
gözgöz: Aşağı sekiyi kilim üstünden ayıran tahta paravan üzerindeki bir dizi küçük nişler (Sivas).
gözlük: 1. Küçük pencere (Çankırı). 2. Ocak kenarındaki gözler veya dolapçıklar (Samsun).
gullep veya kullep: Kapı menteşesi (Erzurum).
gumele: Küçük ev (Kastamonu).
gurluk: Taşlık (Zonguldak).
güsülhane: Su dökmeye mahsus içi çinko veya çini kaplı büyük yükük şeklinde yıkama yeri (genel).
gusurhane: Gusülhane (Sivas).
günçardağı: Üçüncü katta bulunan, güneşe bakan ve sebze meyve kurutmak için kullanılan taraça (Zonguldak).
güneşlik: Hayat (Giresun).
güssül: 1. Üzerine kiremit koymak için yapılan çatı (Antalya). 2. Çatının ortasına konulan uzun ağacın dayandığı iki baştaki babalar (Antalya).
güyi: Saçak altı (Samsun, Sinop).
haşametlik: Başoda (Edirne).
hakas: Ahşap destek (Giresun).
halaylım: Üstü kiremitsiz yüksek ev (Eskişehir).
hamay: Sofa (Kırklareli, Balıkesir).
hambuş: Dam saçığı (Ankara).
hanay: 1. Ev (Orta ve Batı Anadolu). 2. Sofa (Bolu, Edirne, Kocaeli, Çanakkale, İzmir, Samsun, Tekirdağ, Ankara, Niğde, Isparta, Bilecik, Bursa).
hanay: Taşlık (Isparta).
hanbar: Ambar veya kiler (Ordu, Zonguldak, Giresun).
hanev: Büyük ev (Aydin).
hanön: Sofa (Kütahya).
hapenk: Tahtadan pencere kapağı (Sivas).
haral: Kiler (Ordu).
haremlik: Evin kadınlarına özel, günlük yaşamın geçtiği bölüm (genel).
hariciye: Selamlık (Konya).

harılma: Duvar yapımında diklemesine konulan direkler üzerine anılan uzatma ağaç (Erzurum).
hasıl: Ocak, Tandır (Niğde).
hava penceresi: Alçı tezyinatlı veya sade kafa penceresi (Sivas).
havlu: Avlu (Erzurum).
hayat: 1. Avlu (genel). 2. Taşlık (Bursa, Ankara, Zonguldak, Konya). 3. Üstü örtülü, doğuya bakan tarafı açık, çift aletlerinin saklandığı yer (Balıkesir). 4. Evin odalarının açıldığı, iki ya da üç yanı açık, üstü kapalı alan (genel).
hazinevi: Kiler (Kayseri).
hecer: Tavan (Konya).
helik: Duvar örülürken büyük taşların arasına konulan küçük taş parçalar (genel).
helkil: Kiler (Çankırı).
hepenk: Tandır bacasının kapağı (Erzurum, Erzincan).
hergil: Kiler, zahire ambarı (Bolu, Zonguldak, Kastamonu, Samsun, Sinop, Ankara, Çorum, Tokat, Erzurum).
heyet: Avlu (Edirne, Rize, Gümüşhane).
hezan: Evin tavanına uzatılan ve üzerine mertekler gelen kalın direk (Sivas).
hıbar: Duvar örmekte kullanılan küçük yassı taş (Erzurum).
hımış: 1. Tahta çatkıların arasını doldurmak için kullanılan bir tür kerpiç dolgu (genel). 2. Arası kerpiçe örülen ahşap hatıllı duvar (genel).
hint: Ev (Kırşehir).
hızan: Ağaç direk (Sivas).
him: Bitişik iki ev arasındaki ortak duvar (Sivas).
him: Temel (Erzincan, Giresun, Kırşehir, Sivas, Çorum, Tokat, Ordu, Ankara, Yozgat, Kayseri, Erzurum).
hinzam: Bağ evi (Ankara).
horik: Baca (Giresun).
hortama: bkz. Badavra (Çanakkale).
hoğal: Dam saçığı (Erzincan, Gümüşhane).
höngere: Raf (Uşak, Kütahya).
hübe: Kulübe (Bilecik).
huk: Kulübe (Sivas).
humba: Bodrum (Bursa, Kırklareli).
ihindir: Dar tavan tahtası (Zonguldak).
ısınak: Ocak, tandır (Sivas).

içe: Mutfak (İstanbul).
içer: Oda (Zonguldak, İzmit).
içeri: Oda (Giresun, Zonguldak).
içeri daire: Haremlik (genel).
içeri ocaklık: Ev içindeki mutfak (Sivas).
içlik: Tepe penceresinin iç camı (Edirne).
iğdiş: Ocağın içine konulan pişmiş topraktan yapılmış künk (Edirne).
ilerkaç: Hayat (Bilecik).
ineme: Tuğla (Balıkesir).
iskembi: Sofa yüksekliğinin altında kalan yiyecek deposu (Kayseri).
İstanbul kafesi: Baklava delikli pencere kafesi (Edirne).
iş evi: Mutfak (Konya).
izbe: Bodrum (genel).
izme: 1. Gusülhane (Denizli). 2. Abdesthane (Denizli).

kademhane: Abdesthane (Sivas).
kafa penceresi: Çatıya ya da dama açılan küçük pencereler (genel).
kaha: Avlu (Ankara).
kaldırım: 1. Raf (Denizli). 2. Yere serilen mefruşat türü ev eşyaları (Aydın).
kalemlik: Baca (Giresun).
kallenguçlu veya kurlanguçlu tavan: Kirişler üzerine merteklerin çaprazlama dizilmesiyle yapılan tavan (Sivas, Erzurum).
kahf: Bostan kulübesi (Rize).
kamne: Odalardaki ocakların odadan tavana olan yüzü (Konya).
kanatlı: İki kanat halinde açılan sokak kapısı (Sivas).
kandil: 1. Ev çatılarında orta ana kiriş dik olarak bağlanan ve merkeze destek olan direkler (Zonguldak). 2. Köy evinde kalın ve enli tahtalardan yapılmış yağna duvar (Sinop).
kantarma takası: Duvar içine açılan oyma dolap (Sivas).
kapana: Büyük yemek dolabı (Bursa).
kapansele: bkz. Kapana (Aydın).
kapagan: Döşeme taşı (İstanbul).
kapçak: Üzerine kaplar konan raf (Aydın, Kırşehir, Ankara, İstanbul).
kara örtü: Bir katlı evlerin üzerine beşik şeklinde yapılan çatı (Bolu).
karak: Tahta pencere kapağı (Trabzon).

karakapalı: Tahta pencere kapağı (Zonguldak).
karako: Avlunun ön kısmı (Ankara).
kaş: 1. Hayat (Ankara). 2. Dam saçağı (Afyon, Ankara, Tokat).
kaşak: Avlu (Çanakkale).
kaşan: Saçak oluğu (Burdur).
kaşbaşı: Dam saçağı (Çankırı).
kavuş: Geniş döşeme tahtası (Zonguldak).
kavukluk: Kavuk koymaya yarayan dolap (genel).
kaydırma: bkz. Artırma (Denizli, İzmir).
kaydırma: Sofa tavanı ya da saçak (İzmir).
kaygıguk: Kapı aralığı (Eskişehir).
kayıt: Pencere çerçevesi veya kasası (Çorum, Ankara, Yozgat).
kayıt damı: Kiler, mutfak ocağı (Konya, Kırşehir, Nevşehir, Niğde).
kazan ocağı: Büyük iş ocağı (Zonguldak).
keç: Ahşap destek (Samsun).
kelif: Yayla evi (Giresun, Trabzon, Isparta, Gümüşhane).
kelik: Bağ kulübesi (Amasya, Sinop, Çorum).
ken: 1. Ocak önüne konulan yassı ve büyük taş (Bursa). 2. Bina duvarlarının üstüne konulan ağaç (Bursa, Bolu, Kütahya). 3. Saçak (Afyon).
kenar suyu: Tavan kenarı (genel).
keniş: Kapı kenarındaki çerçeve (Konya, Afyon).
kepillik: Ocağın iki yanındaki dolaplar (Çankırı).
kepinek: Kepenk (Isparta).
keran: Çatıda kullanılan yuvarlak kesitli ağaçlar (Erzurum).
keren: Kiriş (Ankara).
kerme: Kerpiç (Kayseri).
kesik: 1. Köy evinde ambar işini gören, kerpiçe ayrılmış bölme (Afyon). 2. Kiremit (Çanakkale). 3. Tuğla, kerpiç, kiremit (Çanakkale).
kesilik: Çamaşırhane (Balıkesir).
kıbal: Kilit (Kırşehir).
kış odası: Kışın oturulan, genellikle ara katta yer alan, alçak tavanlı, açık oda (genel).
kışık divanhane: Başoda (Edirne).
kunaşık: Kipa aralığı (Sinop).
kundur: Yağlı tuğla (Erzurum).

kırma çatı: Dört yüzeyli çatı (genel).
kırma pencere: Kanat açılan pencere (Zonguldak).
kilimüstü: Seki üstü (Sivas).
kinlik: Ocak kenarı (Amasya).
kirbet: 1. Hayat (Edirne, Muğla). 2. Tıraş (Edirne).
kiremit: Tuğla (Çorum).
kirevlik: Gusülhane (Denizli).
kırpili ev: Çatısı kârgir ev (Denizli).
kiskiyet: İnce duvar (Isparta).
kitabı: Kapı aynası; binaların kemerlerine, kapı üstlerine konan levha (Zonguldak).
kitlek: Kapı kanadının içten kilitletmesini sağlayan hareketli, madeni-aşşap unsur (Erzurum).
koç başı: Dam saçığı (Kayseri).
koca kapı: Avlu kapısı (Balıkesir).
kodak: Ev (İzmir).
koğuş: 1. Döşeme tahtası (Zonguldak). 2. Tavan tahtası (Kastamonu, Zonguldak).
kola: Abdesthane (Sinop).
kol ağacı: Çatıda kullanılan büyük belleme ağaç (Giresun).
kol: Kiler (Samsun).
koltak: Küçük oda (Eskişehir).
koltuk kapısı: Büyük kapının içindeki küçük kapı (Ankara, Kırşehir).
koltuk taşı: Ocak siperi (Edirne).
konak: İki veya daha fazla katlı ev (Çorum).
kongala: Mutfakta oturmaya yarayan top-rak seki (Erzincan).
kont: Ev cephelerinde 1-1,5 m uzunluğunda dikey olarak hatillara çakılan dörtgen kesitli ağaç (Erzurum).
koptar: Tek katlı ev (İstanbul).
kor: 1. Taşıyıcı iki dikme arası (Zonguldak). 2. Duvarda taş dizisi (Zonguldak).
korfa: Yer odası (Çanakkale, Erzincan).
korkuldak: Parmaklık (Bolu).
korkuluk: Parmaklık (Kütahya).
korumlu: Binaların cümle kapısı üzerindeki çıkıntılı örtü (Konya).
kos: Dolap kapaklarını tutan mandal (Sivas).
kosak: Merdiven (Kastamonu).
kosmak: Çatı (Samsun, Sinop).
koysalak: Niş (Konya).

koşat: Tavan kirişi (Kayseri).
koşma: Ocak kenarlarına açılan göz (Tokat, Çorum).
köçük: Avlu (Bolu).
kökbaşı: Sofa (Zonguldak).
kös: 1. Sokak kapısının arkasına destek olan ağaç (Giresun, Amasya, Samsun, Çorum, Sivas). 2. Kapı mandalı veya sürgüsü (Sivas, Tokat).
kösleme: Kapı arkasına takılan demir (Konya).
kösül: Ocak içindeki kül deliği (Isparta).
köş: Ocak kenarı (Balıkesir).
köşe: Tavanın dört köşesine yerleştirilmiş arabesk ve hatayi motiflerle işlenmiş birer üçgen çerçeve (Sivas).
köşk: 1. Hayat üzerinde parmaklık ve basamaklarla ayrılabilen, hayatın diğer bölümlerine göre daha özenli döşenmiş çıkmalı oturma köşesi (genel). 2. Bahçe kanepesi (Zonguldak). 3. Yazlık bahçe odası (Kayseri).
köşkodası: Başoda (genel).
kötürüm: Duvarın uzunluğuna konulan köşe taşı (Çankırı).
köyçü: Avlu (Çankırı).
kubli: Kilit (Gümüşhane).
kuğar: Ocak içine tencere asmak için konulan eğri ağaç (Trabzon).
kuma: Çatı (İzmit, Edirne).
kula: Abdesthane (Kastamonu).
kulaklı: Çarkıfelek çevresi için kullanılan kenar işlemleri (Sivas).
kulluk: Avlu (Kastamonu, Zonguldak).
kuraş: Ocak (Konya).
kuran: Tavan arası (Çankırı).
kuruluk: Sundurma (Bolu).
kuruntuluk: Kulübe (Tekirdağ).
kuşak: Tahta kapının arka tarafından yatay çakılan parça (genel).
kuzgun: Çatı mahyası (Zonguldak).
kuzgunluk: Kiremitliğe çıkmak için çatıda açılan delik (Zonguldak, Sinop).
kuzu: Küçük boy kerpiç (genel).
kuzuluk: 1. Avlu kapısının ortasına açılan küçük kapı (İzmir). 2. Ocağın altındaki toprak kısım (Ankara). 3. Yüklük (Denizli). 4. Küçük ambar (Zonguldak).
kücüre: Dolap (Bolu).

külle: Ocak bacası (Giresun).
küflük: 1. Ocağın alt tarafındaki taş (Edirne). 2. Abdesthane (Bolu).
külve: Ocak (İstanbul).
kümbet: Ocak (Kastamonu).
küngüre: Baca (Bilecik).
kürsü: Toyhanede kışın kullanılan özel tandır (Sivas).
küstürülük: Raf (Burdur).
küsük: Kapı arkasındaki kol demiri (Çanakkale, Konya, Kayseri).
küsül: Çatı ortasına uzatılan uzun ağaç (İzmir).

lambalık: Ocağın yanındaki ve üstündeki gömme raflar (Kütahya).
lime: 30x30 cm'lik pışmış toprak döşeme (Çorum).

mabeyn: Harem ve selamlığı bağlayan ara bölüm (genel).
mag: 1. Oda, ev katı (Giresun, Tokat, Sivas). 2. Direkleri bağlamak için üzerlerine konan yatay kirişler (Sivas, Kırşehir, Yozgat, Kayseri, Gümüşhane).
mağramaç: Bacanın dam üzerinde kalan kısmı (Burdur).
maha: Çatı mahyası (Zonguldak).
makat ya da mahat: 1. Sedir (Sivas). 2. Sedin üzerine konan minderler (Zonguldak, Konya).
malgaz: Ocak kenarlarındaki nişler (Eskişehir).
mancer: Taştan yapılmış yayla evi (Antalya).
mandal: 1. Kapıyı açmaya yarayan düşey kol (Zonguldak). 2. Kapı kanadını arkadan destekleyerek açılmasını engelleyen demir kol (Sivas).
maran: Küçük ev (Rize).
maşalık: Ocak siperi (Edirne).
medhal: Avlu kapısı (Balıkesir).
medine: 1. Küçük dolap (Rize). 2. Ocak kenarındaki nişler (Sinop, Çorum). 3. Pencere (Ankara).
mehle: Avlu (Sivas).
mencer: Oda penceresi (Balıkesir).
merdiman: Merdiven (Kastamonu, Çankırı, Bolu).

merikmen: Merdiven (Ordu).
mermen: Merdiven (Bolu).
mesedek: Döşeme ağacı (Ankara).
mesit: Çatı altına uzatılan uzun ve iri ağaçlar (Isparta, Niğde, Nevşehir).
meteris: Kuzu boyutlu kerpiçle örülen hımış tarzında ensiz duvar (Sivas).
mutla: Mutfak (Burdur).
minsek: Evin en büyük odasının bir bölümünde, yaşlılardan ayrı oturabilmeleri için, gençlere mahsus yapılan, 70 cm. yükseklikte seki.
minekdaş: Binsek taşı, ata binmek için kullanılan yüksekçe basamak (Sivas).
minnez veya minnet: Ev temeli (Antalya).
miyaz: Temel (Sinop).
miyos: Temel (Kastamonu).
moraca: Baca (Burdur).
muşamak: 1. Camsız küçük pencere, ışıklık (Kırşehir, Yozgat). 2. Niş (Ankara).
musandır: Yüklüğün üstünde eşya koymaya veya meyve kurutmaya yarayan yer (genel).
musına: Tahta döşeme kaplaması (Kuzey Batı Anadolu).
mutlalık: Dam saçağı (Balıkesir).
müşebbek: Yüklük üzerinde önu kafesli yemişlik, musandır (Sivas).

namaz odası: Kapısı kibleye dönük veya mihraplı oda (Edirne).
nişimen: Oda kapısının sağ ve solunda, hizmetçilerin durması için yapılmış, 50 cm. derinlikte niş (Edirne).
niyazlık: 1. Hayata çıkan merdivenin alt başında binsek taşı ya da ayakkabı koymaya yarayan mermer taş (Edirne). 2. Merdivene açılan kapı (Edirne).

ocaklık: Mutfak (Giresun).
oflan: Raf (Trabzon).
ohulgan: Mertevin daha büyüğü (Amasya).
ok: Kiriş (Sivas).
omuz: Pencere yanına gelen dikme (Zonguldak).
orta kapı: Selamlık avlusunu haremlik avlusundan ayıran duvarın üzerindeki kapı (Sivas).
otah: Oda (Amasya).

otağ: Oda (Sivas).
oturak: Yazlık ev (Aydın).
oturma evi: Oda (Zonguldak).
oyma: Niş (Denizli, Zonguldak, Kastamonu, Konya).
oymaca: Raf (Zonguldak).

önya: bkz. Artırma (Denizli, Çankırı).
öreğen: Kapı dayacağı (Konya).
örtme: 1. Hayat (Sivas). 2. Sundurma (Ankara, Konya, Kırşehir, Niğde). 3. Tek katlı bağ evi (Kayseri, Tokat). 4. Mutfak (Konya, Kırşehir, Kayseri, Erzincan, Giresun).
ösle: Kiremit altı tahtası (Bursa).
öste: Toprak damlı ev (Balıkesir).
öven: Sofa (Zonguldak).
öy: Ev (Erzurum).
öğen: Üç tarafı tahta duvarla çevrelenmiş avlu (Kastamonu).
öyven: 1. Taşlık (Zonguldak). 2. Bodrum, ev altı (Zonguldak).
öz: 1. Binanın iki katı arasında döşeme altına konulan kalın taban ağacı (Kuzey Batı Anadolu). 2. Çatı mahyası (Antalya).
özek: Kiriş (Denizli).
öznük: Basamak (Balıkesir).
özte: Çatı (Zonguldak).

pabuçluk: Seki altı (genel).
palatır: Pencere (Antalya).
parsı: Çerçevesiz küçük pencere (Trabzon, Samsun, Yozgat).
pat: Sedir (Bilecik, İzmit, İstanbul, Tekirdağ, Çanakkale, Sivas).
pağ: Temel (Ankara).
pece ya da peçe: 1. Kapsız küçük dolap (Kırşehir). 2. Baca (Ankara, Yozgat, Manisa).
peç: Ocak (Giresun).
peçe: 1. bkz. peçe (Konya). 2. Pencere (Konya, Kırşehir).
peçe taşı: Ocağın üst taşı (Giresun).
pedavra: Ahşap tahta (Zonguldak).
peke: Pencere (Eskişehir).
pekmek: Merdivenlerin üzerindeki kapı (Muğla).
pelek: Ev ile ahır arasını bağlayan ufak merdiven (Ankara).

pelenk: Kapıyı kapamak için arkasına konan ve bir tarafı duvara giren büyük ağaç sürgü (İzmir).
pencere topu: Torna işli pencere parmaklığı (Zonguldak).
pençine: Pencere (Zonguldak).
penek: Pencere (Kayseri). Duvara açılan küçük delik (Sivas).
penvire: Pencere (Kastamonu).
perek: Raf (Niğde).
pervaz: Tavan kenarı (genel).
peşkirlik: Dolap (genel).
peşkün: Abdesthane koridorunda el ve ayak yıkama yeri (Sinop).
pey: Taş duvar (Samsun, Ordu, Giresun).
peyke: Sedir (genel).
pisilik: Ocak içindeki setler (Ankara).
porta: Avlu kapısı (Edirne).
pürçeh: Saçak (Erzurum).

reze: Sokak kapısını içeriden kilitlemeye yarayan demir düzencek (Zonguldak).

sabar: Oda (Bursa).
saçak: Dam, kiremitlik (Kastamonu).
saçaklık: Tavan arası (Sivas).
saf-ı nal: Seki altı (Sivas, Ankara, Bursa, Konya).
sahan taşı: Evin üst katına çıkan merdivenin başındaki taş döşeli sahanlık (Sivas).
saklama: Dolap (Balıkesir).
sala: Sofa (Konya).
salaç: Sazdan yapılmış kulübe (Konya).
sallık: 1. Bağ evindeki tıraş. 2. Sofa (Kayseri). 3. Aşlık (Kayseri).
salma: Kiriş (İzmir).
salın: Avlu (Ordu).
samsalı tavan: Kare işlemeli tavan (Edirne).
sapyant: Çatıyı oluşturan direkler (Antalya).
sapın ya da sarpın: 1. Kiler (Denizli). 2. Kiler; un veya zahire ambarı (Ankara, Afyon, Konya, Eskişehir, Kayseri, Balıkesir, Bursa, Kütahya).
savat: 1. Kapının iki yanı (Konya, Niğde). 2. Pencerenin iki yanı (Konya, Niğde).
sayat: Oda (Zonguldak).
sayfan: Bağ ve bahçe kulübesi (Giresun, Ordu).

sayma: Yapıda kullanılan lata (Ankara).
sayvant: Yayla evi (İstanbul).
sedirlik: Hayatta veya sofada oturulacak yer (Edirne).
sekke: Küçük seki (Kayseri).
seki: 1. Merdiven (Ankara, Konya). 2. Üst katla bahçe arasında merdivenle çıkılan taş döşeli alan (Konya). 3. Küçük ev (Giresun, Kayseri). 4. Küçük oda (Kastamonu, Ankara, Giresun). 5. Küçük pencere (Aydın, Isparta).
seki altı: 1. Oda kapısından girilince ayak-kabıların bırakıldığı, genellikle yüklük ve gusülhanenin bulunduğu bölüm (genel). 2. Taşlık (Kayseri).
Seki üstü: Seki altından daha yüksek bir döşemeye sahip, basamak ve direkliliklerle ayrılabilen, odanın oturulan, kullanılan bölümü (genel).
sekmek: Bahçenin set duvarı (Zonguldak).
sekmek: Basamak (Denizli, Giresun).
sekmek: Merdiven (İzmir, Kırşehir).
sekmek: Sedir (Bilecik, Kırşehir, Konya).
selamlık: Evin erkeklerine özel, erkek misafirlerin kabul edildiği bölüm (genel).
selek: Raf (Isparta).
selpi: Dolap (Kütahya).
sende: Musandıra şeklinde olup üzerine zahire konan geniş raf (Isparta).
seneklik: Gusülhane (Isparta).
serçe: Pencere kafesi (Balıkesir).
seret: Raf (Isparta, Antalya).
seren: 1. Serinlik ya da serente raf (Antalya). 2. Raf (Denizli, Bolu).
sergah: Hayat (genel).
sergen: 1. Serlem. 2. Odada, iki pencere arasında, duvarlar boyunca raf (genel). 3. Yemek dolabı (Isparta, Uşak, Kütahya, Denizli). 4. Dolap, yüklük (Bilecik, İzmir, Kastamonu). 5. Süt, yoğurt saklamak için kullanılan serin yer (Konya, Afyon).
sergi: Hayat (genel).
seri: 1. Raf (Sinop). 2. Taraça (Kastamonu).
serpenç: Raf (Muğla).
serpenek: 1. Pencere (Niğde). 2. Dam saçağı (Ankara, Çorum, Kırşehir, Yozgat, Kayseri).
seyran: Hayat (genel).
seyregah: Hayat (Ankara).

seyvant: Beşikörtüsü, saçak (İstanbul).
seğen: Raf (Ankara).
srıatlık: Çamaşırhane (Bolu, Sinop).
silahlık: Evin en üst katında küçük oda (Kütahya).
siviniik: Dam saçağı (Sivas, Erzincan).
siyeç: Avlu duvarı saçağı (Samsun, Sinop, Çorum, Yozgat, Kayseri).
siyiş: Duvar (Kayseri).
siyinti: Dam saçağı (Bilecik).
sofa: Evin üst katlarında odaların açıldığı kapalı alan (genel).
söve: Pencere-kapı çerçevesi (genel).
söve taşı: Ocağın arka tarafına dikilen yontulmuş taş (İzmit).
soya: Bodrum (Sinop, Çankırı).
söge: Ocağın arka duvarı (Kütahya).
su çeken: Küçük kiler (Konya).
sulacak: Gusülhane (İzmir).
suluk: Gusülhane (İzmir, Sivas, Kayseri, Isparta, Muğla, Kütahya, Ankara).
sulukluk: Gusülhane (Muğla).
sundurma: Avlunun bir ya da birkaç tarafında, arkası duvara bitişik olarak yapılan üstü kapalı alan, gezinti yeri (genel).
sutluk: Gusülhane (Edirne, İzmir).
suva: Abdesthane (Samsun).
sündürme: Hayat (Kütahya, Afyon, Samsun, Sivas).
süngel: Dam saçağı (Çankırı).
süngüt: Ev yapımında kullanılan beyaz, sert taş (Nevşehir, Niğde).
süyük: Topraklı ve balıksırtı avlu duvarı (Sivas, Giresun).
süyük: 1. Dam saçağı (Tekirdağ, Isparta, Bilecik). 2. Saçak oluğu (Kayseri).
şehnişin: bkz. Artırma (genel).
şerbetlik: Ocağın yanındaki ve üstündeki gömme raflar (Kütahya).
şeynik: Ev bahçesi (Giresun).
şima: Taşlık (Giresun).
şindiri: Çivisiz geçme tavan (Isparta).
şirik: Tahta çubuktan yapılmış oda kapısı menteşesi (Sinop).
şurt: Ocak kenarındaki yükseklik (Gümüşhane, Erzurum, Kayseri).
taban: 1. Yer döşemesi, döşeme tahtası (Balıkesir). 2. Temel (Kütahya).

tafana: Kiler, mutfak (Konya, Kırşehir).
taftal: Tahta perde (Bolu).
tağ: Raf (Bursa, İstanbul).
tağa: Evlerde tavana yakın küçük pencere (Samsun, Bursa, Toroslar, İç ve Batı Anadolu).
taha: Kapaksız dolap (Kırşehir, Ankara, Çorum, Yozgat, Sivas).
taht: Hayat üzerinde basamak ve parmaklıklarla ayrılabilen çıkmalı oturma köşesi (genel).
tahtabaşı: Raf (Muğla, Isparta).
tahtaboş: 1. bkz. Taht (genel). 2. Hayat (Konya). 3. Çatı katı balkonu (İstanbul). 4. Bahçe kanepesi (Zonguldak).
tahtalı: Sofa (Isparta, Burdur).
tahtanbec: Sedir (Çorum, Amasya).
tahtani: Ev - Tek katlı ev (Erzurum).
tahtseki: bkz. Köşk (genel).
taka: 1. Niş, küçük dolap (genel). 2. Raf (Isparta, Kayseri, Yozgat).
takana: Mutfak (Ankara, Kayseri).
takça: Küçük pencere (Niğde).
takköz: Tuğla (Bursa).
takarak: Kapı tokmağı (Sinop).
talazlık: Dam saçığı (Bursa).
talvar: Sofa (Konya). Sundurma (Konya). Taraça (Konya).
tam: Baca (Sivas, Tokat).
tamyapı: Tek katlı toprak ev (Samsun).
tandır: 1x1x0,9 m boyutlarında, ayakları arasında bir toprak çanak içerisinde ateş ve kül bulunan süslemeli ısınma aracı (genel).
tandırbaşı: Mutfak (Sivas, Kayseri).
tandirevi veya tandirdamı: Evin mutfak, oturma gibi ihtiyaçlarını karşılayan en önemli odası (Erzurum).
tap: Pencere (Zonguldak).
tapan: 1. Binalarda duvar aralarında kullanılan ağaç (Çorum, Kırşehir). 2. Üst temel üzerine yaptırılan ahşap kuşak (Sivas).
taplu: Pencere (Kırşehir).
taşlık: 1. Taş döşeli avlu (genel). 2. Avlunun taş döşeli kısmı (genel).
taşura: Abdesthane (Kütahya).
tavalık: 1. Niş (Konya). 2. Pencere (Kırşehir).

tavan: Yüklük (Konya).
tavan göbeği: Tavan ortasında çeşitli kabartma ya da boya bezeme motif (genel).
tavana: Mutfak (Niğde).
tavlar: Bostan kulübesi (Sinop).
tecir: Raf (Gümüşhane, Niğde).
tehliz: Sedir (Bilecik, Bursa).
tekçegöz: bkz. Tembeldeliği (Erzurum).
Tekfurdağlı kafesi: bkz. İstanbul kafesi (Edirne).
tekne tavan: Ortası içeriye girmiş, göbeği nakışlı tavan (Bursa).
telek: Raf (Eskişehir, Kayseri).
temek: 1. Pencere (Ankara, Sinop, Yozgat, Kastamonu). 2. Tahta kapaklı camsız pencere (Kastamonu, Çorum, Zonguldak, Giresun).
tembeldeliği: Sedirdeki kişinin oturduğu yerden uzanabileceği göz (genel).
terce-terece: Ocağın iki yanında dolap veya niş (Zonguldak, Kastamonu, Isparta, İzmir, Çankırı, Samsun, Kastamonu, Zonguldak, Antalya, Isparta, Sivas).
terek: Raf, sergen (Rize, Giresun, Samsun, Gümüşhane, Amasya, Sinop, Kastamonu, Kayseri, Nevşehir, Niğde, Sivas, Ankara, Kırşehir, Isparta, Çorum, Tokat, Erzincan, Bursa, Balıkesir, İzmir, Tekirdağ).
terence: Merdiven (Erzurum, Niğde).
terevzin: Merdiven başlarında bulunan demir parmaklık (Isparta).
teriz: Sedir (Sinop).
terze: Pencere (Eskişehir).
testilik: Testi konan dolap (genel).
tırabaz: Kapılara kilit geçirmeye yarayan halkalı demir (İstanbul).
tırğıç: Pencere kafesi (Erzurum).
tırha: Kapıyı arkasından kapamaya mahsus demir (İzmir, Çanakkale).
tırış: Kapı ve pencerelerin önüne konan kafes (Erzurum).
tırkala: Kapı sürgüsü (Denizli).
tırkaz: 1. Kilit (Aydın). 2. Küçük toprak kulübe (Denizli). 3. Kapı sürgüsü (Manisa, İzmir, Bilecik, İstanbul, Kocaeli, Çankırı, Iznik, Bursa, Denizli, Edirne).

tırkıç: Yazın sokak kapısına konan parmaklık (Tokat, Sivas, Erzurum).

tırkuş: Pencere kafesi (Erzurum).

tırkuş: Kapı dayacağı (Ankara).

tırkuş: Kapı tokmağı (Zonguldak).

tırık: Sedir (Bursa, İstanbul).

tiriş: bkz. Artırma (Niğde).

tohana: Sofa, mutfak (Kayseri).

toka: Kapaksız dolap (Ankara, Kırşehir).

tol: 1. Başoda (Kayseri). 2. Küçük kulübe (Çorum, Konya). 3. Temel taşı (Niğde).

top: Pencere (Zonguldak, Amasya).

toplu: Pencere (Kayseri, Yozgat, Kocaeli, Çorum, Ankara, Sinop, Kütahya, Kastamonu).

tora: Duvar üzerine örtülen tahta (Zonguldak).

toyhane: Başoda (Sivas).

tömek: Mazgal deliği biçiminde camsız zemin katı penceresi (Zonguldak).

tura: 1. Avlu duvarı saçağı (Zonguldak, Kütahya). 2. Avlu kapısının üzerine beşikörtüsü tarzında yapılan tahta çatı (Kütahya, Giresun, Antalya, Isparta).

ustun: 1. Raf, Sergen (Samsun, Çankırı, Ankara). 2. Tavan (Samsun, Çankırı, Ankara). 3. Kiremit altına konulan pedavara tahtası (İstanbul). 4. Bina çatısına konulan uzun ağaç, mertek (Bursa, İzmit, Balıkesir, Eskişehir, Ankara, Ordu). 5. Tavanın dayandığı duvara yatay çakılan ağaçlar (Bursa, Çankırı).

uykuluk: Sedir (Kütahya, Kayseri).

ülkün: Köşe taşı (Niğde).

üstlük: Tek camlı tepe penceresi (Edirne).

üvenik: Avlu (Çanakkale).

üy: Ev (Tokat, İstanbul).

yaşmak: 1. Ocağın iki yanındaki kapaksız hücreler (Sinop). 2. Raf (Tokat). 3. Ocak perdesi (Zonguldak, Bilecik, İstanbul, Edirne, Sivas). 4. Ocak perdesinin alçı süslemesi (Edirne).

yaşmaklık: Ocağın iki yanındaki dolap (Kastamonu).

yalığı: Kiremit (İzmir).

yalçe: Ocak rafı (Sinop).

yaldıran: Merdiven başı (Giresun).

yanlık: Taraça (Kastamonu).

yapılık: Ocak (İstanbul).

yatak: Kulübe (Kastamonu, Bursa).

yatalga: Yatak odası (Amasya).

yatlak: Kapı aralığı (Isparta).

yazla: Bkz. Taht (Çanakkale, Balıkesir, Bilecik, Giresun).

yazlık: 1. Sofa eyvanında geniş sedir (Zonguldak). 2. Hayat (Samsun, Bursa, İzmir, Tokat, İzmit, Bolu, Çankırı, Afyon, Kütahya, Zonguldak).

yazlık divanhane: Bahçede selamlığa birleşik veya ayrı, bazen havuzlu oda (Edirne).

yağlaman: Hayat (Samsun).

yel demiri: Karakapağı açık tutan kancalı demir (Zonguldak).

yelkovan: Saçakta kiremidi tutan pervaz (Zonguldak).

yellik: Sundurma (Denizli).

yemişlik: Sergen (genel).

yer oda: Toprak döşemeli oda (Balıkesir).

yerdamı: Bodrum (Sivas).

yerev: Tek katlı ev (Denizli).

yetme: bkz. Taht (Ankara).

yıldız köşkü: En üst kat olarak, beşgen ya da altıgen planlı tek bir oda biçiminde inşa edilen süslemeli dinlenme yeri (Sivas).

yolgeçti: Evin ön bölümünden arka bölümüne geçit veren dehliz (Sivas).

yörme: Sofa (İzmit).

yukarı kapak: Merdivenin üst kapısı (Edirne).

yumaklık: Çamaşırhane (Yozgat).

yunak: Çamaşırhane (genel).

yunaklık: Çamaşırhane (Ankara, Yozgat, Çorum).

yunluk: Çamaşırhane (Tokat).

yunnak: Çamaşırhane (Sinop, Samsun).

yurt: Ev (Manisa, Kastamonu, İzmit, Antalya, Konya).

yuvarlama: Sedir minderi (Sivas).

yüklük: Yatak, yorgan koymaya yarayan, genellikle seki altında bulunan dolap (genel).

yükssek sofa: Sekilik (Zonguldak).

yüküstü: Yüklükle tavan arasındaki boşluk, musandıra (Balıkesir).

yümelik: Çamaşırhane (Muğla).

yünek: Çamaşırhane (Denizli, Muğla).

yürüdüm: Hayat (Ankara).

yürütme: Sofa (Ankara).

zaganak: Kapı kilidi (Trabzon).

zağlamam: Hayat (Samsun).

zambuk: Dam oluğu (Ankara).

zar: Duvar sıvalarını panolara ayıran ahşap silme (Sivas).

zartak: Kapı mandalı (Samsun).

zavlak: Pencere (Antalya).

zavrak: 1. Parmaklık (Isparta, Burdur).

2. Pencere (Bursa, Konya, İstanbul, Manisa, Kastamonu).

zemlik: Bodrum (Bursa).

zengert: Menteşe (Ordu).

zergenî: Bodrum (Konya).

zerze: Kapı halkası veya kapı çengeli (Çorum, Kayseri, Tokat).

zerzemi: Bodrum (Konya, Kayseri, Niğde).

zırza: 1. Kapı sürgüsü (Zonguldak, Erzurum). 2. Kapıya kilit asmak için kullanılan zincir (Ankara, Çorum, Erzincan, Çanakkale).

zurzingi veya murzingi: Kapıları kapamaya yarayan demir çengel (Sivas).

zonluk: Dam oluğu (Kırşehir).

KAYNAKÇA

- Acıpayamlı, Orhan, "Acıpayam ve Çevresinde Mesken ve Meskenle İlgili Etnografik Araştırmalar", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, XIV/3-4 (1954).
- Akın, Güntür, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Tarihî Ev Tiplerinde Anlam*, İstanbul 1985.
- , "Laternendeck Häuser in ostanatolische Architektur", *Zeitschrift für Geschichte der Baukunst*, Münih-Berlin, 1989.
- Akın, Nur, *Balkanlar'da Türk Mimarisi*, basılmamış doçentlik tezi, İTÜ, İstanbul 1987.
- , *Balkanlar'da Osmanlı Evi*, yayımlanmamış doktora tezi, İTÜ, İstanbul 1987.
- , *Balkanlar'da Osmanlı Dönemi Konutları*, Literacür Yay., İstanbul 2001.
- Akkoyunlu, Zahide, *Geleneksel Urfa Evlerinin Mimari Özellikleri*, Ankara 1989.
- Akok, Mahmut, "Kütahya ve Uşak Şehirlerinin Eski Evleri", *Türk Etnografya Dergisi*, no. 6 (1963).
- , *Ankara'nın Eski Evleri*, Ankara 1951.
- , "Çankırı'nın Eski Evleri", *Arkitekt*, cilt 22/7-8 (1953).
- , "Çorum'un Eski Evleri", *Arkitekt*, cilt 20/237- 38, (1951).
- , "Konya'da Alaeddin Köşkü ve Selçuk Saray ve Köşkleri", *Türk Etnografya Dergisi*, no. 11 (1969).
- , "Tokat Şehrinin Eski Evleri", *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, no. 2 (1957).
- , "Trabzon'un Eski Evleri", *Arkitekt*, cilt 20/233- 36 (1951).
- Akok, Mahmut-Ahmet Gökoğlu, *Eski Ankara Evleri, Erzurum Mahallesinde Yusuf Uğraş Evi*, Ankara 1946.
- Akpınar, Ayşen, *Geleneksel Konut Mimarisi ve Çevre Dokusu Korunmasına Bir Örnek: Osmaneli*, İstanbul 1982, GSA Doçentlik Tezi.
- Aksoy, Erdem, "Ortamekân: Türk Sivil Mimarisinde Temel Kuruluş Prensipleri", *Mimarlık ve Sanat*, no. 7-8 (1963).
- Aktüre, Sevgi, *Ondokuzuncu Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti, Mekânsal Yapı Çözümlemesi*, Ankara 1978.
- , "Onyedinci Yüzyıl Başından Ondokuzuncu Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehîrsel Yapının Değişme Süreci", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, vol. 1, no. 1 (1975).
- Aladağ, Ertuğrul, *Muğla Evi*, Muğla 1991.
- Alp, Münvevver, "Eski İstanbul Evlerinde Isıtma", *Türk Folklor Araştırmaları*, İstanbul, VIII (1964).
- Alpöge, A., "Keban Bölgesi Anonim Mimarlık Çalışmaları, 1969, ODTÜ Keban Projesi Yayınları Seri: 1, no. 2.
- Altan, A., *Kültür Mekân İlişkileri ve Kültür Değişimleri Açısından Mekân Uygulamasına Bir Yaklaşım*, İstanbul 1978, yayımlanmamış doktora tezi, Mimar Sinan Üniversitesi.
- Altınay, A. R., *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul 1930.
- , *Hicri On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)*, İstanbul 1931.
- Angelova, Rashel, "L'Architecture vernaculaire de la Bulgarie", *UArchitecture vernaculaire dans les Balkans*, 1985.
- Anonim, Göynük, *A Town in a Timber Region*, Publication of the Middle East Technical University, Ankara 1970.
- Araz, Nezihe, "Eski Bursa Evleri", *Sanat Dünyamız*, İstanbul, 4/10 (1977).
- Arel, A., *Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihî Sorunlar*, İzmir 1982.

- , "Foça Bağ Evleri ve Kule-Ev Geleneği", 7. Araştırma Sonuçları Toplantısı, *Antalya 18-23 Mayıs 1989*, Ankara 1990.
- Arik, Mehmet Oluş, "Kubadabad Sarayı", *Önasya*, 1968.
- Arik, Remzi Oğuz, "Yozgat'ta Resimli Bir Cami ve Bir Ev", *Sanat Dünyamız*, İstanbul.
- Arseven, Celâl Esat, *Türk Sanatı Tarihi*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, tarihsiz, cilt 1, Bölüm (Meskenler).
- , *Constantinople, de Byzance à Istanbul*, Paris 1909.
- Aslanapa, Oktay, "Die Ausgrabung des Palastes von Diyarbakır" (15 Eylül-1 Ekim 1961, 15 Eylül-27 Eylül, 1962), *Atti del Secondo Congresso di Arte Turca, Venezia*, 26-29 Set. 1963, Napoli 1965.
- , "Kayseri'de Keykubadiye Köşkleri Kazısı, 1964", *Türk Arkeoloji Dergisi*, nr. XIII/1, Ankara 1965.
- Aslanoğlu, Eryapan G., *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, Ankara 1972.
- Atasoy, Nurhan, *İbrahim Paşa Sarayı*, İstanbul 1972.
- Balducci, Hermes, *Architettura Turca in Rodi*, A. Rodi, Milano 1932.
- , *Rodos'ta Türk Mimarisi*, çev. Celaeddin Rodoslu, Ankara 1945.
- Bammer, Anton, *Wohnen im Vergänglichen*, Graz 1982.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Türk Yapı ve Yapı Malzemeleri Tarihi İçin Kaynaklar", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 17 (1960).
- Battersby, H. R., "A Survey of Uzbek Settlement, with Regard To Some Economic and Shelter Change in the Khwarizm (Khiva) Oasis North to the Delta of the Amu Derya, Based on Russian Ethnographic Reports", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt VII/12-13, 1969.
- Beken, Gazanfer, *Garbi Anadolu Mıntıkası Kerpiç Binaları*, İstanbul 1949.
- , "Türk Evi", *Köken*, Ankara 1974, no. 1, s. 19-21; no. 2, s. 16-18; no. 3.
- , *Antalya*, İstanbul 1980.
- , *Babadağ Evleri*, İstanbul 1987.
- , *Halk Yapı Sanatından bir Örnek: Bodrum*, İstanbul TTOK yayını.
- , *Kuşadası Evleri*, İstanbul 1987.
- , *Şirinköy Evleri*, İstanbul 1987.
- Beldiceanu, Nicoara, *Le Monde Ottoman des Balkans, 1402- 1566*, Institutions, societe, economie, Londra 1976.
- Berk, Celile, *Konya Evleri*, İstanbul 1951.
- Berry, Burton Y., "The Development of Bracket Support in Turkish Domestic Architecture in Istanbul", *Art Islamica* V, s. 2, (1938).
- Bichev, Milko, *Die Architektur in Bulgarien*, Sofya 1961.
- Bilgin, Ziyaeddin, "Az Tanınan Yöresel Bir Mimarlık Örneği. Foça ve Yöresi Mimarlığı", *TAÇ*, 1/2 (1986 May).
- Binan, Muhittin, *Türk Saçak ve Kornişleri*, İstanbul 1952.
- Boué, Ami, *La Turquie d'Europe*, Paris 1840, cilt 2.
- Bouras, Ch., "Houses and Settlement in Byzantine Greece", *Shelter in Greece*, ed. O. B. Doumanis, P. Oliver, 2. Baskı, Atina 1979.
- Bozer, Rüstem, *Kula Evleri*, Ankara 1987.
- Brucciante, C., "Vernacular Architecture in Southern Turkey", *AARP*, Nr. 15, 1979.
- Bulletin d'information architecturales, Institut Français d'Architecture suppl.* 9, 4 Nisan 1983.

- Camesasca, Ettore, *History of the House*, Londra-Glasgow 1971.
- Castellan, G., "Les fonctions culturelles de la ville du Sud-Est européen, XVIII-XXe siècles", *Etudes Balkaniques*, 1980-4.
- Cazinu, L., "Le Tchardak dans la maison de Berat", *Monumentet II* (1976).
- Cerasi, Maurice, *La città del Levante: civiltà urbana e architettura sotto gli Ottomani nei secoli XVIII-XIX*, Milano 1986.
- Cezar, Mustafa, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul 1977.
- Ciner, Semra, *Son Osmanlı Dönemi İstanbul Ahşap Konutlarında Cephe Bezemeleri*, İstanbul 1982.
- Çakıroğlu, N., *Kayseri Evleri*, İstanbul 1952.
- Çal, Halit, *Tokat Evleri*, Ankara 1988.
- Çalış, Ramazan, "Fethiye Evleri", *Folklor*, 11/16-18 (1970).
- Çetinoğlu, Bülent, "Eski Türk Konutlarından Örnekler", *Mimarlık*, 136 (1975).
- Çipan, Boris, *Stara Gradska Arhitektura vo Ohrid (Ohri'de eski kent mimarisi)*, Üsküp 1982.
- Demir, Ataman, *Antalya'da Eski Konut Yerleşmesi Üzerine bir İnceleme*, DGSA, yayımlanmamış doçentlik tezi, İstanbul 1974.
- Deniz, B., "Malatya'da Türk Ev Mimarisinin Anahatları", *MTRE Bülteni*, İstanbul, cilt. IV/11-12 (1970).
- Deroko, A., "Quelques Reflexions sur l'Aspect de l'Habitation byzantine", *Actes du Xe Congrès International d'Etudes Byzantines*, (İstanbul, 15-21, Septembre, 1955), İstanbul 1957.
- Dimacopoulos, Jordan (ed.), *An Anthology of Greek Architecture Domestic Architecture in Greece, 15.-20. yüzyıl*, Atina 1981.
- Doğan, Ahmet Işık, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları, Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İstanbul 1977.
- Eggeling, W.J., "Hausformen in Jugoslawisch-Makedonien", *Balkanologie*, Münih 1976.
- , *Volksgruppen der Türken und ihre Einfluss auf die west-anatolische Landschaft*.
- Egli, Ernst, "Türk Evi", *Ölkü*, Ankara, XVII/99 (1941).
- Ekinci, Oktay, *Yaşayan Muğla*, İstanbul 1985.
- Eldem, Sedat Hakkı, "Türk Evi", *Ölkü*, 11/22, Ankara 1942.
- , "17. ve 18. Asırlarda Türk Odası", *Güzel Sanatlar Dergisi*, Nr. 5, İstanbul, 1944.
- , "Onyedinci ve Onsekizinci Asırlarda Türk Odası", *Güzel Sanatlar Dergisi*, nr. 5, İstanbul 1944.
- , *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul 1955.
- , "Bursa'da Bazı Sofalar", *Akademi*, no. 2, İstanbul 1964.
- , *Köşkler ve Kasırlar*, ciltler I-II, İstanbul 1969-1974.
- Eldem, S. H.-F. Akozan-K. Anadolu, *Rölöve II*, İstanbul 1977.
- , Birgi Çakırağa Konağı, *Rölöve II*, İstanbul 1977.
- , *Köçeoğlu Yalısı*, İstanbul 1977.
- , *Sa'dabad*, İstanbul 1977.
- , *İstanbul Anıları, Boğaziçi Anıları / Reminiscence of İstanbul, Reminiscence of the Bosphorus*, ciltler I-II, İstanbul 1979.
- , "Türk Evi", 3. cilt - 1984-1987.
- Eldem, Sedat Hakkı - Akozan, Feridun, *Topkapı Sarayı*, İstanbul, 1982.
- Erdim, Mehmet Mubad, *Anadolu'da Geleneksel Konut Birimi*, yayımlanmamış doktora tezi, 2 cilt, İzmir 1980.

Erginbaş, Doğan, *Diyarbakır Evleri*, İstanbul 1953.

Eriç, Murat, "Kula Geleneksel Konut Mimarisinde Malzeme Kullanımı Anlayışı ve Günümüze Yansıması", *Ege'de Mimarlık Sempozyumu Bildirileri*, (ed.) Mutlu Bozakman.

Erim, Gazanfer, "Rize Çevresinde Yerleşme ve Evler", *Türkiyemiz*, n. 4, Eruzun, Cengiz, "Artvin ve Çevresi Halk Mimarisi", *Mimarlık*, 9/104(1972).

Eser, Lâmi, *Kütahya Evleri*, İstanbul 1955.

Esin, Emel, "An Eighteenth Century 'Yalı' viewed in the line of the development of related forms in Turkish Architecture", *Atti del Secondo Congresso Internazionale di Arte Turco*, (Venedik, 1963), Napoli 1965.

———, "IX-XII Yüzyıl Uygur Köşkerlerinden Safranbolu Ev Mimarisine Gelişme", *MTRE Bülteni*, no. 5-6, 1976.

———, "Otağ", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt IV/10-11, 1972.

———, *Sadullah Paşa Yalısı-The Yalı (Sea-side Mansion) of Sadullah Paşa*, İstanbul 1978.

Evren, Mesut, *Türk Evinde Çıkma*, İstanbul 1959.

Evyapan, Gönül, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, Ankara 1972.

Fekete, Lajos, "XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi", çev. Sadrettin Karatay, *Belleten*, cilt XXIX, no. 116, Ankara 1965.

Fıratlı, Nezih-Tülay Ergil, "Bir Türk Evi", *Türkiyemiz*, cilt II- 5 (1971).

Gabriel Albert, *Une Capitale Turque*, Brousse, Paris 1958.

———, *Monuments Turcs d'Anatolie*, 2. cilt, Paris 1931-1939.

Gerçek, S. H., "Yabancı Gözüyle Sivil Mimarimiz", *Güzel Sanatlar Dergisi*, no. 5, İstanbul, 1944.

Goodwin, G., "The Ottoman House", *A History of Ottoman Architecture*, Londra 1975.

Göçer, Orhan, "Safranbolu'da İki Ev", *MTRE Bülteni*, cilt III, no. 9-10 (1977).

Günay, Reha, *Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu*, Ankara 1981.

Hadiji Mihali, A., *La Maison Grecque*, Atina 1949.

Horan, H., "Erzurum Evleri", *Arkitekt*, cilt 16/1-2 (1947).

Hylands, A. D. C., Al-Shahi, A., eds., *The Arab House*, Proceedings of the Colloquium Held in the University of New Castle upon Tyne, 15-16 Mart 1984.

İnceoğlu, M. ve N., "Denizli'de Yerel Mimari Örnekleri", *Ege'de Mimarlık Sempozyumu*, 1985.

———, "Denizli Evleri", 4. *Türk Evleri Haftası*, 2-14 Haziran 1986.

Kademoglu, Osman, "Güneybatı Anadolu'da Açık Sofalı Evler", *Mimarlık*, 5 (1974).

———, "Şarkışla Yöresinde Orta Bacalı Evler", II. Uluslararası Türk Folklor Kongresi, *Bildiriler*, 1970.

Kafescioğlu, Ruhi, *Kuzey-Batı Anadolu'da Köy Evlerinin Yapısı*, İstanbul 1949.

———, *Orta Anadolu'da Köy Evlerinin Yapısı*, İstanbul 1949.

Kanadırlık, Emrullah, "Maraş'ta Konut Tipleri", *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, no. 1-2, Ankara 1973.

Karpuz, Haşim, *Türk İslâm mesken mimarisinde Erzurum evleri*, Ankara 1984.

Kazmaoğlu, M., Tanyeli, U., "Anadolu Konut Mimarisinde Bölgesel Farklılıklar", *Yapı*, no. 38, 1978.

Kiel, Machiel, "Yenice Vardar. A Forgotten Turkish Cultural Center in Macedonia of the 15. ve 16. Yüzyıl", *Studia Byzantina-Neohellenica Neederlandica*, Leiden 1972.

Klinkott, Manfred, "Megaron und Bit Hilani", *Wohnungsbau im Altertum*, Berlin 1978.

Koçu, Reşad Ekrem, "Aynalıkavak Sarayı / The Aynalıkavak Palace", *Türkiyemiz*, no. 5.

Kolic, B., *Anciennes architectures civiles et rurales en Serbie*, Belgrad 1949.

- Koşay, Hamit Zübeyr, "Silifke'nin Eski Türk Evleri", *Ülkü*, cilt 4/39, 1939.
- , "Türkiye Halkının Maddi Kültürüne Dair Araştırmalar, Yapı ile İlgili Sözler", *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, no. 2 (1988).
- Koumbas, Eirene Bostani, *Lesbos in Greek Traditional Architecture*, Atina 1983.
- Koyunlu, Alpaslan, "Afrodisiyan Kazısı Nedeniyle Geyre Köyü ve Hacı Hatipler Evi", *MTRE Bülteni*, cilt 2/8, 1976.
- , "Yapı ve Yapı Öğeleri ile İlgili Yöresel Sözcükler" (Elazığ-Altnova yöresi), *Türk Etnografya Dergisi*, XVII (1982).
- Körmürcüoğlu, Eyüp Asım, "Nazilli'de Eski Bir Ev Rölovesi", *Mimarlık*, sayı 3-4, 1952.
- , *Ankara Evleri*, İstanbul 1950.
- , *Das alttürkische Wohnhaus*, Wiesbaden 1956.
- Köymen, Mehmet Altay, "Alparslan Zamanı Türk Evi", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, 1971.
- Kuban, Doğan, "1968 Yazında Keban Baraj Bölgesinde Köy Mimarisi İncelemeleriyle İlgili Ön Rapor", *Keban Projesi 1968 Yaz Çalışmaları*, ODTÜ Publication, Ankara 1970.
- , "Anadolu Kentlerinin Tarihîsel Gelişimi ve Yapısı Üzerine Gözlemler", *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul 1982.
- , *Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, İstanbul 1965.
- , "Türk Ev Geleneği Üzerine Gözlemler", *Sanat Tarihimizin Sorunları*, İstanbul 1975.
- , "Türkiye'de Malzeme Koşullarına Bağlı Geleneksel Konut Mimarisi Üzerine Bazı Gözlemler", *Mimarlık*, 1966, no. 36.
- , *Türk Hıyatl Evi*, İstanbul 1996.
- , *Ahşap Saraylar*, İstanbul 2001.
- , *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 2007.
- Kum, N., "Anadolu Mesken Tarihi Notları: Cadili ve Mağaralı Evler", *Belediyeler Dergisi*, cilt IV/38, 1938.
- Kunter, H. Burak., "Ev Kültürü: Eski Türk Evlerinden iki Örnek", *Arkitekt*, no. 5-6, 1936.
- Küçükerman, Önder, "A Short Summary of Residential Architecture of the Karadeniz Region", *TTOK Belleteni*, cilt 25/304, 1970.
- , *Anadolu'daki Geleneksel Türk Evinde Mekân Organizasyonu Açısından Odalar*, İstanbul 1973.
- , *Kendi Mekân Anlayışı İçinde Türk Evi*, İstanbul 1978.
- Küçükkömürçü, A. M., "Balaban'da Bir Ev", *Birinci Uluslararası Türk Folklor Kongresi, Bildiriler*, cilt V, Ankara, 1977.
- Lezine, Alexandre, *Trois Palais D'Epoque Ottomane Au Caire*, Institut Français d'Archeologie Orientale, Kahire 1972.
- , "Influences de la Turquie sur l'architecture domestique en Egypte apres la conquete ottomane", *IV. Congres d'Art Turc*, ed. de l'Universite de Provence, 1976, s. 113-115.
- Melling, Antoine Ignace, *Voyage pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore* Paris 1819.
- Merey, Lem'i Şevket, "Elbistan Evleri", *Arkitekt*, no. 197-98, 1948.
- Minetti, H., *Ottomanische provinzielle Baukunst auf dem Balkan*, Hannover 1923.
- Moutsopoulos, N. C., *Symvoli ati vivliographia tis laikis arhitektonikis Elladas, Alvanias, Yugoslavias, Rumanias, Vurgarias, Turkias, Thessaloniki* 1978 (A Bibliography for the Vernacular Architectures of Greece, Albania, Yugoslavia, Rumania, Bulgaria and Turkey).

- , *Greek Traditional Architecture*, Kastoria, Atina 1990.
- , *La Haute Vigne de Thessalonique*, Selanik 1979.
- , *The Popular Architecture in Verria*, Atina 1967.
- Mutlu, Asum, "Türk Evleri", *Sanat Dünyamız*, cilt 1/3, 1975.
- Naumann, R., *Architektur Kleinasien von ihren Anfängen bis zum Ende der hethitischen Zeit*, Tübingen 1955.
- D'Ohsson, Ignatius Mouradzea, *Tableau General de L'empire Ottoman*, tome quatrieme, premiere partie, Paris 1791.
- Onuc, H., "Daday'da Eski Bir Türk Evi", *Türkiyemiz*, no. 29, İstanbul 1976.
- Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987.
- Orlandos, A. C., "Quelques notes complementaires sur les maisons paleologuiniennes de Mistra", *Art et Societe a Byzance*, (Actes du Colloque organise par Tassociation Internationale des Etudes Byzantines a Venise en Septembre 1968).
- Otto-Dorn, K., "Bericht über die Grabung in Kobadabad 1966", *Archäologischer Anzeiger*, Heft 4, Berlin 1969.
- Ögel, Semra, "Hayat (Sofa) Köşkü ve Tahtseki", *Sanat Tarihi Yıllığı*, IX-X, Ankara 1979-80.
- , "Eski Bir Ankara Evi", *Türkiyemiz*, no. 8, 1973.
- , "Türklerde Ev Kültürü", *Türk Kültür Tarihine Giriş*, cilt III, (1978).
- Özderim, M. N., "Uygurlar Devrinde Turfan-Karahoço Şehrinde Evler", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, cilt XVI/3-4, 1958.
- Özgüner, Orhan, *Köyde Mimari: Doğu Karadeniz*, Ankara 1970.
- Peew, H. D. von, *Alte Haeuser in Plovdiv*, Mainz 1967.
- , *Studies on the Architecture of Bulgarian Renaissance in Bulgarian*, Sofya 1956.
- Pesic, N., "Les Konaks dans les villes de Serbie et leurs fonctions nouvelles", *Monumentum*, no. 15-16, 1977.
- Philippides, D., *Greek Traditional Architecture*, cilt 1, Atina 1983.
- Prifti, S., "L'Habitation Scutarine à Tchardak Sur toute la Facade", *Monumentet*, 1976/12.
- Radt, Wolfgang, "Die byzantinische Wohnstadt von Pergamon", *Wohnungsbad im Altertum*, Berlin 1978.
- Rapaport, Amos, *House Form and Culture* Englewood, Cliffs, N. J., 1969.
- Renda, G., "Büyük Bürüngüz'de Eski Bir Ev", *Türkiyemiz*, no. 21, İstanbul 1976.
- , *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı, 1750-1880*, Ankara 1977.
- Rıfat Osman, "Edirne'de Türk Evleri", *Milli Mecmua*, cilt VI/71, s. 5, 1147-49; cilt VII/73, s. 1178-1180; cilt VII/74, s. 1194-96; cilt VII/76, s. 1227-1230; cilt VII/78, s. 1261-1265, İstanbul 1926.
- , *Edirne Evleri*, ed. S. Ünver, İstanbul 1976.
- , *Edirne Sarayı*, Ankara 1957.
- Rıza Enver, "Traits de la creation populaire dans l'habitation urbaine albanaise", *Monumentet*, No: 2 (1982).
- , *Architecture traditionnelle des Balkans Albanie*, Atina 1990.
- , *Gjirokastra*, Ville-Musee, Tiran 1978.
- , "La maison type de certain centres urbains de l'Albanie moyenne", *Monumentet*, 5-6 Tiran 1973.
- , "La typologie de l'habitation urbaine albanaise", *Studia Albanica*, cilt 14/1, 1977.
- Sakaoglu, Necdet, *Divriği'de Ev Mimarisi*, İstanbul 1978.
- Sarre, Friedrich Paul Theodor, *Der Kiosk von Konia*, Berlin 1936.

- Saumery, Pierre Lambert de, *Mémoires et aventures secrètes et curieuses d'un voyage du Levant*, A Liège 1732.
- Sezgin, Haluk, *Turquie Architecture Traditionnelle des Balkans*, Atina 1992.
- Smith, Arnold Clarence, *The Architecture of Chios*, ed. by P. P. Argenti, Londra 1962.
- Sönmez, Neslihan, *Eskişehir'de Odun Pazarı, Tarihi Yerleşiminin Fiziksel Gelişimi ve Geleneksel Konut Dokusunda Dizgesel Çözümler*, İstanbul 1983.
- Sözen, Metin- Osman Nuri Dülgerler, "Konya Evlerinden Örnekler", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, cilt 5/1, Bahar 1979.
- Sözen, Metin- Uğur Tanyeli, *Türk Konut Mimarisi Bibliyografyası*, İstanbul 1984.
- Stamov, Stefan Andonov, *Arhitektura na Zheravna*, Sofya 1971.
- Srazimiri, G., *Berati, A Museum City*, Tiran 1987.
- Sugar, Peter, *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804*, Washington 1977.
- Şen, Necati, *Rize'den Beş Ev*, İstanbul 1967.
- Şencer, Hasan, *Alanya'da Geleneksel Konutlar*, İstanbul 1984.
- Tan, N., "Kastamonu'nun Eski Evleri", *Sanat Dünyamız*, vol. 5/15, İstanbul 1979.
- Tanrıöver, Hamdullah Suphi, "Eski Türk Evleri", *Türk Yurdu*, VI/12 (1913), s. 1216-1221; VI/2 (1914).
- Thomsen-Tsialis, B., *Galatista*, yayımlanmamış tez, The Royal Danish Academy of Fine Arts, Kopenhagen 1987.
- Todorov, Nikolai, *The Balkan City, 1400-1900*, Seattle ve Londra 1983.
- Toker, Yıldız, "Türk Evlerinde Dış Ahşap Süsleme", *Türkiyemiz*, no. 24, İstanbul 1977.
- Tomsu, L., *Bursa Evleri*, İstanbul 1950.
- Tosun, Y., *Millî Mimarimizde Kula Evleri*, İzmir 1968.
- Tuchelt, Klaus, "Das Yali des Kırslı Mustafa Paşa in Küçüksu", *Istanbul Mitteilungen*, cilt 12, Tübingen 1962.
- Uluç, H., "Güney Anadolu'da Sivil Mimari Örnekleri", *Arkitekt*, no. 46, 1946.
- Ünver, Süheyl, "Bursa'da Muradiye'de Eski Bir Evin İç Süslemeleri Hakkında", *Arkitekt*, XVI/185-6 (1947).
- Ünver, Süheyl- Sedat Hakkı Eldem, *Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı*, İstanbul 1970.
- Vacalopoulos, Apostolos E., *A History of Thessaloniki*, Thessaloniki 1963.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü, *İstanbul Yeni Cami ve Hüsnü Kasrı*, İstanbul.
- Velenis, G., "Wohnviertel und Wohnungsbau in den byzantinischen Städten", *Wohnungsbau in Altertum*, Berlin 1978.
- Vogt Göknil, U., *Turquie Ottomane*, Fribourg 1965.
- Warren, John - Fethi, Ihsan, *The Traditional Houses in Baghdad*, Horsham, England 1982.
- Wilde, H., *Broussa*, Berlin, 1909.
- Yakar, J.-J. L. Garson, "The Survival of Ancient Traditions in the Popular Architecture of North Central Anatolia", *Expedition*, 1976.
- Yavuz, Y., "Alanya'nın Demirtaş (Syedre) Bucagındaki Köşk", *Belleten*, vol XXXIV/135, Ankara 1970.
- Yıldız, M., "Harput Konakları ve Evleri", *Yeni Fırat*, cilt 3/25.
- Yürekli, Hülya, "Türk Evi, İskilipen Örnekler", *MTRE Bülteni*, cilt 3/4 (1977).

DİZİN

- Abbasiiler** 14, 20-21, 34, 47, 85
Abbasi dönemi 20, 85
Abbasi sarayları 14, 20-21
Abdullah Paşa Konağı (Divriği) xiv, 138
Abdülaziz 83-84
Abdülhamid (I.) 90-91, 98, 125
Abdülhamid (II.) 97, 166
abgeschlossenheit 45
Afganistan 48
Afyonkarahisar 36
ahır 13, 25, 45, 58, 152, 210
Ahmed (III.) 51, 69, 90, 92, 98, 150
ahşap 7-12, 14, 20, 26, 29, 41-43, 48, 55-58, 61, 63-64, 66-67, 83-84, 89, 92, 97-98, 101-102, 111, 117, 121-22, 125, 129-31, 133, 141, 146-47, 152-53, 162-63, 165-66, 168, 176-78, 181-85, 188, 191, 197-98, 205, 214, 221-25, 227-28, 231
Akdeniz 12, 18, 23, 37, 48, 97, 172
Akdeniz ülkeleri 172
Doğu Akdeniz 97
Akın, Günkut 23, 118, 211
Akın, Nur 214, 216
Akif Ağa Evi (Kayseri) 80
Akok, M. 63-64, 121
akropol 31
Aksoy, Erdem 45-46, 105
Alâeddin Köşkü (Konya) 42, 87
Alanya 106, 134
alçı 25, 63, 111, 118, 121, 125, 130-31, 167, 197, 227
alçı bezeme 125, 167
almalık 129
Almanlar 199
altın 50
Amasya 7, 19, 33, 38, 49, 162
ambar 58, 144-45
Ambelakia (Yunanistan) 74, 213, 217
Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı (Anadoluhisari) 73, 88-89, 92, 144, 231
Amerika 48, 101
Kuzey Amerika 48
Anadolu 3, 7-12, 19-20, 22-27, 29-38, 41-48, 52, 55-57, 59, 63, 66-67, 70, 78, 80, 86-88, 97-98, 101, 106, 110, 117-18, 122, 125, 128, 130, 134-37, 140-41, 143, 145-46, 151, 159, 167, 171, 181, 184, 194, 198, 202-203, 205, 209-10, 213-17, 222-23
Batı Anadolu 7-8, 12, 22-24, 26, 29-32, 34, 37, 44, 59, 78, 97, 122, 125, 128, 129, 137, 140, 145, 210, 213
Doğu Anadolu 7, 23, 29, 118, 130
Güneydoğu Anadolu 20, 22-23, 47, 55, 209
İç Anadolu 7
Kuzey Anadolu 7, 140, 223
Kuzeybatı Anadolu 22, 37, 59, 106, 128
Kuzeydoğu Anadolu 11, 34
Orta Anadolu 7, 11-12, 19, 29, 122, 134, 140, 145, 223
Orta-Doğu Anadolu 140
Orta Güney Anadolu 223
Anadoluhisari 88, 144, 176, 183, 231
Ankara 44, 58, 63, 80, 128, 134, 144, 146, 227
Antakya (Antiocheia) 35
Antikite 17, 35
Araplar 18, 20, 22, 24, 29, 34, 52, 56, 111, 143, 165
Arapça 14, 22, 57, 134, 138, 214
ardıc 222
Arel, Ayda 43-44, 46, 58, 213
Arnavut 217
Arnavutluk 214-15
Arseven, Celal Esat 4, 107, 127, 147
Art Nouveau 97-98, 101-102, 166-67
Artuklular 22, 47
Asmazlar Konakları (Safranbolu) 87
Asurlular 11, 18

Asya 7, 11, 14, 20, 22-23, 29, 34, 42-43, 46, 48, 56, 86, 198
 Kuzey Asya 48
 Orta Asya 7, 14, 20, 22-23, 29, 34, 42-43, 46, 48, 56, 86, 198
 Asyalı 215
 At Meydanı 161, 165, 167
 av köşkleri 80, 87
 avlu 13-14, 17-25, 44, 46-47, 58, 61, 63, 66-67, 70, 74, 76, 81, 95, 134, 137-38, 140, 142, 144, 146, 149, 152, 159, 162, 172, 188, 191, 201, 209-11, 231
 Avrupa 2, 8, 45, 78, 83-85, 97, 101-102, 108, 111, 121, 141, 148-49, 164-65, 167-68, 177-78, 202, 205, 215-17
 Kuzey Avrupa 167
 Orta Avrupa 97, 101, 168
 Avrupalılar 11, 58-59, 83, 92, 101, 131, 151, 167, 178, 185, 232
 Ayasuluk 31
 Aynalıkavak Kasrı (Tersane Kasrı) (Haliç) 92, 177
 Aynalı Köşk 87
 Ayşe Kadın Evi (Manisa) 63
 Azerbaycan 12
 Bâb-ı Hümayun 44
 baca 127-28, 146
 Bachelard, Gaston 41, 187-88, 192
 bağdadi 214, 222, 227
 Bağdat 21, 47, 73, 87, 133
 Bağdat hoş'u 21
 Bağdat Köşkü 130, 201
 bahçe 13, 22, 25-26, 37, 44, 47-48, 58, 61, 63, 73-74, 85-87, 89, 92, 95, 108, 131, 136-38, 140, 144, 149-53, 159, 162, 165-66, 171-72, 176, 188, 191, 201, 221-22, 231
 bahçe köşkü (köşkleri) 86-87, 89, 150, 152
 yazlık bahçeler 48
 baldaken 134
 Balkanlar 12, 22, 35, 55, 67, 97, 110, 134, 201, 213-17
 balkon 21-22, 24, 51, 57, 67, 92, 101-102, 135, 137, 191, 222, 226

Bammer, Anton 215
 Bandımzade Evi (Kütahya) 11-12
 banyo 25, 146
 Barkan, Ömer Lütfi 33-34, 37, 223
 barok 76, 81, 83, 92, 98, 101-102, 118, 125, 130-31, 141, 164, 166-68, 178, 227
 Bassaras Konağı (Kastoria) 212
 başlık 214
 başoda 61, 76, 87, 95, 109, 114, 125, 129, 133, 140, 143, 163, 185, 216
 Barum 97
 Bayezid (I.) 33
 Bayezid (II.) Külliyesi (Amasya) 7
 Bayıldım Kasrı (Beşiktaş) 95
 Bebek 83, 144, 178
 Bebek Kasrı (Bebek) 90-91
 Beçin 55
 Berat 217
 Bergama 32-33
 Berk, Celile 145
 Beşiktaş Sarayı 87, 177
 Beyhan Sultan Sarayı (Arnavutköy) 178
 Beyler Evi (Kula) 70
 Beylerbeyi 81, 84, 197, 205
 Beylerbeyi Sarayı 84
 Beyşehir Büyükşehir Camisi (Eşrefoğlu Camisi) (Konya) 55
 beyr 14, 18, 20-21, 43, 47, 57-58, 63, 111
 beyt-i süfli 57-58
 beyt-i ulvi 57
 bezeme 85, 97-98, 101, 115, 120, 125, 129-31, 133, 166-67, 178, 197, 211, 227
 bingi 227
 Birgi 67, 69, 143
 Bizans 8, 24-26, 29-35, 37, 47, 58, 63
 Bizans kenti 31-32
 Bizans konut gelenekleri 24
 Bizanslılar 29-30, 32, 193
 Blahernai Sarayı (Edirnekapi) 25
 bodrum 81, 210
 bodrum odası 210
 Boğaziçi (Boğaz) 48, 83-84, 89, 95, 101, 115, 131, 150, 165, 176-78, 182, 201-202

- Boğazköy 22
 Bosna 215-16
 Bréhier, Louis 25
 Bronz Çağı 14
 Broquière, Bertrandon de la 35
 Budist 42, 46
 buhari 127
 Bulgaristan 214-15
 Güney Bulgaristan 214
 Kuzey Bulgaristan 215
 Bulgarlar 213, 216
 Bursa 30-31, 33, 38, 55, 61, 63-64, 116,
 119-20, 146, 213, 215
 Busbecq, O. G. 19
Büyük Gödeliler Evi (Kula) 67

 Cahen, C. 30
 cami 7, 18, 32-33, 37, 51, 120, 131, 171-
 72, 174, 213
 Carlo, Giancarlo de 106
 Castellan, Antoine-Laurent 114
 Castellan, G. 131, 167, 185
Cennet Tapınağı (Pekin) 51
 Cerasi, Maurice 47-48
 cezvelik 117
 Choiseul-Gouffier 86, 91, 138, 150
Chora (Hora) Manastırı (Edirnekapı) 26
 cihânnümâ 101-102
Cihânnümâ Köşkü (Edirne) 42, 56
 Clavijo, Ruy González de 51
 Corbusier, Le 140
 Covell, John 49, 175
 Croce, Benedetto 203
 Cumalıkızık 63
 cumba 14, 57-58, 95, 102, 121-22, 137,
 174, 188, 191, 226

 çadır 7, 36-37, 42, 46, 48-52, 107, 109-11,
 113-14, 116, 129, 133, 136, 150, 182-
 84, 188, 192-94, 197, 199
 çadırbaşı 50
 Çakırağa Konağı (Birgi) 69, 136, 143, 163
 Çakıroğlu, Necibe 60-61, 128
 çamur 19, 222
 çardak 58, 134, 150, 214, 217
 Catalhöyük 19
 çatı 7, 12, 19-20, 23, 25, 31-32, 51-52, 64,
 67, 86-87, 102, 118, 137, 146, 164,
 166, 175, 209-10, 221-23, 227-29
 beşik çatı 25, 228
 çatı katı 102
 kıрма çatı 227
 çatma 58, 214, 224
 çatma ev 58, 228
 çeşme 13, 32, 45, 58, 81, 87, 92, 131, 146,
 153, 172, 185, 211
 çıkma 13-14, 61, 63-64, 66, 70, 76, 78,
 95, 101-102, 142, 163, 165, 177, 185,
 188, 210, 213, 222, 226-27
 Çırağan Sarayı (Beşiktaş) 84
 Çıyanzade Evi (Kütahya) 63
 çiftçi 29-31
 Çin 42-43, 46, 48, 86
 Çin geleneği 42
 Çin köşk geleneği 42
 Çin Denizi 201
 Çinliler 42, 44, 85
 çini 125
 Çinili Köşk (Topkapı Sarayı) 45, 56, 81,
 87, 134-35
 çinko 116, 146
 çöl sarayları 24
 çöl şatoları 52
 çöten 222

 D'Aronco, Raimondo Tommaso 98
 D'Ohsson, Ignatius Mouradgea 171
 Daçya 48
 Dallaway, James 44, 178
 Dalmaçya 217
 dârülimare 73
 davlumbaz (yaşmak) 125, 194
 Davutpaşa 49
Değirmenci Ahmet Ağa Evi (Ankara) 80
 demir kilit 153
 depo 25, 152, 210
 derekia (direk) 214
 Derschwam, Hans 49, 175
 Diez, Ernst 66
 dikme 163, 224-25, 227-28
 direklik 76, 109, 114, 128-29, 137, 185,
 193, 209, 211

divanhane 25, 44, 58, 73, 87-92, 95, 137, 144, 214, 231
 Divriği 117, 138, 185-87, 209
 Diyarbakır 20, 22, 33, 47, 144, 209-11
 dokuma 49, 113-15, 130, 184, 187, 193-94, 199
 dolap 13, 26, 89, 106, 108, 110-11, 114, 116-17, 122, 125, 127, 129-30, 133, 142, 145-46, 194, 197-98, 223
Dolmabahçe Sarayı (Beşiktaş) 84, 95, 177
 döşeme 57, 63, 112-13, 116-18, 137-38, 142, 192-94, 223-24, 226-28
 duvar 7, 12, 19-22, 25-26, 35-36, 42-43, 47-50, 57, 59, 61, 63-64, 66-67, 76, 81, 86, 89, 92, 111, 114, 118, 122, 125, 127, 129-31, 137-38, 140, 144-45, 147, 152, 162-65, 174, 186, 188, 193-94, 197-98, 201, 221-22, 224-27
 Edirne 33, 38, 42, 49, 56, 64, 66, 97, 129, 143-44, 146, 153, 200, 213, 215
 Edirne konakları 152
Edirne Sarayı 87, 145, 151
Edirne Sarayı mutfakları 145
Edirne Sarayı bahçeleri 151
 Efes 31-32
 Ege Adaları 215
 Ege Denizi 12, 23, 34, 231
 ekmek fırını 145
Ekremi Ocak Evi (Diyarbakır) 210-11
 Eldem, Sedat Hakkı 10, 45-46, 59, 61, 65, 69, 74-75, 77-78, 91, 104-106, 120, 129, 143, 213
 eliböğünde 76, 227
 Embelek (Ambeleki) 213
 Emirgan 90
 Enault, Louis 115, 131
 Epir 213
 Erginbaş, Doğan 210-11
 Ermeni 29
 Ermenice 214
 Ertağruş 30
 Esin, Emel 42
 Eskişehir 97
Ethem Paşa Yalısı (Kuruçeşme) 144
Ethem Pertev Yalısı (Kanlıca) 181

Evliya Çelebi 31, 146, 151, 175, 222
 eyvan 14, 17-18, 20-23, 26, 34, 45, 47, 51, 56, 61, 63-67, 69, 73-74, 76, 78, 80, 82-83, 90, 92, 106, 108, 116, 134-35, 137-38, 140, 142, 144, 146, 163, 191-92, 198, 205, 209-11, 216-17, 231
 Eyyübiler 209
 Farsça 48, 134, 214
 Fatih 8, 81
Fatih Köşkü (Topkapı Sarayı) 67
Fenerbahçe Köşkü (Kadıköy) 92
 fevkanî 43, 59
 fırın 25, 58, 145-46
 Filibe (Plovdiv, Philippolis) 10, 175, 213, 215
 Focillon, Henri 17
fouroussia (furuş) 214
 Fransızlar 65, 114, 150
 Fransız sarayları 150
 furuş 163, 214, 226
 Fustat evleri 14, 20-21
 galeri 10, 12-13, 17-18, 20-24, 26, 37, 42-43, 45-46, 52, 58-59, 61, 63-65, 67, 70, 73, 86, 116, 134-35, 137-38, 142, 191-92, 210, 216-17
 Galland, Antoine 50-51
 Gaziantep 20, 209
 Gazneliler 34, 48
 Gebze 77, 107
Gençaga Evi (Tekirdağ) 65, 135
 Gerede 224
 Germiyan bölgesi 31, 35
gesamtkunstwerk 199
Gestaltung 203
 gezginler 29, 44, 52, 57, 65, 176, 185, 194, 221-22
 Giese, Friedrich Wilhelm Carl 30
 gilliste 134, 138
 Girit 215
 göbek 118, 131, 197
 göçerler 2, 7-8, 10, 22, 29-31, 34-38, 42-44, 46, 48-49, 51-52, 56, 105, 107, 110, 112-14, 136, 171, 181-84, 188, 192-94, 197-99, 201-202, 214
 göçer geleneği 49, 112, 192, 197-98

- Gökoğlu, A. 63
 Gökyüzü Tapınağı (Pekin) 49
 Grelot, Guillaume-Joseph 167
 Gudenus, Philipp Ferdinand von 69, 91
 gurfe 57
 gusülhane 116, 138, 146
 gül 131, 150
 Güllüoğlu Evi (Uşak) 67
 gümüş 50
 Günay, Reha 79
 Güpçüoğlu Evi (Kayseri) 60-61
 gürge 222
- Hacı Ömer Efendi Evi* (Tire) 67
 Hacılar 19
 Haçlılar 209
 hadika 58
Hagia Theologos Kilisesi (Efes) 31-32
 Halep 151
 halı 32, 50, 66, 112-13, 117, 133-34, 149, 193-94
Halıcı İzzet Evi (Mudanya) 63, 135
 Haliç 92-93, 120, 150, 165, 176-77
Halil Ağa Evi (Mudanya) 119, 135, 137
 Hall, Edward T. 186
 Hallerstein, Carl Haller von 217
 halvet odası 146
 hamam 25, 31, 33, 37, 80, 146-47, 171
 han 37
 harem 13, 46, 58, 63, 77, 143-45, 152, 185, 210
 Harem 201
Harem Dairesi (Topkapı Sarayı) 93, 148
 harem odası 58, 77
 Harran 11, 17
 Hasan Paşa (Kaptan-ı Derya) 91
Hasan Ağa Evi (Mudanya) 220-21
Hasip Paşa Yahısı (Beylerbeyi) 81, 83
 Hasoda Dairesi 69
 hat sanatı 131
 hatıl 163, 222, 227
 Hatice Sultan 178
Hatice Sultan Sarayı 114
 havuz 13, 81, 87, 91, 150-52, 197, 210-11
 hayat 3, 8, 10-14, 18-24, 35, 38, 41-43, 45-47, 52, 55, 58-61, 63-65, 67, 69-70, 73-74, 76, 78, 81, 83-84, 92, 95, 105-108, 110-11, 118, 120, 122, 125, 134, 137-38, 140-42, 145, 151-53, 159, 162-63, 166, 176, 181-84, 186-88, 191-92, 201-203, 205, 209-10, 213-17, 222, 224, 228, 231
 hayatlı ev 3, 8, 10-14, 18-23, 35, 38, 41-43, 45-47, 52, 55, 58, 60-61, 63, 65, 67, 69-70, 73-74, 76, 78, 81, 83-84, 92, 95, 105-106, 110-11, 118, 122, 137-38, 140-42, 151-53, 159, 163, 166, 176, 181-84, 186, 188, 191-92, 201-203, 205, 209-10, 213-17, 222, 224, 228
 hayati 213
 hela 146-47, 210
 Helenistik 48, 209
 Hristiyan 17, 29-32, 56, 97, 130, 164, 168, 209, 214-16
 Hristiyan azınlıklar 97, 164, 214
 Hristiyan bazilikaları 18
 Hristiyan köyleri 30
 Hristiyan ustalar 130
 Hristiyanlık 17-18
 Hırvatistan 215
 hilani 18, 23, 142, 191
 bit hilani 18, 142
 hilani evi 23
 Hindistan 56, 92
 Hint alt kıtası 86
 Hitit 18-19, 22-23, 45, 47
 hol 18, 23-25, 47, 50, 58, 66, 74, 78, 82, 87, 90, 92, 125, 135, 141, 164
 Hollanda 114
Hora Manastırı bkz. *Chora Manastırı*
 Horasan 7, 23
 hükümdar 48, 51-52, 57, 150-51
 hükümdar bahçeleri 150
 hükümdar çadırları 51-52
 hükümdar köşkleri 52, 57
 Hümayunâbâd Köşkü 91
 Hünernâme 56
 Hünkâr Kasrı (Yeni Cami) 65
 Hüseyin Paşa (Kaptan-ı Derya) Köşkü (Kasımpaşa) 131

Irak 14, 21, 29, 47, 87

Irak evleri 21, 47

İbn Battuta 30, 32-33, 48

İbn Haldun (İbn Khaldun) 30

İbn Havkal 43

iconostasis 25

İlhanlılar 34

in antis 24

İngiliz 8, 101, 150

ipek 50

İran 7, 18, 22, 29, 47, 56, 86-87, 197

İran mimarisi 7

İranlılar 17, 29

İsa Bey (Aydın Emiri) 32

iskemle 26, 133-34

İskender Paşa Konağı (Diyarbakır) 47, 210

İslam 11, 13, 17-18, 20, 22, 24, 29, 34-35,

38, 41, 44-47, 56, 63, 66, 73, 78, 85,

92-93, 116, 131, 142-43, 150-52, 174,

181-82, 184, 202, 209, 211, 214

İslam dünyası 13, 45-46, 93

İslam İmparatorluğu 20

İslam kültürü 143, 151-52

İslam mimarisi 18, 24, 73, 85, 131,

142, 182

İslam toplumları 11, 150

İslam ülkeleri 29, 56

İslami gelenek 47

İslami kent yaşamı 22

İslami konut mimarisi 24, 181

İslami model 20, 34

İslamiyet 56

İsmail Hacı Çakır Evi (Kütahya) 96

İsmail Paşa (Hıdiv) 84

İstanbul 3-4, 8, 10-11, 19, 25-26, 33,

44-45, 52, 56-59, 65, 69, 73-74, 77,

80-81, 85-86, 89, 91-92, 95, 97-98,

101-102, 106, 117-18, 120-22, 125-

26, 130-31, 134, 138, 141, 143, 146-

48, 157, 159, 161, 163-64, 167, 171,

176, 178, 182, 184, 194, 201, 205,

213-16, 221-22, 226-27, 232

İşkodra 217

İzmit 74

İznik 30-31, 35, 76

Japon 149-50, 201

Japon bahçeleri 150

Japon çay odası 149

Japon konut geleneği 205

Japonya 108

kabul odası 25, 114

kabul sofaları 87

Kadri Usta Evi (Gebze) 77

kafes 14, 101, 111, 121-22, 134, 137, 145,
163, 165-66, 177, 192, 224

Kafkaslar 12

kâgir 8, 57, 87, 97, 203

Kâğıthane 150

Kâğıthane Sarayı 138

Kahire 84

kahve 117, 138, 149, 171

kahvehane 171, 197

kale 13, 32-33, 35-36, 93

kalık 43

kameriye 150

Kandilli 84

Kapadokya 11, 60-61, 128, 209

kapı 13, 25, 42-43, 55, 64, 66, 86, 102,
111-12, 122, 125, 130, 136-38, 140,

149, 152-53, 162, 165, 174, 185, 188,

193-94, 201

Kara Mustafa Paşa 87

Karabas, Teodor 25

Karabeyler Evleri (Uşak) 67

Karadağ 214

Karadeniz 11, 48, 97, 148, 223, 231

Kuzeydoğu Karadeniz 223

Karaferiye (Verria) 213, 217

Karahanlılar 48

Karahisar 34

Karamanoğlu Hanedanı 35

kargâh 48

karniyarik 45, 77-78, 83, 213, 217

Kars 97

Kasımpaşa 131

kasır 80, 86, 90, 92, 165

Kastamonu 55, 109, 128

Kavala 213

kavukluk 117

Kay, James Ellsworth de 222

- Kayseri 60-61, 80, 128, 144
 kazan ocağı 80
 kemer 18, 25, 50, 66, 82, 86, 92, 101-102,
 109, 114, 118, 125, 127, 134, 142,
 164, 177, 211, 227
Kenan Doğrusöz Evi (Mudanya) 119
 kenef 58
 kepengia (kepenk) 214
 kepenk 55, 89, 119, 121-22, 130, 141,
 163, 166, 214, 221-23
 kerpiç 7, 9, 11-12, 19-20, 31, 36, 43,
 57-58, 63-64, 145, 188, 221-22, 227
 kervansaray 18, 31, 125
 Kesriye (Kastoria) 213
 Kıbrıs 37, 215
Kıbrıslı Mustafa Paşa Yahısı (Kandilli) 84
 Kurum 9, 97
 Kurum Tatarları 9
 kiler 45, 58, 144-45
 Kilikya 35
 kilim 117, 193-94, 203
 kireçtaşı 211
 kiremit 12, 25, 32, 56, 221-22, 228
 kiriş 115, 117, 130, 163, 223-24, 226-29
 kirpi 57
 Kirsten, E. 24
 koltuk 210
 konak 8, 24-25, 33, 59, 65, 67, 75, 77-78,
 83-84, 87, 90, 121, 125, 130, 133,
 137-38, 143-45, 148, 151-52, 161,
 163-66, 168, 178, 185, 216, 221, 229
 konsol 89, 101-102, 164, 166, 211, 226-27
 Konya 33, 37, 42, 87, 145-46
Konya Köşkü (Selçuklu Köşkü) 43, 56
 Korint 217
 korkuluk 64, 109, 129
 korniş 25, 57, 98, 102, 129, 165, 198
 koru 151
 Kosova 9
 koussaklama (kuşaklama) 214
 kova 146
Köçeoğlu Yahısı (Bebek) 83, 144
 kömür sobaları 147
 Köprülü, M. Fuad 33
 köşk 8, 23, 42-46, 49, 51-52, 56-58, 61,
 65, 69-70, 78, 80-81, 83, 85-87,
 89-93, 95, 97, 110, 120-21, 130-31,
 134, 137-38, 142, 150-53, 164-65,
 176-78, 191-92, 214, 227, 232
 köy vakıfları 33
 köylüler 2, 9, 19, 30-31, 43, 113, 183
 Kubadabad 34
 Kuban 43
 kubbe 17, 23, 25, 51, 86, 89, 92, 109,
 120, 131, 145, 148, 174, 177, 197-98,
 211, 227
 Kula 63, 67, 70, 122, 135, 175, 194
 kule 42, 44, 101
 kumaş 50-52, 59, 112
 Kuruçeşme 144
 kuyu 13, 25, 45, 58, 81
Kıymıcuoğlu Evi (Plovdiv) 213
 Küçükerman, Önder 106, 111-12
Küçükusu Kasrı (Küçükusu) 90
 Kültepe 22
 kürk 149, 203
 Kütahya 11-12, 31, 63, 95, 146

 Lale Devri 98, 101, 131, 166-67
 lale 150
 Larende 36
 Leşker-i Bazar 85
 Latince 13, 17
 lavabo 138, 146
 Levni 51
 Lindner, Rudi Paul 31
 locya 226
 Louis (XV.) stili 98
 Lübnan 20-23, 26, 227
 Kuzey Lübnan 20
 Lykaonia 35

Mâbeyn Köşkü (Yıldız Sarayı) 83
 mâbeyn 58, 77, 144
 Macar 48, 75
 MacFarlane, C. 31
 Mahmud (I.) 69, 90
 mahuta-i hariciye 58, 144
 mahuta-i dahiliye 58, 144
 mahya 228
 mahzen 25, 58
 Makedonya 10, 48, 213-14, 216-17

- maksure 51
Malike Evi (Tire) 63, 135
 Manastır 215-16
 mangal 147-49, 197, 203, 214
 mangale (mangal) 214
 Manisa 33, 38, 63
 Mardin 20, 209
 Marko Polo 29
 Marmara Bölgesi 56, 59, 166
 masa 26, 147, 193, 199
 Mâverâünnehir 56
 medrese 18, 125, 138, 171, 213
 Mehmed (II.) Vakfiyesi 57
 Mehmed (III.) 42
 Mehmed (IV.) 49-50, 65, 87, 151
 Mehmed Bey 32
Mehmed Bey Camisi (Ksatamonu) 55
Mehmed Paşa Köşkü (Edirne) 87
 Melling, Antoine Ignace 90-91, 114, 133, 148-49, 161, 165, 177-78
 Mellaart, James 19
 Memlûkler 34, 48, 209
 menzil 57
 merdiven 13, 64, 66, 70, 74, 77-78, 80-82, 116, 137-38, 140-43, 146, 183, 186, 191-92, 205, 223, 231
 mermer 131, 146-47
 mertek 228
 mescir 34
 meşelik 151
 Metokhites, Theodoros 26
 Mevlanakapı 65
 mezar 172, 213
 Mezopotamya 7, 11, 18, 20-23, 34, 47, 56, 210
 Kuzey Mezopotamya 7, 34, 47
 Mısır 14, 20-21, 84, 211
 Mısırlı 9
 Mimar Sinan 110, 145
 minber 55
 minder 112, 214
 minderia (minder) 214
 minsofa 214
 minyatür 42, 51, 56, 92, 113
 misafir odası 32, 58, 87, 144
 mobilya 26, 84, 107-109, 111, 115, 117, 119, 134, 148
 Moğollar 29, 34, 48, 86
 Montagu, Lady Mary Wortley 66, 166
 Mora Yarımadası 10
 Mostar 216
 Moutsopoulos, Nikolaos 212-13
 Mudanya 63, 119, 135, 137, 220-21
 Muğla 127, 146
 muhavvata 57
Murad Evi (Bursa) 64-65
 Murad (III.) 110, 151
Murad (III.) Köşkü 120
 Murad (IV.) 87
 Murad (V.) 81
Murad (V.) Kasrıları (Kurbâğlıdere) 80
 Muradiye 65
 musandıra 116-17
Mustafa Paşa Köşkü (*Sofa Köşkü*) (Topkapı Sarayı) 87
 muşarabiye 165
 mutfak 25, 45, 47, 58, 81, 136, 138, 144-46, 152, 210
 muttasıl 57
Muzani Evi (İşkodra) 217
 Müslümanlar 14, 17, 29-31, 37, 42, 47, 51, 56, 59, 63, 116, 119, 143, 172, 202, 213-15, 227
 Nakşi 57
 Matrakçı Nasuh 56
 Naumann, Rudolf 19, 134
 neobarok 97
 neogotik 97
 neoklasik 78, 83-84, 97, 101, 118, 163-64, 177
 Neolitik Dönem 11, 19
Nispetiye Köşkü (Bebek) 77-78
 niş 116, 127, 131
Nuri Bey Konağı (Korint) 217
 ocak 58, 107-108, 111, 114, 116, 125-27, 129, 138, 144-48, 184-85, 194, 197-98
 oda 18, 20, 23-25, 32, 51, 58-59, 61, 63, 65, 67, 69, 74, 76-78, 82-84, 87, 89,

- 92, 95, 105-11, 113-17, 122, 125, 129, 133, 140, 142, 144-47, 163, 183, 192-94, 197-99, 201-202, 205, 216-17
asma oda 74
oda altı 58
odun sobaları 147
odunluk 45, 58
Ohri 10, 216
ordugâh 49-50
Orhan (I.) 30-31
Orta Asya bkz. Asya
Orta Asya evi 19, 23, 34, 43, 198
Orta Asya mimarisi 14
Ortaçağ 2, 10, 18, 20, 23, 34-35, 42, 55, 63, 113, 191, 193, 209, 226-27
Ortadoğu 14, 17, 20, 26, 41, 46, 192
Ortodoks 75
Osman (I.) 30, 34
Osman (III.) 92, 227
Osmanlık 106
Osmanlı 2, 8-10, 12, 14, 19, 22-24, 30-31, 33-34, 37-38, 41, 43-44, 47-49, 51, 55, 78, 84-87, 93, 97-98, 102, 106, 150, 175-76, 178, 181, 185, 202, 213-15, 217, 223, 231-32
Osmanlı idarecileri 30, 217
Osmanlı nüfusu 2
Osmanlıca 214
Otağ-ı Hümayun 50

Öküz (Kara) Mehmed Paşa (Sadrazam) 66
Ömer Ağa Evi (İzmit) 74
örtme 58

Palladio, Andrea 93
Pardoe, Miss Julia 201
parmaklık 98, 101-102, 117, 129, 137-38, 148, 163, 166, 177, 192-93, 211
Partlar Dönemi 18
patika 150-52
Patrona Halil İsyamı 150
Pax Ottomana 35
payanda 129, 163, 214, 225, 227
payantes (payanda) 214
Pekin 49, 51
pencere 14, 25, 57, 63-64, 66-67, 76, 89, 92, 101-102, 108, 111, 113-16, 119-22, 125, 129-30, 142, 145, 159, 163-66, 171, 177, 185, 193-94, 197-99, 211, 216, 221
perde 50, 65, 67, 113, 149
Pers sarayları 18
Philippolis 213
Phillips, E. D. 48
piano nobile 13, 44, 74, 138
pilaster 101, 165
pirinç 148
pısmış toprak boru 146
portico 17
Preault, M. -F. 90
prosta 17, 142

Quatremère de Quincy, Antoine-Chrysostôme 184

raf 113, 116, 129, 198
Ragette, Friedrich 22
Rakozcy Evi (Tekirdağ) 75-76
Rakozcy, ferenc 75
Ramazanoğlu Hanedanı 35
revak 12, 17-18, 20-22, 24-25, 64, 67, 86-87, 129, 142, 191, 210, 216, 231
revaklı avlu 24, 191
revaklı galeri 210
Revan Köşkü (Topkapı Sarayı) 73, 87
Rıfat Osman (doktor) 146, 148, 152-53, 200
ribat 33
Rize 9, 191
Rodoplar 216
Rodos 215
rokoko 76, 87, 98, 125, 130-31, 166-67
Roma 8, 11, 18, 20, 24-25, 34, 46, 142, 146-47, 209, 226
Roma dönemi 20, 146, 226
Roma evleri 46, 142
Romalılar 17
Rukiye Sultan Köşkü (İstanbul) 77
Ruslar 97
Rycaut, Sir Paul 49
Saatçi Ali Evi (İznik) 76

Sabuncu Evi (Kastoria) 213

saçak 57-58, 86-87, 89, 92, 102, 152-53,
164, 166, 177, 188, 192, 214, 223,
227-28

Sādābād Köşkü 69, 87

Sadullah Paşa Yalısı (Beylerbeyi) 82-83

Safavi 86

Saffet Paşa Yalısı (Kanlıca) 143-44

Safranbolu 10, 79-80, 108, 112, 128, 134,
137-38, 159, 164, 167, 217, 223-24,
226

şahnissi (şahnişin) 213

Salaberry, Charles-Marie d'Irumberry 167

samanlık 58, 152

Samarra 85

Samarya 75

Samsun 64, 97

sandalye 115, 187, 193, 199

Sanderson, John 221

sandık 26, 115

Saraçhane Köprüsü 151

Saraçlar Evi (Safranbolu) 79-80

saray 9, 14, 18, 20, 23-24, 26, 45, 47,
49, 51-52, 65-66, 73, 78, 83-86, 89,
92-93, 95, 114-15, 118, 120, 125, 131,
138, 141, 143-45, 150-51, 163-65,
176-78, 182, 185, 201, 209, 211, 214,
229, 232

saray bahçesi 151

saray geleneği 47, 73, 85-86, 89, 120, 178,
214

Saraybosna 216

Sarayburnu 8, 87

Sarayönü 61, 119

Sardes 31

sarmıç 25

Sasani 47, 209

satsaki (saçak) 214

sayeban 51

sayegan 58-59

sayvan 214, 216

Schwartz Evi (Ambeleikia) 74, 213

sedir 32, 58, 66, 80, 89, 108, 110-15, 120,
129, 133-34, 142, 187, 193-94, 197,
222-23

seki 65, 74, 108, 11-12, 115, 118, 122,
129, 193

seki altı 108, 110-12, 115, 118, 122,
129

seki üstü 108, 118, 129, 193

sekilik 65, 74

Selamlık Köşkü (Emirgan) 90

selamlık 46, 58, 77-78, 87, 143-45, 152,
185, 210

Selanik 215-16

Selçuk (İzmir) 31, 34

Selçuklular 7, 29, 34, 36, 47-48, 56, 209

Büyük Selçuklular 34

Selçuk dönemi 34, 36

Selim (I.) 90

Selim (II.) 37

Selim (III.) 9, 125, 178

selsal 210

selsebil 211

Semerkan 51

Sepetçiler Kasrı (Topkapı Sarayı) 90

seramik 86, 148

serdab 210

sergâh 134, 137

sergen 113-17, 129, 198, 214

seyir köşkleri 87

sıva 25, 117, 127, 163, 184, 188, 222, 227

Siatista 213, 216-17

Sinan Paşa Köşkü (Topkapı Sarayı) 92, 120
sini 133

Sıyavuş Paşa Kasrı 87

soba 147-49, 199

sofa 10, 14, 58, 65, 73-78, 80-87, 89, 91,
104, 106, 125, 133-34, 140-41, 144,
146, 149, 166, 192, 210, 216, 231

dış sofalı 65

sofalı ev 80-81, 83, 106, 146, 149,
166, 192, 216

Sofa Köşkü (*Mustafa Paşa Köşkü*) (Topka-
pı Sarayı) 85-86, 120, 165

sofrades (sofra) 214

Soğukçeşme Sokağı 157

Söğüt 30

Spengler, Oswald 1

St. John Kilisesi bkz. *Hagia Theologos*

Stamov, Stefan Andonov 214

- su depose 25
 su kanalı 210
 sundurma 18, 92, 134, 146, 159, 191
Suphi Paşa Konağı (Fatih) 81
 Suriye 7, 11, 18, 20-25, 29, 34, 47, 56, 60,
 144, 211, 227
 Kuzey Suriye 11, 20, 24, 60
Sürnâme-i Vehbî 50-51
 Süleyman, Kanunî Sultan 34
 Süleymaniye Defterleri 223
 sümbül 150-51
 sütun 18, 23, 50, 64, 91, 177, 224
 şadırvan 87, 89, 92, 151-52, 197
 şahnişin 57-58, 210, 213
 Şam 35
 Şemaki Evi (Yenişehir) 67, 74
 şapel 25
 şato 52, 185
Şehzadeler Mektebi 125
 Şerefabad Köşkü (Haliç) 93
 şilte 133
 raban 214, 225, 227-28
 rahane 58
 rablinum 17, 142
 raht 66, 69, 137-38, 142
 rahtaboş 102
 tahtanî 59
 takunya 147
 talar 18, 34, 111, 128
 tanbania (taban) 214
 randır 147-49
 Tanındı, Zeren 126
 Tapınak 42
 tarbozan (tırabzan) 214
 tarma 18, 20-22, 24, 34, 47, 111, 191
 taş 7-8, 11-12, 19-20, 23, 25, 36, 43,
 57-58, 61, 63-64, 67, 73, 127, 145,
 147-48, 152, 162, 164, 172, 177, 184,
 188, 209, 211, 221-22, 224-25
 taşlık 73-74, 80-81, 152
 taşra evleri 25
 Tatarlar 9
 tavan 23, 50, 63, 65, 74, 78, 89, 108-109,
 111, 115, 117-18, 120, 129-31, 137,
 185, 193-94, 197-98, 227-29
 teknetavan 118
 Tchalenko, Georges 21, 24
Tekfur Sarayı (Edirnekapi) 25, 226
 Tekirdağ 65, 75, 135
 tekke 33
Tercüme-i Şakayık-ı Numaniye 57
Tersane Kasrı bkz. *Aynalıkavak Kasrı*
 Tesalya 213, 217
 testi 116, 146
 testilik 117
 tırabzan 141, 214
 Timur 44, 51, 86, 134
 Timur devri 44, 86, 134
 Timurlular 48, 86
 tipi (çadır türü) 48
 Tire 63, 67, 135
 Tokat 32
Tomak Kasrı (Topkapı Sarayı) 90
 Tomsu, Leman 120, 122, 146
 Tonoş 50, 211
Topkapı Sarayı (Sarayburnu) 44, 67, 85-87,
 90, 92-93, 98, 110, 120, 125-26, 130,
 133-34, 145, 148-49, 165, 227
Topkapı Sarayı mutfakları 145
 törensel çadır 51
 Trabzon 97
 Trakya 38, 166, 213, 217
 Transilvanya 215
 triclinium 25
 tsatma (çatma) 214
 tuğla 7-8, 25, 57, 86, 127, 145-47, 184,
 222
 tuğla korniş 57
 Tunca Nehri 151
 Türk 3, 7-14, 18-26, 29-38, 41-52, 55-61,
 67, 69, 73, 76, 78, 83-86, 92-93, 95,
 97-98, 101-102, 104-11, 113-15, 117-
 20, 128-31, 133, 136, 138, 141, 147-
 52, 162-67, 171-72, 174-78, 181-85,
 187-88, 191-94, 197-99, 201-203,
 205, 213-17, 226-27, 229
 Türk ev geleneği 22, 83, 85, 102, 131,
 147, 163-66, 216

- Türk evi 10, 13-14, 20-22, 24-25, 34, 41-48, 52, 59, 85, 104-106, 108-109, 115, 118-19, 138, 163, 175, 188, 191, 194, 199, 203, 213, 216, 231
- Türk göçerler 7, 29, 42, 48
- Türk sokağı 78, 162-63, 171, 174-75
- Türk kenti 22, 31-32, 35, 37-38, 67, 164, 171-72, 174, 194, 205
- Türkçe 10, 13, 214-15
- Türkiye 7, 10-11, 18-20, 41, 45-46, 60, 75, 86, 92, 97-98, 105, 178, 206, 214, 217
- Asya Türkiye'si 11
- Güneydoğu Türkiye 11, 20
- Türkmenler 29-30, 35
- Tzintos Evi* (Karaferiye) 217
- Ukaydır Sarayı* (Irak) 21
- Urfa 20, 23, 144, 209, 211
- Uşak 67
- Uygur 42
- Uygur kalık'ı bkz. kalık
- Uygur köşkleri 42
- Uzakdoğu 46, 108
- Ösküp 216
- Valle, Pietro della 66-67, 151, 221-22
- Vanmour, Jean Baptiste 114
- Vehbî (minyatür sanatçısı) 51
- Verria evleri 214
- Vezir Konağı* (Edirne) 64, 129, 143-44
- Vezirköprü Evi* 64
- Vigvam 48
- Villa Capra* (Vicenza) 93
- Villa Trissino* (Vicenza) 93
- vitraylı tepe pencereleri 120, 130, 185
- Vitruvius 205
- Witteck, P. 33
- Yahudiler 17, 168
- Yakındoğu 13, 18, 20, 22-23, 43, 46, 52, 63, 67, 110, 192, 202, 209
- Yakındoğu mimari geleneği 13
- yaldız 50, 89, 131, 133, 178
- Yalı Köşkü* (Topkapı Sarayı) 87
- yalı 78, 83, 144, 146, 165-66, 176-78, 182, 201, 232
- Yasıncı Yalısı* (Anadoluhisarı) 144
- yastık 112-13, 115
- yasmak bkz. davlumbaz
- yatak 26, 110, 112-13, 115-16, 125, 133-34, 210
- Yavuz, Ayşıl Tükel 58, 144
- yazlık bahçeler bkz. bahçe
- yemişlik 113, 116, 129
- Yenişehir 30, 67, 74, 213
- Yıldız Sarayı* 83
- Yirmisekiz Mehmed Çelebi 150
- Yugoslavya 213-14
- Yunan 17-18, 45-48, 97, 142, 184, 213, 216
- Antik Yunan 18
- Yunanca 17, 214
- Yunanistan 74, 212, 215, 217
- Güney Yunanistan 215, 217
- yurt 35-36, 42, 46, 48-49, 198
- Yusuf İzzettin Efendi Köşkü* (İstanbul) 77
- yükülük 110, 116-17, 197, 214
- Zarif Mustafa Paşa 146
- Zarif Paşa Yalısı* (Anadoluhisarı) 147
- Zaviye 18, 23, 33-34, 125, 198
- Zeravna 214

Mekân ile insan arasındaki ilişkinin öncül ve en özel ürünü olan “ev”, mimarlık alanının sınırlarını çoktan aşarak geniş bir disiplinler alanının göstergesi olarak benimsenmiştir. “Türk evi” ise tüm çeşitliliğine, geniş bir tarihi ve coğrafi alanı kapsamış olmasına rağmen ancak 20. yüzyıldan itibaren araştırma konusu olmuştur.

Türk konut geleneği, temel düzenini ve öğelerin yerleşimindeki özgünlüğünü yüzyıllarca korumuştur. Oda mekânının kökeninde, göçer geleneklerinin varoluş biçimi yatar; yaşam ve form iç içe geçer. Göçer pragmatizm ve İslam soyutlamasının örtüşmesiyle zenginleşen bu konut, Anadolu-Türk toplumunun yerel özelliklerini de yansıtır. 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı egemenliğinin sağlanmasıyla doruk noktasına ulaşarak “hayatlı ev”de özgün ifadesini bulur. Türk evi, beş yüz yıldır seyahatnamelere, gravür ve resimlere konu edilerek betimlenmiş olmasına karşın özellikle ahşap olan yapı malzemelerinin kısıtlı ömrü, bu mimariyi tüm detaylarıyla inceleyecek yeterlilikte veri bırakmamıştır.

Türk ahşap konut mimarisinin, kapsamlı bir tarih araştırması ve derinlemesine bir kuramsal yaklaşımla değerlendirilmeye çalışıldığı bu kitapla, evrensel mimarlık tarihinde hak ettiği konuma ve değere ulaşmasını diliyoruz.

Doğan Kuban (1926) babasının Fransız Harp Akademisi’nde eğitim gördüğü Paris’te doğdu. 1949’da İTÜ’den yüksek mühendis ve mimar olarak mezun oldu, meslek hayatına atıldı. 1952’de Mimarlık Tarihi kürsüsünde asistanlığa başladı.

1958’de doçent, 1965’te profesör oldu. Bu yıllarda katıldığı pek çok mimari yarışmada dereceler ve mansiyonlar kazandı. Avrupa’da ve Amerika’da çeşitli üniversitelerde konuk öğretim üyesi olarak bulundu ve eski eserlerin korunması konusundaki çalışmalarıyla öne çıktı. 1966-76 arasında İstanbul-Vezneciler’deki Kalenderhane Camisi’ndeki kazı ve restorasyon çalışmalarını yönetti.

Başta TÜBA şeref üyeliği, American Institute of Architects yabancı şeref üyeliği, Alman Arkeoloji Enstitüsü muhabir üyeliği olmak üzere, önde gelen pek çok ulusal ve uluslararası koruma kurumu ile mesleki örgütte görevler üstlendi. Aralarında *Türk Hayatlı Evi*, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, *Sinan’ın Sanatı ve Selimiye*, *İstanbul - Bir Kent Tarihi* ve *Osmanlı Mimarisi*’nin de bulunduğu 25 kitap, yayın yönetmenlerinden olduğu *İstanbul Ansiklopedisi*’nde 68 madde ile düzenli olarak yazmaya devam ettiği gazete yazılarının yanı sıra 150’yi aşkın bilimsel makalesi vardır.

Kapak fotoğrafı:
Abdullah Paşa Konağı, Divriği.

